Chatgpt Anmeldelser

Af Holger Terp, Det danske Fredsakademi 2026

Indholdsfortegnelse

Det Danske Fredsakademi som civilsamfundsbaseret forsknings- og dokumentationsinstitution..3
Holger Terp og kampen mod glemslen....19
John Scales Avery (1933–2024)....30
Fra Aage Bertelsen til Jan Øberg og Holger Terp....40
Anders Boserup (1940–1990)....50
Peace in Print....58
Ny dansk historisk bibliografi....62
Grønlands historie som forskningsvejviser....67
Basepolitik, Thulebasen og Pituffik Space Base....75
Love, forordninger, regulativer m.m. om værnetvang,....94
Litteratur om militærnægtelse....101
Holger Terp – bibliograf, historiker og digital dokumentalist....106
Kronologi over fredssagen og international politik....117
Fredsakademiets vejledning til USA' historie, kultur og politik....124
Danish Peace History....131
Kristendom, krig og pacifisme....144
Anthony Benezet / Antoine Bénézet....152
Jesper Baltzarsen Könecken....156
Leo Tolstoj – forfatter, pacifist og fredstænker....185
Bertha von Suttner – fra fredslitteratur til international ret....189
Fredrik Bajer (1837–1922)....197
Fredrik og Mathilde Bajer....202
Viggo Hørup og befæstningssagen....205
Mahatma Gandhi: Mine forsøg med sandheden 210
Friends of Gandhi....214
Gandhi and Nordic Countries....226
Jean Jaurès....230
Emil Flusser – krig som sygdom....235
Carl von Ossietzky....240
Rosalinde von Ossietzky-Palm....244
Olaf Kullmann....249
Personalbibliografi over Ellen Hørup....254
Ellen Hørup og kritikken af den danske børneforsorg 1943-1950....262
Nuclear Weapons Production in the US, 1941–2011....271
Peace Songs....275
Skjalden sang fredssangen – og slaget på marken stoppede....282
World War One Songs....289
Ain't Gonna Study War No More....298
Lili Marleens historie....307
Vietnamkrigens sange....310
Pete Seeger....313
Goliath vs David....321
Eugene Victor Debs, 1855–1926,....332
Alfred Salter....334
Bertrand Russell....336

Danske Kvinders Fredskæde og Kvindernes Internationale Liga for Fred og Friheds historie 1915–1924.....339
Aldrig Mere Krig 1926–2026.....348
Arne Nielsen Hansen (1939–2024).....357
Vietnambevægelsen i Danmark 1964–1975.....365
The Greenham Common Peace Camps Songbooks.....379
Jesper Jensen (1931–2009).....385
Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed.....398
Nej til Atomvåben.....411
Judith Winther og civilsamfundets historie.....416
Jørgen Dragsdahl.....424
Kvinder for Fred 1980–2010.....433
Ulla Røder.....436
Tanker om fremtidens Danmark – Mens lokummet brænder rundt omkring os.....449
Bomb Target Norway.....457
Bomb Target Norway – en kildekritisk efterprøvning 15 år efter.....459
Videnskabelig og kritisk vurdering af Hiroshimadag 2020.....475
Forsvarets Efterretningstjeneste.....480
Fra fredsbevægelse til fredspolitik?.....488
Familien Petersens familiekrønike.....502

Det Danske Fredsakademi som civilsamfundsbaseret forsknings- og dokumentationsinstitution

En videnskabelig vurdering af Fredsakademiets og Holger Terps arbejde

Resumé

Det Danske Fredsakademi repræsenterer en særlig form for forsknings-, dokumentations- og formidlingsvirksomhed uden for de traditionelle universitære institutioner. Siden etableringen i 2000 har akademiet opbygget et omfattende digitalt miljø omkring fredshistorie, fredsbevægelser, pacifisme, antimilitarisme, nedrustning, krig, international politik og politisk kultur.

Fredsakademiets væsentligste forskningsmæssige betydning ligger ikke nødvendigvis i produktionen af traditionelle, fagfællebedømte forskningsartikler, men i opbygningen af en specialiseret forskningsinfrastruktur: bibliografier, kataloger, kronologier, person- og organisationsregistre, digitaliserede tekster, dokumenter, billeder, musik og andre kulturhistoriske kilder. Akademiet beskriver selv disse funktioner som sine "forskningsredskaber".

,
Særligt Fred på tryk, Peace in Print, Danish Peace History, dokumentationen af Ellen Hørup, Gandhi, Greenham Common, fredssange og atomvåbenhistorie viser en konsekvent bestræbelse på at gøre et ellers spredt og delvist vanskeligt tilgængeligt kildemateriale søgbart og anvendeligt.

Denne vurdering understøttes af den internationale forskning i community archives og digitale forskningsinfrastrukturer. Arkiv- og informationsforskningen har i stigende grad fremhævet, at bibliografier, kataloger, arkiver, metadata og digitale samlinger ikke blot er hjælpefunktioner, men udgør selve den infrastruktur, som humanistisk forskning er afhængig af.

Samtidig er der dokumentation for, at dele af Terps arbejde faktisk er blevet anvendt uden for Fredsakademiets egen sammenhæng. Hans materiale om Greenham Common indgår eksempelvis som billed- og kildemateriale i nyere akademisk forskning om fredslejrens visuelle kultur, mens hans dokumentation af den danske freds- og Gandhitradition citeres i nyere historisk forskning.

Artiklen konkluderer derfor, at Fredsakademiet mest præcist kan karakteriseres som et civilsamfundsbaseret, normativt orienteret forsknings- og dokumentationsmiljø med betydelig bibliografisk, arkivalsk, kulturhistorisk og digital forskningsmæssig værdi.

Nøgleord: fredshistorie, fredsbevægelse, bibliografi, digital humaniora, community archives, civilsamfundsforskning, pacifisme, Holger Terp, Det Danske Fredsakademi.

1. Indledning

Det Danske Fredsakademi er et usædvanligt dansk forsknings- og dokumentationsprojekt.

Akademiets digitale samling omfatter blandt andet et freds- og sikkerhedspolitisk leksikon, en historisk kronologi, et elektronisk bibliotek, bibliografier samt databaser med dokumenter, digte, musik og sange om fred og krig. Akademiet har fra begyndelsen præsenteret disse funktioner som forskningsredskaber.

,
Det er derfor utilstrækkeligt at karakterisere Fredsakademiet alene som en politisk forening eller som et formidlingsprojekt.

Omvendt er det heller ikke metodisk korrekt at sidestille akademiet med et universitet eller et traditionelt forskningsinstitut. Fredsakademiet er udviklet som et civilsamfundsbaseret projekt og har ikke den institutionelle struktur, finansiering eller almindelige fagfællebedømmelse, der kendetegner universitetssektoren.

Den relevante videnskabsteoretiske problemstilling er derfor ikke, om Fredsakademiet "er et universitet", men hvilken type vidensinstitution det faktisk udgør, og hvilken forskningsmæssig betydning det materiale har, som er produceret, registreret, digitaliseret og gjort tilgængeligt dér.

Denne artikel argumenterer for, at Fredsakademiet bedst forstås som et civilsamfundsbaseret digitalt forskningsarkiv, bibliografisk forskningsprojekt, kildeudgiver og specialiseret fredshistorisk forskningsmiljø.

Denne karakteristik kan desuden placeres i en bredere international forskningssammenhæng. Forskningen i community archives har vist, at arkivprojekter uden for de etablerede institutioner kan spille en selvstændig rolle i indsamling, beskrivelse, bevaring og formidling af historisk materiale.

2. Et forskningsmiljø uden for universitetet

Fredsakademiet er organisatorisk forskelligt fra en universitetsinstitution. Det bør derfor ikke vurderes ud fra, om det opfylder kriterierne for at være et universitet.

Det mere relevante spørgsmål er, om det udfører funktioner, som inden for forskningssystemet normalt varetages af biblioteker, arkiver, dokumentationscentre, museer, specialsamlinger og forskningsinfrastrukturer.

Det gør Fredsakademiet i betydeligt omfang.

International forskning i humanistisk forskningsinfrastruktur peger netop på, at biblioteker, arkiver, kataloger, bibliografier og søgesystemer ikke blot er administrative

hjælpemidler. De gør det muligt for forskere at identificere, lokalisere, kontrollere og anvende historiske kilder.

,
Ciaran B. Trace beskriver eksempelvis arkivet som en del af den infrastruktur, der understøtter humanistisk forskning, og fremhæver betydningen af de bibliografiske, klassifikatoriske og informationsmæssige processer, som gør materialet genfindeligt og anvendeligt.

Fredsakademiets arbejde kan derfor vurderes ud fra et bredere forskningsbegreb end den traditionelle forskningsartikel.

3. Holger Terp og den bibliotekariske forskningsmetode

Holger Terp blev uddannet bibliotekar i København i 1992 og har siden begyndelsen af 1980'erne været aktiv i danske fredsbevægelser. Han var initiativtager til Fred på Nettet, medstifter af Fredsakademiet i 2000 og redaktør og webmaster for akademiets hjemmeside. Han har desuden produceret en lang række bibliografiske og historiske arbejder.

,
Denne baggrund er central for forståelsen af Fredsakademiets metode.

Arbejdet er i høj grad præget af bibliotekariske discipliner:

- bibliografisk registrering
- systematisering
- klassifikation
- kildehenvisning
- søgning og genfinding
- digitalisering
- fuldtekstarkivering
- person- og organisationsregistre
- kronologisk dokumentation.

Terps forskningsprofil er derfor ikke først og fremmest den klassiske universitetsforskers. Den ligger i høj grad i rollen som bibliograf, dokumentalist, redaktør, digital kildeudgiver og historisk formidler.

Det er vigtigt, fordi forskningssystemet let kan undervurdere arbejde, der ikke fremtræder som traditionelle forskningspublikationer.

En stor del af den humanistiske forskningsproces foregår nemlig før selve analysen: forskeren skal først kunne finde materialet, identificere det, kontrollere dets provenians og forstå dets sammenhæng.

Det er netop denne funktion, Fredsakademiets arbejde ofte udfører.

4. Fred på tryk som bibliografisk forskningsarbejde
Et centralt eksempel er Fred på tryk: Bibliografi over dansk freds- og sikkerhedspolitisk litteratur 1881-1988, udgivet i 1989.

Værket er registreret i danske bibliotekssamlinger og blev udgivet som en selvstændig bibliografi.

Bibliografiens forskningsmæssige betydning ligger i, at den gør et ellers spredt forskningsfelt synligt.

Fredslitteratur er ofte blevet publiceret gennem organisationer, foreninger, politiske bevægelser, små forlag, tidsskrifter og andre kanaler uden for den almindelige videnskabelige bogproduktion. Derfor kan den være vanskelig at finde gennem almindelige litteratursøgninger.

En bibliografi som Fred på tryk er derfor ikke blot en liste over bøger.

Den fungerer som et kort over et forskningsfelt.

Den gør det muligt at identificere, hvad der er blevet skrevet, hvornår det blev skrevet, af hvem og inden for hvilke politiske og historiske sammenhænge.

At værket er blevet registreret og omtalt uden for Fredsakademiets egen hjemmeside viser samtidig, at det eksisterer som en selvstændig bibliografisk publikation og ikke blot som et internt arbejdsredskab.

5. Peace in Print og international forskningsinfrastruktur

Det internationale videre arbejde med denne metode er Peace in Print: The History of the Peace Movements – A Short Bibliography.

Fredsakademiet beskriver bibliografien som en løbende udviklet, frit tilgængelig og flersproget bibliografi over fredens og fredsbevægelsens historie. Den dækker mere end 500 års historie og omfatter litteratur på en lang række europæiske sprog.
,
Bibliografien er opdelt i blandt andet:

- bibliotekskataloger og forskningsredskaber
- bibliografier
- personbibliografier
- fortegnelser over fredsbevægelser
- litteratur om fredsbevægelsens historie.

Den del, der omhandler bibliotekskataloger og forskningsredskaber, er selv meget omfattende. Den aktuelle database angiver 1.715 registreringer.
,

Det interessante er ikke alene antallet af registreringer, men den funktion, som bibliografien udfører.

Den forsøger at forbinde forskeren med biblioteker, arkiver, kataloger, samlinger og eksisterende forskning.

Det er netop en af de funktioner, som moderne forskning i digitale forskningsinfrastrukturer fremhæver som afgørende for humanistisk forskning. Digitale arkiver bliver først fuldt forskningsmæssigt anvendelige, når deres materialer er strukturerede, beskrevet, forbundet og søgbare.

Peace in Print kan derfor med god grund beskrives som en digital forskningsinfrastruktur for fredshistorie.

6. Fredsakademiets bibliografiske metode i en bredere forskningshistorie
Det er vigtigt at placere Terps bibliografiske arbejde i en længere tradition.

Peace in Print bygger ikke på den antagelse, at Fredsakademiet er det eneste sted, hvor fredshistorisk litteratur er registreret. Tværtimod indeholder bibliografien henvisninger til eksisterende biblioteker, forskningsbibliografier og samlinger, herunder blandt andet Nobel Institute Library, Peace Palace Library og Swarthmore College Peace Collection.
,
Dette er metodisk interessant.

Terps arbejde består i betydeligt omfang i at forbinde eksisterende forskningsinfrastrukturer og gøre dem mere synlige for forskeren.

Det betyder, at Fredsakademiets bibliografiske værdi ikke nødvendigvis skal måles ved, hvor mange kilder der er "ejet" af akademiet, men ved hvor effektivt det hjælper forskeren med at finde eksisterende kilder og forskning.

Denne funktion svarer til den bredere forståelse af forskningsinfrastruktur, hvor bibliografier, kataloger, arkiver og metadata fungerer som mellemled mellem historiske materialer og forskere.
,
7. Danish Peace History

Et tredje centralt område er Danish Peace History.

Projektet forsøger at fremstille dansk freds- og antimilitaristisk historie i et længere perspektiv og behandler blandt andet politisk antimilitarisme, Folkeforbundet, flygtningearbejde, ikkevoldelig modstand under Anden Verdenskrig, den kolde krig og kampagnen mod atomvåben.
,

Arbejdet er præget af omfattende litteratur- og kildehenvisninger og fremstår som et løbende digitalt arbejdsprojekt snarere end som en afsluttet universitetsmonografi.

Denne form har både styrker og svagheder.

Styrken er, at nye kilder og henvisninger løbende kan tilføjes.

Svagheden er, at tekstens videnskabelige status kan være vanskeligere at bedømme, fordi den ikke nødvendigvis har gennemgået den samme redaktionelle og fagfællebaserede proces som en universitetsudgivelse.

Det er derfor mest præcist at betragte Danish Peace History som et digitalt historisk arbejds- og dokumentationsværk, som kan fungere som indgang til videre forskning, men hvor de enkelte historiske påstande bør kontrolleres mod de anførte primær- og sekundærkilder.

8. Ellen Hørup, Gandhi og biografisk dokumentation

Arbejdet med Ellen Hørup viser, hvordan Fredsakademiets metode også anvendes på enkeltpersoner.

Terps dokumentation af Ellen Hørup registrerer et omfattende forfatterskab og hendes internationale engagement, herunder hendes forbindelse til Gandhi. Fredsakademiets materiale identificerer blandt andet artikler i Politiken, Calcutta Review, India Bulletin, India Today, Modern Review og andre publikationer.
,
Arbejdet er interessant, fordi det kombinerer bibliografi, biografi og kildeudgivelse.

Det har også en bredere akademisk forankring. Terp var medredaktør på Friends of Gandhi: Correspondence of Mahatma Gandhi with Esther Faering (Menon), Anne Marie Petersen and Ellen Horup, sammen med E. S. Reddy. Værket forbinder dermed hans dokumentationsarbejde med en international forsknings- og kildeudgivelsestradition omkring Gandhi og den skandinaviske Gandhi-reception.

Dette er et vigtigt eksempel på, at Terps arbejde ikke kun har eksisteret inden for Fredsakademiets egen digitale verden.

9. Ekstern akademisk anvendelse

En væsentlig ændring i forhold til en rent intern vurdering af Fredsakademiet er at undersøge, om andre forskere faktisk har anvendt materialet.

Her findes der dokumentation.

Et nyere forskningsarbejde om Rabindranath Tagores reception i Danmark omtaler Holger Terp som fredsforsker og -aktivist og henviser til hans arbejde i forbindelse

med dokumentationen af det internationalistiske og fredsorienterede miljø omkring Indien og den indiske selvstændighedsbevægelse.

Endnu tydeligere er anvendelsen af Fredsakademiets materiale om Greenham Common.

I forskning om Greenham Commons visuelle kultur anvendes fotografier fra Fredsakademiets samling, herunder materiale fra Greenham Common Women's Peace Camp's Songbook. Fotografierne krediteres Sigrid Møller, Holger Terp og Det Danske Fredsakademi.

Det er væsentligt, fordi det dokumenterer en forskel mellem at hævde, at en samling er forskningsmæssigt værdifuld, og at kunne påvise, at forskere faktisk anvender den.

Greenham-eksemplet viser det sidste.

Terps digitalisering og dokumentation er dermed blevet en del af det kildegrundlag, som andre forskere kan bruge i deres egen forskning.

10. Fredsakademiet som community archive

Den internationale forskning i community archives giver en nyttig teoretisk ramme for at forstå Fredsakademiets placering.

En systematisk forskningsoversigt over community archives fremhæver, at sådanne projekter kan udføre funktioner som indsamling, vurdering, beskrivelse, organisering, bevaring og formidling af dokumentarisk materiale. Samtidig kan de være tæt forbundet med aktivisme og social retfærdighed.

Forskningen peger samtidig på, at community archives ikke nødvendigvis følger de samme neutralitetsidealer som traditionelle arkivinstitutioner. De kan være skabt af mennesker, der selv tilhører den bevægelse eller det miljø, hvis historie de dokumenterer.

Dette perspektiv er relevant for Fredsakademiet.

Akademiet er ikke blot et neutralt lager af fredshistoriske dokumenter. Det er udviklet af personer med et aktivt engagement i fredsbevægelsen og er eksplicit orienteret mod fredskultur, pacifisme og kritik af militarisme.
,
Det bør derfor forstås som et aktivistisk eller civilsamfundsbaseret arkiv- og forskningsmiljø snarere end som et neutralt nationalarkiv.

Det gør ikke automatisk materialet mindre værdifuldt.

Det gør det kildekritisk interessant.

11. Aktivisme og forskning

Spørgsmålet om forholdet mellem aktivisme og forskning er centralt.

Kan et projekt med et politisk og normativt udgangspunkt være videnskabeligt relevant?

Den moderne forskning i community archives peger på, at spørgsmålet ikke bør besvares med en simpel modsætning mellem neutralitet og aktivisme. Community archives kan netop udfordre traditionelle forestillinger om arkivisk neutralitet og samtidig producere materiale, der er væsentligt for historisk forskning.

Det afgørende bliver derfor ikke, om Fredsakademiet har et normativt udgangspunkt.

Det har det.

Det afgørende er, om brugeren kan identificere:

- hvem der har produceret en kilde
- hvornår den er produceret
- om den er en primær- eller sekundærkilde
- om teksten er Fredsakademiets egen
- hvilke kilder en historisk påstand bygger på
- hvorvidt en fortolkning kan efterprøves uafhængigt.
- Det er almindelige kildekritiske principper.

Fredsakademiets normative orientering bør derfor ikke føre til en automatisk afvisning af materialet. Den bør føre til en mere eksplicit kildekritisk anvendelse.

12. Fredsakademiet som digital humaniora

Fredsakademiets digitale karakter er særlig interessant.

Akademiets hjemmeside fungerer ikke blot som præsentation af en organisation, men som adgang til:

- bibliografiske databaser
- elektroniske bøger
- kronologier
- leksikonartikler
- dokumenter
- billeder
- musik
- historiske kilder.

Denne kombination af forskellige kildetyper gør det muligt at bevæge sig mellem bibliografi, tekst, billede, lyd og historisk kontekst.

Moderne forskning i digital humaniora fremhæver netop betydningen af strukturerede, integrerede og søgbare digitale arkiver. Digitaliserede og fødte digitale arkiver kan åbne for nye forskningsmetoder, men deres forskningsmæssige værdi afhænger i høj grad af metadata, struktur, interoperabilitet og mulighed for genfinding.

Fredsakademiets arbejde kan derfor ses som en tidlig civilsamfundsbaseret form for digital humanistisk infrastruktur.

Det betyder ikke, at hele Fredsakademiets hjemmeside automatisk kan betegnes som "digital humaniora" i den snævre disciplinære betydning.

Men dens funktioner ligger tæt på nogle af de centrale funktioner, som moderne digital humaniora beskæftiger sig med: digitalisering, metadata, tekstsamlinger, sammenkædning af kilder og digital adgang til kulturarv.

13. Fredsbevægelsens kulturhistorie
Fredsakademiets arbejde går samtidig ud over den traditionelle politiske historie.

Akademiet har opbygget dokumentation af fredssange, protestmusik, sangbøger, fotografier og andet kulturelt materiale. Samlingen omfatter blandt andet materiale fra Greenham Common og dokumentation af sange og musik knyttet til freds- og antimilitaristiske bevægelser.
,
Dette er forskningsmæssigt betydningsfuldt, fordi sociale bevægelser ikke kun eksisterer gennem organisationer og politiske resolutioner.

De eksisterer også gennem:

- musik
- billeder
- plakater
- ritualer
- slogans
- symboler
- personlige fortællinger
- kollektive erindringer.

Forskningen i Greenham Common viser konkret, hvordan sådant materiale kan indgå i nyere kulturhistorisk forskning. Fredsakademiets fotografiske materiale er blevet anvendt som visuelt kildemateriale i forskning om fredslejrens æstetik og politiske kultur.

Dermed bliver Fredsakademiets samlinger relevante ikke alene for fredshistorie, men også for forskning i social movements, visuel kultur, køn, politisk kommunikation og kollektiv erindring.

14. Kildekritik, metadata og proveniens

Netop fordi Fredsakademiet indeholder så mange forskellige materialetyper, er metadata og proveniens afgørende.

En forsker bør kunne se, om en tekst er:

- en primærkilde
- en historisk sekundærkilde
- en avisartikel
- en bibliografi
- et undervisningsmateriale
- en politisk kommentar
- eller en tekst skrevet af Fredsakademiet selv.
- Denne sondring er ikke blot teknisk.

Den er afgørende for materialets forskningsmæssige anvendelighed.

International arkivforskning understreger, at beskrivelse, klassifikation, proveniens og kontekst er afgørende for, at arkivmateriale kan anvendes som forskningskilde.

Fredsakademiets næste udvikling bør derfor ikke kun handle om at tilføje mere materiale. Den bør også handle om at gøre samlingens eksisterende struktur endnu mere eksplicit.

Det gælder især:

- metadata
- datoangivelser
- forfatteroplysninger
- kildeproveniens
- versionshistorik
- sondringen mellem primær- og sekundærkilder
- oplysninger om digitalisering
- henvisninger til eksterne arkiver og biblioteker.

Jo tydeligere disse oplysninger er, desto lettere bliver det for andre forskere at kontrollere og genanvende materialet.

15. Personafhængigheden

Et særligt karakteristikum ved Fredsakademiet er den store rolle, som Holger Terp har spillet.

Fredsakademiets egen dokumentation viser, at Terp har været initiativtager, medstifter, redaktør og webmaster og har stået bag en lang række bibliografiske og historiske projekter.
,
Denne kontinuitet er en styrke.

Den har gjort det muligt at arbejde koncentreret med fredsbevægelsens historie gennem flere årtier.

Men personafhængigheden er også en institutionel sårbarhed.

Når en meget stor del af en forskningsinfrastruktur er opbygget og vedligeholdt af én central person, kan vigtig viden om struktur, metadata, kildevalg og tekniske løsninger være implicit snarere end dokumenteret.

Dette er et kendt problem for mindre community archives og aktivistiske arkiver, hvor begrænsede ressourcer, teknisk ekspertise og kontinuitet kan være afgørende udfordringer.

For Fredsakademiet betyder det, at en væsentlig del af det fremtidige arbejde bør være institutionel og teknisk dokumentation af selve forskningsinfrastrukturen.

16. Den videnskabelige betydning af bibliografisk arbejde
Det er vigtigt at afvise forestillingen om, at bibliografisk arbejde blot er et forstadium til "rigtig forskning".

En bibliografi kan selv være et forskningsresultat.

Den kan:

- definere et forskningsfelt
- identificere huller i litteraturen
- rekonstruere forfatterskaber
- dokumentere sjældne eller vanskeligt tilgængelige publikationer
- gøre spredte kilder søgbare
- forbinde forskere med arkiver og samlinger
- gøre et forskningsfelt historisk synligt.

Peace in Print er et tydeligt eksempel på dette. Bibliografien indeholder ikke blot bøger om fredsbevægelsen, men også henvisninger til forskningsredskaber, bibliotekskataloger, arkiver og tidligere bibliografier.
,

Derved fungerer den som en forskningsmæssig infrastruktur, der kan understøtte andres forskning.

17. Fra aktivistisk dokumentation til forskningsinfrastruktur

Fredsakademiets udvikling kan derfor forstås som en bevægelse gennem flere stadier.

Først var der fredsbevægelsens behov for at dokumentere sin egen historie og politiske argumentation.

Dernæst kom det bibliografiske arbejde, hvor eksisterende litteratur blev registreret.

Herefter kom digitaliseringen, hvor materialet blev gjort tilgængeligt på internettet.

Endelig opstod en mere kompleks forskningsinfrastruktur, hvor bibliografier, kronologier, dokumenter, billeder, musik og historiske tekster blev forbundet.

Denne udvikling svarer på flere måder til den bredere udvikling inden for community archives og digital humaniora, hvor lokale eller bevægelsesbaserede samlinger kan udvikle sig til forskningsressourcer med bredere anvendelse.

Fredsakademiets særlige betydning ligger således ikke kun i, hvad det selv mener om fred og krig.

Den ligger også i, at akademiet har gjort det muligt for andre at undersøge, hvad fredsbevægelsen har skrevet, produceret, sunget, organiseret og bevaret.

18. En vurdering af Holger Terps forskningsprofil

På baggrund af det samlede materiale kan Holger Terps forskningsprofil karakteriseres som:

bibliotekar, dokumentalist, fredshistoriker og digital forskningsformidler med en langvarig specialisering i fredsbevægelsens historie.

Hans arbejde kombinerer fire hovedområder:

1. bibliotekarisk og bibliografisk metode
2. historisk dokumentation
3. digital kildeudgivelse
4. fredspolitisk og pacifistisk engagement.

Det er en anderledes forskningsprofil end den traditionelle universitetsforskers.

Men den er ikke uden for forskningens verden.

Tværtimod udfylder den en funktion, som universiteter og traditionelle forskningsinstitutioner ikke altid har haft ressourcer eller incitament til at udføre: systematisk dokumentation af et specialiseret og delvist marginaliseret historisk felt.

Den eksterne anvendelse af Terps materiale styrker denne vurdering. Hans dokumentation indgår eksempelvis i nyere forskning om Greenham Common og i historisk forskning om dansk-indiske og internationalistiske miljøer.

19. Hvad kan man med rimelighed konkludere?

En videnskabelig vurdering bør samtidig undgå at overdrive dokumentationen.

Det kan på det nuværende grundlag ikke uden videre hævdes, at Fredsakademiet har opnået samme akademiske status som et universitet, et nationalt forskningscenter eller et professionelt forskningsbibliotek.

Der er heller ikke grundlag for at hævde, at alle Fredsakademiets historiske fremstillinger er blevet fagfællebedømt eller bredt accepteret af historikere.

Den stærkere og mere præcise konklusion er en anden:

Fredsakademiet har skabt en forskningsmæssigt anvendelig dokumentationsinfrastruktur, og dele af denne infrastruktur er faktisk blevet anvendt i ekstern forskning.

Det er en væsentlig forskel.

Den betyder, at Fredsakademiets forskningsmæssige betydning ikke alene bygger på akademiets egen selvvurdering.

20. Samlet vurdering
Det Danske Fredsakademi bør ikke vurderes som et universitet.

Men det bør heller ikke reduceres til en aktivistisk hjemmeside.

Den mest præcise videnskabelige karakteristik er:

Det Danske Fredsakademi er et civilsamfundsbaseret, normativt orienteret digitalt forsknings- og dokumentationsmiljø med betydelig bibliografisk, arkivalsk, kulturhistorisk og forskningsmæssig værdi.

Dets vigtigste bidrag er opbygningen af en specialiseret forskningsinfrastruktur for studiet af fredsbevægelsens og fredskulturens historie.

Arbejdet med Fred på tryk, Peace in Print, Danish Peace History, Ellen Hørup, Gandhi, Greenham Common, fredssange, atomvåben og dansk antimilitarisme viser en kon-

sekvent interesse for at indsamle, registrere, digitalisere og gøre historisk materiale tilgængeligt.

Dette er en selvstændig form for forskningsproduktion.

Samtidig er Fredsakademiets betydning blevet understøttet af ekstern anvendelse. Materiale fra akademiet er blevet anvendt som kilde- og billedmateriale i nyere akademisk forskning, blandt andet i studier af Greenham Common og den dansk-indiske freds- og internationalismehistorie.

21. Konklusion
Det Danske Fredsakademi repræsenterer en særlig form for forskning og dokumentation uden for de etablerede universitære institutioner.

Dets videnskabelige betydning ligger ikke primært i institutionens formelle status, men i den forskningsinfrastruktur, som er blevet skabt gennem årtiers dokumentationsarbejde.

Akademiets bibliografier, digitale bibliotek, kronologier, leksikon, person- og organisationsdokumentation samt samlinger af musik, billeder og historiske dokumenter udgør tilsammen et omfattende materiale til studiet af fredens, krigens og fredsbevægelsens historie.

Holger Terps arbejde er centralt i denne udvikling. Hans baggrund som bibliotekar og hans langvarige engagement i fredsbevægelsen har skabt en usædvanlig kombination af bibliografisk dokumentation, historisk interesse og digital formidling.
,
Det er derfor mere præcist at tale om civilsamfundsbaseret forskning og dokumentation end om en simpel modsætning mellem "aktivisme" og "videnskab".

Fredsakademiets normative udgangspunkt bør naturligvis indgå i enhver kritisk anvendelse af materialet. Men et normativt udgangspunkt udelukker ikke forskning. Det afgørende er, at kilder, metode, fortolkning og normative konklusioner kan identificeres og vurderes hver for sig.

Den eksterne forskning styrker denne konklusion. Terps arbejde er ikke blot blevet præsenteret af Fredsakademiet som forskningsmæssigt relevant; konkrete dele af materialet er blevet taget op, citeret eller anvendt af andre forskere. Det gælder blandt andet dokumentationen af den danske freds- og internationalismetradition og det omfattende materiale om Greenham Common.

Den forskningshistoriske betydning af Fredsakademiet kan derfor sammenfattes således:

Det Danske Fredsakademi har gennem mere end to årtier opbygget en selvstændig, digital og civilsamfundsbaseret forskningsinfrastruktur for studiet af fredsbe-

vægelsens historie. Dets væsentligste bidrag er ikke alene de historiske fortolkninger, men den omfattende bibliografiske, arkivalske og digitale dokumentation, der gør fredsbevægelsens ellers spredte kulturarv tilgængelig for offentligheden og for fremtidig forskning.

Fredsakademiets stærkeste videnskabelige argument er dermed ikke, at det bør betragtes som et universitet.

Det er, at det har udført en række funktioner, som forskning er afhængig af: at finde, registrere, bevare, digitalisere, forbinde og stille kilder til rådighed.

Udvalgte noter og kilder

Det Danske Fredsakademi, Fredsakademiets arbejdsredskaber. Akademiet beskriver selv leksikon, kronologi, elektronisk bibliotek og databaser over dokumenter, digte, musik og sange som forskningsredskaber.

,

Holger Terp, CV og bibliografiske oplysninger. Dokumenterer uddannelsen som bibliotekar, engagementet i fredsbevægelsen, medstiftelsen af Fredsakademiet samt arbejdet med Fred på tryk, Peace in Print og Danish Peace History.

,

Holger Terp, Fred på tryk: Bibliografi over dansk freds- og sikkerhedspolitisk litteratur 1881-1988, København, 1989. Værket er registreret i danske bibliotekssamlinger.

Holger Terp, Peace in Print: The History of the Peace Movements – A Short Bibliography. Fredsakademiets onlineudgave.

,

Holger Terp, Peace in Print, "Library catalogues and research tools". Den aktuelle onlineudgave angiver 1.715 registreringer i denne del.

,

Holger Terp, Danish Peace History. Se blandt andet afsnittene om politisk antimilitarisme og Folkeforbundet.

,

Holger Terp, Ellen Hørup and Mohandas Gandhi. Dokumenterer Hørups omfattende forfatterskab og hendes forbindelse til Gandhi og den internationale fredsbevægelse.

,

Holger Terp & E. S. Reddy, Friends of Gandhi: Correspondence of Mahatma Gandhi with Esther Faering (Menon), Anne Marie Petersen and Ellen Horup. Terps dokumentationsarbejde indgår her i en international kildeudgivelse.

Daniel Henschen, "Det indiske forbillede: Metafysisk længsel, kulturkritik og ...", Kulturstudier 2023. Henschen omtaler Terp som fredsforsker og -aktivist og anvender hans dokumentation i forbindelse med dansk reception af Indien og Tagore.

Forskning i Greenham Commons visuelle kultur anvender fotografisk materiale fra The Danish Peace Academy Greenham Common Women's Peace Camp's Songbook, krediteret Sigrid Møller/Holger Terp/Det Danske Fredsakademi.

Alex H. Poole, "The information work of community archives: a systematic literature review", Journal of Documentation, 76(3), 2020, s. 657–687. Artiklen gennemgår forskningen i community archives og deres arbejde med indsamling, beskrivelse, organisering, bevaring, aktivisme og genanvendelse.

Ciaran B. Trace, "Archives, Information Infrastructure, and Maintenance Work", Digital Humanities Quarterly, 16(1), 2022. Artiklen behandler arkiver og bibliografiske systemer som forskningsinfrastruktur.

Ashleigh Hawkins, "Archives, linked data and the digital humanities: increasing access to digitised and born-digital archives via the semantic web", Archival Science, 2021. Artiklen fremhæver betydningen af strukturerede og sammenkædede digitale arkiver for digital humanistisk forskning.

V. Vukliš & A. J. Gilliland, "Archival Activism: Emerging Forms, Local Applications", 2016. Arbejdet placerer community archives og institutionelt uafhængig dokumentation inden for forskningen i arkivisk aktivisme.

A. Sellie, J. Goldstein, M. Fair & J. Hoyer, "Interference Archive: A Free Space for Social Movement Culture", Archival Science, 2015. Studiet viser, hvordan aktivistiske arkiver kan fungere som selvstændige forsknings- og kulturhistoriske miljøer.

Holger Terp og kampen mod glemslen

Der findes mennesker, som samler på ting. Og så findes der mennesker, som samler på spor.

Holger Terp hører til den sidste kategori.

I Danmark på bunden fortæller han om et liv, der begynder med et spørgsmål, som mange mennesker tager for givet: Hvor kommer jeg fra? For Terp er svaret ikke enkelt. Hans barndom er præget af børneforsorg, plejeforhold og adoption, og hans viden om sin egen familie må senere rekonstrueres gennem kirkebøger, registre, arkiver og andre dokumenter.

Det er her, en mulig nøgle til hans liv findes.

Den mand, der som voksen kommer til at samle og registrere en enorm mængde materiale om fred, krig og politiske bevægelser, er også det barn, der selv har oplevet, hvor vanskeligt det kan være at finde sporene efter et menneskes historie.

Det er ikke muligt at bevise, at den ene ting direkte har forårsaget den anden. Men som litterær læsning af selvbiografien er sammenhængen slående.

Terps liv kan læses som en bevægelse fra **identitet til dokumentation og fra dokumentation til fredsforskning**.

Barnet, der mangler en historie

Terps fortælling om sin begyndelse er påfaldende dokumentarisk.

Familien, bedsteforældrene, fødslen, børneforsorgen, adoptionen og plejefamilien bliver ikke blot erindret; de bliver undersøgt. Han søger efter oplysninger i arkiver og forsøger at sammenstykke den historie, som ikke uden videre ligger tilgængelig i familien.

Dermed opstår en særlig situation.

Hvor andre måske arver deres familiehistorie som fortælling, må Terp i højere grad **finde sin**.

Navne, datoer og institutionelle dokumenter bliver til brikker i et puslespil.

Og når dokumenterne mangler, bliver fraværet i sig selv betydningsfuldt.

Et arkiv kan nemlig fortælle noget ved det, der står i det. Men det kan også fortælle noget ved det, der ikke længere findes.

Terp oplever begge dele.

Han leder efter mennesker, men møder dokumenter, der er forsvundet. Han leder efter fortiden, men støder på myndighedernes begrænsede hukommelse.

Det er en erfaring, der senere får en mærkelig parallel i hans fredsforskning.

Når hukommelsen ikke er nok

Terp beskriver sin egen hukommelse som usikker. Det er derfor nødvendigt at rekonstruere dele af livet gennem andre menneskers erindringer og gennem dokumenter. Her opstår et af selvbiografiens store paradokser:

Manden, der ikke altid kan stole på sin egen hukommelse, bliver besat af at bevare information.

Bøger, tidsskrifter, arkivalier, bibliografier, databaser og hjemmesider bliver hans redskaber.

Han samler.

Han registrerer.

Han klassificerer.

Han forsøger at gøre det muligt at finde igen.

Man kan selvfølgelig kalde det samlermani. Terp har selv en humoristisk tilgang til sin samlertrang. Men der er en anden måde at forstå den på.

Samlingen skaber kontinuitet.

Hvor livet kan være præget af brud, kan arkivet skabe sammenhæng.

Hvor mennesker kan forsvinde, kan deres navne bevares.

Hvor hukommelsen svigter, kan dokumentet blive stående.

At samle bliver dermed også at holde fast.

Outsideren

Terps ungdom fører ham gennem miljøer, der ligger langt fra det etablerede middelklasseliv. Han bliver sømand, lever perioder på kanten af samfundet og kommer til Christiania i begyndelsen af 1970'erne.

Christiania bliver et møde med et alternativt samfund — men også med en verden, hvor traditionelle autoriteter udfordres.

Det passer til en personlighed, der gennem hele livet synes at have et stærkt behov for selv at undersøge tingene.

Terp har et kritisk forhold til autoriteter. Men han er ikke modstander af viden. Tværtimod.

Han er skeptisk over for autoritet, **når den ikke kan dokumentere sig selv**.

Det er en vigtig forskel.

Han vil vide, hvor oplysningerne kommer fra.

Han vil finde kilden.

Han vil se dokumentet.

Den samme person, der politisk kan være systemkritisk, kan derfor intellektuelt være næsten besat af systematik.

Fra modstand til metode

Mødet med militarismen bliver et afgørende vendepunkt.

Terp vælger militærnægtelsen. Modstanden mod at skulle lære at bruge vold bliver et personligt moralsk valg, men udvikler sig senere til et bredere politisk og historisk engagement.

Her begynder noget, der bliver typisk for hans liv.

En oplevelse bliver til en holdning.

Holdningen bliver til et spørgsmål.

Spørgsmålet bliver til research.

Og researchen bliver til dokumentation.

Det er måske den vigtigste metode i Terps liv.

Han nøjes ikke med at mene, at noget er forkert.

Han vil undersøge, **hvordan det blev sådan**.

Fra aktivist til arkivar

Da Terp senere bliver mere involveret i fredsbevægelsen, opdager han, at den bevægelse, han selv er en del af, har en lang og omfattende historie.

Men historien er spredt.

Publikationer forsvinder.

Personer glemmes.

Organisationer opløses.

Arkiver går tabt.

Det er her, hans tidligere erfaringer og hans personlige tilbøjeligheder mødes.

Aktivisten bliver arkivar.

Bibliotekaren bliver historiker.

Samleren bliver dokumentalist.

Han begynder ikke blot at arbejde for fred. Han begynder at arbejde for, at **fredens historie skal kunne findes**.

Det er en væsentlig forskel.

For en fredsaktivist er målet fred.

For en dokumentalist er et andet mål, at verden ikke skal glemme, at mennesker har forsøgt at skabe den.

De glemtes historie

Terps interesse for fredshistorien kan derfor ses som en forlængelse af hans egen søgen efter oprindelse.

Først undersøger han sin egen familie.

Så interesserer han sig for andre menneskers liv.

Derefter for organisationernes historie.

Til sidst for hele fredsbevægelsens historiske udvikling.
Det personlige spørgsmål vokser:

Hvem er jeg?

bliver til:

Hvor kommer jeg fra?

som bliver til:

Hvad skete der med dem, der kom før mig?

og ender i et langt større spørgsmål:

Hvad har mennesker gennem historien gjort for at forhindre krig?
Det er her, fredsforskningen bliver mere end politisk.

Den bliver et spørgsmål om hukommelse.

Krigens historie fylder – fredens historie forsvinder

Terp vender på sin egen måde det historiske perspektiv på hovedet.

Historiebøgerne er fulde af krige.

Krigene har årstal, generaler, slagmarker, våben og monumenter.

Men hvad med alle dem, der forsøgte at forhindre krig?

Hvor er deres historie?

Hvor er deres arkiver?

Hvor er deres navne?

Hvor er deres bøger?

Det er netop dette tomrum, Terp forsøger at udfylde.

Hans arbejde med fredsbevægelsen kan derfor ses som en slags modarkiv til den traditionelle krigshistorie.

Han samler det, som ellers let bliver overset.

Humorens plads

Det kunne have gjort hans selvbiografi tung og bitter.

Det gør det ikke helt.

Terp skriver ofte med en tør humor og en betydelig portion selvironi. Det gælder også, når han beskriver alder, sygdom, sociale problemer og sine egne mærkværdigheder.

Humoren gør noget vigtigt.

Den forhindrer fortællingen i at blive en ren offerhistorie.

Han fremstiller sig selv som et menneske, der både har været udsat for ting og selv har truffet mærkelige valg.

Det giver selvportrættet en særlig uafhængighed.

Han behøver ikke nødvendigvis at fremstå som helt eller martyr.

Han kan også være den mærkelige samler med for mange bøger, for mange projekter og en computer, der ikke længere kan håndtere hans

Det er en del af hans charme som fortæller.

Et intellektuelt hjem

Hvis den biologiske familiehistorie i begyndelsen af livet er vanskelig at finde, skaber Terp efterhånden et andet slags tilhørsforhold.

Det bliver et intellektuelt hjem.

Det består af bøger, historiske personer, fredsaktivister, organisationer og idéer.

Han skaber forbindelser mellem dem.

Han giver dem plads.

Han registrerer deres navne.

Han bevarer deres publikationer.

På den måde skaber han noget, der minder om en historisk slægt.

Det er ikke en biologisk familie.

Det er et **fællesskab af mennesker, som deler en idé om fred**.

Og Terp bliver deres arkivar.

Kampen mod glemslen

Det er derfor muligt at se et fælles motiv gennem hele Danmark på bunden:

Terp kæmper mod glemslen.

Han kæmper mod den personlige glemsel, fordi hans egen hukommelse ikke altid er tilstrækkelig.

Han kæmper mod familiens glemsel ved at lede efter de mennesker, hvis spor er blevet svage.

Han kæmper mod den institutionelle glemsel, når arkiver bliver kasseret eller oplysninger forsvinder.

Og han kæmper mod den historiske glemsel, når fredsbevægelsens mennesker og idéer risikerer at forsvinde ud af den kollektive hukommelse.

Det er den samme kamp i stadig større skala.

Fra identitet til dokumentation

Set på denne måde bliver Terps livsprojekt næsten geometrisk:

Identitet

Han forsøger at finde ud af, hvem han selv er.
↓
Dokumentation
Han opdager, at fortiden må findes gennem spor.
↓
Samling
Han begynder at bevare sporene.
↓
Bibliotek
Han udvikler metoder til at organisere dem.
↓
Historie
Han opdager, at også andre menneskers historier mangler.
↓
Fredsforskning

Han gør det til sit livsprojekt at dokumentere fredens og fredsbevægelsens historie.
Det er denne udvikling, der gør hans liv mere interessant end en almindelig fortælling om en dansk fredsaktivist.

Fra barnet uden historie til arkivaren for de glemte

Der er til sidst en næsten poetisk cirkel i det hele.

Som barn er Terp afhængig af, at andre fortæller og dokumenterer hans historie.

Som voksen forsøger han at finde den.

Senere begynder han selv at dokumentere.

Og til sidst dokumenterer han andre.

Han bevæger sig dermed fra **objekt for registreringen** til **subjekt for registreringen**.

Fra den, der bliver skrevet ind i systemerne, til den, der selv skriver mennesker ind i historien.

Det er måske den mest præcise måde at forstå hans liv på.

Han starter med et spørgsmål om sit eget tilhørsforhold.

Han ender med at skabe et sted, hvor andre kan høre til historisk.

Det er derfor, Holger Terps arbejde med fredshistorie kan forstås som mere end aktivisme og mere end bibliotekararbejde.

Det er også et forsøg på at sige:

I skal ikke glemmes.

Og måske er det netop her, hans personlige historie og hans historiske projekt mødes. Barnet, der leder efter sporene efter sin egen historie, bliver den voksne, der bruger resten af sit liv på at sørge for, at andres spor ikke forsvinder.

Fra "Hvem er jeg?" til "Hvem må ikke blive glemt?"

Det er den bevægelse, der løber gennem Holger Terps liv.

Hvad er Fredsakademiet egentlig?

Fredsakademiet blev etableret i 2000 og beskriver selv sit formål som formidling om krig, fred, folkeret og pacifisme. Det har opbygget et omfattende digitalt materiale med leksikon, kronologier, bibliografier, bøger, artikler, dokumenter samt materiale om fredsbevægelser, musik og sange.

Det er derfor mere præcist at betragte det som **et privat, pacifistisk dokumentionsarkiv og formidlingsprojekt** end som et akademi i almindelig universitetsforstand.

Det er en vigtig sondring, når man vurderer troværdigheden.

Holger Terp – styrkerne

1. Terp har en reel faglig baggrund som bibliotekar og har arbejdet med fredsbevægelsen siden begyndelsen af 1980'erne. Han har blandt andet været involveret i *Aldrig mere Krig*, Militærnægterforeningen, Gandhi Information Centre og Dansk Fredsråd. Han var medstifter af og har siden været dets redaktør/webmaster.

Hans største styrke er efter min vurdering **indsamlings- og bibliografiarbejdet**.

Det er faktisk imponerende, hvor meget materiale han har registreret. Hans bibliografi omfatter blandt andet *Fred på tryk*, *Peace in Print*, historiske bibliografier, materiale om danske fredsorganisationer og dokumentation af fredssange og antimilitaristisk kultur.

Her har Fredsakademiet en værdi, som ikke nødvendigvis bør undervurderes, selv hvis man er uenig med Terps politiske konklusioner.

3. Den væsentligste svaghed: den politiske slagside

Her skal man være betydeligt mere kritisk.

lægger **ikke skjul på sit grundsyn**. På præsentationssiden beskrives krig eksempelvis som "udtryk for barbari", og projektet ser fredskultur som en drivkraft for udviklingen af et bedre samfund.

Det betyder, at ikke bør behandles som en neutral forskningsinstitution.

Det interessante er imidlertid, at slagsid

en ikke nødvendigvis betyder, at oplysningerne er forkerte. Der er forskel på:

"Kilden har et bestemt politisk udgangspunkt."

og

"Kilden er upålidelig."

Man bør snarere læse som **en engageret primær-/sekundærkilde fra fredsbevægelsens perspektiv**.

4. Terps metode

Terps materiale varierer meget i karakter.

Nogle af hans arbejder er bibliografiske eller dokumentariske og kan kontrolleres forholdsvis let. Andre er tydeligt **debatterende og argumenterende**.

Et godt eksempel er hans artikel om EU's forfatningstraktat, hvor han argumenterer for, at traktaten fremmer militarisme. Han angiver selv, at han anvender traktattekster, officielle dokumenter, afhandlinger og analyserende artikler.

Det er positivt, at der faktisk er angivne kilder.

Men konklusionen er samtidig politisk præget. Man bør derfor skelne mellem:

- **de dokumenter, Terp gengiver**
- **hans fortolkning af dokumenterne**
- **hans politiske konklusion**

Det er især det sidste punkt, der kræver uafhængig kontrol.

5. Et interessant problem ved Terp

Der er også en vis **cirkularitet** i materialet.

Fredsakademiet indeholder mange tekster af Terp selv, og Terps egne værker bliver samtidig registreret og gjort til en del af bibliografiske univers. Det gør ikke materialet værdiløst, men det betyder, at man skal passe på med at bruge egen dokumentation som bevis på, at Terps fortolkning er bredt accepteret.

Det er lidt som at bruge en organisations eget arkiv som dokumentation for organisationens betydning: **meget interessant som kildemateriale, men ikke tilstrækkeligt som uafhængig bekræftelse.**

6. Til gengæld er arkivværdien høj

Her synes jeg, Fredsakademiet fortjener betydelig anerkendelse.
Samlingen indeholder eksempelvis historisk materiale om danske fredsorganisationer, atomvåbenmodstand, kvindefredsbevægelsen, Gandhi, Første Verdenskrig, Vietnamkrigen, Grønland, international politik og fredssange.

Der findes også materiale, som kan være vanskeligt at finde samlet andre steder.
Det gør interessant for **historikere, journalister, studerende og forskere, der undersøger selve fredsbevægelsen**.

Og netop her er der en vigtig pointe:

En kilde behøver ikke være neutral for at være historisk værdifuld.

Tværtimod kan være en meget værdifuld kilde til at undersøge **hvordan den danske fredsbevægelse selv har forstået krig, NATO, atomvåben, USA, Sovjetunionen/Rusland, EU og dansk sikkerhedspolitik.**

7. Min samlede vurdering

Område	Vurdering
Dokumentationsarbejde	**8/10**
Bibliografisk arbejde	**8/10**
Historisk arkivværdi	**8/10**
Neutralitet	**3/10**
Akademisk peer-review	**2–3/10**
Som kilde til fredsbevægelsens egen historie	**9/10**
Som eneste kilde til kontroversielle politiske spørgsmål	**3/10**

- Konklusion

Jeg ville **ikke afskrive Fredsakademiet som utroværdigt**. Det ville være for simpelt.

Men jeg ville heller **ikke bruge det ukritisk som en autoritativ akademisk kilde**.

Den mest præcise karakteristik er efter min vurdering:

Et omfattende og potentielt meget værdifuldt privat dokumentationsarkiv, skabt fra et tydeligt pacifistisk og antimilitaristisk perspektiv, hvor det dokumentariske materiale ofte er mere værdifuldt end de politiske konklusioner.

Terps store fortjeneste er især, at han har **indsamlet, digitaliseret, systematiseret og gjort tilgængeligt materiale fra den danske fredsbevægelses historie**. Hans svaghed er, at grænsen mellem dokumentation, fortolkning og politisk argumentation nogle steder bliver uklar.

Hvis man eksempelvis undersøger **NATO, Ukrainekrigen, atomvåben, USA's udenrigspolitik eller dansk forsvarspolitik**, ville jeg derfor bruge som **én interessant kilde blandt flere** og derefter sammenholde Terps fremstilling med eksempelvis officielle dokumenter, forskningslitteratur og kilder med et andet sikkerhedspolitisk udgangspunkt.

John Scales Avery (1933–2024)

Teoretisk kemiker, Pugwash-aktivist og formand for Det Danske Fredsakademi
Indledning

John Scales Avery (26. maj 1933–4. januar 2024) indtager en særlig plads i den nyere danske fredshistorie. Han var uddannet naturvidenskabsmand og arbejdede som teoretisk kemiker ved Københavns Universitet, men hans virke omfattede langt mere end forskning. Fra begyndelsen af 1990'erne blev han en central dansk deltager i Pugwash-bevægelsen, og fra 2004 til 2015 var han formand for Det Danske Fredsakademi.

Avery tilhørte dermed den tradition for videnskabelig fredsaktivisme, som voksede frem efter atombombens udvikling: forestillingen om, at naturvidenskabsfolk ikke alene har et ansvar for at udvikle ny viden, men også for at forholde sig til de politiske og menneskelige konsekvenser af den teknologi, videnskaben gør mulig.

Hans fredspolitiske arbejde koncentrerede sig især om atomvåben, atomnedrustning, forskernes sociale ansvar, militarisme, internationalt samarbejde og FN, men hans senere forfatterskab udvidede perspektivet til også at omfatte fattigdom, befolkning, ressourcer, miljø og klimaforandringer. Fredsproblemet blev for Avery således et spørgsmål om hele den globale samfundsudvikling.

1. Barndom og uddannelse

John Scales Avery blev føAAdt 26. maj A1933 i Libanon i en amerikansk familie. Han blev uddannet ved Phillips Academy i Andover og fortsatte sine studier i USA. Han opnåede en bachelorgrad i fysik fra Massachusetts Institute of Technology og en mastergrad fra University of Chicago. Senere fortsatte han med teoretisk kemi ved IAmperial College London, hvor han afsluttede sin ph.d. i 1965.

Denne uddannelsesmæssige baggrund er væsentlig for forståelsen af hans senere fredspolitiske arbejde. Avery kom ikke til fredssagen som politiker eller traditionel organisationsaktivist, men fra naturvidenskaben.

Hans videnskabelige produktion omfattede blandt andet kvantekemi, atomers og molekylers struktur, termodynamik, hypersfæriske harmoniske funktioner og senere spørgsmål om evolution og informationsteori. Københavns Universitets forskningsportal registrerer blandt andet hans forskning i teoretisk kemi og hans bog Science and Society fra 2016.

2. Københavns Universitet

Avery kom til at tilbringe en betydelig del af sit professionelle liv i Danmark og var tilknyttet Københavns Universitet som teoretisk kemiker.

Hans videnskabelige arbejde fortsatte sideløbende med hans fredspolitiske virksomhed. Det er karakteristisk, at han ikke opfattede disse to områder som modsætninger. Tværtimod blev forbindelsen mellem videnskab og samfund et af hans gennemgående temaer.

Det ses tydeligt i hans bog Science and Society, der udkom hos World Scientific i 2016 og omfattede 450 sider.

Avery videreførte dermed en ældre tradition, der blandt andet kan føres tilbage til Einstein, Russell og de videnskabsfolk, der efter 1945 argumenterede for, at den moderne forsker havde et særligt ansvar over for menneskeheden.

3. Pugwash

Averys vigtigste internationale fredspolitiske tilknytning var Pugwash Conferences on Science and World Affairs.

Pugwash-bevægelsen blev grundlagt i 1950'erne på baggrund af forskernes bekymring over atomvåben og risikoen for en atomkrig. Bevægelsen blev opkaldt efter Pugwash i Canada, hvor den første konference fandt sted i 1957. Blandt initiativtagerne var Bertrand Russell og Albert Einstein.

Avery oplyser selv, at han fra 1990 var formand for den danske nationale Pugwash-gruppe. Fredsakademiets biografiske leksikon angiver tilsvarende, at han fra 1990 var kontaktperson i Danmark for Pugwash.

Dette arbejde blev en central del af hans identitet som fredsaktivist.

Nobelprisen 1995

I 1995 modtog Pugwash Nobels fredspris for sit arbejde med atomvåbenproblemet og for at have skabt en international arena, hvor forskere fra forskellige lande kunne mødes og arbejde med spørgsmål om nedrustning og international sikkerhed.

Det er imidlertid vigtigt at formulere Averys forhold til Nobelprisen korrekt. Nobelprisen blev tildelt Pugwash-bevægelsen, ikke Avery personligt. Avery var derimod en del af den danske Pugwash-sammenhæng, som arbejdede inden for denne internationale tradition.

Denne sondring bør fastholdes i en videnskabelig Fredsakademi-biografi.

4. Atomvåben og atomnedrustning

Atomvåbenproblemet stod centralt i Averys fredspolitiske arbejde.

Hans argumentation var præget af en naturvidenskabelig forståelse af atomvåbnenes konsekvenser, men også af en stærk moralsk og folkeretlig dimension. Han betragtede ikke atomvåben som blot endnu et våbensystem, men som en trussel mod selve civilisationens overlevelse.

Et eksempel er hans arbejde for en atomvåbenfri zone i Norden. I Pugwash-sammenhæng argumenterede han for, at Skandinavien kunne være et første skridt mod en sådan ordning.

I 2008 stod han som formand for den danske Pugwash-gruppe bag et symposium om styrkelse af ikkespredningstraktaten og Det Internationale Atomenergiagentur. Her fremhævede han blandt andet nødvendigheden af at fastholde traktatens nedrustningsdimension.

Avery var således ikke blot kommentator til atomvåbendebatten. Han deltog aktivt i den internationale diskussion om NPT, atomnedrustning og atomvåbenfrie zoner.

5. Det Danske Fredsakademi

Averys vigtigste institutionelle rolle i dansk fredshistorie var hans formandskab for Det Danske Fredsakademi.

Ifølge Fredsakademiets eget biografiske materiale var han formand fra april 2004, mens Averys egen biografi angiver perioden 2004–2015.

Fredsakademiet var og er et uafhængigt, ikke-kommercielt fredshistorisk og fredsoplysende projekt med blandt andet:

freds- og sikkerhedspolitisk leksikon,
kronologier,
digitalt bibliotek,
artikelsamlinger,
dokumentation,
musik- og sangsamlinger,
materiale om fredsbevægelser og fredskultur.

Under Avery blev denne digitale dokumentationsvirksomhed en væsentlig del af hans arbejde.

Det er derfor ikke kun hans egne bøger og artikler, der er interessante for hans biografi. Selve Fredsakademiets digitale produktion under hans formandskab er en del af den historiske dokumentation af hans virksomhed.

6. Avery som forfatter

Avery var en usædvanligt produktiv forfatter.

Fredsakademiets digitale bibliotek indeholder en lang række af hans bøger og essays. Blandt de registrerede titler findes blandt andet:

Progress, Poverty and Population
Space-Age Science and Stone-Age Politics
Information Theory and Evolution
Science and Society
Energy, Resources and the Long-Term Future
The Climate Emergency: Two Time Scales
The Ecological Impact of Militarism
Eliminating the Causes of War
Ethics for the Future
Famine, Disease and War
Why War?
Collected Essays.

Fredsakademiets bibliografi viser dermed, hvordan hans forfatterskab bevægede sig fra de klassiske freds- og nedrustningsspørgsmål til en bredere analyse af civilisationens problemer.

7. Science and Society

Et centralt værk er Science and Society.

Her samles flere af de spørgsmål, som løb gennem hele Averys intellektuelle virksomhed: forholdet mellem naturvidenskab og samfund, forskernes ansvar og spørgsmålet om, hvordan moderne videnskab bør anvendes. Bogen blev udgivet af World Scientific i 2016.

Titlen er i sig selv karakteristisk.

For Avery var videnskaben ikke værdifri i den betydning, at forskeren kunne fralægge sig ethvert ansvar for anvendelsen af forskningsresultater. Denne tanke havde en særlig betydning efter udviklingen af atomvåben.

Her mødes hans to identiteter som forsker og fredsaktivist.

8. Information Theory and Evolution

Averys naturvidenskabelige interesser gik samtidig langt ud over atomfysik og nedrustning.

I Information Theory and Evolution fra 2003 forsøgte han at forbinde informationsteori, termodynamik, statistisk mekanik og evolution. Hans tilgang omfattede ikke blot biologisk evolution, men også menneskelig og kulturel udvikling.

Dette viser en vigtig side af hans tænkning: Han søgte ofte sammenhænge mellem tilsyneladende forskellige videnskabelige og samfundsmæssige fænomener.

Det samme helhedssyn kom senere til udtryk i hans fredspolitiske forfatterskab.

9. Fra atomtrussel til civilisationens krise

I Averys senere arbejder bliver atomkrigen en del af et bredere problemkompleks.

Han begyndte i stigende grad at behandle:

krig → militarisme → ressourcer → fattigdom → befolkning → miljø → klima → civilisationens fremtid.

Fredsakademiets digitale bibliotek viser netop denne udvikling i hans værker. Her findes både skrifter om atomvåben og krig samt bøger om klima, ressourcer, økonomisk lighed, befolkning og global bæredygtighed.

Avery opfattede derfor ikke fred som blot fravær af militær konflikt. Fred forudsatte efter hans opfattelse også et samfund, der kunne håndtere de globale problemer, som truede menneskers livsbetingelser.

10. Why War?

Why War? er særlig relevant for forståelsen af hans samlede fredstænkning.

Titlen viderefører en problemstilling med en lang intellektuel historie, men Avery anvendte den på den moderne atomalder. Spørgsmålet var ikke alene, hvorfor mennesker fører krig, men også hvorfor menneskelige samfund fortsætter med at acceptere krig som politisk institution, selv efter at atomvåbnene har gjort konsekvenserne potentielt katastrofale.

Hans svar var tæt forbundet med hans forestilling om, at menneskeheden må udvikle alternativer til krigens institution.

11. Forskerens sociale ansvar

Et af de stærkeste temaer hos Avery var forskerens sociale ansvar.

Denne tanke udsprang naturligt af hans Pugwash-engagement. Hvis forskere havde været afgørende for udviklingen af atomvåben, måtte forskere også være med til at finde veje ud af atomvåbenkapløbet.

Avery gjorde denne problemstilling til et selvstændigt emne i sit forfatterskab. Fredsakademiets bibliografi registrerer blandt andet hans arbejde The Social Responsibility of Scientists.

Hermed blev Pugwash ikke blot en organisation for nedrustning, men også en bestemt opfattelse af videnskabens etiske ansvar.

12. Det danske fredsmiljø

Avery var en del af et bredere dansk fredsmiljø, der omfattede forskere, fredsorganisationer, journalister, forfattere og aktivister.

Hans særlige position skyldtes, at han kunne fungere som bindeled mellem flere miljøer:

universitetet – Pugwash – fredsbevægelsen – Fredsakademiet – international nedrustningspolitik.

Fredsakademiets egne kilder dokumenterer, at det danske Pugwash-miljø blandt andre omfattede Anders Boserup, Mogens Pihl og Joseph Rotblat, mens Avery selv havde en ledende funktion i den danske gruppe.

Dermed bør Averys historie ikke isoleres fra den øvrige danske fredsbevægelse. Hans virksomhed var en del af et større netværk, hvor spørgsmål om atomvåben, NATO, nedrustning, FN og international sikkerhed blev diskuteret.

13. Fredsakademiets digitale arv

En væsentlig del af Averys historiske betydning ligger i hans medvirken til at udvikle Fredsakademiets digitale dokumentation.

Fredsakademiets engelske indeks registrerer eksempelvis hans årsrapporter, bøger, artikler og en lang række øvrige materialer. Samtidig indeholder akademiets bibliotek flere af hans værker i fuldtekst.

Dette materiale har en dobbelt funktion.

For det første dokumenterer det Averys egne holdninger og aktiviteter.

For det andet udgør det en samtidig dokumentation af det danske fredsmiljøs intellektuelle virksomhed i begyndelsen af det 21. århundrede.

Det gør Fredsakademiets arkiv særlig vigtigt for en fremtidig historisk behandling af Avery.

14. Kildekritiske overvejelser

En videnskabelig biografi om Avery bør skelne mellem forskellige kildetyper.

Averys egne skrifter

Hans bøger, essays, foredrag og artikler er primærkilder til hans egen tænkning og virksomhed. De bør ikke uden videre bruges som objektiv dokumentation af, hvordan andre aktører opfattede begivenhederne.

Fredsakademiets materiale

Fredsakademiets dokumentation er meget vigtig for institutionens egen historie, men skal samtidig læses med opmærksomhed på, at Avery selv havde en ledende position i organisationen.

Pugwash-materiale

Pugwash' konferencerapporter og dokumenter er centrale til rekonstruktion af hans internationale arbejde. Eksempelvis dokumenterer et Pugwash-materiale fra 2009 hans funktion som formand for den danske nationale gruppe.

Erindringsmateriale

Averys senere erindringer, herunder 67 Years in the Peace Movement, er værdifulde som selvbiografisk kilde, men må metodisk behandles som erindring og selvfremstilling, ikke som uproblematisk facit.

Denne sondring er særlig vigtig i en Fredsakademi-biografi, fordi formålet bør være at dokumentere Avery historisk – ikke blot at videreføre hans egen selvfortolkning.

15. Kronologi

År	Begivenhed
1933	Født 26. maj i Libanon.
1950	Afslutter Phillips Academy, Andover.
1950'erne	Studerer fysik ved MIT og University of Chicago.
1965	Opnår ph.d. i teoretisk kemi ved Imperial College London.
1970'erne–1980'erne	Videnskabeligt arbejde inden for teoretisk kemi og kvantekemi.
1988–1997	Teknisk rådgiver for WHO's europæiske region.
1990	Bliver knyttet til den danske Pugwash-gruppe og får en ledende funktion.
1995	Pugwash modtager Nobels fredspris.
1998	Medlem af Den Danske Fredskommission.
2003	Information Theory and Evolution udkommer.
2004	Bliver formand for Det Danske Fredsakademi.
2004	Pugwash-møde om kernevåben afholdes i København.
2007	Energy, Resources and the Long-Term Future.

2008 Deltager som dansk Pugwash-formand i symposium om NPT og IAEA.
2009 Arbejder blandt andet for atomvåbenfri zone i Norden.
2013 Collected Essays udgives af Fredsakademiet.
2015 Afslutter sit formandskab for Det Danske Fredsakademi.
2016 Science and Society udkommer.
2017–2022 Fortsætter omfattende forfatterskab om fred, atomvåben, klima, miljø, økonomi og global politik.
2024 Dør 4. januar.

Kilder

Det Danske Fredsakademi, Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon, opslaget »Avery, John Scales«.
John Scales Avery, About John, John Avery Archive.
Det Danske Fredsakademi, Pugwash Conferences on Sciences and World Affairs.
Pugwash Conferences on Science and World Affairs, materiale om dansk Pugwash og atomvåbenfri zone i Norden.
University of Copenhagen Research Portal, John Scales Avery, Science and Society.
Det Danske Fredsakademi, The Danish Peace Academy – English Index.
Det Danske Fredsakademi, virtuelt bibliotek, bøger af John Scales Avery.

Litteratur

Avery, John Scales: The Quantum Theory of Atoms, Molecules and Photons. New York: McGraw-Hill, 1972.

Avery, John Scales: Creation and Annihilation Operators. New York: McGraw-Hill, 1976.

Avery, John Scales: Hyperspherical Harmonics: Applications in Quantum Theory. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989.

Avery, John Scales: Progress, Poverty and Population. London: Frank Cass, 1997.

Avery, John Scales: Hyperspherical Harmonics and Generalized Sturmians. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2000.

Avery, John Scales: Information Theory and Evolution. World Scientific, 2003.

Avery, John Scales: Space-Age Science and Stone-Age Politics. Det Danske Fredsakademi, 2004.

Avery, John Scales: Energy, Resources and the Long-Term Future. 2007.

Avery, John Scales: Collected Essays. Det Danske Fredsakademi, 2013.

Avery, John Scales: Collected Essays, vol. 2. Det Danske Fredsakademi, 2013.

Avery, John Scales: Collected Essays, vol. 3. Det Danske Fredsakademi, 2014–2015.

Avery, John Scales: Science and Society. Singapore: World Scientific, 2016.

Avery, John Scales: The Climate Emergency: Two Time Scales. 2017.

Avery, John Scales: The Ecological Impact of Militarism. 2020.

Avery, John Scales: Ethics for the Future. 2020.

Avery, John Scales: A Critical Decade. 2021.

Avery, John Scales: Eliminating the Causes of War. 2022.

Avery, John Scales: 67 Years in the Peace Movement. John Scales Avery Archive.

Arkiver og samlinger

Det Danske Fredsakademi er den vigtigste digitale samling for Averys danske fredspolitiske virksomhed. Samlingen indeholder hans bøger, artikler, årsrapporter, Pugwash-materiale og øvrig dokumentation.

John Scales Avery Archive indeholder hans egne bøger og artikler og er særlig værdifuld som primærkilde til hans selvfremstilling og intellektuelle udvikling.

Pugwash Conferences on Science and World Affairs er den centrale institutionelle kilde til hans internationale nedrustningsarbejde.

Københavns Universitets forskningsportal er central for dokumentationen af hans videnskabelige produktion.

Digitale kilder
John Scales Avery – officiel hjemmeside og værkarkiv
Det Danske Fredsakademi
Avery – Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon
Fredsakademiets digitale bibliotek
Københavns Universitets forskningsportal – John Scales Avery

Samlet vurdering

John Scales Avery bør i Fredsakademiets historie forstås som mere end en enkelt fredsaktivist. Hans særlige betydning ligger i forbindelsen mellem naturvidenskab, atomvåbenpolitik, Pugwash, fredsforskning og digital fredshistorisk dokumentation.

Han videreførte en videnskabelig fredstradition fra Einstein, Russell og Pugwash, men udviklede den i en bredere retning, hvor atomvåbenproblemet blev sat i forbin-

delse med militarisme, økonomisk ulighed, ressourcer, miljø og civilisationens langsigtede overlevelse.

Hans formandskab for Det Danske Fredsakademi 2004–2015 gør ham samtidig til en central person i akademiets egen historie. Fredsakademiets omfattende digitale samling af hans værker betyder, at Avery ikke alene er genstand for historisk dokumentation; han er også selv en af de vigtigste producenter af den dokumentation, som fremtidige historikere vil bruge til at skrive historien om det danske fredsmiljø i begyndelsen af det 21. århundrede.

Fra Aage Bertelsen til Jan Øberg og Holger Terp

Fredsundervisning som dansk humanistisk tradition
Indledning

Hvad vil det sige at undervise i fred?

Spørgsmålet kan umiddelbart synes enkelt, men bliver mere komplekst, når fred ikke blot forstås som fravær af krig, men som en menneskelig, politisk og pædagogisk praksis. Fredsundervisning kan i dette perspektiv handle om langt mere end at fortælle elever om krige og fredsaftaler. Den kan handle om at udvikle evnen til kritisk tænkning, konfliktforståelse, ikkevold, civilcourage, menneskerettigheder og demokratisk ansvar.

I en dansk sammenhæng kan der tegnes en interessant idéhistorisk linje fra Aage Bertelsen (1901–1980) over Jan Øberg (født 1951) til Holger Terps senere arbejde med fredsundervisning, fredshistorie og opbygningen af Det Danske Fredsakademi.

Forbindelsen mellem Bertelsen og Øberg er veldokumenteret. Øberg har selv fremhævet Bertelsen som afgørende for sin udvikling som freds- og fremtidsforsker. Sammen med Johan Galtung skrev Øberg senere om Bertelsen som "Danish educator for peace". De beskriver ham som pacifist, civil modstander, underviser og filosof og fremhæver hans arbejde både under besættelsen og som skolemand.

Men denne historie stopper ikke hos Øberg. Holger Terps arbejde med fredsundervisning, fredshistorie, bibliografier, undervisningsmaterialer og etableringen af Det Danske Fredsakademi kan ses som en senere institutionel og dokumentarisk videreførelse af den samme grundidé: at fred skal læres, undersøges, dokumenteres og formidles.

Artiklens hovedspørgsmål er derfor:

Hvordan kan Aage Bertelsens humanistiske og pacifistiske skolevirke forstås som en del af en dansk tradition for fredsundervisning, og hvordan videreføres denne tradition gennem Jan Øberg og Holger Terps arbejde?

1. Aage Bertelsen – fra civilcourage til fredspædagogik
Aage Bertelsen er først og fremmest kendt for sin rolle i redningen af danske jøder i oktober 1943. Sammen med sin hustru Gerda var han en central aktør i Lyngbygruppens arbejde med at hjælpe forfulgte danske jøder til Sverige. Øberg og Galtung beskriver, hvordan gruppen organiserede redningen af mere end 7.000 danske jøder.

Men hvis Bertelsen kun forstås som modstandsmand, overses en væsentlig del af hans historiske betydning.

Bertelsen var også skolemand og pacifist. Han var rektor for Aarhus Katedralskole fra 1947 til 1969. Ifølge Øberg betragtede Bertelsen sig først og fremmest som lærer og pædagog og mente, at skolen skulle være en dannelsesinstitution, hvor eleverne ikke blot lærte et pensum, men blev konfronteret med verden og dens problemer. Bertelsen inviterede blandt andre Johan Galtung til at tale på skolen i 1968.

Det er væsentligt for forståelsen af Bertelsens fredspædagogik.

Hans udgangspunkt var ikke, at eleverne blot skulle vide, hvad fred var. De skulle lære at tænke over fred.

Det er en fundamental forskel.

Undervisning om fred kan være faktuel:

Hvad var Første Verdenskrig?
Hvad var Anden Verdenskrig?
Hvad er NATO?
Hvad er FN?

Fredsundervisning i Bertelsens bredere betydning spørger derimod:

Hvorfor opstår krige?
Hvad får mennesker til at acceptere vold?
Hvordan kan man modstå uretfærdighed?
Hvad kan den enkelte gøre?

Dermed bliver undervisningen også en form for etisk og demokratisk dannelse.

2. Oktober 1943 – historie som moralsk erfaring
Bertelsens bog Oktober 43 er en central kilde til forståelsen af hans erfaringer under besættelsen.

Bogen er ikke blot interessant, fordi den fortæller, hvad der skete. Den er også interessant, fordi den kan bruges til at undersøge, hvordan mennesker træffer valg under ekstreme historiske forhold.

I en fredspædagogisk sammenhæng kan elever derfor arbejde med spørgsmål som:

- Hvornår bliver passivitet et moralsk problem?
- Hvad betyder civilcourage?
- Hvorfor hjælper nogle mennesker andre, mens andre forholder sig passive?
- Hvad sker der, når en stat gør en minoritet til fjende?
- Hvordan kan ikkevoldelig modstand fungere?
- Hvilket ansvar har almindelige borgere under et diktatur?

- Det afgørende er imidlertid, at Oktober 43 ikke gøres til en ukritisk heltefortælling.

Bertelsens bog er en erindringskilde. Den er skrevet efter begivenhederne og repræsenterer Bertelsens perspektiv. Den må derfor sammenholdes med andre kilder og med historisk forskning.

Men netop som erindringskilde er den meget værdifuld, fordi den giver adgang til den menneskelige erfaring bag den historiske begivenhed.

3. Fra modstand til pacifisme
Der ligger en interessant spænding i Bertelsens liv.

Han deltog aktivt i modstanden mod den tyske besættelse, men blev samtidig en markant pacifist.

Dette kan umiddelbart se ud som en modsætning:

Hvordan kan en person, der deltager i modstand mod et diktatur, samtidig være imod vold?

Men spændingen kan også forstås som et udviklingspunkt.

Erfaringen fra 1943 kan have skærpet spørgsmålet om, hvordan vold overhovedet opstår, og hvordan den kan forebygges.

Bertelsens pacifisme var derfor ikke nødvendigvis udtryk for passivitet. Tværtimod kan den forstås som en aktiv tro på, at konflikter skal håndteres gennem andre midler end militær magt.

Denne forståelse bliver central for den senere fredsforskning.

4. Jan Øberg – eleven, der blev fredsforsker
Jan Øberg er den mest direkte forbindelse mellem Bertelsens skolevirke og den moderne danske fredsforskning.

Øberg gik på Aarhus Katedralskole under Bertelsens rektorperiode. I en tale på skolen i 2019 sagde Øberg, at han i høj grad kunne takke Katedralskolen – og især Aage Bertelsen – for sin senere livsbane som freds- og fremtidsforsker, international mægler og akademiker. Han beskrev Bertelsen som en ukonventionel skolemand, humanist og pacifist.
,
Øbergs erindring er vigtig, fordi den viser, hvordan en lærer kan påvirke en elev langt ud over selve skoletiden.

Bertelsen gav ikke blot Øberg viden.

Han gav ham en interesse for verdens problemer.

Ifølge Øberg var Bertelsen en skoleleder, der kunne bryde med den traditionelle undervisningsform. I stedet for udelukkende at følge fagets snævre rammer kunne han eksempelvis bruge en matematiktime til at tale om Albert Schweitzer og Albert Einstein.

,
Denne pædagogiske tilgang kan sammenfattes således:

Skolen skal ikke isolere eleverne fra verdens problemer. Den skal gøre dem i stand til at forstå dem.

Det er et grundprincip, der også ligger tæt på moderne fredsundervisning.

5. Bertelsen og Johan Galtung
Forbindelsen mellem Bertelsen og fredsforskningen bliver endnu tydeligere gennem Johan Galtung.

Bertelsen interesserede sig i 1960'erne for den nye akademiske fredsforskning i Norden. Han inviterede Galtung til Aarhus Katedralskole i 1968. Galtung og Bertelsen mødtes dermed personligt, og Galtungs arbejde fik ifølge Galtung selv betydning for Bertelsens videre tænkning.

Galtung blev senere en af de mest indflydelsesrige personer inden for moderne freds- og konfliktforskning.

Han bidrog blandt andet til at udvikle en forståelse af fred, hvor man skelner mellem negativ fred – fraværet af direkte vold – og positiv fred, hvor også uretfærdige og voldsskabende strukturer må bearbejdes.

Dermed bliver Bertelsens skolepædagogik interessant i relation til den akademiske fredsforskning:

Bertelsen: Hvordan dannes mennesker til fred?

Galtung: Hvordan analyserer vi fred og konflikt videnskabeligt?

Øberg: Hvordan omsættes fredsforskningen til analyse, kritik og praktisk konfliktarbejde?

6. Holger Terp – fredsundervisningen som dokumentation og institution
Her kommer Holger Terps arbejde ind i historien.

Terps indsats adskiller sig fra Bertelsens og Øbergs ved i højere grad at være knyttet til dokumentation, formidling, undervisningsmaterialer og opbygning af en digital fredshistorisk infrastruktur.

Terp har blandt andet arbejdet med bibliografier over dansk freds- og sikkerhedslitteratur. Hans CV på Det Danske Fredsakademi fremhæver blandt andet Fred på tryk: Bibliografi over dansk freds- og sikkerhedslitteratur, 1881–1988 og arbejdet med Peace in Print.

Dette arbejde er ikke blot bibliografisk.

Det er også fredspædagogisk.

Hvis fredsundervisning skal være mulig, skal der findes:

- kilder,
- bøger,
- historiske dokumenter,
- undervisningsmaterialer,
- begreber,
- tidslinjer,
- forskningsreferencer,
- og adgang til fredsbevægelsens egen historie.

Terps arbejde med at samle og digitalisere dette materiale kan derfor ses som en form for fredshistorisk infrastruktur.

7. Det Danske Fredsakademi
Dette bliver særligt tydeligt i forbindelse med etableringen af Det Danske Fredsakademi.

I 2000 skrev Terp om planerne for et dansk Fredsakademi. Visionen var blandt andet at skabe undervisningsmaterialer til forskellige alderstrin – fra 6. klasse til kandidatniveau – samt materiale om aktuelle fredspolitiske emner, et freds- og sikkerhedspolitisk leksikon og en kronologi over freds- og sikkerhedspolitikkens udvikling.
,
Her sker der en interessant udvikling.

Hos Bertelsen er fredsundervisningen knyttet til den personlige lærer og den levende skole.

Hos Øberg bliver den knyttet til fredsforskning, konfliktanalyse og internationalt arbejde.

Hos Terp bliver der lagt vægt på tilgængeliggørelse og systematisering af viden om fred.

Det kan derfor fremstilles som tre former for fredspædagogisk praksis:

Person	Hovedform
Aage Bertelsen	Den dannende skole og den personlige lærer
Jan Øberg	Fredsforskning, konfliktanalyse og international praksis
Holger Terp	Dokumentation, formidling og digital fredsundervisning

De tre former supplerer hinanden.

8. Fredsundervisning som konfliktforståelse

Terps egne tekster viser samtidig, at fredsundervisningen ikke kun handler om historisk dokumentation.

I en artikel om konflikthåndtering i skolen argumenterer Terp for betydningen af undervisning i konflikthåndtering og peger på den svenske tradition for fredspædagogik. Han omtaler blandt andet Karin Utas Carlssons arbejde med konflikthåndtering og henviser til Johan Galtung som en central fredsforsker.
,
Her nærmer Terps arbejde sig direkte den fredspædagogiske kerne:

Elever skal ikke blot lære, hvad konflikt er. De skal lære at håndtere konflikt.

Det betyder, at fredsundervisning også kan omfatte:

- kommunikation,
- konfliktløsning,
- mægling,
- aktiv lytning,
- ikkevold,
- perspektivskifte,
- kritisk medieforståelse,
- menneskerettigheder,
- og demokratisk deltagelse.
- Dermed bliver fredsundervisning en praktisk kompetence.

9. Fra historisk hukommelse til fredskultur
En vigtig fælles dimension hos Bertelsen, Øberg og Terp er forholdet mellem historie og fremtid.

Bertelsen så tilbage på 1943 og forsøgte at drage en lære af erfaringerne.

Øberg har gennem sit arbejde forsøgt at analysere nutidens konflikter og udvikle alternativer til militær tænkning.

Terp har arbejdet med at bevare og gøre fredsbevægelsens historiske erfaringer tilgængelige.

Der opstår således en kæde:

Erindring → analyse → undervisning → handling.

Historien bliver ikke et museum.

Den bliver et redskab til at forstå nutiden.

Og fredsundervisning bliver ikke blot undervisning i, hvad der skete tidligere. Den bliver en måde at spørge:

Hvad kan vi lære af historien, som gør os bedre i stand til at forebygge vold i fremtiden?

10. Kildekritik og metodiske problemer
En videnskabelig fremstilling må dog være forsigtig med at fremstille denne udvikling som en ubrudt tradition.

Der er forskellige historiske aktører, forskellige perioder og forskellige idéer.

Bertelsens betydning for Øberg er veldokumenteret gennem Øbergs egne erindringer. Men erindringen er retrospektiv. Øberg ved i dag, at han blev fredsforsker, og det kan påvirke hans fortolkning af ungdommens erfaringer.

På samme måde må Bertelsens Oktober 43 behandles som en erindringskilde og ikke som en fuldstændig neutral gengivelse af 1943.

Endelig bør Terps arbejde ikke uden videre fremstilles som en direkte videreførelse af Bertelsens pædagogik. Det er mere præcist at tale om en idéhistorisk affinitet og en mulig tradition, hvor forskellige generationer har arbejdet med beslægtede spørgsmål.

Det videnskabeligt interessante er netop at undersøge denne forbindelse uden at forudsætte den.

11. En dansk tradition for fredsundervisning
På baggrund af materialet kan der opstilles en foreløbig model for en dansk fredspædagogisk tradition:

Første led: Bertelsen – mennesket
Det centrale spørgsmål er:

Hvad gør det enkelte menneske, når andre udsættes for uretfærdighed?

Svaret findes i civilcourage, humanisme og aktiv modstand mod undertrykkelse.

Andet led: Øberg – konflikten
Spørgsmålet bliver:

Hvordan forstår vi de konflikter, der skaber vold, og hvordan kan de håndteres uden vold?

Her kommer freds- og konfliktforskningen ind.

Tredje led: Terp – viden og undervisning
Spørgsmålet bliver:

Hvordan gør vi fredens historie, forskning og metoder tilgængelige for elever, studerende og offentligheden?

Her bliver dokumentation, bibliografi, digitalisering og undervisningsmaterialer centrale.

Denne model kan beskrives som:

Bertelsen → dannelse
Øberg → analyse
Terp → formidling

eller endnu kortere:

Mennesket → konflikten → kundskaben.

12. Fredsundervisningens egentlige formål
Det er muligt at sammenfatte traditionen i en bredere definition:

Fredsundervisning er undervisning, der udvikler menneskers evne til at forstå konflikter, genkende uretfærdighed, kommunikere på tværs af forskelle og søge ikke-voldelige løsninger på menneskelige og politiske konflikter.

Denne definition rækker længere end den traditionelle undervisning om krig.

Den handler om dannelse.

Den handler om kritisk tænkning.

Den handler om demokratisk deltagelse.

Og den handler om at give mennesker alternativer til vold.

Konklusion
Aage Bertelsen, Jan Øberg og Holger Terp tilhører forskellige generationer og har arbejdet under meget forskellige historiske betingelser. Alligevel kan deres arbejde læses i sammenhæng som dele af en dansk tradition for fredsundervisning.

Bertelsen repræsenterer den humanistiske og dannelsesmæssige dimension. Hans liv viser, at pacifisme ikke behøver at være passivitet. Hans deltagelse i redningen af danske jøder i 1943 viser, at ikkevoldelig humanisme kan indebære mod, risiko og aktiv handling.

Øberg repræsenterer den videnskabelige og internationale dimension. Han har selv understreget, at Bertelsen havde afgørende betydning for hans livsbane, og han har sammen med Johan Galtung senere placeret Bertelsen i historien som dansk fredsunderviser.

Terp repræsenterer en tredje dimension: fredsundervisningen som dokumentation, formidling og institutionel praksis. Arbejdet med fredsbibliografier, fredshistorie, undervisningsmaterialer og Det Danske Fredsakademi viser, hvordan fredsbevægelsens erfaringer kan bevares og gøres tilgængelige for nye generationer.

Dermed kan den historiske udvikling sammenfattes:

Aage Bertelsen lærte, at mennesket må handle.
Jan Øberg lærte, at konflikten må forstås.
Holger Terp har arbejdet for, at erfaringerne og kundskaberne må bevares og gøres tilgængelige.

Fredsundervisning bliver dermed ikke en undervisning i passiv fred.

Den bliver en undervisning i civilcourage, kritisk tænkning, konfliktforståelse, ikkevold og menneskeligt ansvar.

Det er måske den vigtigste fælles arv fra Bertelsen, Øberg og den danske fredspædagogiske tradition:

Fred skal ikke blot ønskes. Den skal forstås, læres, dokumenteres og praktiseres.

Litteratur og kilder
Bertelsen, Aage: Oktober 43. Oplevelser og tilstande under jødeforfølgelsen i Danmark. København, 1952 og senere udgaver.

Bertelsen, Aage: Her er dit våben. 1962.

Galtung, Johan & Øberg, Jan: Aage Bertelsen (1901–1980) – Danish educator for peace. 2014.

Øberg, Jan: Verdens gang de sidste 50 år og de næste 50. Tale ved Aarhus Katedralskole, 28. juni 2019.
,
Terp, Holger: Fred på tryk: Bibliografi over dansk freds- og sikkerhedslitteratur, 1881 –1988. 1989.
Terp, Holger: Konflikthåndtering i klassen. 2002.
,
Terp, Holger: Det Danske Fredsakademi – Til alle interesserede i Fredsundervisning! 2000.
,
Ulff-Møller, Jens: undersøgelser af Lyngbygruppens redningsarbejde i oktober 1943.

Det Danske Fredsakademi: artikler, bibliografier, fredshistorisk dokumentation og undervisningsmaterialer.

Anders Boserup (1940–1990)

Fysiker, fredsforsker og teoretiker for ikke-offensivt forsvar

Indledning

Anders Boserup indtager en central plads i historien om dansk freds- og konfliktforskning. Han tilhørte den generation, der voksede op med atomalderen, og som måtte forholde sig til et grundlæggende nyt spørgsmål: Hvordan kunne menneskeheden forhindre en krig, hvor selve krigens middel kunne udslette civilisationen?

Boserups særlige historiske betydning ligger i forsøget på at forvandle dette spørgsmål fra et først og fremmest moralsk og politisk problem til et videnskabeligt, strategisk og sikkerhedspolitisk problem. Hans arbejde bevægede sig fra atomvåbenmodstanden og fredsbevægelsen over freds- og konfliktforskningen til internationale spørgsmål om nedrustning, våbenkontrol og forsvarsstrategi. Kulminationen var hans arbejde med ikke-offensivt forsvar (Non-Offensive Defence) og tanken om krigsforebyggelse gennem en ændring af selve forsvarssystemernes karakter.

Hans liv forbinder derfor en række miljøer, der normalt behandles hver for sig: Kampagnen mod Atomvåben, Dansk Institut for Freds- og Konfliktforskning, PRIO, SIPRI, Pugwash, Statens Nedrustningspolitiske Udvalg og den senere institutionalisering af fredsforskningen i Danmark.

Fra fysik til fredsforskning

Anders Boserup blev født 15. januar 1940 og døde 4. maj 1990. Han blev uddannet fysiker i 1965, men valgte efterfølgende at bevæge sig ind i sociologien og freds- og konfliktforskningen. Fra 1972 var han lektor ved Sociologisk Institut ved Københavns Universitet.

Overgangen fra naturvidenskab til samfundsvidenskab var ikke uden betydning for hans senere arbejde. Atomalderen havde gjort naturvidenskaben direkte politisk relevant. Fysikken havde muliggjort atomvåbnene, men spørgsmålet om deres politiske og militære anvendelse kunne ikke løses gennem fysik alene.

Boserup kom derfor til at arbejde i grænseområdet mellem naturvidenskab, samfundsvidenskab, sikkerhedspolitik og fredsbevægelse.

Kampagnen mod Atomvåben

I Danmark havde atomvåbnenes fremkomst siden slutningen af 1950'erne skabt en ny fredsbevægelse. Kampagnen mod Atomvåben blev grundlagt i 1960 og samlede mennesker fra forskellige politiske og kulturelle miljøer omkring modstanden mod atomvåben og atombevæbning af Danmark.

Boserup var aktiv i denne bevægelse. Kampagnen organiserede blandt andet de store påskemarcher, som blev en af de mest synlige former for dansk atomvåbenmodstand.

Hans engagement i fredsbevægelsen er vigtigt for forståelsen af hans senere udvikling, men forbindelsen må behandles kildekritisk. Deltagelse i Kampagnen mod Atomvåben er ikke i sig selv dokumentation for, at hans senere forskning var politisk bestemt. Den historiske pointe er snarere, at fredsbevægelsen stillede nogle spørgsmål, som Boserup senere arbejdede med inden for forskningens og sikkerhedspolitikkens institutioner.

Dansk Institut for Freds- og Konfliktforskning

I 1966 var Boserup sammen med Claus Iversen og Ib Jarvad med til at grundlægge Dansk Institut for Freds- og Konfliktforskning. Institutionen var en del af den internationale udvikling, hvor peace research i 1960'erne blev etableret som et selvstændigt forskningsfelt.

Samme år publicerede Boserup og Claus Iversen artiklen "Demonstrations as a Source of Change" i Journal of Peace Research. Undersøgelsen behandlede de britiske og danske påskemarcher og analyserede fredsdemonstrationer som en politisk påvirkningsform.

Dette arbejde er betydningsfuldt, fordi Boserup her ikke alene var deltager eller iagttager af fredsbevægelsen. Han gjorde den til genstand for systematisk forskning.

Dermed ses allerede en karakteristisk dobbelthed i hans arbejde: Fredsbevægelsen var både en historisk og politisk realitet og et forskningsobjekt.

International fredsforskning

Boserup blev hurtigt en del af det internationale fredsforskningsmiljø. Han havde forbindelse til Peace Research Institute Oslo (PRIO) og var i begyndelsen af 1970'erne medlem af redaktionen for Journal of Peace Research.

Hans forskning blev samtidig bredere end den danske fredsbevægelses oprindelige fokus på atomvåben.

Han arbejdede blandt andet med kemiske og biologiske våben, våbenkontrol og international ret. Gennem Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) udgav han blandt andet The Prevention of CBW i 1971 og CBW and the Law of War i 1973.

Dermed kom Boserups arbejde til at omfatte hele spektret fra våbenteknologi og folkeret til international sikkerhed.

SIPRI og masseødelæggelsesvåbnene

Arbejdet med kemiske og biologiske våben viser, at Boserups fredsforskning ikke blot bestod i politisk argumentation for fred.

The Prevention of CBW behandlede mulighederne for at forhindre kemisk og biologisk krigsførelse, mens CBW and the Law of War analyserede spørgsmålet ud fra krigens folkeretlige regler.

Denne del af hans virke er vigtig for forståelsen af hans samlede forskningsprojekt. Han søgte ikke kun at svare på, om bestemte våben burde eksistere, men på hvilke institutionelle, juridiske og strategiske mekanismer der kunne begrænse deres anvendelse.

Pugwash

Et andet centralt internationalt netværk var Pugwash-bevægelsen, der siden 1957 havde samlet forskere omkring atomvåben, masseødelæggelsesvåben, nedrustning og international sikkerhed.

Boserup deltog i Pugwash-arbejdet og fik her mulighed for at diskutere militærstrategiske spørgsmål med forskere og eksperter fra både øst og vest.

Ved Pugwash-konferencen i Banff i 1981 fremlagde han arbejdet "Deterrence and Defense". Det var et centralt bidrag til hans senere arbejde med forholdet mellem afskrækkelse og forsvar.

For Boserup var det afgørende spørgsmål, om et forsvarssystem, der skulle afskrække en modstander, samtidig kunne øge risikoen for krig. Dermed blev det nødvendigt at undersøge selve udformningen af de militære styrker.

Fra afskrækkelse til ikke-offensivt forsvar

Her findes kernen i Boserups intellektuelle projekt.

Under den kolde krig byggede sikkerhedspolitikken i høj grad på afskrækkelse. Tanken var, at en potentiel angriber skulle vide, at et angreb ville udløse så store omkostninger, at angrebet ikke kunne betale sig.

Men afskrækkelsen skabte samtidig et paradoks. Hvis et land skulle kunne true med et effektivt modangreb, måtte det også råde over militære styrker med offensive muligheder.

Boserup rejste derfor spørgsmålet, om man kunne skabe sikkerhed på en anden måde.

Hans svar blev teorien om ikke-offensivt forsvar.

Grundideen var, at militære styrker skulle indrettes, så de var tilstrækkelige til at gøre et angreb vanskeligt eller umuligt, men samtidig så lidt egnede som muligt til offensiv krigsførelse.

Det var således ikke nødvendigvis et krav om øjeblikkelig ensidig nedrustning. Det var et forslag om at ændre selve strukturen i sikkerhedspolitikken.

Forsvar som krigsforebyggelse

Denne tanke førte til en afgørende forskydning.

Traditionel sikkerhedspolitik havde ofte stillet spørgsmålet:

Hvordan kan vi vinde en krig eller gøre det muligt at true med krig?

Boserups perspektiv stillede i stedet spørgsmålet:

Hvordan kan et forsvarssystem udformes, så krig bliver mindre sandsynlig?

Det er denne forskydning fra krigsførelse til krigsforebyggelse, der giver hans arbejde dets særlige fredshistoriske betydning.

Ikke-offensivt forsvar var derfor ikke identisk med pacifisme. Det var et forsøg på at udvikle en strategisk teori, som kunne fungere inden for en verden, hvor stater fortsat betragtede militært forsvar som nødvendigt.

Debatten om defensivt forsvar

Boserups teori var ikke uden kritik.

En grundlæggende vanskelighed var, at sondringen mellem offensive og defensive våben ikke altid er entydig. Et våbensystems militære karakter afhænger også af dets placering, rækkevidde, mobilitet, organisation og den strategi, som det indgår i.

Den svenske fredsforsker Wilhelm Agrell diskuterede netop dette problem i en analyse af forholdet mellem offensiv og defensiv militærstrategi.

Dette er vigtigt i en videnskabelig vurdering af Boserup. Hans teori bør hverken fremstilles som en simpel løsning på sikkerhedsdilemmaet eller reduceres til utopisk fredstænkning. Den var et forsøg på at løse et konkret strategisk problem, men indeholdt samtidig vanskelige spørgsmål om teknologi, geografi, mobilitet og politisk intention.

The Foundations of Defensive Defence

Boserups arbejde med defensiv forsvarsstrategi kulminerede blandt andet i bogen The Foundations of Defensive Defence, som han redigerede sammen med R. R. Neild.

Bogen udkom i 1990, samme år som Boserup døde, og samlede bidrag fra forskere og militære eksperter fra både øst og vest. Arbejdet var knyttet til Pugwash-miljøets internationale diskussioner om defensiv forsvarsstrategi.

Bogen er vigtig, fordi den viser, at diskussionen om ikke-offensivt forsvar ikke alene var en dansk eller nordisk debat. Den indgik i en større international diskussion om Europas sikkerhed under den kolde krig.

Boserups projekt var således blevet flyttet fra atomvåbenmodstandens politiske protest til et spørgsmål om militærstrategiens videnskabelige og tekniske udformning.

Statens Nedrustningspolitiske Udvalg

Boserup fik også en plads i den officielle danske nedrustningspolitiske debat.

Fra 1981 til 1983 var han medlem af formandskabet for Statens Nedrustningspolitiske Udvalg (SNU). Han fungerede desuden som rådgiver i internationale nedrustningsspørgsmål.

Denne del af hans karriere viser, at grænsen mellem fredsforskning og statslig sikkerhedspolitik ikke var absolut.

Boserup kunne på samme tid være kritisk forsker og rådgiver. Det gjorde ham til en karakteristisk repræsentant for den generation af fredsforskere, som ønskede, at forskning skulle have praktisk betydning for sikkerheds- og nedrustningspolitikken.

Institutionaliseringen af fredsforskningen

Boserups betydning var ikke kun knyttet til hans egne bøger og artikler. Han var også med til at opbygge de institutionelle rammer for dansk fredsforskning.

Udviklingen fra Dansk Institut for Freds- og Konfliktforskning til det senere Copenhagen Center for Peace Research (COPRI) repræsenterer en institutionalisering af freds- og konfliktforskningen i Danmark.

Boserup havde en central position i dette miljø. Dermed blev den forskning, der oprindeligt havde haft tætte forbindelser til 1960'ernes fredsbevægelse, gradvist en etableret del af det danske forskningssystem.

En intellektuel biografi

Anders Boserups liv kan derfor læses som en historie om flere successive forskydninger.

Han begyndte som fysiker i en tid, hvor naturvidenskaben havde skabt atomvåbnene.

Han blev engageret i atomvåbenmodstanden, hvor spørgsmålet var, hvordan atomkrigen kunne forhindres.

Han blev fredsforsker, hvor krig og fred blev gjort til genstand for systematisk forskning.

Han arbejdede med SIPRI og Pugwash, hvor spørgsmålene blev internationaliseret og knyttet til våbenkontrol og strategisk stabilitet.

Og han udviklede teorien om ikke-offensivt forsvar, hvor problemet blev formuleret som et spørgsmål om, hvordan selve forsvarsstrukturen kunne bidrage til krigsforebyggelse.

Denne udvikling kan sammenfattes således:

Atomalderen → atomvåbenmodstand → fredsforskning → våbenkontrol → Pugwash → defensiv forsvarsstrategi → krigsforebyggelse.

Det er imidlertid ikke en mekanisk udviklingslinje. Hvert led repræsenterer forskellige institutioner, faglige miljøer og politiske sammenhænge. Boserups betydning ligger netop i, at han bevægede sig mellem disse verdener.

Kildekritisk vurdering

En videnskabelig biografi om Boserup må skelne mellem de forskellige kildetyper.

Hans egne bøger og artikler er de vigtigste kilder til hans teorier og argumenter.

SIPRI's bibliografi dokumenterer hans arbejde med kemiske og biologiske våben.

Pugwash-materiale og samtidige publikationer er centrale for hans internationale arbejde med afskrækkelse og defensivt forsvar.

Institutionelle kilder kan dokumentere hans funktioner i forskningsinstitutioner og officielle udvalg.

Endelig er Fredsakademiets materiale vigtigt for dokumentationen af hans forbindelse til den danske fredsbevægelse, men bør anvendes sammen med samtidige og uafhængige kilder.

Et grundlæggende redaktionelt princip bør være:

Efterfølgende vurderinger må ikke uden videre anvendes som dokumentation for, hvad Boserup faktisk mente eller gjorde.

Der skal skelnes mellem Boserups egne udsagn, samtidige dokumenter, institutionelle registreringer, senere forskning og fredsbevægelsens egne historiske fremstillinger.

Kronologi

År	Begivenhed
1940	Anders Boserup fødes 15. januar.
1965	Uddannes som fysiker.
1960'erne	Engagerer sig i den danske atomvåbenmodstand.
1966	Medstifter af Dansk Institut for Freds- og Konfliktforskning.
1966	Publicerer sammen med Claus Iversen undersøgelsen af de britiske og danske påskemarcher.
1971	The Prevention of CBW udkommer gennem SIPRI.
1972	Bliver lektor ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
1972–1974	Medlem af redaktionen for Journal of Peace Research.
1973	CBW and the Law of War udkommer.
1981	Fremlægger Deterrence and Defense ved Pugwash-konferencen i Banff.
1981–1983	Medlem af formandskabet for Statens Nedrustningspolitiske Udvalg.
1980'erne	Arbejder intensivt med ikke-offensivt forsvar og europæisk sikkerhed.
1990	The Foundations of Defensive Defence udkommer.
1990	Anders Boserup dør 4. maj.

Kilder

Boserup, Anders & Claus Iversen: "Demonstrations as a Source of Change", Journal of Peace Research, 1966.
Boserup, Anders: The Prevention of CBW, SIPRI, 1971.
Boserup, Anders: CBW and the Law of War, SIPRI, 1973.
Boserup, Anders: "Deterrence and Defense", 1981.
Boserup, Anders & R. R. Neild (red.): The Foundations of Defensive Defence, 1990.
Agrell, Wilhelm: "Offensive versus Defensive: Military Strategy and Alternative Defence", Journal of Peace Research, 1987.

Litteratur og digitale kilder

Lex – Anders Boserup
PRIO – Anders Boserup
SIPRI – Anders Boserup
SIPRI – CBW and the Law of War
The Foundations of Defensive Defence

Samlet vurdering

Anders Boserup bør ikke alene huskes som en dansk fredsforsker fra den kolde krig. Hans større historiske betydning ligger i hans forsøg på at forbinde fredsbevægelsens krav om sikkerhed uden atomkrig med en videnskabelig analyse af, hvordan sikkerhed faktisk kunne organiseres

Hans vigtigste spørgsmål var derfor ikke blot, hvordan man kunne afskaffe bestemte våben, men hvordan man kunne skabe sikkerhed uden at gøre sig afhængig af evnen til at føre offensiv krig.

På den måde repræsenterer Boserup en særlig udvikling i efterkrigstidens fredstænkning: fra protesten mod atomvåbnet til forskningen i krigens årsager, videre til strategien for ikke-offensivt forsvar og endelig til forestillingen om krigsforebyggelse som et selvstændigt sikkerhedspolitisk mål.

Det er denne sammenhæng, der gør Anders Boserup til en væsentlig figur i dansk fredshistorie, international peace research og den intellektuelle historie om den kolde krigs sikkerhedspolitik.

Peace in Print

Holger Terp: Peace in Print: The History of the Peace Movements: A Short Bibliography. Det Danske Fredsakademi.

Indledning

Holger Terps Peace in Print er et omfattende bibliografisk arbejde om fredvægelsens historie. Værket adskiller sig fra traditionelle historiske fremstillinger ved ikke selv at levere en sammenhængende fortælling om fredsbevægelsens udvikling. I stedet fungerer det som et forskningsredskab, der registrerer litteratur om fred, pacifisme, antimilitarisme og organiserede fredsbevægelser.

Bibliografien dækker mere end 500 års historie og omfatter publikationer på en række europæiske sprog. Den elektroniske udgave er eksplicit tænkt som en **udviklende og gratis onlinebibliografi**, hvor nye titler kan tilføjes løbende.

Formål og videnskabelig relevans

Terps projekt har en klar forskningsmæssig berettigelse. Fredsbevægelsens historie er et tværnationalt forskningsfelt, hvor relevant litteratur ofte er spredt på forskellige sprog, i forskellige bibliotekssamlinger og i både akademiske og organisationshistoriske publikationer.

Dette problem forsøger Peace in Print at løse. Bibliografien indeholder blandt andet bibliografier, personbibliografier, registre over fredsorganisationer samt litteratur om fredsbevægelsens historie. Den samlede registrering er opbygget i fortløbende sektioner og når i den nuværende onlineversion 1.888 registreringer.

Det er især værdifuldt, at Terp ikke begrænser sig til engelsksproget forskning. Den tekniske introduktion fremhæver især engelsk, tysk, fransk, dansk, svensk og norsk litteratur og anfører, at registreringen af dansk og norsk litteratur tilstræbes at være komplet.

Dermed har Peace in Print en funktion, som rækker ud over den umiddelbare fredsforskning. Bibliografien kan anvendes inden for blandt andet samtidshistorie, politisk historie, international historie, kvinde- og kønshistorie, organisationshistorie og studier af sociale bevægelser.

Metode og kildegrundlag

Metodisk er Peace in Print interessant, fordi Terp anlægger en bred forståelse af, hvad der kan fungere som relevant forskningsmateriale. Bibliografien omfatter ikke alene monografier, men også tidsskrifter, konferencerapporter, organisationspublikationer, årsberetninger, mødeprotokoller og andre former for materiale fra fredsorganisationerne.

Dette er en væsentlig styrke. Fredsbevægelser er netop ofte blevet dokumenteret gennem deres egne organisationer, kongresser, medlemsblade og kampagnematerialer. Sådanne kilder risikerer at forsvinde fra den almindelige bibliografiske forskning, hvis man alene søger i traditionelle akademiske databaser.

Terp peger desuden på, at mange af de registrerede bøger selv indeholder bibliografier, litteraturlister og registre. Peace in Print bliver således ikke blot en liste over litteratur, men kan fungere som et **netværk af videre forskningsspor**.

Struktur og søgbarhed

Bibliografiens systematiske opbygning er en anden væsentlig kvalitet. Materialet er opdelt i blandt andet:

- bibliotekskataloger og forskningsredskaber
- bibliografier
- bibliografier om enkeltpersoner
- fortegnelser over fredsbevægelser
- litteratur om fredsbevægelsens historie.

Denne struktur gør det muligt at anvende værket både som introduktion til et forskningsfelt og som mere specialiseret opslagsværk.

En særlig styrke er muligheden for at søge på forfattere, organisationer, lande, nøgleord og sprog.

Kritisk vurdering

Den største metodiske svaghed er samtidig værkets største styrke: dets **bibliografiske bredde**. Peace in Print dokumenterer, at en publikation eksisterer, men registreringen indebærer ikke nødvendigvis en kritisk vurdering af publikationens videnskabelige kvalitet.

Det betyder, at brugeren selv må skelne mellem eksempelvis peer-reviewet forskning, politiske pamfletter, organisationshistorier, erindringslitteratur og aktivistiske publikationer. Bibliografien kan derfor ikke uden videre bruges som en kvalitetsrangering af forskningslitteraturen.

Dette er særligt vigtigt inden for fredshistorien, hvor grænsen mellem forskning og politisk engagement ofte er flydende. En videnskabelig bruger må derfor supplere Peace in Print med almindelig kildekritik og med databaser, kataloger og forskningsoversigter fra etablerede forskningsinstitutioner.

En anden begrænsning er, at bibliografien ifølge Terp selv er et **udviklende projekt**. Den skal derfor ikke betragtes som en definitiv eller afsluttet bibliografi. Terp efterlyser ligefrem oplysninger om publikationer, der mangler i databasen.

Det er både en svaghed og en styrke: svagheden er, at fuldstændighed ikke kan garanteres; styrken er, at værket er konstrueret som et dynamisk forskningsredskab.

Forfatterens position

En videnskabelig vurdering bør også forholde sig til forfatterens placering i det felt, han beskriver. Holger Terp er uddannet bibliotekar og har siden begyndelsen af 1980'erne været aktiv i danske fredsbevægelser. Han var blandt initiativtagerne til Det Danske Fredsakademi og har produceret en række bibliografiske og historiske arbejder om fredsbevægelsen.

Denne baggrund giver ham en betydelig indsigt i det materiale, som Peace in Print forsøger at registrere. Samtidig indebærer den et potentielt kildekritisk spørgsmål: bibliografien er skabt af en person, der selv er engageret i det felt, der dokumenteres.

Det bør dog ikke i sig selv opfattes som en diskvalifikation. Tværtimod kan insiderkendskab være en væsentlig forudsætning for at identificere vanskeligt tilgængelige publikationer og organisationsarkiver. Men brugeren bør være opmærksom på, at Peace in Print primært er et **dokumentationsprojekt inden for fredsbevægelsens historie**, ikke en neutral metaanalyse af hele forskningsfeltet.

Samlet vurdering

Videnskabeligt set er Peace in Print bedst forstået som et **bibliografisk infrastrukturprojekt** snarere end som et historisk værk i traditionel forstand.

Dets væsentligste bidrag ligger i:

- den internationale og flersprogede tilgang,
- den lange historiske tidshorisont,
- registreringen af både akademisk og organisatorisk litteratur,
- koblingen mellem biblioteksmateriale, forskningslitteratur og fredsbevægelsens egne publikationer,
- den gratis og løbende tilgængelige digitale form.

Begrænsningen er, at bibliografisk registrering ikke er det samme som videnskabelig kvalitetsvurdering. Brugeren må derfor selv foretage kildekritisk vurdering af de enkelte titler. Værket bør heller ikke opfattes som fuldstændigt, da det netop er konstrueret som en fortsat udviklende bibliografi.

Konklusion

Peace in Print er et væsentligt bibliografisk bidrag til studiet af fredsbevægelsens historie. Terps arbejde har især værdi som **forskningsinfrastruktur**, fordi det samler et ellers spredt og internationalt materiale og gør det muligt at identificere litteratur,

organisationer og historiske spor, som kan være vanskelige at finde gennem almindelige søgninger.

Værkets videnskabelige værdi ligger derfor ikke primært i de historiske fortolkninger, men i **systematiseringen og synliggørelsen af et stort kildemateriale**. For forskere og studerende er Peace in Print således bedst anvendt som et første bibliografisk niveau, der efterfølgende bør suppleres med originalkilder, forskningsdatabaser og kritisk vurdering af de enkelte publikationer.

Samlet vurdering: 4½/5 – et betydningsfuldt bibliografisk forskningsredskab, men ikke en selvstændig historisk analyse.

Ny dansk historisk bibliografi

En videnskabelig og bibliografisk vurdering

Indledning

Holger Terps Ny dansk historisk bibliografi er et ambitiøst bibliografisk projekt, der placerer sig i forlængelse af en lang dansk tradition for systematisk registrering af historisk litteratur. Værket blev offentliggjort af Det Danske Fredsakademi og forelå i hvert fald i 2016–2017. Titlen præsenteres samtidig på dansk, engelsk, fransk, spansk og tysk, hvilket antyder et ønske om at gøre materialet anvendeligt uden for en snævert dansk sammenhæng.

Projektets titel rejser imidlertid et centralt videnskabsteoretisk spørgsmål: Hvad betyder "ny" i Ny dansk historisk bibliografi, og hvordan forholder værket sig til den allerede eksisterende Dansk Historisk Bibliografi, som historisk har været udarbejdet i tilknytning til Den Danske Historiske Forening, Dansk Historisk Fællesforening og Det Kongelige Bibliotek?

Dette spørgsmål er afgørende, fordi en bibliografi ikke blot er en liste over bøger. Den er et resultat af en række videnskabelige valg: hvad der medtages, hvad der udelades, hvordan materialet klassificeres, hvilke oplysninger der registreres, og hvilke bibliografiske autoriteter der anvendes. En bibliografi er således også en fortolkning af et forskningsfelt.

1 Den bibliografiske tradition

Dansk Historisk Bibliografi har en særlig status i dansk historieforskning. Den nuværende database indeholder omkring 152.000 poster og dækker dansk historie bredt fra vikingetiden til 2016. Den omfatter bøger, tidsskriftartikler, artikler i antologier og festskrifter samt en omfattende lokalhistorisk litteratur.

Bibliografiens særlige videnskabelige værdi ligger blandt andet i dens klassifikationssystem. For den nyere del er materialet klassificeret efter tid, sted og emne, således at brugeren kan foretage relativt præcise systematiske søgninger. Dette adskiller bibliografien fra et almindeligt bibliotekskatalog.

Det er vigtigt at understrege, at Dansk Historisk Bibliografi ikke blot er et gammelt projekt, der er blevet erstattet af Terps arbejde. Det Kongelige Bibliotek havde fortsat en aktiv rolle i bibliografien langt ind i det 21. århundrede. Bibliografisk registrering og klassifikation indgik eksempelvis som en konkret arbejdsopgave ved Det Kongelige Bibliotek i 2012.

Den institutionelle forankring har betydning for bibliografiens autoritet. Det betyder ikke, at en privat bibliografi nødvendigvis er mindre korrekt, men at den institutionelle bibliografi normalt har et mere eksplicit system for standardisering, kontrol, klassifikation og løbende vedligeholdelse.

2. Terps projekt

Terps Ny dansk historisk bibliografi må først og fremmest forstås som et selvstændigt bibliografisk dokumentationsprojekt. Det indgår i en større produktion, hvor Terp gennem mange år har arbejdet med bibliografier og historiske dokumentationssamlinger. Det Danske bibliografiske materiale omfatter blandt andet Peace in Print, som registrerer litteratur om fredsbevægelsernes historie på flere europæiske sprog.

Det er en væsentlig styrke. Terp har således ikke alene produceret en enkelt bibliografi, men udviklet en bestemt arbejdsform, hvor bibliografien også fungerer som indgang til historiske emner og dokumentation.

Ny dansk historisk bibliografi synes imidlertid at have en anden karakter end den institutionelle Dansk Historisk Bibliografi. Hvor sidstnævnte er udviklet som en fagbibliografisk infrastruktur, fremstår Terps projekt i højere grad som en personlig, tematisk og kumulativ dokumentationssamling.

Det gør ikke projektet uvæsentligt. Tværtimod kan netop den personlige tilgang give adgang til materialer og sammenhænge, som ikke nødvendigvis er synlige gennem standardiserede bibliotekssøgninger.

3. Metodekritik

Det afgørende spørgsmål er imidlertid, hvor tydeligt Terp beskriver sin bibliografiske metode.

For at en bibliografi skal kunne anvendes som videnskabelig reference, bør brugeren kunne afgøre:

- hvilke kilder der er undersøgt,
- hvilke kriterier der bestemmer optagelsen,
- om registreringen er selektiv eller dækkende,
- hvordan dubletter og forskellige udgaver behandles,
- hvordan artikler, bøger, tidsskrifter og digitale kilder adskilles,
- hvordan bibliografiske fejl kontrolleres,
- hvornår oplysningerne sidst er verificeret.

På dette punkt er Terps projekt vanskeligere at evaluere end Dansk Historisk Bibliografi. Den institutionelle bibliografi har en dokumenteret faglig infrastruktur og et eksplicit klassifikationssystem. Bibliotek.dk beskriver eksempelvis den historiske bibliografis udvælgelse som baseret på et "kvalificeret fagligt skøn".

Det faglige skøn er ikke i sig selv et problem. Al bibliografisk selektion indebærer skøn. Problemet opstår først, hvis brugeren ikke kan rekonstruere principperne bag skønnet.

En videnskabelig bibliografi behøver derfor ikke være "neutral". Den skal være **transparent**.
Dette er efter min vurdering den vigtigste metodiske kritik, der kan rettes mod Terps projekt: Dets værdi er betydelig, men projektets videnskabelige reproducerbarhed ville være større, hvis registrerings- og selektionsprincipperne blev beskrevet lige så eksplicit som i den etablerede fagbibliografiske tradition.

4. Kildekritisk vurdering

Bibliografiske oplysninger har en særlig status som kilder. De er ikke historiske argumenter i traditionel forstand, men metadata om historiske kilder. En fejl i en titel, forfatterangivelse, datering eller udgave kan derfor få en kædevirkning: En senere forsker kan videreføre fejlen, hvis bibliografien anvendes som autoritativ reference.

Her bliver spørgsmålet om **kildehierarki** vigtigt.

Den institutionelle bibliografi har adgang til Det Kongelige Biblioteks samlinger og bibliografiske infrastruktur. Historisk har det netop været fremhævet, at den historiske bibliografi havde brug for direkte adgang til Det Kongelige Biblioteks samlinger og hjælpemidler.

Terps bibliografi bør derfor ikke automatisk sidestilles med den institutionelle bibliografi på det bibliografiske kontrolniveau.
Det betyder ikke, at Terps oplysninger er forkerte. Det betyder, at brugeren bør skelne mellem **registrering** og **bibliografisk verifikation**.
I videnskabeligt arbejde bør en post fra Terp derfor, hvor det er muligt, kontrolleres mod et bibliotekskatalog, den originale publikation eller den institutionelle bibliografiske database.

5. Sammenligning med Dansk Historisk Bibliografi

Forskellen kan sammenfattes således:

Kriterium	Holger Terp	Dansk Historisk Bibliografi
Institutionel forankring	Personligt/privat projekt	Det Kongelige Bibliotek og historiske faglige institutioner
Formål	Bred dokumentation og formidling	Fagbibliografisk registrering
Klassifikation	Mere heterogen	Systematisk klassifikation
Kontrol	Afhænger i høj grad af projektets egen dokumentation	Institutionel bibliografisk infrastruktur
Artikelregistrering	Varierer efter projektets afgrænsning	Meget omfattende
Lokalhistorie	Relevant	Meget stærk dækning
Tilgængelighed	Fri digital adgang	Integreret i bibliotek.dk

Kriterium	Holger Terp	Dansk Historisk Bibliografi
Forskningsværdi	Høj som supplerende og eksplorativ ressource	Meget høj som fagbibliografisk hovedkilde

Det er bemærkelsesværdigt, at den etablerede Dansk Historisk Bibliografi netop har sin store styrke i registreringen af artikler, herunder materiale i lokalhistoriske årbøger og antologier.

Det betyder, at Terps værk ikke bør vurderes ud fra, om det kan "erstatte" Dansk Historisk Bibliografi. Det kan det ikke.

Det relevante spørgsmål er snarere, om det kan **supplere** den.

Svaret er efter min vurdering ja.

6. Bibliografien som forskningshistorisk kilde

Der er desuden en anden dimension, som fortjener større opmærksomhed: Terps bibliografi kan selv studeres som et **historiografisk dokument**.

Når en enkelt forsker eller bibliotekar udvælger historisk litteratur, skabes samtidig et billede af, hvad der anses for relevant historie. Bibliografier er derfor aldrig fuldstændig uskyldige registreringssystemer. De afspejler deres skabers faglige interesser, arbejdsmetoder og adgang til kilder.

Dette er særligt interessant i Terps tilfælde, fordi hans øvrige bibliografiske arbejde i høj grad omfatter freds-, sikkerheds-, politiske og samfundshistoriske emner. samlede produktion viser således en tydelig interesse for emner som NATO, Vietnamkrigen, atomvåben, Grønland, efterretningstjenester og fredsbevægelser.

Ny dansk historisk bibliografi kan derfor også læses som udtryk for en bestemt opfattelse af, hvad historisk dokumentation bør omfatte.

Det er ikke en svaghed i sig selv. Tværtimod kan det være en forskningsmæssig styrke, så længe brugeren er opmærksom på præmissen.

7. Den digitale dimension

Terps arbejde har desuden en vigtig kulturarvsmæssig funktion. Den frie adgang betyder, at materialet kan anvendes af forskere, studerende, lokalhistorikere og interesserede uden adgang til en specialiseret institution.
Her adskiller projektet sig fra traditionelle trykte bibliografier. Digital publicering gør det muligt at skabe en levende dokumentationsressource, men stiller samtidig krav om versionskontrol.

En moderne digital bibliografi bør derfor ideelt angive:

- versionsdato,
- ændringshistorik,
- kildegrundlag,
- standard for navne og titler,
- permanente identifikatorer,
- eventuelle rettelser.

Uden sådanne oplysninger kan det være vanskeligt for fremtidige forskere at fastslå, hvilken version af bibliografien der lå til grund for en given forskningshenvisning.

Konklusion

Holger Terps Ny dansk historisk bibliografi bør ikke bedømmes som en konkurrent, der erstatter den institutionelle Dansk Historisk Bibliografi. Dens videnskabelige betydning ligger snarere i dens funktion som **supplerende bibliografisk og dokumentarisk ressource**.

Terps vigtigste fortjeneste er den store interesse for at samle og gøre historisk materiale tilgængeligt uden for de traditionelle institutionelle rammer. Hans lange erfaring med bibliografisk arbejde styrker projektets værdi, og den digitale, frie adgang gør materialet praktisk anvendeligt.

Den afgørende begrænsning er den bibliografiske metode. Hvor Dansk Historisk Bibliografi har en stærk institutionel infrastruktur, systematisk klassifikation og en dokumenteret faglig registreringspraksis, fremstår Terps projekt i højere grad som et personligt dokumentationsarbejde. Det bør derfor anvendes med almindelig kildekritisk forsigtighed.

Den mest præcise videnskabelige karakteristik vil være:

Ny dansk historisk bibliografi er en værdifuld, bredt anlagt og personligt præget bibliografisk dokumentationssamling, hvis største forskningsmæssige potentiale ligger som supplement til den institutionelle Dansk Historisk Bibliografi og som selvstændigt vidnesbyrd om Holger Terps omfattende bibliografiske arbejde.

Terps værk har således **betydelig dokumentarisk og forskningsmæssig værdi**, men bør ikke uden videre tillægges samme bibliografiske autoritet og metodiske standardiseringsgrad som den institutionelt producerede Dansk Historisk Bibliografi.

1.

Kilder og bibliografisk grundlag

- Bibliotek.dk, "Dansk Historisk Bibliografi".
- Det Kongelige Bibliotek, bibliografisk dokumentation om Dansk Historisk Bibliografi. **K**Kulturministeriets Pure-Konsortium+1
- LIBRIS, bibliografisk registrering af Dansk historisk bibliografi. **L**libris.kb.se
- Lex, "Fagbibliografi".
- DBC Digital, "Kilder i databrønden", oplysninger om Dansk Historisk Bibliografi.

Grønlands historie som forskningsvejviser

Bibliografi, kilder og historiografi hos Holger Terp

Resumé

Holger Terps Grønlands historie / The History of Greenland – Stikord og litteraturhenvisninger, samlet i 2015, er et bibliografisk dokumentationsarbejde, der samler litteratur, arkivhenvisninger og andre kilder til studiet af Grønlands historie. Arbejdet adskiller sig fra traditionelle historiske fremstillinger ved ikke at søge at etablere én samlet fortælling om Grønlands fortid. Dets primære funktion er at føre læseren videre til litteratur, arkiver, biblioteker, museer, lovgivning og andre kilder.

Artiklen argumenterer for, at værkets videnskabelige betydning især ligger i dets funktion som forskningsvejviser og i dokumentationen af den infrastruktur, hvorigennem Grønlands historie er blevet bevaret og skrevet. Samtidig diskuteres begrænsningerne: især den manglende systematiske inddragelse af grønlandsksproget litteratur, blandingen af forskellige kildetyper og forskellen mellem den oprindelige 2015-version og den senere digitalt opdaterede tekst.

Nøgleord: Grønland, bibliografi, historiografi, kolonihistorie, arkiver, Rigsfællesskabet, Thulebasen, sikkerhedspolitik, grønlandsk historieskrivning.

Indledning

En væsentlig forudsætning for historisk forskning er, at forskeren kan finde frem til de kilder, hvorpå forskningen skal baseres. Dette forekommer umiddelbart banalt, men er af særlig betydning for Grønlands historie, hvor materialet er spredt mellem grønlandske og danske arkiver, museer, biblioteker og specialsamlinger.

Holger Terps Grønlands historie / The History of Greenland skal ses i denne sammenhæng. Publikationen er på titelbladet betegnet Stikord og litteraturhenvisninger samlet af Holger Terp, 2015 og er dermed ikke præsenteret som en traditionel historisk monografi.

Værket fungerer snarere som en forskningsvejviser. Dets formål er at gøre det lettere for læseren at identificere relevant litteratur og relevante kilder inden for en lang række områder af Grønlands historie.

Denne genre bør vurderes på sine egne præmisser. Det afgørende spørgsmål er derfor ikke, om Terp har skrevet en fuldstændig syntese af Grønlands historie, men om hans dokumentationsarbejde giver forskeren bedre muligheder for selv at undersøge historien.

Et arbejde mellem bibliografi og historiografi

Terps værk indtager en interessant position mellem bibliografi, opslagsværk og historiografi.

Det registrerer ikke blot bøger om Grønland. Det peger også på arkiver, biblioteker, museer, lovgivning og digitale samlinger. Dermed bliver publikationen en vejviser til selve den forskningsmæssige infrastruktur.

Dette fremgår tydeligt af afsnittene om Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Rigsarkivet og Arktisk Instituts dokumentarkiv.

Der er derfor tale om mere end en traditionel litteraturliste. Arbejdet dokumenterer også, **hvor historien findes**.

Denne egenskab er væsentlig, fordi historikeren ikke alene arbejder med allerede publicerede fortolkninger. Arkivmateriale, fotografier, kort, administrative dokumenter, kirkebøger og museumsgenstande kan være afgørende for at efterprøve eller nuancere den eksisterende forskning.

Arkiverne som historisk forskningsfelt

Et af værkets stærkeste aspekter er dets opmærksomhed på arkiverne.

Terp henviser blandt andet til Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, hvor arkivalier fra offentlige institutioner og privatpersoner opbevares, og til ældre materiale, der går tilbage til 1700-tallet. Han gør samtidig opmærksom på, at betydelige dele af ældre arkivalier fra Sydgrønland gik tabt ved Hans Hedtofts forlis i 1959.

Denne type oplysninger er ikke blot praktiske. De har historiografisk betydning.
Historikeren arbejder altid med en fortid, hvor noget er bevaret og andet er gået tabt. Arkivernes historie bliver derfor også en del af historien om, hvad der overhovedet kan undersøges.

Terp henviser desuden til arkivvejledninger og forskningsprojekter, herunder Einar Lund Jensens arbejde om arkivsøgning og forbindelser mellem Øst- og Vestgrønland. Han noterer eksplicit, at han først fandt en bestemt arkivvejviser i januar 2023.

Denne oplysning illustrerer et grundlæggende problem ved bibliografisk arbejde: selv erfarne forskere kan først sent opdage relevante kilder, fordi materialet er spredt eller utilstrækkeligt registreret.

Biblioteker og bogvæsen

Terps behandling af biblioteksvæsenet er et andet karakteristisk element.

Han stiller spørgsmålet om, hvordan litteraturen om Grønland blev registreret før elektroniske databaser og internetbaserede søgesystemer. Her inddrages blandt andet

pligtafleveringen, Det Kongelige Bibliotek, Grønlands Nationalbibliotek og ældre nationalbibliografier.

Dette giver værket en sekundær funktion som **bibliografihistorie**.

Allerede i 1890 udkom Peter Lauridsens Bibliographia Groenlandica, som registrerede værker, afhandlinger og manuskripter om Grønland indtil dette år. Terp placerer dermed sit eget arbejde i en længere tradition for at gøre den spredte litteratur om Grønland søgbar.

Også Marinens Bibliotek omtales, herunder dets tidligere omfattende samling af nautisk, sømilitær og polar litteratur.

Det er netop sådanne henvisninger, der gør værket interessant ud over dets umiddelbare bibliografiske funktion.

Den grønlandske litteratur

Terp anfører åbent, at vejledningen ikke indeholder referencer til værker på grønlandsk, fordi han ikke selv behersker grønlandsk.

Dette er en væsentlig begrænsning, men også en vigtig metodisk oplysning. Læseren får mulighed for at tage højde for den, når værket anvendes.

Det betyder samtidig, at Terps arbejde ikke bør anvendes som en fuldstændig bibliografi over grønlandsk historieskrivning. Det må suppleres med grønlandsksproget litteratur og forskning fra grønlandske institutioner og forfattere.

Interessant nok registrerer værket samtidig omfanget af den grønlandske bogproduktion. Den tilgængelige version anfører, at DanBib i 2023 registrerede 555 bøger om Grønlands historie, heraf 129 på grønlandsk og 55 på engelsk.

Dette viser, at fraværet af grønlandsksprogede titler i selve vejledningen ikke skyldes, at denne litteratur ikke eksisterer. Tværtimod peger Terps egne oplysninger på dens betydelige omfang.

Rigsfællesskabet som bibliografisk problem

Terp forklarer den betydelige inddragelse af dansk litteratur med Grønlands historiske forbindelse til Danmark gennem Rigsfællesskabet, navnlig inden for sikkerheds- og udenrigspolitikken og råstofområdet.

Denne begrundelse er væsentlig.

En stor del af den dokumentation, som forskeren har brug for, er skabt af danske myndigheder, institutioner og forskningsmiljøer. En bibliografi over Grønlands histo-

rie vil derfor nødvendigvis komme til at indeholde betydelige mængder dansk materiale.

Det er imidlertid samtidig vigtigt at fastholde, at den institutionelle produktion af kilder selv er historisk betinget. Den danske stats rolle i Grønland har påvirket både administrationen og produktionen og bevarelsen af historiske dokumenter.

Det er derfor nødvendigt at læse materialet både **som historiske kilder og som produkter af bestemte institutionelle og politiske relationer**.

Sikkerheds- og militærhistorien
Et særligt område i Terps arbejde er sikkerheds- og militærhistorien.

Værket indeholder henvisninger til amerikansk tilstedeværelse, militære installationer, Thulebasen og våbenteknologiske og strategiske forhold.

Terp advarer selv om, at oplysninger om militære forhold og våben bør behandles kritisk, fordi nogle oplysninger kan være hemmelige, maskerede eller "friserede".

Denne advarsel bør ikke opfattes som et argument mod militærhistorisk forskning. Tværtimod understreger den nødvendigheden af kildekritisk sammenligning.
Grønlands sikkerhedshistorie kan kræve sammenligning af eksempelvis:

- officielle regeringsdokumenter,
- militære arkiver,
- internationale aftaler,
- diplomatiske dokumenter,
- parlamentariske forhandlinger,
- pressearkiver,
- personlige arkiver,
- senere frigivne dokumenter.

Her har Terps arbejde en særlig funktion som vejviser til et felt, hvor materialet historisk har været vanskeligt tilgængeligt.

egen beskrivelse af arbejdet placerer institutionen netop i krydsfeltet mellem krig, fred, folkeret, sikkerhedspolitik og pacifisme.

Det er derfor ikke overraskende, at disse emner fylder relativt meget i en bibliografi udarbejdet inden for denne institutionelle ramme.

Thulebasen og den sikkerhedspolitiske historieskrivning

Terps bibliografi har særlig relevans for forskningen i Thulebasen og forholdet mellem Danmark, Grønland og USA.

Fredsakademiets leksikon henviser selv til Terps Grønlands historie som dokumentation for de mange sager om amerikanerne i Grønland.

Det er et område, hvor nyere forskning i stigende grad har anvendt arkivmateriale til at undersøge afkolonisering, udenrigspolitik og Grønlands status.

Et eksempel er forskningen i afviklingen af Grønlands kolonistatus 1945–1954, hvor Rigsarkivets materiale og danske udenrigspolitiske dokumenter spiller en central rolle.

Terps arbejde kan dermed ses som et bibliografisk supplement til den mere analytiske forskning.

Forholdet til den nyere Grønlandsforskning

Siden 2015 er forskningen i Grønlands kolonihistorie og afkolonisering blevet yderligere udviklet.

Et væsentligt eksempel er Danmark og kolonierne: Grønland – Den arktiske koloni fra 2017, som samler en række forskeres bidrag til Grønlands historie og koloniale udvikling.

Senere forskning har yderligere problematiseret forholdet mellem kolonisering, afkolonisering og historiografi. Ilisimatusarfiks publikationsdatabase registrerer eksempelvis nyere forskning om Grønland, Danmark, kolonihistorie, afkolonisering og historiografi.

Dette betyder ikke, at Terps arbejde er blevet overflødigt. Tværtimod kan en bibliografi fra 2015 bruges til at undersøge, **hvilken forskningssituation der forelå før den nyere litteratur blev publiceret**.

Den får dermed også karakter af et historiografisk tidsdokument.

Bibliografi som historiografi

En central pointe ved Terps arbejde er således, at en bibliografi ikke nødvendigvis er videnskabeligt neutral eller betydningsløs.

Det, der registreres, og den måde materialet organiseres på, fortæller noget om samtidens forståelse af forskningsfeltet.

Terps arbejde gør eksempelvis arkiver, biblioteksvæsen, militærhistorie, udenrigspolitik og sikkerhedsspørgsmål synlige som forskningsfelter. Samtidig gør han læseren opmærksom på, at der findes betydelige begrænsninger i adgangen til materialet.
Bibliografien kan derfor læses på to niveauer:

1.som en vejviser til forskning om Grønland,

2.som en kilde til historien om, hvordan denne forskning er blevet organiseret og gjort tilgængelig.

Det andet niveau er efter min vurdering undervurderet.

Kildekritiske bemærkninger

Terps arbejde bør som alle bibliografier anvendes kildekritisk.

En række forskellige kildetyper optræder side om side: videnskabelige publikationer, arkivmateriale, myndighedsdokumenter, lovtekster, avisartikler og digitale ressourcer.

Det er ikke i sig selv en svaghed. En forsker kan netop have brug for at sammenholde disse forskellige materialer.

Men en fremtidig udgave ville kunne styrkes ved at klassificere kilderne tydeligere efter deres karakter og forskningsmæssige status.

Det gælder især for brugere, der ikke allerede har erfaring med historisk kildekritik.

Der bør desuden skelnes mellem Terps egne oplysninger og de historiske oplysninger, han citerer eller henviser til. En bibliografisk vejviser er ikke nødvendigvis den primære autoritet for de historiske udsagn, der optræder i den.

2015-udgaven og den løbende opdatering

Et særligt bibliografisk problem skyldes, at dokumentet oprindeligt er dateret 2015, mens den aktuelt tilgængelige digitale version indeholder senere oplysninger.

Det fremgår blandt andet af noten om en arkivvejviser, som Terp først fandt i januar 2023, samt af statistikken over DanBib-registreringer fra 2023.

Det er derfor metodisk hensigtsmæssigt at skelne mellem:
Terp, Holger (2015), Grønlands historie / The History of Greenland,
og den **senere digitalt ajourførte version**.

Den løbende opdatering er samtidig en styrke. Bibliografisk arbejde har kun begrænset værdi, hvis det fryses på et bestemt tidspunkt. Nye bøger, digitaliserede arkiver og nye katalogiseringer ændrer løbende forskningslandskabet.

Konklusion

Holger Terps Grønlands historie / The History of Greenland bør først og fremmest forstås som en **bibliografisk forskningsvejviser og dokumentationssamling**.

Værkets vigtigste bidrag ligger i dets bredde og i dets forsøg på at forbinde den interesserede læser med den litteratur, de arkiver, biblioteker, museer og andre institutioner, hvor Grønlands historie kan undersøges.

Dets styrke ligger navnlig i:

- bredden af de registrerede emner,
- inddragelsen af arkiv- og biblioteksmateriale,
- opmærksomheden på militær- og sikkerhedshistorien,
- dokumentationen af Thulebasen og den amerikanske tilstedeværelse,
- og den eksplicitte redegørelse for værkets egne sproglige og bibliografiske begrænsninger.

Dets væsentligste begrænsning er, at grønlandsksproget litteratur ikke kunne inddrages systematisk, samt at de registrerede kilder repræsenterer forskellige genrer og videnskabelige niveauer.

Disse forhold bør ikke føre til, at arbejdet afvises som ufuldstændigt. En bibliografisk vejviser behøver ikke være en komplet historieskrivning for at være forskningsmæssigt værdifuld.

Tværtimod kan Terps arbejde have en særlig betydning som **dokumentation af forskningslandskabet omkring Grønlands historie**.

Det er derfor mere præcist at betegne publikationen som en forskningsinfrastruktur end som en historiebog.

Dens grundlæggende funktion er ikke at afslutte fortællingen om Grønland, men at gøre det lettere at finde de kilder, hvorfra nye fortællinger kan skrives.

Litteratur og videre forskning

Terps bibliografiske arbejde
Terp, Holger (2015): Grønlands historie / The History of Greenland. Stikord og litteraturhenvisninger samlet af Holger Terp. Det Danske Fredsakademi.
Den aktuelt tilgængelige version er på 62 sider og indeholder senere ajourføringer.
Udvalgt nyere forskning
Gulløv, Hans Christian, Peter A. Toft, Søren Thuesen, Inge Seiding, Niels H. Frandsen, Søren Rud, Ole Marquardt, Jens Heinrich & Einar Lund Jensen (2017): Danmark og kolonierne: Grønland – Den arktiske koloni. Gads Forlag. Værket er anmeldt i Temp – tidsskrift for historie.
Beukel, Erik, Frede P. Jensen & Jens Elo Rytter (2007): Afvikling af Grønlands kolonistatus 1945-54. Dansk Institut for Internationale Studier.

Volquardsen, Ebbe (2023): "Grönland: Geschichte und Gesellschaft". I Nordeuropa: Handbuch für Wissenschaft und Studium. Rombach Wissenschaft. **I**Ilisimatusarfik
Volquardsen, Ebbe & Lill-Ann Körber (2023): "Kolonialismus und Dekolonisierung". I Nordeuropa: Handbuch für Wissenschaft und Studium. Rombach Wissenschaft. **I**Ilisimatusarfik
Bibliografiske og institutionelle kilder
Lauridsen, Peter (1890): Bibliographia Groenlandica eller Fortegnelse paa værker, afhandlinger og danske manuskripter der handle om Grønland indtil Aaret 1890.
Dalgård, Sune (1960): Grønland: gengivelser af aktstykker og breve fra det 16. til det 20. århundrede. Rigsarkivet/Munksgaard.
Westermann, Hans (1963): De grønlandske bibliotekers historie. Bibliotekscentralen.
Institutionel kontekst

Basepolitik, Thulebasen og Pituffik Space Base

Indledning
Basepolitik er politik vedrørende udstationering af fremmede tropper, våben – herunder kernevåben – og militært materiel.

I dansk sikkerhedspolitik har der siden begyndelsen af 1950'erne eksisteret et princip om tilbageholdenhed over for permanent stationering af fremmede tropper og kernevåben på dansk territorium. Dette princip blev imidlertid aldrig uden videre anvendt på Grønland.

Den amerikanske militære tilstedeværelse i Grønland udgør derfor et særligt kapitel i dansk og grønlandsk sikkerhedspolitik. Etableringen af Thule Air Base i 1951–1953, den efterfølgende tvangsflytning af den lokale befolkning, den hemmelige danske accept af amerikanske atomvåben, Thuleulykken i 1968, opbygningen af radar- og kommunikationssystemer samt de senere forhandlinger om missilforsvar viser, at Thulebasen ikke alene er en militærhistorisk sag.

Den er samtidig en historie om dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik, amerikansk stormagtspolitik, grønlandsk kolonihistorie, atompolitik, oprindelige folks rettigheder, miljø, demokrati og suverænitet.

Fredsakademiets oprindelige opslag om basepolitik og Thulebasen samlede disse problemstillinger i ét omfattende dokumentationskompleks. Den foreliggende version viderefører denne dokumentation og opdaterer den med nyere forskning, officielle dokumenter og afklassificeret amerikansk materiale.

1. Grønland som amerikansk strategisk område

Thulebasens historie begynder før selve basens opførelse.

Under Anden Verdenskrig blev Grønlands strategiske betydning for USA stærkt forøget. Den tyske besættelse af Danmark i april 1940 skabte en situation, hvor Grønland i praksis blev afskåret fra Danmark.

Den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, indgik i 1941 på egen hånd en aftale med USA om forsvaret af Grønland. Aftalen gav USA vidtgående muligheder for at etablere flyvepladser, radiostationer, meteorologiske stationer, havne, veje og andre militære installationer.

Aftalen blev senere ratificeret af den danske Rigsdag i 1945.

Allerede her opstod et grundlæggende problem: Grønland var ikke en selvstændig stat, og den grønlandske befolkning havde ikke den samme mulighed for at påvirke aftalens indhold som Danmark og USA.

Efter Anden Verdenskrig blev den amerikanske interesse i Grønland ikke mindre. Tværtimod blev Grønlands placering mellem Nordamerika, Sovjetunionen og Europa stadig vigtigere i den begyndende kolde krig.

2. Forsvarsaftalen af 1951
Den 27. april 1951 indgik USA og Danmark en ny aftale om forsvaret af Grønland. Aftalen trådte i kraft 8. juni 1951.

Aftalen blev indgået i henhold til NATO-traktaten og gav USA omfattende rettigheder i forbindelse med etableringen og driften af forsvarsområder i Grønland.

Artikel II gav mulighed for, at USA kunne bistå Danmark med at etablere og drive forsvarsområder, som de to regeringer vurderede nødvendige for forsvaret af Grønland og det øvrige nordatlantiske område.

Aftalen gav samtidig USA vidtgående praktiske rettigheder inden for forsvarsområderne, herunder mulighed for at etablere og drive faciliteter, stationere personale, oplagre forsyninger og kontrollere skibe, fly og køretøjer.

Samtidig blev den danske suverænitet over Grønland formelt fastholdt.

Aftalen indeholdt også en bestemmelse om, at USA skulle udvise behørig respekt for love, bestemmelser og sædvaner, der vedrørte den lokale befolkning og Grønlands indre administration.

Det er et centralt kildekritisk spørgsmål, hvordan denne bestemmelse blev omsat til praksis.

3. Folketinget og den parlamentariske kontrol

Forsvarsaftalen blev underskrevet, før den danske rigsdag havde taget stilling til den.

Folketingets udvalg afgav først sin betænkning efter aftalens underskrivelse. Udenrigsministeren gav i den forbindelse tilsagn om, at regeringen ville drøfte større ændringer af det grundlag, som Folketingets tilslutning byggede på, med Udenrigspolitisk Nævn.

Rigsdagen godkendte aftalen 1. juni 1951.

Dette parlamentariske forløb er vigtigt for forståelsen af den danske basepolitik. Det viser, at de sikkerhedspolitiske beslutninger omkring Grønland i høj grad blev behandlet inden for et lukket udenrigs- og sikkerhedspolitisk system.

Det demokratiske problem bliver endnu tydeligere, når man sammenholder beslutningsprocessen med de omfattende amerikanske militære aktiviteter, der fulgte kort efter.

4. Operation Blue Jay og Thulebasens opførelse

Byggeriet af den amerikanske Thulebase begyndte i 1951 under kodenavnet Operation Blue Jay.

Basen blev opført i et område, hvor der allerede boede en lokal inuitbefolkning, og anlægget medførte en betydelig indskrænkning af de traditionelle jagt- og fangstområder.

Thule blev hurtigt en af USA's vigtigste militære installationer i Arktis.

Fra et amerikansk strategisk synspunkt var placeringen ideel. Basen lå tæt på den korteste rute mellem Sovjetunionen og Nordamerika og kunne derfor anvendes til tidlig varsling, bombeflyoperationer, kommunikation, satellitkontrol og senere missilforsvar.

Men den amerikanske strategiske rationalitet havde en anden side.

Den lokale befolkning blev ikke reelt inddraget i beslutningen om etableringen.

5. Tvangsflytningen af Thulebefolkningen

Etableringen og udvidelsen af basen førte i 1953 til flytningen af den lokale befolkning fra Uummannaq, det daværende Thule.

Rigsarkivet dokumenterer, at befolkningen fik omkring tre ugers varsel om flytningen og blev flyttet omkring 150 kilometer mod nord til Qaanaaq.

Nyere historisk forskning angiver, at den berørte befolkning bestod af omkring 116 Inughuit fordelt på 27 familier. De var ikke blevet inddraget i de afgørende beslutninger, og de ønskede ikke at forlade deres område.

Flytningen var ikke blot en geografisk forflytning.

For en fangstbefolkning var adgangen til bestemte jagt- og fangstområder afgørende for hele den økonomiske og sociale livsform. Flytningen ændrede derfor befolkningens adgang til de områder, som havde været grundlaget for dens eksistens.

De nye boliger i Qaanaaq viste sig desuden i flere tilfælde at være utilstrækkelige til det arktiske klima. Rigsarkivets nyere gennemgang af materialet dokumenterer problemer med byggeriet og genhusningen.

Tvangsflytningen blev dermed en af de mest alvorlige konsekvenser af den amerikanske militære udbygning i Grønland.

6. Vildledningen om flytningen

I det oprindelige materiale fra Fredsakademiet er der lagt vægt på spørgsmålet om den danske stats fremstilling af flytningen.

En pressemeddelelse fra Grønlandsdepartementet i 1953 forklarede blandt andet befolkningens ønske om at flytte med forringede fangstmuligheder som følge af den amerikanske base og trafikken til og fra den.

Senere blev det et centralt spørgsmål, i hvilket omfang den officielle forklaring dækkede over de reelle årsager til flytningen.

Dette spørgsmål blev senere behandlet i forbindelse med Thulesagen og Undersøgelsesudvalget af 4. juni 1987, det såkaldte Ziegler-udvalg.

7. Ziegler-udvalget
Undersøgelsesudvalget af 4. juni 1987 blev nedsat for at undersøge forholdene omkring flytningen af Thulebefolkningen.

Udvalget afgav sin beretning i 1994.

Fredsakademiets egen opslagsartikel om Ziegler-kommissionen fremhæver, at kommissionen konkluderede, at der ikke var tale om en tvangsflytning i juridisk forstand.

Denne konklusion blev imidlertid ikke afslutningen på spørgsmålet.

Den efterfølgende retssag kom til at vise, at de historiske, juridiske og politiske vurderinger af flytningen var forskellige.

Det er derfor vigtigt at skelne mellem:

den faktiske beslutning om at flytte befolkningen,
befolkningens mulighed for at modsætte sig beslutningen,
den juridiske vurdering af beslutningen,
og den senere politiske og historiske vurdering af flytningen.

8. Thulesagen og Højesteret
Thulebefolkningen rejste senere erstatningskrav mod den danske stat.

Østre Landsret afsagde dom i 1999, og sagen blev efterfølgende behandlet af Højesteret.

Højesteret afsagde dom 28. november 2003 og stadfæstede i hovedsagen Landsrettens resultat.

Sagen havde både et kollektivt og individuelt erstatningselement. Det officielle danske materiale om sagen angiver blandt andet, at Thulebefolkningen som kollektiv blev tilkendt 500.000 kroner, mens visse individuelle krav blev tilkendt 15.000 kroner. Krav

om ret til at vende tilbage til den gamle boplads og om en generel brugs- og jagtret blev derimod ikke imødekommet.

Højesterets behandling af sagen indeholdt også en vigtig juridisk diskussion af begrebet oprindelige folk.

Den europæiske menneskerettighedsretlige behandling af sagen fremhæver, at Højesteret fandt indgrebene i 1951 og 1953 lovlige, men samtidig ikke fandt det nødvendigt at afgøre, om den daværende Thulebefolkning efter nutidens folkeretlige begreber skulle betegnes som en særskilt oprindelig befolkningsgruppe.

Dermed blev Thulesagen både en erstatningssag og en vigtig del af den senere debat om kolonialisme og oprindelige folks rettigheder i Grønland.

9. Dansk atompolitik og Thule

Et centralt element i basepolitikken omkring Thule er atomvåbnene.

Danmark førte under Den Kolde Krig officielt en restriktiv atompolitik. Men Grønland blev i praksis behandlet anderledes end det øvrige danske territorium.

I 1957 blev den amerikanske ambassadør Val Peterson bedt om at undersøge den danske regerings holdning til amerikansk oplagring af atomvåben på Thule.

Statsminister H.C. Hansen afgav 18. november 1957 en hemmelig skriftlig erklæring.

Senere afklassificerede amerikanske dokumenter viser, at USA opfattede den danske regerings svar som en accept af, at USA kunne indføre atomvåben i Grønland uden en forudgående dansk godkendelse af hvert enkelt tilfælde. Et amerikansk telegram fra januar 1968 gengiver den amerikanske forståelse af H.C. Hansens svar og understreger samtidig, at sagen skulle holdes hemmelig.

Nyere forskning og dokumentation har derfor styrket den oprindelige Fredsakademianalyse af et dansk-amerikansk dobbeltspil.

Lex sammenfatter ligeledes den historiske udvikling sådan, at H.C. Hansens hemmelige brev gav USA et grønt lys til oplagring af kernevåben på Thule, uden at offentligheden eller den grønlandske befolkning blev informeret.

10. Atomvåben på Thule

Amerikanske dokumenter viser, at atomvåben faktisk blev placeret på Thule.

Det omfattede blandt andet atomladninger til Nike-Hercules-luftforsvarssystemet. Senere offentliggjort materiale peger på, at der i perioden omkring 1959–1965 var 48 atomladninger til Nike-Hercules-systemet på Thule.

Det amerikanske atomstrategiske engagement var imidlertid bredere end selve oplagringen.

Thule indgik i det amerikanske system af strategiske bombefly, tidlig varsling og atomafskrækkelse.

Samtidig blev atombevæbnede bombefly sendt på patruljer over Arktis som led i Chrome Dome.

Den danske befolkning blev ikke informeret om omfanget af disse aktiviteter.

Det er derfor ikke tilstrækkeligt at beskrive Thule som en almindelig NATO-base. Den var en integreret del af USA's globale atomstrategi.

11. Camp Century

I 1960 etablerede USA Camp Century under indlandsisen omkring 225 kilometer øst for Thule.

Fredsakademiets oprindelige opslag understreger korrekt, at Camp Century havde en atomreaktor og ikke var et atomvåbenlager. Fredsakademiets kronologi dokumenterer, at den transportable atomreaktor blev opstillet i 1960.

Men Camp Century havde også en mere vidtgående strategisk dimension.

Det var knyttet til det hemmelige Project Iceworm, der undersøgte muligheden for at placere atombevæbnede missiler i et tunnelsystem under indlandsisen.

Projektet blev aldrig realiseret.

Camp Century viser imidlertid, hvor langt USA's militære og teknologiske planer for Grønland rakte under Den Kolde Krig.

12. Thuleulykken 1968

Den 21. januar 1968 styrtede et amerikansk B-52-bombefly ned ved Thule.

Flyet var atombevæbnet.

Der fandt ikke en nuklear eksplosion sted, men de konventionelle sprængladninger i våbnene eksploderede ved ulykken, og radioaktivt materiale blev spredt over området.

Ulykken var en del af den amerikanske atomberedskabspolitik under Chrome Dome.

Den amerikanske regering iværksatte en omfattende oprydningsoperation, Operation Crested Ice.

Ulykken ændrede samtidig det politiske forhold mellem Danmark og USA.

Den hidtidige hemmelighed om de amerikanske atomaktiviteter i Grønland kunne ikke længere opretholdes på samme måde.

13. Aftalen af 31. maj 1968

Efter ulykken fulgte en række diplomatiske forhandlinger.

Den 31. maj 1968 blev der udvekslet noter mellem Danmark og USA. Aftalen fastslog, at USA ikke skulle oplagre atomvåben i Grønland eller overflyve Grønland med atomvåben uden den danske regerings samtykke.

Det er imidlertid vigtigt, at nyere afklassificeret materiale nu giver mulighed for at se bag den formelle aftaletekst.

National Security Archive offentliggjorde i 2025 yderligere amerikanske dokumenter om Thuleulykken og forhandlingerne. Materialet viser, at der samtidig blev arbejdet med en hemmelig forståelse, der skulle give mulighed for amerikanske atombevæbnede overflyvninger i en alvorlig national sikkerhedssituation.

Dette gør 1968-aftalen endnu mere interessant som eksempel på forskellen mellem offentlig politik og hemmelig sikkerhedspolitisk praksis.

14. Oprydningen efter Thuleulykken
Oprydningen efter ulykken blev gennemført under navnet Operation Crested Ice.

Amerikanske og danske myndigheder arbejdede med at fjerne vragrester og radioaktivt materiale.

Senere blev der rejst spørgsmål om helbredsmæssige konsekvenser for de personer, der arbejdede med oprydningen.

Foreningen af Stråleramte Thulearbejdere blev en central aktør i denne debat.

Fredsakademiets oprindelige materiale dokumenterede også de senere internationale undersøgelser og kritik af den danske stats behandling af sagen.

De afklassificerede amerikanske dokumenter fra 2025 giver nu et langt bedre grundlag for at undersøge oprydningsoperationens konkrete omfang og de amerikanske vurderinger af radioaktiv forurening.

15. Grønlands luftrum som atomvåbenfrit område

Efter Thuleulykken blev spørgsmålet om Grønlands atomstatus tydeligere.

Danmark ønskede at fastholde en atomvåbenfri politik.

Men den historiske udvikling viser, at den danske politik ikke altid havde samme praktiske betydning for Grønland som for Danmark.

Det er netop denne forskel, der gør Grønland centralt for studiet af dansk atompolitik.

I den offentlige danske debat blev atomvåbenfriheden gradvist gjort til et princip, der også skulle gælde Grønland.

Men de tidligere hemmelige aftaler og amerikanske operationer viser, at den faktiske politik havde været mere kompleks.

16. Radarsagen

Efter Den Kolde Krig blev Thules strategiske betydning ikke mindre.

Den amerikanske radar ved Thule indgik i Ballistic Missile Early Warning System, BMEWS, og dermed i overvågningen af mulige ballistiske missilangreb mod Nordamerika.

I 1960 blev Thulebasen underlagt USA's Aerospace Defense Command.

Senere blev radarens rolle udvidet gennem det amerikanske missilvarslings- og rumovervågningssystem.

USA's 12th Space Warning Squadron beskriver i dag sin mission som blandt andet real-time missilvarsling og rumovervågning ved hjælp af en phased-array-radar.

Det oprindelige Fredsakademi-opslag bemærkede, at den amerikanske missionsbeskrivelse næsten ikke indeholdt nogen omtale af Danmark eller Grønland. Det rejser et vigtigt spørgsmål om, hvor meget den danske og grønlandske offentlighed reelt har haft adgang til oplysninger om basens militære funktioner.

17. Det amerikanske nationale missilforsvar
I 1990'erne og begyndelsen af 2000'erne blev Thule igen centrum for en sikkerhedspolitisk debat.

USA udviklede et nationalt missilforsvarssystem, National Missile Defence System, senere omtalt som Missile Defense.

Thule-radarens geografiske placering gjorde den relevant for systemet.

Fredsakademiets samtidige dokumentation beskrev, hvordan moderniseringen af radaren blev sat ind i den bredere udvikling af det amerikanske missilforsvar. Det da-

værende materiale omfattede også diskussionen om ABM-traktaten, amerikanske radarer, satellitter, kommandosystemer og forskellige typer interceptorer.

I 2003 accepterede den danske regering modernisering af Thule-radaren.

Det var politisk kontroversielt, fordi moderniseringen blev knyttet til det amerikanske missilforsvar.

18. Milstar, Milsatcom og satellitkontrol
Thule var imidlertid ikke kun en radarstation.

Det amerikanske militær havde også satellitrelaterede kommunikations- og kontrolfunktioner i området.

Fredsakademiets dokumentation pegede blandt andet på:

Air Force Satellite Control Network, AFSCN,
Milstar,
Milsatcom,
GPS-relaterede funktioner,
satellitkommunikation,
strategisk kommunikation og
forbindelse til amerikanske kommandosystemer.

Den amerikanske militære tilstedeværelse udviklede sig dermed fra en klassisk fly- og radarbase til en installation, der også indgik i globale informations- og kommandosystemer.

Dette er vigtigt for forståelsen af basepolitik.

En moderne militærbase behøver ikke nødvendigvis at indeholde store mængder soldater eller traditionelle våbensystemer for at have strategisk betydning.

En radar, satellitstation eller kommunikationsinstallation kan være lige så central for moderne krigsførelse.

19. 1979 og ændringen af dansk basepolitik

I 1979 skete der et andet vigtigt skred i dansk basepolitik, da Danmark accepterede forhåndsoplagring af militært materiel i forbindelse med USA's COB-program.

COB-programmet blev senere opgivet i Danmark.

Denne udvikling viser, at det danske princip om tilbageholdenhed over for fremmede militære installationer ikke var statisk.

Dansk basepolitik blev løbende tilpasset NATO's og USA's militære behov.

Thule var imidlertid fortsat den mest markante undtagelse, fordi Grønland allerede var indarbejdet i den amerikanske strategiske struktur.

20. Miljøsagen
Miljøproblemerne omkring de amerikanske militære installationer i Grønland blev et selvstændigt politisk spørgsmål.

Ved Thule blev der blandt andet rejst spørgsmål om affald, olie, PCB, tungmetaller og anden forurening.

Fredsakademiets oprindelige materiale knyttede miljøspørgsmålet til artikel XI i forsvarsaftalen af 1951 og til internationale miljøregler.

Det er vigtigt i en nutidig version at skelne mellem:

dokumenterede forureningsforhold,
myndighedernes ansvar,
aftalemæssige forpligtelser,
grønlandske miljøstandarder,
og den juridiske vurdering af, om konkrete forhold udgjorde traktatbrud.

I 2004 blev miljøspørgsmålet indarbejdet mere direkte i det nye aftalekompleks.

De tre parter aftalte blandt andet, at amerikanske styrker i Thule-forsvarsområdet skulle respektere grønlandske miljøstandarder, og at danske og grønlandske repræsentanter skulle have mulighed for at få adgang til området med henblik på miljømæssig kontrol, under hensyn til militære og sikkerhedsmæssige forhold.

21. Igaliku-aftalen af 2004

Den 6. august 2004 underskrev USA, Danmark og Grønland en ny aftale i Igaliku.

Aftalen ændrede og supplerede forsvarsaftalen fra 1951.

Den markerede en væsentlig forskel fra 1951, fordi Grønlands hjemmestyre nu deltog direkte som part i aftalen.

Aftalen fastslog blandt andet, at Thule Air Base var det eneste forsvarsområde i Grønland.

Den fastslog også, at Danmarks, Grønlands og USA's flag skulle være til stede på basen.

Aftalen indeholdt desuden bestemmelser om lokalt samarbejde.

Grønlands hjemmestyre fik mulighed for at udpege en repræsentant, som skulle kunne konsultere den amerikanske chef på Thule om lokale forhold, der berørte hjemmestyret.

Parterne forpligtede sig desuden til at konsultere hinanden om spørgsmål vedrørende den amerikanske militære tilstedeværelse i Grønland.

Dette var et vigtigt skridt i retning af større grønlandsk deltagelse.

22. Det demokratiske underskud
Det oprindelige Fredsakademi-materiale rejste imidlertid et grundlæggende spørgsmål:

Hvor meget demokratisk kontrol er der egentlig med den amerikanske militære tilstedeværelse i Grønland?

Dette spørgsmål blev formuleret meget skarpt i Holger Terps analyse af 2004-aftalen, hvor der blev peget på, at beslutninger om modernisering af Thule-radaren og amerikanske militære systemer kunne forekomme, før den fulde politiske og parlamentariske debat fandt sted.

Den daværende kritik omfattede blandt andet spørgsmålet om, hvorvidt offentligheden havde tilstrækkelig adgang til oplysninger om radarens funktion, satellitkommunikation og amerikanske militære systemer på basen.

Kritikken kan i dag formuleres mere generelt:

Jo mere teknologisk og strategisk integreret en militær installation bliver, desto vanskeligere bliver det for parlamenter og offentligheder at kontrollere dens konkrete funktioner.

Det er et centralt demokratisk spørgsmål i moderne basepolitik.

23. Grønlandsk selvstyre
Grønlands politiske position ændrede sig grundlæggende med hjemmestyret i 1979 og selvstyret i 2009.

Selvstyreloven anerkender det grønlandske folk som et folk med ret til selvbestemmelse efter folkeretten.

Forsvars- og sikkerhedspolitikken er imidlertid fortsat et rigsanliggende.

Udenrigsministeriet anfører således, at udenrigs-, forsvars- og sikkerhedspolitik ikke kan overtages af Grønland på samme måde som en række andre sagsområder.

Dermed eksisterer et grundlæggende spændingsforhold:

Grønland har fået selvstyre og anerkendelse som folk med ret til selvbestemmelse, men har ikke fuld kontrol over den sikkerhedspolitik, der udøves på grønlandsk territorium.

Thule/Pituffik er det tydeligste eksempel på dette forhold.

24. Fra Thule Air Base til Pituffik Space Base
Den 6. april 2023 skiftede Thule Air Base navn til Pituffik Space Base.

USA's Space Force forklarede, at navneskiftet både skulle afspejle basens rolle i rumfarts- og rumovervågningssystemet og anerkende den grønlandske kulturarv.

Navneskiftet er derfor mere end kosmetisk.

Det markerer overgangen fra den klassiske Thule Air Base, der især forbindes med Den Kolde Krigs bombefly, atomvåben og BMEWS, til en moderne strategisk installation med funktioner inden for:

missilvarsling,
missilforsvar,
rumovervågning,
satellitkontrol,
kommunikation,
strategisk overvågning og
arktisk sikkerhed.

Basen huser blandt andet 12th Space Warning Squadron og 23rd Space Operations Squadron Detachment .

25. Pituffik i den nye stormagtskonkurrence

Den sikkerhedspolitiske betydning af Pituffik er ikke blevet mindre efter Den Kolde Krig.

Tværtimod er Arktis igen blevet et centralt strategisk område.

Ruslands militære tilstedeværelse i Arktis, Kinas voksende interesse for området og USA's øgede fokus på rum- og missilovervågning har givet Pituffik en ny strategisk betydning.

USA's Space Force beskriver selv basens funktion som en del af den nordamerikanske missilvarsling og rumovervågning.

Dermed er basens historie gået fra:

bombefly → atomvåben → BMEWS → missilforsvar → satellit- og rumovervågning.

Men den geografiske logik er stort set den samme:

Grønland ligger strategisk placeret mellem Nordamerika, Europa og Arktis.

26. De nye amerikanske dokumenter fra 2025
En væsentlig nyhed for forskningen er offentliggørelsen i 2025 af en større mængde tidligere klassificerede amerikanske dokumenter om USA's atompolitik i Grønland.

National Security Archive har offentliggjort dokumentation om perioden 1947–1968, herunder H.C. Hansens hemmelige forståelse fra 1957, atomvåben på Thule, atombevæbnede overflyvninger og Thuleulykken.

I oktober 2025 offentliggjorde National Security Archive yderligere materiale om Thuleulykken og oprydningen. Materialet viser, hvordan ulykken udløste både en omfattende amerikansk oprydningsoperation og en politisk krise omkring den danske atompolitik.

Dette nye materiale er vigtigt, fordi det gør det muligt at kontrollere tidligere danske og amerikanske fremstillinger direkte mod de oprindelige amerikanske dokumenter.

Det styrker dermed også værdien af ældre dansk kritisk dokumentation, som længe har peget på, at den offentlige historie om Thule ikke var identisk med den interne amerikanske og danske sikkerhedspolitiske virkelighed.

27. Thule som case i basepolitik
Thulebasen er en særlig velegnet case til forskning i basepolitik, fordi fire politiske niveauer mødes:

Stormagtspolitikken
USA har gennem mere end 70 år betragtet Grønland som et strategisk område for forsvaret af Nordamerika.

Dansk sikkerhedspolitik
Danmark har anvendt den amerikanske militære tilstedeværelse som en del af sit NATO- og sikkerhedspolitiske system.

Grønlandsk politik
Grønland har gradvist opnået større politisk indflydelse på forhold, der vedrører basen, uden at have fuld kompetence over forsvars- og sikkerhedspolitikken.

Lokalbefolkningens rettigheder

Thulebefolkningens tvangsflytning viser, at de sikkerhedspolitiske beslutninger har haft direkte konsekvenser for mennesker, der ikke selv deltog i beslutningsprocessen.

28. Realisme og postkolonial analyse
Thule kan analyseres ud fra en klassisk realistisk sikkerhedspolitisk teori.

Set fra dette perspektiv var basens etablering rationel. USA ønskede at beskytte Nordamerika mod Sovjetunionen, og Danmark ønskede sikkerhedsgarantier gennem det amerikanske og NATO-baserede forsvarssystem.

Men den realistiske analyse forklarer ikke hele historien.

Et postkolonialt perspektiv stiller andre spørgsmål:

- Hvem definerede sikkerhedsbehovet?
- Hvem havde beslutningsretten?
- Hvem bar de menneskelige omkostninger?
- Hvorfor blev den grønlandske befolkning ikke inddraget?
- Hvorfor blev atompolitikken håndteret forskelligt i Danmark og Grønland?
- Hvor meget reel indflydelse har Grønland haft på militære beslutninger?

Det er netop kombinationen af disse perspektiver, der gør Thulebasen til en særlig interessant forskningscase.

29. Basepolitik som kolonipolitik
Thulebasens historie kan ikke forstås uden at tage den danske kolonihistorie i betragtning.

I 1951 var Grønland fortsat en koloni. Grundloven af 1953 ændrede Grønlands forfatningsmæssige status, men ændrede ikke fra den ene dag til den anden de magtforhold, der havde præget den danske administration.

Tvangsflytningen af Thulebefolkningen fandt sted netop i denne overgangsperiode.

Det er derfor historisk vigtigt, at den amerikanske militære ekspansion ikke blot ses som et forhold mellem to suveræne stater.

Der var også et tredje niveau:

den grønlandske befolkning.

Denne tredeling – USA, Danmark og Grønland – er afgørende for forståelsen af hele Thulehistorien.

30. Aftalerne og det demokratiske spørgsmål

Et gennemgående tema i Thulehistorien er forskellen mellem:

formel suverænitet, faktisk kontrol og demokratisk deltagelse.

Danmark har formelt haft suveræniteten over Grønland.

USA har haft omfattende militære rettigheder.

Grønland har gradvist fået større politisk indflydelse.

Men disse tre forhold har ikke altid udviklet sig samtidig.

I 1951 var den amerikanske militære handlefrihed stor, mens den grønlandske politiske deltagelse var lille.

I 2004 var Grønland direkte med i aftalen.

I dag er grønlandske myndigheder en del af den politiske dialog omkring basen, men forsvars- og sikkerhedspolitikken ligger fortsat på rigsniveau.

Dermed består et grundlæggende demokratisk spørgsmål:

Kan en stat udøve sikkerhedspolitik på et territorium, hvor den lokale befolkning ikke har fuld kompetence over sikkerhedspolitikken, samtidig med at denne befolkning har ret til selvbestemmelse?

Thulebasen er et konkret eksempel på dette principielle problem.

31. Kildekritik

En videnskabelig fremstilling af Thulebasens historie bør skelne mellem tre typer materiale.

Primærkilder
Det drejer sig blandt andet om:

forsvarsaftalen af 1951,
1968-noterne mellem Danmark og USA,
2004-aftalen,
amerikanske diplomatiske dokumenter,
danske regeringsdokumenter,
Folketingets dokumenter,
Undersøgelsesudvalgets materiale,
domstolsafgørelser,
amerikanske militære dokumenter og
afklassificerede arkiver.

Sekundærlitteratur

Her hører blandt andet:

Jens Brøsted og Mads Fægteborgs Thule: Fangerfolk og militæranlæg,
Dansk Udenrigspolitisk Instituts Grønland under den kolde krig,
Bo Lidegaards arbejde om Henrik Kauffmann,
Jean Malauries Thule – Det yderste land,
nyere forskning om basepolitik,
juridisk forskning om tvangsforflytningen,
nyere forskning om Camp Century og militær infrastruktur.
Fredsakademiets oprindelige opslag indeholder allerede en omfattende bibliografi med disse og mange andre titler.

Kritiske og politiske kilder

Fredsakademiets materiale indeholder desuden artikler fra Information, Berlingske, Politiken, Greenpeace, organisationer for Thulearbejdere og andre kritiske aktører.

Disse kilder skal ikke afvises som "ikke-videnskabelige".

De kan være vigtige samtidige dokumenter til undersøgelse af den politiske debat.

Men deres vurderinger bør adskilles fra dokumentationen af de faktiske begivenheder.

32. Fredsakademiets rolle som dokumentationsarkiv

Fredsakademiets opslag om basepolitik og Thule er derfor bedst forstået som et digitalt dokumentations- og forskningsarkiv snarere end som en traditionel peer-reviewed videnskabelig artikel.

Opslagets særlige styrke er bredden.

Det samler materiale om:

- basepolitikken,
- forsvarsaftalen,
- Thulebefolkningen,
- erstatningssagen,
- atomvåben,
- H.C. Hansens brev,
- Camp Century,
- Thuleulykken,
- Operation Crested Ice,
- BMEWS,

- radarsagen,
- missilforsvaret,
- satellitsystemer,
- miljøsagen,
- 2004-aftalen,
- Grønlands politiske deltagelse.

Denne sammenhæng gør materialet værdifuldt som indgang til forskningen.

Den videnskabelige styrke kan øges yderligere ved systematisk at skelne mellem dokumenterede fakta, samtidige påstande og Fredsakademiets egne analyser.

33. Konklusion
Thulebasens historie er historien om mere end en amerikansk militærbase.

Den er historien om Danmarks sikkerhedspolitik, USA's stormagtspolitik, Grønlands koloniale historie, atomvåben, NATO, missilforsvar, satellitter, miljø, oprindelige folks rettigheder og kampen for grønlandsk selvbestemmelse.

I 1951 blev forsvarsaftalen indgået mellem Danmark og USA.

I 1953 blev Thulebefolkningen flyttet.

I 1957 blev den hemmelige atompolitiske forståelse mellem Danmark og USA etableret.

I 1960 blev Camp Century taget i brug.

I 1968 styrtede et atombevæbnet B-52-fly ved Thule.

I de følgende årtier udviklede Thule sig til en central radar- og kommunikationsinstallation.

I 2004 blev Grønland direkte part i en ny forsvarsaftale.

I 2009 trådte selvstyreloven i kraft og anerkendte det grønlandske folk som et folk med ret til selvbestemmelse.

I 2023 blev Thule Air Base omdøbt til Pituffik Space Base.

Og i 2025 blev nye amerikanske arkivdokumenter offentliggjort, som giver yderligere indsigt i den hemmelige atompolitiske historie.

Thule er derfor ikke blot et historisk levn fra Den Kolde Krig.

Det er fortsat en aktiv del af USA's strategiske system for missilvarsling, rumovervågning og kommunikation.

Samtidig er basen et historisk symbol på et forhold, hvor beslutninger om Grønlands territorium i lange perioder blev truffet uden reel grønlandsk deltagelse.

Den centrale problemstilling i studiet af Thulebasen er derfor ikke alene:

Hvorfor ønskede USA en base i Grønland?

Det spørgsmål er forholdsvis let at besvare.

Det vanskeligere og mere grundlæggende spørgsmål er:

Hvordan blev amerikanske sikkerhedsinteresser, dansk suverænitet og grønlandsk selvbestemmelse afvejet – og hvem havde mulighed for at bestemme, da disse interesser stødte sammen?

Det er dette spørgsmål, der gør Thulebasen til en central case for studiet af basepolitik.

Kilder og litteratur

Centrale aftaler og officielle dokumenter

Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Kingdom of Denmark, pursuant to the North Atlantic Treaty, concerning the Defense of Greenland, 27. april 1951. Aftalen trådte i kraft 8. juni 1951.

Udveksling af noter mellem Danmark og USA om atomvåben og overflyvninger, 31. maj 1968.

Agreement to Amend and Supplement the Agreement of 27 April 1951, Igaliku, 6. august 2004.

Lov om Grønlands Selvstyre, nr. 473 af 12. juni 2009.

Historiske undersøgelser og bøger

Brøsted, Jens & Fægteborg, Mads: Thule: Fangerfolk og militæranlæg. København, 1985.

Dansk Udenrigspolitisk Institut: Grønland under den kolde krig: Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945–68. København, 1997.

Lidegaard, Bo: I kongens navn: Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919–58. København, 1996.

Malaurie, Jean: Thule – Det yderste land. Gyldendal, 2000.

Heinrich, Jens: Eske Brun og det moderne Grønlands tilblivelse 1932–64, ph.d.-afhandling, 2010.

Melgaard, Lars & Møller Kristensen, Lars: Thule-ulykken 1968, 1987.

Terp, Holger: "Basepolitik; Thulebasen; Thule Air Base", Fredsakademiets Freds- og sikkerhedspolitiske Leksikon.

,
Terp, Holger: "Den nye reviderede traktat om forsvaret af Grønland har demokratisk underskud – Hemmelighedskræmmeriet om Thulebasen fortsætter", 2004, revideret 2005.

,
Fredsakademiets kronologiske materiale om Thule, Grønland og dansk-amerikansk sikkerhedspolitik.

Nyere dokumentation
National Security Archive: The United States and Greenland: Episodes in Nuclear History, 1947–1968. 2025.

Rigsarkivet: materiale om tvangsflytningen og byggeriet i Qaanaaq.

U.S. Space Force: Thule Air Base Gets New Name – Pituffik Space Base, 6. april 2023.

FN's traktatregister og den danske bekendtgørelse af 2004-aftalen.

Love, forordninger, regulativer m.m. om værnetvang,

værnepligt og soldatertjeneste i Danmark.
Det Danske Fredsakademi, elektronisk dokumentationssamling.
Indledning

Holger Terps Love, forordninger, regulativer m.m. om værnetvang, værnepligt og soldatertjeneste i Danmark er et omfattende elektronisk forsøg på at samle den danske lovgivning og de administrative bestemmelser om militær udskrivning, værnepligt, soldatertjeneste og militærnægtelse fra middelalderen til det 20. århundrede. Materialet er kronologisk opbygget og spænder fra ledingsvæsenet i middelalderen over landmilitsen fra 1614 og 1701, stavnsbåndets ophævelse, indførelsen af almindelig værnepligt i 1849, værnepligtslovene i 1861 og 1869, militærnægterlovgivningen fra 1917 og frem til værnepligtslovgivningen i slutningen af det 20. århundrede. Terp erklærer selv, at listen er ukomplet, og opfordrer læserne til at indsende oplysninger om manglende materiale.

Som videnskabeligt arbejde bør teksten derfor ikke primært bedømmes som en traditionel monografi med en sammenhængende tese og argumentation. Den er snarere en **digital kilderegistratur, kronologi og arbejdsbibliografi**. Det er samtidig dens væsentligste styrke og dens største svaghed: Den giver adgang til et meget stort materiale, men gennemfører kun i begrænset omfang den kildekritiske og retshistoriske analyse, der skal til for at gøre materialet til en egentlig videnskabelig fremstilling.

1. Emne og forskningsmæssig relevans

1. Emnet er væsentligt. Værnepligtens historie er ikke blot militærhistorie, men berører centrale spørgsmål om forholdet mellem individ og stat, social klasse, ejendomsforhold, arbejdsmarked, statsdannelse, forfatningshistorie og borgerlige rettigheder.
Terps kronologi dokumenterer især, hvorledes den militære udskrivning gradvist ændrede karakter. I 1701 blev landmilitsen organiseret således, at der skulle stilles en soldat for hvert lægd på 20 tønder hartkorn bøndergods. Rigsarkivet bekræfter, at udskrivningen dengang hovedsagelig omfattede mænd fra bondestanden, og at reserveruller indeholdt oplysninger om de værnepligtige unge mænd.

Den store retshistoriske overgang indtrådte i 1848-49. Før 1849 havde værnepligten i praksis i særlig grad været en byrde for landbefolkningen. Lov af 12. februar 1849 gjorde værnepligten almindelig for den mandlige befolkning uden hensyn til stand eller herkomst.

Terps materiale er derfor værdifuldt som indgang til en undersøgelse af, hvordan en oprindelig standsmæssigt og geografisk differentieret udskrivningspligt udviklede sig til et forfatningsmæssigt princip om almindelig værnepligt.

2. Kildemæssige styrker

Den største fortjeneste ved Terps arbejde er den **kronologiske sammenstilling af spredte retskilder**.

Han registrerer ikke alene egentlige love, men også forordninger, cirkulærer, bekendtgørelser, reglementer, administrative ordninger, politiske dokumenter og enkelte konkrete sager. Dermed viser materialet, at værnepligtens historie ikke kan forstås alene gennem de store værnepligtslove.

Dette er særlig tydeligt for perioden 1701-1788. Terps registrering af landmilitsen, reserverullerne, pas- og skudsmålsreglerne og reglerne om desertion viser, at den militære forpligtelse var indlejret i et bredere administrativt system. Rigsarkivet oplyser tilsvarende, at lægdsrullerne fra 1701 og frem er en central kilde til at rekonstruere de værnepligtiges faktiske mobilitet og udskrivning.

En anden æsentlig styrke er, at Terp forbinder **normativ lovgivning med praksis**. Eksempelvis konstaterer han, at landmilitsens formelle seksårige tjenestetid i praksis kunne blive betydeligt længere. Det er historisk interessant, fordi den retlige norm og den faktiske administration ikke nødvendigvis var identiske. Forskningen i landmilitsen dokumenterer netop tilfælde, hvor mænd blev fastholdt i tjenesten langt ud over de oprindelige seks år.

3. Den væsentligste metodiske svaghed: kronologi uden tilstrækkelig analyse

Materialets største problem er, at det ofte **registrerer begivenheder uden at forklare deres juridiske betydning**.

Eksempelvis nævnes forordningen af 22. februar 1701 som begyndelsen på en omfattende værnepligtsordning. Terp beskriver den som en ordning, hvor unge bønderkarle skulle møde på session, men den retlige struktur var mere kompliceret. Landmilitsen byggede grundlæggende på lægdsprincippet, hvor jordareal og hartkorn bestemte, hvor mange soldater et område skulle stille. Rigsarkivet beskriver netop, at der skulle stilles én soldat for hvert lægd, og at udskrivningen var knyttet til bondestanden og godsejendommen.

Det er derfor metodisk problematisk at fremstille 1701-systemet som om det allerede var en moderne, personlig og almindelig værnepligt. Det var det ikke. Det var en **historisk hybrid mellem jordbundet udskrivningspligt, landmilits, administrativ registrering og personlig militærtjeneste**.

Her ville en egentlig retshistorisk fremstilling have haft behov for at sondre mellem:

- udskrivningspligt,
- militærtjeneste,
- rådighedspligt,
- lægdspligt,

- stavnsbinding,
- personlig værnepligt,
- økonomisk værnebyrde og
- faktisk indkaldelse.

Terps materiale indeholder oplysninger til at foretage denne sondring, men foretager den kun sporadisk.

4. Problemet med begrebet "værnetvang"

Titlen anvender begrebet **"værnetvang"**, mens den danske lovgivning normalt anvender betegnelsen **"værnepligt"**. Den gældende værnepligtslov regulerer således værnepligten, og efter lovændringen i 2025 omfatter den danske værnepligt både mænd og kvinder, idet lovens § 1 blev ændret, så "mand" erstattedes af "statsborger".

"Værnetvang" kan være et legitimt analytisk begreb, især hvis formålet er at undersøge tvangselementet i værnepligten. Men begrebet er normativt ladet. En videnskabelig fremstilling bør derfor klart definere, om "værnetvang" er:

1. et historisk kildeterminologisk begreb,
2. et juridisk begreb,
3. et analytisk begreb,
4. eller Terps egen politisk-filosofiske betegnelse.

Denne sondring er vigtig, fordi en historiker ellers let kommer til at lægge en moderne fortolkning ned over ældre retsforhold.

5. 1849 som afgørende retshistorisk brud

Terps kronologi har stor værdi, men netop 1849 burde have været behandlet langt me re analytisk.

Lov af 12. februar 1849 bestemte, at alle mandspersoner med indfødsret i Kongeriget Danmark skulle være værnepligten underkastet uden hensyn til stand eller herkomst.

Det var et afgørende principielt skifte. Værnepligten blev nu gjort til en **personlig statsborgerlig pligt** frem for en primært standsmæssig og landbrugsbaseret byrde.
Det er imidlertid vigtigt ikke at fremstille 1849 som et øjeblikkeligt fuldstændigt lighedsprincip. Lovens system indeholdt fortsat forskellige fritagelser og ordninger, ligesom stillingsvæsen og nummerbytning muliggjorde forskellige former for substitution. Terp nævner dette, men kunne med fordel have analyseret forskellen mellem den **formelle almindelighed** og den **faktiske sociale fordeling af byrden**.

Denne problemstilling blev allerede behandlet i samtidens debat. Aleksis Petersen-Studnitz viste i 1883, at betegnelsen "almindelig værnepligt" dækkede over en betydelig forskel mellem den nominelle pligt og det antal personer, der faktisk blev udtaget til militærtjeneste.

Det er en central pointe, som kunne have dannet en af Terps fremstillings bærende analytiske akser.

6. Grundloven og værnepligten

Et andet område, hvor Terps materiale kunne styrkes betydeligt, er forholdet mellem almindelig værnepligt og grundloven.

Grundlovens værnepligtsbestemmelse videreførte princippet om, at den våbenføre mand skulle bidrage med sin person til fædrelandets forsvar efter lovens nærmere bestemmelser. Bestemmelsen går tilbage til grundloven af 1849 og blev videreført ved senere grundlovsrevisioner.

Det afgørende retlige spørgsmål er imidlertid ikke blot, **at** værnepligten står i grundloven, men **hvad grundlovsbestemmelsen juridisk hjemler**, og hvor stort et spillerum lovgivningsmagten har.

Her mangler Terps fremstilling en egentlig forfatningsretlig analyse. En videnskabelig behandling burde blandt andet undersøge:

- om grundloven beskytter en bestemt militærordning eller blot princippet om forsvarspligt,
- om lovgiver kan ændre værnepligtens personkreds,
- om værnepligt kan erstattes af civil samfundstjeneste,
- hvordan § 81 forholder sig til grundlovens frihedsrettigheder,
- og hvilken betydning internationale menneskerettigheder har.

7. Militærnægtelse og civil værnepligt

Terps behandling af militærnægtelsen er blandt samlingens stærkeste dele. Her går materialet ud over ren militærhistorie og dokumenterer en vigtig udvikling i forholdet mellem samvittighedsfrihed og statslig tvang.

Lov nr. 625 af 13. december 1917 om værnepligtiges anvendelse til civilt arbejde var et markant brud. Den gav mulighed for, at personer, for hvem militærtjeneste var uforenelig med deres samvittighed, kunne overføres til civilt statsarbejde. Den civile tjeneste kunne efter loven vare 20 måneder ved første indkaldelse.

Terps dokumentation af lovens bestemmelser er her særdeles værdifuld. Den viser også, at den første ordning ikke blot var et simpelt fritagelsessystem: de militærnægtere, der blev overført til civilt arbejde, forblev i lægdsrullen, var underlagt disciplinære bestemmelser og kunne straffes ved nægtelse af arbejdet.

Det er derfor mere præcist at beskrive ordningen som en **alternativ opfyldelse af værnepligten** end som en fuldstændig ret til at slippe for værnebyrden.
8. Kildekritiske problemer

Der er imidlertid betydelige problemer med den videnskabelige form.

Terp angiver selv, at listen er ukomplet. Dette er i sig selv uproblematisk for en arbejdsdatabase, men det betyder, at materialet ikke kan anvendes som dokumentation for, at en bestemt lov eller forordning var den eneste eller vigtigste regel på et givet tidspunkt.

Derudover er kildehenvisningerne uensartede. Nogle oplysninger ledsages af præcise henvisninger til tidsskrifter og sider, andre af mere generelle litteraturangivelser, og enkelte synes at være direkte overtaget fra sekundærlitteratur eller tidligere materiale.

Der findes også redaktionelle fejl. Et markant eksempel er formuleringen om perioden **"1874-1823"**, som åbenlyst er kronologisk umulig og må være en skrive- eller transskriptionsfejl. Terps kilde er en artikel om sessionen i 1883, og den originale artikel dokumenterer netop statistikken for 1883.

Sådanne fejl er ikke nødvendigvis alvorlige i en privat digital registratur, men de bliver problematiske, hvis materialet citeres som en videnskabelig autoritet uden kontrol mod originalkilderne.

9. Periodisering og ufuldstændighed

En anden svaghed er den meget ujævne dækningsgrad.

Nogle perioder behandles meget detaljeret, navnlig:

- 1701-1788,
- 1848-49,
- 1914-1917,
- 1960'erne.

Andre perioder er langt mere summarisk dækket. Dermed kommer samlingen til at afspejle Terps egne forskningsinteresser, navnlig militærnægtelse, antimilitarisme og fredspolitik.

Det er ikke i sig selv en fejl. Tværtimod gør det materialet interessant som et eksempel på **aktivistisk dokumentationshistorie**. Men en videnskabelig anmeldelse må konstatere, at udvælgelsen ikke er neutral i klassisk historisk forstand.

Det ville være en væsentlig forbedring, hvis hvert historisk afsnit havde en klar metodisk markering af:
primærkilde → sekundærkilde → Terps fortolkning.

10. Forholdet mellem lov og praksis

Samlingens største uudnyttede forskningspotentiale ligger efter min vurdering i forholdet mellem **lovtekst og faktisk administration**.

Rigsarkivet understreger eksempelvis, at udskrivningsvæsenets arkiver giver mulighed for at følge de værnepligtiges bevægelser og konkrete udskrivning. Udskrivningsvæsenet var desuden administrativt placeret under civile myndigheder i store dele af perioden, blandt andet Justitsministeriet og senere Indenrigsministeriet.

Det betyder, at en fuld videnskabelig undersøgelse bør kombinere:

- lovgivning,
- forarbejde
- administrative cirkulærer,
- lægdsruller,
- sessionsprotokoller,
- ministerielle journalsager,
- domme,
- supplikker,
- avismateriale,
- politiske debatter,
- og personlige beretninger.

Terps samling er meget anvendelig som **kortlægning af, hvor man skal lede**, men den kan ikke i sig selv dokumentere, hvordan reglerne faktisk blev administreret i hele landet.

Den nyere udvikling

Et væsentligt problem ved at anvende Terps samling som nutidig reference er, at den ikke afspejler de seneste grundlæggende ændringer.

I 2025 blev der gennemført fuld ligestilling mellem kvinder og mænd i værnepligten. Lov nr. 715 af 20. juni 2025 ændrede blandt andet værnepligtslovens § 1, så værnepligten ikke længere var begrænset til mænd, men omfattede danske statsborgere efter lovens betingelser. Loven trådte i kraft 1. juli 2025.

Forsvaret oplyser samtidig, at både mænd og kvinder nu indkaldes til Forsvarets Dag, og at langt over 99 % af de værnepligtige i de senere år frivilligt har valgt at aftjene tjenesten.

Dette viser samtidig en vigtig historisk pointe, som kunne have været et centralt tema i Terps arbejde: **juridisk værnepligt og faktisk tvangsudskrivning er ikke det samme**. En stat kan opretholde en retlig værnepligt, samtidig med at næsten hele den faktiske rekruttering sker frivilligt.

Samlet vurdering

Holger Terps samling har en betydelig **dokumentationsmæssig og forskningspraktisk værdi**. Den samler et stort antal ellers spredte oplysninger og henviser til en lang række love, forordninger, administrative forskrifter, tidsskrifter, arkiver og sekundærlitterære arbejder. Som digital arbejdsdatabase er den derfor nyttig, især for den forsker, der ønsker at identificere relevante primærkilder.

Som **videnskabelig fremstilling** har den imidlertid væsentlige begrænsninger.

De vigtigste er:

- manglende systematisk metodebeskrivelse,
- manglende konsekvent sondring mellem primær- og sekundærkilder,
- ujævn kildekritik,
- enkelte åbenbare redaktionelle og kronologiske fejl,
- utilstrækkelig sondring mellem juridisk norm og faktisk praksis,
- begrænset forfatnings- og retsteoretisk analyse,
- og en tydelig normativ præference i brugen af begrebet "værnetvang".
- Det er derfor mest præcist at karakterisere værket som en **værdifuld, men ikke fuldt videnskabeligt bearbejdet digital kilderegistratur**.

Dets videnskabelige betydning ligger først og fremmest i, at det kan fungere som et **forskningskort** over dansk værnepligts- og udskrivningshistorie. Dets oplysninger bør dog ved videnskabelig brug kontrolleres mod de originale lovtekster, Lovtidende, Rigsdagstidende, ministerielle arkiver og lægds- og sessionsmateriale.

Samlet faglig bedømmelse

- **Som dokumentationssamling:** meget nyttig.
- **Som bibliografisk arbejdsredskab:** værdifuld, men ufuldstændig.
- **Som retshistorisk analyse:** utilstrækkelig.
- **Som selvstændig videnskabelig fremstilling:** kan ikke uden videre betegnes som en forskningsmonografi.
- **Som udgangspunkt for videre forskning:** særdeles anvendelig.

Den vigtigste videnskabelige opgave, som Terps materiale peger frem imod, er efter min vurdering ikke blot at skrive en endnu længere kronologi, men at undersøge **hvordan den danske stat historisk har transformeret en kollektiv forsvarsbyrde til en personlig statsborgerlig pligt – og hvordan denne pligt i praksis igen og igen er blevet differentieret efter stand, social position, økonomi, køn, samvittighed, helbred og militære behov.**

Netop i denne spænding mellem **tvang, ret, lighed og faktisk militærtjeneste** ligger værnepligtens centrale retshistorie.

Litteratur om militærnægtelse

Tilblivelse, indhold og forskningshistorisk betydning

Indledning

Jeg udarbejdede *Litteratur om militærnægtelse* som en bibliografisk kortlægning af litteratur og andet materiale om militærnægtelse, værnepligt og de bevægelser og organisationer, der knytter sig til dette område. Bibliografien blev offentliggjort af Det Danske Fredsakademi som **Version 1**.

Det er vigtigt at understrege, hvad arbejdet er – og hvad det ikke er. Det er ikke en historisk monografi og heller ikke et forsøg på at skrive militærnægtelsens historie. Det er en bibliografi, hvis formål er at gøre et spredt og ofte vanskeligt tilgængeligt materiale synligt for andre.

Jeg har derfor også fra begyndelsen angivet, at **listen er ukomplet**, og at beretninger kun er antydet. Samtidig opfordres læserne til at sende oplysninger om manglende litteratur om militærnægtelse og værnepligt til Fredsakademiet.

Denne erklæring om ufuldstændighed er ikke blot en begrænsning, men en del af bibliografiens karakter. Den skal forstås som et arbejdsredskab og som et bidrag til en fortsat indsamling og dokumentation.

Et spredt litteraturfelt

Arbejdet med bibliografien viste, at litteraturen om militærnægtelse ikke udgør ét afgrænset forskningsfelt. Materialet findes på tværs af forskellige institutioner, organisationer og politiske miljøer.

Der er akademiske undersøgelser, offentlige betænkninger og administrative publikationer, men også pjecer, håndbøger, organisationsblade, informationsmateriale og politiske skrifter. Bibliografien registrerer eksempelvis Svend Erik Larsens undersøgelse *Militærnægterproblemet i Danmark 1914-1967*, men også en lang række publikationer fra Militærnægterforeningen, Aldrig Mere Krig og andre organisationer.

Det var vigtigt for mig ikke kun at registrere den litteratur, som traditionelt ville blive betragtet som forskning. Militærnægtelse er også et historisk praksisfelt, og organisationernes egne publikationer er derfor en væsentlig del af materialet.

Bibliografiens bredde

Bibliografien indeholder 147 registreringer. Den kronologiske spredning er betydelig. Blandt de tidlige titler findes Olaf Forchhammers *Jeg nægter* fra 1909, mens materialet fortsætter frem til blandt andet publikationer fra 1995 og 1997.

Den geografiske afgrænsning er heller ikke udelukkende dansk. Norge indtager en betydelig plads, og der findes også materiale med forbindelse til andre lande og internationale spørgsmål. Eksempelvis registreres norsk litteratur om militærnægtelse, materiale om den franske soldaterbevægelse og publikationer om sydafrikanske militærnægtere.

Det afspejler, at militærnægtelse ikke kun er et dansk fænomen. De danske diskussioner må ses i sammenhæng med en bredere international freds- og antimilitaristisk tradition.

Fra værnepligt til militærnægtelse

Et gennemgående træk ved materialet er, at militærnægtelse ikke kan isoleres fra spørgsmålet om værnepligt.

Derfor er der også medtaget litteratur, der ikke nødvendigvis handler om militærnægtelse i snæver forstand, men som belyser værnepligtens historie, dens administration og de værnepligtiges forhold. Her findes blandt andet Hans Chr. Bjergs skrifter om værnepligten, Rudi Thomsens *Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark* og forskellige officielle publikationer om session, indkaldelse og civil værnepligt. Denne bredere dokumentation er nødvendig, hvis militærnægtelsen skal forstås historisk. En nægtelse forudsætter et system, som der nægtes over for. Lovgivningen, sessionen, indkaldelsen og den civile værnepligt er derfor ikke blot baggrundsstof, men en del af selve problemfeltet.

Organisationernes egne publikationer

En væsentlig del af bibliografien består af publikationer fra de organisationer og grupper, der arbejdede med militærnægtelse og antimilitarisme.

Der er eksempelvis registreret flere udgaver af *Før sessionen*, *Vilkår for militærnægtere*, *Militærnægtervilkår* og *Militærnægterhåndbogen*. Der findes også materiale fra Militær- og Nægterforeningen, Militærnægternes Oplysningskontor, Aldrig Mere Krig og forskellige lokale eller midlertidige grupper.

Noget af materialet er ganske kort. Andre publikationer er større undersøgelser eller håndbøger. Bibliografien registrerer også særlige former som tegneserier, sang- og aktionshåndbøger og forskellige former for vejledningsmateriale.

Det kan ved første blik forekomme som en meget heterogen samling. Men netop denne heterogenitet er historisk interessant. Den viser, hvordan militærnægtelse blev kommunikeret og organiseret i praksis.

Kildekritiske overvejelser

Organisationernes egne publikationer er værdifulde kilder til organisationernes synspunkter, aktiviteter, argumentation og selvforståelse. De har samtidig en bestemt tendens og et bestemt formål.

En antimilitaristisk pjece skal derfor ikke læses som en neutral beskrivelse af militæret eller værnepligten. Den skal læses som et historisk udsagn fra en bestemt aktør i en bestemt situation.

Det samme gælder officielle publikationer. En vejledning fra Værnepligtsstyrelsen eller Forsvarsministeriet er heller ikke neutral i absolut forstand. Den er produceret inden for en bestemt administrativ og politisk ramme og afspejler myndighedernes forståelse af værnepligten og militærnægtelsen. Bibliografien indeholder begge typer materiale.

Det er derfor ikke bibliografiens opgave at afgøre, hvilken af disse kilder der har »ret«. Dens opgave er at gøre materialet tilgængeligt, så det kan undersøges og sammenholdes.

Bibliografien som arbejdsredskab

Jeg har betegnet listen som ukomplet, og det er vigtigt at fastholde denne karakteristik. En bibliografi af denne type kan ikke uden videre gøres endelig.

Materialet om militærnægtelse er spredt. Noget er udgivet i almindelig bogform og kan findes i bibliotekskataloger. Andet er udgivet i meget små oplag. I bibliografien findes eksempelvis publikationer, som ifølge de bibliografiske noter ikke findes i *Bogfortegnelsen*. Andre skrifter er produceret af lokale grupper, arbejdsgrupper eller militærnægterlejre.

Det betyder, at en del af materialetun kan findes gennem specialsamlinger, organisationsarkiver eller private samlinger. En bibliografi over dette område vil derfor nødvendigvis være afhængig af, hvilke materialer der faktisk kan lokaliseres.

Derfor er opfordringen til at sende oplysninger om manglende litteratur en væsentlig del af projektet. Bibliografien er tænkt som noget, der kan udbygges.

Den bibliografiske form

En anden pointe ved arbejdet er, at bibliografiske oplysninger ikke kun handler om at registrere en titel. Hvor oplysningerne har været tilgængelige, er der også registreret udgiver, årstal, sidetal, udgave, ISBN, ISSN, noter og emneord.

Noterne kan være historisk betydningsfulde. Det fremgår eksempelvis, når en publikation er trykt i et bestemt antal eksemplarer, når der er tale om et genoptryk, eller når en publikation er en fortsættelse af en tidligere serie.

Sådanne oplysninger kan senere bruges til at undersøge ikke blot, hvad der blev skrevet, men også hvordan materialet blev distribueret. En pjece trykt i 40.000 eksemplarer har eksempelvis haft en anden potentiel rækkevidde end et internt dokument i

et meget lille oplag. Bibliografiske detaljer kan dermed få betydning for den historiske analyse.

Militærnægtelse som social og politisk bevægelse

Bibliografien viser samtidig, at militærnægtelse ikke alene kan forstås som et individuelt samvittighedsspørgsmål.

Materialet omfatter spørgsmål om løn- og arbejdsforhold for værnepligtige, soldaterbevægelser, antimilitarisme, menneskerettigheder, civil ulydighed og international fredspolitik. Der findes eksempelvis materiale om kampen for soldaterløn og 40 timers arbejdsuge, politiske soldater, den franske soldaterbevægelse og militærnægtelse som menneskeret.

Det udvider forståelsen af emnet. Militærnægtelsen kan både være et individuelt valg og en del af en bredere politisk eller social bevægelse.

Bibliografiens forskningshistoriske værdi

I dag kan *Litteratur om militærnægtelse* også betragtes som et dokument over den tid, hvor bibliografien blev til.

Den registrerer ikke kun ældre litteratur. Den viser også, hvilke materialer der på et bestemt tidspunkt blev anset for relevante at samle. Dermed fortæller den noget om den måde, militærnægtelse blev forstået og dokumenteret på.
Bibliografien er derfor både et redskab til at finde kilder og selv en kilde til forskningshistorien.

Det er især interessant, fordi en stor del af materialet ellers risikerer at forsvinde ud af den almindelige bibliografiske hukommelse. Små pjecer, interne publikationer og organisationsmateriale har sjældent samme overlevelsesmuligheder som kommercielt udgivne bøger.

Begrænsninger og muligheder

Jeg har ikke forsøgt at fremstille bibliografien som en komplet eller afsluttet fortegnelse. Den er udtrykkeligt betegnet som **Version 1**, og jeg har samtidig gjort opmærksom på, at listen er ukomplet, og at beretninger kun er antydet.
Set med nutidens muligheder kunne arbejdet naturligvis videreudvikles. En digital videreførelse kunne eksempelvis gøre det muligt at søge på årstal, lande, organisationer, emneord og kildetyper. Man kunne også tydeligere skelne mellem forskning, primærkilder, organisationsmateriale og administrativt materiale.
Men en sådan videreudvikling bør ikke ændre ved det grundlæggende princip: at også det lille, midlertidige og politiske materiale kan være vigtigt, hvis man vil forstå militærnægtelsens historie.

Afslutning

Litteratur om militærnægtelse er et forsøg på at samle et spredt materiale og gøre det tilgængeligt. Jeg har ikke søgt at skabe en afsluttet historie om militærnægtelse, men at skabe et bibliografisk udgangspunkt for videre undersøgelser.

At listen er ukomplet er derfor ikke skjult. Det står som en del af bibliografiens egen præsentation. Den skal læses som **Version 1** og som et arbejdsredskab, der kan suppleres med nye fund.

Bibliografiens historiske værdi ligger netop i bredden. Den rummer forskningsarbejder, lovgivning, offentlige dokumenter, organisationspublikationer, pjecer, vejledninger og personlige eller organisatoriske beretninger. Samlet giver materialet mulighed for at undersøge militærnægtelse fra flere sider: som juridisk problem, som samvittighedsspørgsmål, som politisk protest, som social bevægelse og som en del af den internationale freds- og antimilitaristiske historie.

Set i dette perspektiv er en ukomplet bibliografi ikke nødvendigvis et mislykket forsøg på at skabe en komplet bibliografi. Den kan være noget andet og måske mere nyttigt: **et kort over et historisk landskab, som andre kan fortsætte med at udforske**.

Holger Terp – bibliograf, historiker og digital dokumentalist

En videnskabelig vurdering af Ny dansk historisk bibliografi og det samlede forfatterskab 1989–2020'erne

Resumé

Denne artikel undersøger Holger Terps bibliografiske, historiske og publicistiske arbejde fra slutningen af 1980'erne og frem til 2020'erne med særligt fokus på Ny dansk historisk bibliografi. Artiklen argumenterer for, at Terps arbejde bør forstås som mere end en række enkeltstående bibliografier og artikler. Det udgør et sammenhængende projekt, hvor bibliografi, kildeudgivelse, historieskrivning, digitalisering og offentlig formidling integreres.

Udviklingen går fra den trykte fagbibliografi Fred på tryk fra 1989 over arbejdet med fredsbevægelsens historie og Peace in Print til et omfattende digitalt dokumentationsmiljø omkring . Samtidig udvides emnefeltet fra freds- og sikkerhedspolitik til blandt andet kvindehistorie, Grønlands historie, musik- og kulturhistorie, Vietnamkrigen, atomvåben, værnepligt og dansk sikkerheds- og efterretningshistorie.

På baggrund af Terps egen publikationsoversigt og de digitale originalkilder vurderes styrker og svagheder ved denne arbejdsform. Konklusionen er, at Terps væsentligste forskningsmæssige bidrag ligger i hans omfattende arbejde med at identificere, registrere, digitalisere og gøre historisk materiale tilgængeligt. Samtidig er der behov for kildekritisk kontrol af bibliografiske oplysninger og for en tydeligere dokumentation af registreringsprincipper og redaktionelle metoder.

1. Indledning

Holger Terps navn er uløseligt forbundet med Det Danske Fredsakademi og med et mangeårigt arbejde med fredshistorie, bibliografi og digital dokumentation.

Det kan umiddelbart være vanskeligt at placere hans arbejde inden for én tradition. Han er både bibliotekar, bibliograf, redaktør, historisk forfatter, journalist, digital formidler og kildeudgiver. Hans publikationer omfatter fagbibliografier, historiske undersøgelser, personbibliografier, avisartikler, anmeldelser, radioindslag og digitale kildesamlinger.

Det gør en traditionel forfatterskabsanalyse vanskelig. Hvis man alene ser på de historiske artikler, overser man den bibliografiske infrastruktur. Hvis man alene ser på bibliografierne, overser man den historiske og publicistiske virksomhed.

Formålet med denne artikel er derfor at se Terps arbejde som **ét samlet bibliografisk og historisk projekt**.

Det centrale spørgsmål er:

Hvilken videnskabelig og kulturhistorisk betydning har Holger Terps samlede bibliografiske og dokumentariske arbejde, og hvilken plads indtager Ny dansk historisk bibliografi i denne udvikling?

2. Metode og kildegrundlag

Analysen bygger først og fremmest på Terps egen publikations- og CV-side samt de originale digitale værker i bibliotek.

Holger Terps samlede CV og publikationsoversigt digitale bibliotek

Herudover anvendes de enkelte digitale værker som primær dokumentation for bibliografiernes opbygning og Terps historiske metode.

Det er vigtigt at skelne mellem tre former for dokumentation:

1.**Terps egen bibliografiske registrering**, hvor han selv beskriver sit arbejde.
2.**De digitaliserede originaltekster**, som kan kontrolleres direkte.
3.**Sekundære bibliografiske registre og bibliotekskataloger**, som kan bruges til kontrol af oplysninger.

Denne sondring er afgørende. En bibliografisk oplysning på en hjemmeside er ikke nødvendigvis identisk med en kontrolleret bibliografisk post i et nationalt bibliotekssystem.

Derfor bør artiklen ikke forstås som en ukritisk reproduktion af Terps egen CV, men som en første bibliografisk kortlægning af den dokumenterbare produktion.

3. 1989: Fred på tryk
Det første store punkt i udviklingen er Fred på tryk: Bibliografi over dansk freds- og sikkerhedspolitisk litteratur, 1881–1988.

Værket etablerer den bibliografiske arbejdsform, som senere kommer til at præge store dele af Terps produktion.

Metoden er i udgangspunktet klassisk: litteratur identificeres, registreres og organiseres inden for et bestemt emnefelt.

Men allerede her er der noget karakteristisk ved Terps arbejde. Freds- og sikkerhedspolitikken behandles ikke blot som et aktuelt politisk spørgsmål. Den gøres til genstand for historisk bibliografisk dokumentation.

Dermed skabes et forskningsredskab.

Det er en væsentlig forskel mellem bibliografen og den almindelige formidler. Formidleren fortæller, hvad et emne handler om. Bibliografen forsøger at gøre det muligt for andre at **undersøge emnet systematisk**.

4. Fra bibliografi til historie

I 1990'erne udvides arbejdet.

Terp beskæftiger sig blandt andet med Ellen Hørup, Danske Kvinders Fredskæde og Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed.

Her bevæger han sig fra bibliografisk registrering til egentlig historisk dokumentation.

Et godt eksempel er arbejdet med Ellen Hørup.

Ellen Hørup – digitalt historisk materiale

Det historiske materiale behandles ikke kun som litteraturhenvisninger. Det gøres tilgængeligt som kildemateriale.

Dette er metodisk vigtigt, fordi Terp dermed etablerer en praksis, hvor **bibliografien fungerer som indgang til kilden**.

5. Digitaliseringen som metodisk vendepunkt

I anden halvdel af 1990'erne kommer internettet til at spille en stadig større rolle.

Terp grundlægger Peace on the Net i 1996 og får senere en central rolle i opbygningen af digitale platform.

Dette ændrer bibliografiens karakter.

Den traditionelle bibliografi siger:

Her findes en bog eller artikel.

Den digitale dokumentation kan sige:

Her findes bibliografien – og her kan du gå direkte til kilden.

Dette er ikke kun en teknisk ændring. Det er en metodisk ændring.

Bibliografien bliver en del af selve forskningsinfrastrukturen.

6. Peace in Print

Denne udvikling kulminerer foreløbigt med Peace in Print: The History of the Peace Movements.

Peace in Print – digital bibliografi

Værket er internationalt og flersproget og dækker flere hundrede års fredshistorie.

Det omfatter blandt andet bibliografier, personbibliografier, kataloger over fredsbevægelser samt forskningsredskaber.

Peace in Print – forskningsredskaber og kataloger

Det er særligt interessant, at Terp også registrerer **selve de bibliografiske redskaber**.

Dermed bliver bibliografien refleksiv: den dokumenterer ikke blot litteraturen om et emne, men også de systemer, gennem hvilke forskningen i emnet kan udføres.

Dette er et væsentligt videnskabeligt aspekt af arbejdet.

7. Danish Peace History

Med Danish Peace History bliver Terps historikerrolle endnu tydeligere.

Danish Peace History

Her kombineres historisk fremstilling med bibliografisk dokumentation.
Terp er dermed ikke længere kun den, der hjælper andre forskere med at finde litteraturen. Han forsøger også selv at skrive historien på baggrund af det indsamlede materiale.

Det skaber en interessant dobbeltrolle:

Bibliografen producerer grundlaget for historikeren, mens historikeren samtidig producerer nye bibliografiske henvisninger.

De to aktiviteter understøtter hinanden.

8. Personbibliografien: Fredrik Bajer

Et andet vigtigt element er arbejdet med Fredrik Bajer.

Fredrik Bajer-bibliografien

Personbibliografien har en særlig forskningsmæssig funktion.

Ved systematisk at registrere en persons skrifter og relaterede kilder bliver det muligt at rekonstruere et forfatterskab, en politisk karriere og et historisk netværk.

Dette er mikrohistorie på bibliografisk grundlag.

Metoden har stor værdi, navnlig når den anvendes på historiske personer, hvis produktion er spredt over aviser, tidsskrifter, bøger, organisationer og arkiver.

9. Avisartikler og offentlig historieskrivning

Terps forfatterskab kan ikke forstås uden hans omfattende journalistiske virksomhed. CV'en dokumenterer artikler i blandt andet Information, Arbejderen, Politiken, Berlingske Tidende, Ingeniøren, Hvidovre Avis, Køkkenrullen og andre publikationer.

Blandt de dokumenterede emner er:

- dansk fredshistorie,
- studenteroprøret,
- Grønland og militærpolitik,
- Gandhi,
- fredsbevægelsen,
- PET-kommissionen,
- civil ulydighed,
- kampfly,
- Afghanistan,
- atomvåben,
- værnepligt,
- Syriens våbenhandel,
- protestmusik og fredssange.

Disse tekster har ikke alle samme videnskabelige status.

En avisartikel er ikke en peer-reviewed forskningsartikel.

Men den kan være historisk værdifuld på en anden måde. Den dokumenterer, hvordan historiske spørgsmål blev formidlet og diskuteret offentligt.

Terps journalistiske produktion er derfor også en del af hans **publicistiske historieskrivning**.

10. PET-kommissionen og civil ulydighed

Et særligt interessant eksempel er arbejdet med PET-kommissionen og fredsbevægelsen.

Terp publicerede flere versioner af materialet, blandt andet i Arbejderen og på digitale platforme.

Dette giver mulighed for en egentlig teksthistorisk analyse:

•Hvad ændres mellem versionerne?
•Hvilke kilder tilføjes?
•Hvilke argumenter omformuleres?
•Hvordan ændres teksten, når den flyttes fra avis til digitalt forskningsmiljø?

Her bliver selve Terps publiceringshistorie et forskningsobjekt.

Det er et eksempel på, at digitalisering ikke blot gør ældre materiale tilgængeligt. Den skaber også nye muligheder for at studere **teksternes transmission**.

11. Musik som historisk kilde

Et af de mest originale elementer i Terps arbejde er behandlingen af musik som historisk dokumentation.

I 2014 arbejder han blandt andet med Første Verdenskrigs sange, fredssange og Lili Marleen.

Senere dokumenteres også Vietnamkrigens musik.

Denne tilgang udvider den traditionelle politiske histories kildemateriale.

En sang er ikke blot underholdning. Den kan være:

- politisk propaganda,
- protest,
- kollektiv erindring,
- udtryk for samtidens holdninger,
- dokumentation af sociale bevægelser.

Terps musikbibliografier er derfor et eksempel på **kulturhistorisk kildeudvidelse**.

12. Militær- og sikkerhedshistorie

En anden hovedlinje er militær- og sikkerhedshistorien.

Terp har skrevet og dokumenteret materiale om:

•amerikansk atomvåbenproduktion,
•danske kampfly,
•værnepligt,

•våbenhandel,
•NATO,
•Grønland,
•Forsvarets Efterretningstjeneste,
•Afghanistan,
•Libyen og Syrien.

Arbejdet med amerikansk atomvåbenproduktion er særligt omfattende.

Den engelske Nuclear Weapons Production in the US, 1942–2011 når ifølge publikationsoversigten op på omkring 400 sider.

Her bliver bibliografien grundlag for et større historisk dokumentationsværk.

13. Ny dansk historisk bibliografi

I 2017 kommer Ny dansk historisk bibliografi.

Ny dansk historisk bibliografi – originaldokument

Værket skal forstås på baggrund af de foregående næsten tre årtiers arbejde.

Det er derfor misvisende at se det som et isoleret projekt.

Det repræsenterer snarere en videreudvikling af den metode, der blev etableret med Fred på tryk:
registrering → systematisering → digitalisering → tilgængeliggørelse → historisk kontekstualisering.

Sammenlignet med den institutionelle Dansk Historisk Bibliografi er der imidlertid væsentlige forskelle.

Terps bibliografi har ikke samme institutionelle forankring eller samme standardiserede produktionsapparat.

Til gengæld har den en anden styrke: den er tæt knyttet til et meget bredt digitalt historisk dokumentationsmiljø.

Den bør derfor først og fremmest vurderes som **et selvstændigt og supplerende bibliografisk projekt**.

14. Bibliografisk metode

Terp beskriver selv sin arbejdsmetode som en kombination af biblioteker, databaser, internet og arkiver.

Han anvender bibliografiske essays, bibliotekskataloger og arkivkataloger afhængigt af materialets karakter.

Denne metode er rationel, fordi historisk materiale findes i forskellige informationsmiljøer.

Men den stiller samtidig store krav til dokumentation.

En videnskabeligt fuldt reproducerbar bibliografi bør så vidt muligt angive:

- hvilke kataloger der er søgt,
- hvornår de er søgt,
- hvilke optagelseskriterier der er anvendt,
- hvordan dubletter behandles,
- hvordan forskellige udgaver registreres,
- hvordan fejl korrigeres,
- hvordan digitale kilder versionskontrolleres.

Her er Terps arbejde ikke altid lige transparent.

Det er den vigtigste metodiske reservation.

15. Kildekritik

Den digitale form giver også særlige kildekritiske problemer.

En webside kan ændres.

En URL kan forsvinde.

En PDF kan erstattes.

En tekst kan redigeres uden versionsnummer.

En bibliografisk post kan derfor være vanskeligere at kontrollere om ti år end en trykt bog med fast udgave og ISBN.

Dette er ikke et problem, der kun gælder Terp. Det er et generelt problem for digital humaniora.

Men netop derfor bør Terps arbejde også ses som et tidligt eksempel på **digital kulturarvsdokumentation**, hvor spørgsmål om versionskontrol og langtidsbevaring bliver centrale.

16. Terps forfatterskab 1989–2020'erne
Den samlede udvikling kan sammenfattes således:

Periode	Hovedkarakter
1989–1994	Fagbibliografi
1995–1999	Freds-, kvinde- og organisationshistorie
1996–2003	Digital informationsformidling
2004–2008	Personbibliografier, fredshistorie og publicistik
2009–2010	Historie, civil ulydighed, musik og digital dokumentation
2011–2013	Atomvåben, militærhistorie og værnepligt
2014–2016	Kulturhistorie, musik, Grønland og våbenhandel
2017–2018	*Ny dansk historisk bibliografi* og bredere historiske projekter
2019–2020'erne	Kildeudgivelse, sikkerhedshistorie og digital dokumentation

Udviklingen er således ikke lineær i betydningen, at én disciplin erstatter en anden.

Tværtimod bliver arbejdsformerne lagt oven på hinanden.

Bibliografien forsvinder ikke, da Terp bliver historiker.

Den bliver tværtimod et af hans vigtigste historiske arbejdsredskaber.

17. Videnskabelig vurdering

En samlet vurdering må tage hensyn til både styrker og begrænsninger.

Styrker

For det første er **omfanget** betydeligt.

For det andet er **materialebredden** usædvanlig. Terp arbejder med litteratur, aviser, personarkiver, organisationshistorie, musik, politiske dokumenter og militærhistorisk materiale.

For det tredje er **tilgængeligheden** en væsentlig kvalitet. En stor del af materialet ligger digitalt og kan anvendes af forskere, studerende og interesserede uden fysisk adgang til et specialarkiv.

For det fjerde er der en betydelig **sammenhæng mellem bibliografi og kildeudgivelse**. Brugeren får ofte ikke blot at vide, at en kilde eksisterer; kilden kan også være tilgængelig digitalt.

For det femte har Terp gennem mange år arbejdet med områder, som traditionelt har været marginale i den nationale historieskrivning: fredsbevægelsen, militærnægtere,

kvindernes fredsarbejde, protestmusik og alternative sikkerhedspolitiske perspektiver.

Begrænsninger

Den vigtigste begrænsning er den varierende grad af **bibliografisk standardisering og metodisk transparens**.

Derudover er genregrænserne undertiden uklare. Historisk forskning, politisk kommentar og journalistik står side om side.

Det er ikke i sig selv et problem, men det kræver, at brugeren vurderer materialet efter genre.

Endelig er Terps egen CV ikke nødvendigvis en komplet bibliografi. Fravær af en artikel fra CV'en kan derfor ikke uden videre tages som bevis på, at artiklen ikke eksisterer.

18. Terp som digital dokumentalist

Det mest dækkende begreb for Terps samlede arbejde er efter min vurdering **digital dokumentalist**.

Begrebet favner bedre end alene "historiker" eller "bibliograf".

Den digitale dokumentalist:

1.opsporer historiske kilder,
2.registrerer dem,
3.organiserer dem,
4.digitaliserer dem,
5.skaber forbindelser mellem dem,
6.giver dem historisk kontekst,
7.gør dem tilgængelige for andre.

Det er netop denne kombination, der kendetegner digitale univers.

Terps betydning ligger derfor ikke kun i de tekster, han selv har skrevet.
Den ligger også i **det informationsmiljø, han har bygget op omkring teksterne**.

19. Konklusion

Holger Terps arbejde bør forstås som et mere end trediveårigt sammenhængende projekt inden for bibliografi, historie og digital dokumentation.

Udgangspunktet var Fred på tryk fra 1989.

Senere kom arbejdet med Ellen Hørup, Danske Kvinders Fredskæde, Fredrik Bajer og dansk fredshistorie.

Med Peace in Print blev projektet internationalt og digitalt.
Derefter blev arbejdsfeltet udvidet til blandt andet atomvåben, militærpolitik, Grønland, Vietnamkrigen, musik, værnepligt og sikkerhedshistorie.

I denne udvikling indtager Ny dansk historisk bibliografi en central position.

Den bør ikke vurderes som en konkurrent, der nødvendigvis erstatter den institutionelle Dansk Historisk Bibliografi. Dens betydning ligger snarere i, at den viderefører en selvstændig bibliografisk tradition og knytter den sammen med et omfattende digitalt dokumentationsarbejde.

Den videnskabelige vurdering må derfor være dobbelt.

På den ene side er der metodiske begrænsninger, navnlig hvad angår standardisering, versionskontrol og dokumentation af søge- og udvælgelsesprocedurer.

På den anden side er omfanget, bredden og tilgængeliggørelsen af historisk materiale betydelig.

Den mest præcise samlede karakteristik er derfor:
Holger Terp har gennem mere end tre årtier udviklet et selvstændigt digitalt bibliografisk og historisk dokumentationsprojekt, hvor bibliografi, kildeudgivelse, historieskrivning og offentlig formidling integreres.

Hans vigtigste videnskabelige bidrag er dermed ikke nødvendigvis én bestemt bog eller artikel.

Det er den **samlede dokumentationsinfrastruktur**.

Set fra et bibliografisk og kulturhistorisk perspektiv er dette i sig selv et væsentligt stykke dansk digital forsknings- og dokumentationshistorie.

Kildeliste og digitale originalkilder
Holger Terps CV og publikationsoversigt
digitale bibliotek
Ny dansk historisk bibliografi
Peace in Print
Peace in Print – forskningsredskaber
Danish Peace History
Fredrik Bajer-bibliografien
Ellen Hørup-materialet

Kronologi over fredssagen og international politik

Indledning

Kronologi over fredssagen og international politik, udarbejdet af Holger Terp for Det Danske Fredsakademi, er et omfattende digitalt dokumentationsprojekt, som forbinder fredssagens historie med den bredere historie om international politik. Den aktuelle samlede udgave er dateret 2024, mens digitale kronologi består af et stort antal årstals- og månedssider, der dækker historiske perioder fra oldtiden og frem til moderne tid.

Værket adskiller sig fra en traditionel historisk monografi. Det er ikke primært opbygget omkring en sammenhængende argumentation, men omkring en kronologisk registrering af begivenheder, personer, organisationer, traktater, konflikter, fredsinitiativer og politiske udviklinger. Det gør kronologien til et særligt interessant materiale i forbindelse med forskning i freds- og sikkerhedspolitik, fordi den synliggør aktører og begivenheder, som ikke nødvendigvis har en tilsvarende fremtrædende plads i den traditionelle statsligt orienterede historieskrivning.

Den centrale videnskabelige problemstilling bliver derfor ikke alene, om oplysningerne i kronologien er korrekte, men også **hvilken type historisk viden værket producerer, hvordan denne viden er udvalgt, og hvordan værket bør anvendes som kilde i akademisk forskning**.

Et alternativt historiografisk perspektiv

Kronologiens væsentligste styrke er samtidig dens mest karakteristiske metodiske egenskab: Den anlægger et udpræget fredshistorisk perspektiv.

Dette kommer allerede til udtryk i værkets titel. Det er ikke blot en kronologi over international politik, men en kronologi over fredssagen og international politik. Dermed placeres fredsbevægelsen, pacifismen, nedrustningen og forskellige former for fredspolitisk engagement i centrum.

Dette perspektiv repræsenterer et vigtigt supplement til traditionel international historie. Hvor klassisk diplomatisk historie ofte har koncentreret sig om stater, regeringer, krige og traktater, inddrager kronologien også ikke-statslige aktører. Et eksempel findes i registreringen af Fredrik og Matilde Bajers arbejde og oprettelsen af Dansk Kvindesamfund i 1871. Her forbindes dansk kvindehistorie med den internationale freds- og organisationshistorie.

På samme måde registreres internationale fredsinitiativer og transnationale organisationer på en måde, der gør det muligt at undersøge fredssagen som en social og politisk bevægelse frem for alene som et resultat af statslige beslutninger.

Dette er historiografisk værdifuldt. Det åbner for en forståelse af international politik, hvor politisk påvirkning ikke udelukkende går fra regeringer til internationale organisationer, men også fra civilsamfund, bevægelser og enkeltpersoner ind i den internationale politiske arena.

Perspektivet er dog ikke neutralt. Når fredssagen udgør et centralt organiserende princip, bliver bestemte historiske aktører og begivenheder mere synlige end andre. Det er ikke nødvendigvis et problem; al historieskrivning bygger på selektion. Men i en videnskabelig vurdering er det nødvendigt at være opmærksom på, at kronologien ikke bør læses som en fuldstændig eller værdineutral registrering af verdenshistorien.

Kronologien som historisk metode

Kronologisk organisering har en åbenlys styrke: Den gør komplekse historiske udviklinger overskuelige. Brugeren kan følge udviklingen år for år og sammenholde fredsbevægelsens udvikling med internationale konflikter, politiske institutioner og samfundsforandringer.

Kronologien kan eksempelvis begynde med meget tidlige eksempler på international konfliktløsning. I opslaget om fredstraktaten mellem den egyptiske farao Ramses II og hittitterkongen Hattushili III behandles en af oldtidens kendte freds- og venskabstraktater.

Den type registrering er interessant, fordi den gør det muligt at anlægge et langt historisk perspektiv på freds- og konfliktløsning. Samtidig viser eksemplet en metodisk udfordring: Jo længere tilbage i historien man bevæger sig, desto større bliver afhængigheden af senere historiske rekonstruktioner og fortolkninger.

Kronologien dokumenterer således ikke kun historiske begivenheder; den videreformidler også allerede eksisterende historiske fortolkninger.

Det samme gælder for moderne historie. I opslaget om Koreakrigen i 1951 indgår eksempelvis beretninger fra den danske journalist og modstandsfigur Kate Fleron efter hendes rejse til Nordkorea. Kronologien henviser til samtidige publikationer og beskriver blandt andet hendes beretninger om krigens konsekvenser for den nordkoreanske befolkning.

Dette er et interessant eksempel på både værkets styrke og dets kildekritiske problem. En samtidig øjenvidneberetning er en værdifuld historisk kilde, men den er samtidig en kilde med et bestemt perspektiv. Den dokumenterer først og fremmest, hvad Fleron så, erfarede og ønskede at formidle. Den kan ikke uden videre anvendes som neutral dokumentation for hele Koreakrigen.

Her bør forskeren derfor skelne mellem **kilden som historisk vidnesbyrd og kilden som dokumentation for en historisk realitet**.

Kildegrundlaget

Kronologiens kildeapparat er omfattende og udgør en af dens største akademiske kvaliteter. Der findes eksempler på henvisninger til arkivmateriale, historiske bøger, tidsskrifter, samtidige dokumenter og internationale institutioner.

Et konkret eksempel er et opslag fra 1951 om den dansk-amerikanske aftale vedrørende forsvaret af Grønland. Her henvises der til Udenrigsministeriets publikation Dansk udenrigspolitik 1948-1966 og til et konkret bilag.

Dette er metodisk stærkere end et opslag, der alene henviser til en sekundær hjemmeside. Brugeren får mulighed for at gå videre til den underliggende dokumentation.
Et andet eksempel er registreringen af mordet på FN's mægler i Palæstina, Folke Bernadotte, den 17. september 1948. Her anvendes både Bernadottes egen bog og et dokument fra FN's Department of Public Information.

Eksempler som disse viser, at kronologien potentielt kan fungere som et meget effektivt **forskningsredskab og kilderegister**.

Der er dog forskel på at indeholde kildehenvisninger og at dokumentere en fuldt udviklet kildekritisk metode. Det centrale spørgsmål er derfor, hvor systematisk kilderne er blevet vurderet.

En akademisk historisk fremstilling bør normalt gøre det muligt at vurdere kildens ophav, samtidighed, tendens, afhængighed og kontekst. I kronologien er disse oplysninger ikke nødvendigvis udfoldet tilstrækkeligt i selve opslagene.

Det betyder, at forskeren bør betragte kronologien som et **sekundært eller tertiært led i dokumentationskæden**. Hvor en historisk påstand er væsentlig for en analyse, bør forskeren så vidt muligt følge henvisningen tilbage til den oprindelige kilde.

Udvælgelse og selektionsbias

Et af de væsentligste metodiske spørgsmål er, hvad der bestemmer, hvilke begivenheder der kommer med.

Kronologien indeholder ikke kun store internationale begivenheder. Den registrerer også mindre politiske, organisatoriske og sociale begivenheder. I 1700-talskronologien findes eksempelvis oplysninger om skatter, militær administration, religiøse grupper, William Penn, den Store Nordiske Krig, politiske institutioner og oprettelsen af forskellige organisationer.

Denne bredde er imponerende, men den skaber samtidig et klassifikationsproblem. Når meget forskellige begivenheder placeres i samme kronologiske struktur, bliver det vanskeligt at afgøre, hvilke kriterier der gør dem historisk relevante for "fredssagen og international politik".

Det gælder eksempelvis oplysninger om sociale reformer eller indenrigspolitiske forhold. De kan naturligvis have betydning for freds- og sikkerhedspolitik, men forbindelsen bør forklares, hvis kronologien skal fungere som en stringent videnskabelig fremstilling.

Problemet kan beskrives som **selektionsbias**: Det, der registreres, kommer til at fremstå som historisk betydningsfuldt, mens det, der ikke registreres, bliver mindre synligt.

Det er derfor vigtigt, at brugeren ikke forveksler kronologiens indhold med en komplet beskrivelse af den historiske virkelighed.

Fredsperspektiv og normativitet

Et andet vigtigt aspekt er værkets normative dimension.
Et fredshistorisk værk kan ikke forventes at være fuldstændig værdifrit. Selve valget af "fredssagen" som historisk perspektiv indebærer en interesse i bestemte politiske og sociale processer.

Dette kan eksempelvis ses i registreringen af pacifistiske protester under Første Verdenskrig. Et opslag fra april 1917 beskriver et protestmøde mod USA's deltagelse i krigen og konflikten mellem pacifistiske og militante demonstranter.

Sådanne oplysninger er værdifulde, fordi de dokumenterer intern konflikt inden for fredsbevægelsen. Men de bør analyseres med samme kildekritiske principper som oplysninger om regeringer, militære organisationer eller krigsførende stater.
Det er en central pointe for et speciale: **En fredsorienteret kilde er ikke nødvendigvis mere neutral, blot fordi dens formål er fred.**

Tværtimod kan fredsbevægelser, ligesom stater og militære institutioner, have stærke interesser i, hvordan historiske begivenheder fremstilles.

Kronologien bør derfor ikke afvises på grund af sit normative perspektiv. Det er mere produktivt at gøre perspektivet til en del af analysen.

Fra kronologi til historisk analyse

Kronologiens største begrænsning er, at den primært svarer på spørgsmålene **hvad** og **hvornår**, mens et akademisk speciale ofte kræver svar på **hvordan** og **hvorfor**.

At en fredsorganisation oprettes på et bestemt tidspunkt fortæller ikke nødvendigvis, hvorfor den opstod, hvilke sociale grupper der støttede den, hvilke internationale forhold der påvirkede den, eller hvilken faktisk politisk betydning den fik.
På samme måde kan registreringen af en krig eller en fredsaftale ikke i sig selv forklare de bagvedliggende strukturer.

Dette betyder, at kronologien fungerer bedst som første led i en analytisk proces: **Kronologi → kildeidentifikation → kildekritik → komparativ forskning → historisk analyse.**

Den bør altså ikke erstatte historisk forskning, men anvendes til at gøre sådan forskning lettere.

Eksemplet Danmark, NATO og Grønland

Et særligt interessant område for et dansk speciale er forholdet mellem fredssagen, dansk sikkerhedspolitik og NATO.

Kronologien registrerer eksempelvis Folketingets behandling af aftalen mellem Danmark og USA om forsvaret af Grønland i 1951 og dokumenterer samtidig den parlamentariske diskussion af regeringens forpligtelser.

Dette viser kronologiens potentiale. Den kan bruges til at identificere konkrete dokumenter og beslutningsprocesser, som efterfølgende kan undersøges mere dybtgående. Men hvis man ønsker at bruge materialet til at undersøge spørgsmålet om dansk neutralisme, NATO-modstand eller dansk sikkerhedspolitik, må kronologien suppleres med eksempelvis parlamentariske forhandlinger, udenrigspolitiske dokumenter, samtidige aviser, organisationernes eget materiale og den eksisterende forskning om dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Kronologien kan således identificere forskningsobjektet, men kan ikke alene levere den fulde analyse.

Eksemplet 2. verdenskrig og samarbejdspolitikken

Et tilsvarende eksempel findes i kronologiens behandling af den tyske besættelse af Danmark. Et opslag fra maj 1940 henviser til ministermødeprotokoller og til den officielle beretning om regeringens og Rigsdagens arbejde under besættelsen.

Her er kildegrundlaget interessant, fordi kronologien faktisk peger videre til et centralt primærkildemateriale.

Det illustrerer en af kronologiens vigtigste akademiske funktioner: Den kan skabe forbindelse mellem en kort historisk registrering og et langt mere omfattende arkivmateriale.

Men også her bør forskeren være opmærksom på kildehierarkiet. En ministermødeprotokol dokumenterer regeringens interne beslutningsproces, men den fortæller ikke nødvendigvis hele historien om befolkningens holdninger, modstandsbevægelsen eller den internationale kontekst.

En forskningsmæssig behandling kræver derfor triangulering af flere kildetyper.

Videnskabelig status

Det afgørende spørgsmål er dermed, hvordan Kronologi over fredssagen og international politik bør klassificeres.

Den bør efter min vurdering ikke primært betragtes som en traditionel forskningsmonografi. Den mangler den sammenhængende argumentation, teori- og metodegennemgang og systematiske historiografiske diskussion, som normalt kendetegner en akademisk monografi.

Til gengæld er den betydeligt mere end en simpel tidslinje.

Den fungerer som et omfattende digitalt **historisk dokumentations- og opslagsværk**, der kombinerer kronologisk registrering med litteratur- og kildehenvisninger. egen indholdsoversigt beskriver netop projektet som dokumenteret og linket historie og viser en meget stor kronologisk dækning.

Dens akademiske værdi ligger derfor især i dens funktion som **forskningsinfrastruktur**.

Den kan hjælpe forskeren med at finde personer, organisationer, begivenheder, dokumenter og litteratur, der ellers kan være vanskelige at identificere.

Konklusion

Kronologi over fredssagen og international politik er et ambitiøst og omfattende historisk dokumentationsprojekt, som har en særlig værdi for forskning i fredsbevægelser, pacifisme, nedrustning og international politik.

Dets vigtigste videnskabelige bidrag er den systematiske synliggørelse af fredsrelaterede aktører og begivenheder. Ved at kombinere fredshistorie med international politisk historie udfordrer kronologien en rent statscentreret forståelse af international politik.

Samtidig må værket anvendes med kildekritisk omtanke. Det kronologiske format indebærer en risiko for, at samtidighed forveksles med kausalitet, mens udvælgelsen af begivenheder nødvendigvis afspejler bestemte prioriteringer. Det fredspolitiske perspektiv er desuden normativt og bør derfor behandles som en del af værkets historiografiske position snarere end som en neutral baggrund.

De konkrete eksempler viser imidlertid, at kronologien ofte kan føre forskeren videre til værdifulde primær- og sekundærkilder. Henvisninger til eksempelvis Udenrigsministeriets dokumenter, FN-materiale, samtidige publikationer og arkivkilder øger værkets anvendelighed betydeligt.

Den mest præcise akademiske karakteristik er derfor, at Kronologi over fredssagen og international politik bør forstås som et **omfattende, digitalt historisk dokumentations- og opslagsværk med et eksplicit fredshistorisk perspektiv**. Det er ikke i sig selv tilstrækkeligt som fundament for en videnskabelig historisk argumentation, men det kan være et særdeles nyttigt redskab til at identificere og strukturere det materiale, som en sådan argumentation skal bygge på.

For et speciale bør kronologien derfor anvendes efter princippet:

Brug kronologien til at finde historien – men brug de underliggende kilder og den forskningsmæssige litteratur til at bevise og fortolke den.

Det er netop i denne kombination af dokumentation, kildekritik og komparativ forskning, at værkets største akademiske potentiale ligger.

Fredsakademiets vejledning til USA' historie, kultur og politik

Indledning

Fredsakademiets vejledning til USA's historie, kultur og politik er et omfattende dansk dokumentations- og bibliografisk projekt udarbejdet af Holger Terp og udgivet af Det danske Fredsakademi i 2012. Redaktionen blev afsluttet 21. december 2012, og værket blev udgivet med ISBN 978-87-91085-06-2. Det må frit kopieres med kildeangivelse.

En vurdering af værket bør tage udgangspunkt i dets egen genre og erklærede funktion. Det er ikke skrevet som en traditionel universitetslærebog, og det forsøger heller ikke at levere en fuldstændig, sammenhængende syntese af USA's historie. Forfatteren skriver eksplicit, at formålet er at give interesserede en nem adgang til frit tilgængelige kilder om amerikanske forhold gennem hele landets historie. Samtidig understreges det, at beskrivelsen ikke er fuldstændig, men er tilstrækkelig omfattende til videre arbejde, navnlig på det sikkerhedspolitiske område.

Det er derfor mere relevant at spørge, hvor omfattende, systematisk, dokumenteret og efterprøvbart dette vejlednings- og dokumentationsarbejde er, end at bedømme det efter de samme kriterier som en akademisk historiesyntese.

Værkets karakter og formål

Vejledningen spænder over et usædvanligt stort område. Indholdsfortegnelsen omfatter blandt andet geografi, natur, klima, demografi, historie, tidligere fredsbevægelser, tidligere politiske og sociale bevægelser, krige, kultur, musik, politik, præsidenter, regering, militær, efterretningstjenester, politiske partier, fredsbevægelser, militærnægterorganisationer, religion, sociale forhold, uddannelse, universiteter og økonomi.

Der er dermed tale om et forsøg på at etablere en bred indgang til USA som historisk, politisk og kulturelt samfund – men med en særlig vægt på de områder, som ligger inden for Fredsakademiets faglige interessefelt.

Denne afgrænsning bør ikke i sig selv betragtes som en videnskabelig svaghed. Al forskning er præget af valg af problemstillinger, kilder og perspektiver. Det afgørende spørgsmål er, om disse valg er synlige for brugeren. I dette tilfælde er de faktisk forholdsvis tydeligt angivet allerede i indledningen.

Den bibliografiske og dokumentariske dimension

Værkets måske største videnskabelige styrke ligger ikke i den sammenhængende fortælling, men i den omfattende registrering af materiale.

Der henvises til et meget stort antal bøger, dokumenter, arkiver og digitale ressourcer. En betydelig del af den ældre litteratur er digitaliseret og gjort tilgængelig gennem blandt andet Internet Archive. Forfatteren forklarer, at den ældre litteratur medtages

for at illustrere tidligere tiders opfattelser og viden om USA, og at dette også har interesse for videnskabshistorien.

Det er et vigtigt metodisk valg.

En bog fra eksempelvis 1839, 1890 eller 1917 skal ikke nødvendigvis læses som moderne historisk forskning. Den kan derimod være en primærkilde til samtidens forestillinger om USA. På den måde kan ældre litteratur få en selvstændig videnskabelig funktion.

Værket fungerer således på flere niveauer samtidig:

- som bibliografi,
- som digital kildevejledning,
- som dokumentationssamling,
- som historisk opslagsværk,
- som introduktion til freds- og sikkerhedspolitisk forskning,
- og som indgang til videre selvstændig undersøgelse.
  Denne kombination er væsentlig, når værkets videnskabelige værdi skal vurderes.

Primærkilder som forskningsressource

Et fremtrædende træk er den systematiske interesse for primærkilder.

Allerede i de første historiske afsnit findes ældre geografiske beskrivelser, kort, rejseberetninger, historiske værker, kataloger og andre samtidige eller historiske dokumenter. Værket giver dermed ikke kun læseren en færdig fortolkning, men åbner mulighed for selv at undersøge det materiale, som fortolkningerne kan bygge på.

Dette er en væsentlig forskel fra en traditionel lærebog.

I en traditionel syntese møder læseren først og fremmest historikerens fortolkning. I en dokumentarisk vejledning er ambitionen snarere at føre læseren fra et emne videre til de kilder, hvor emnet kan undersøges.

Værket kan derfor være særligt anvendeligt for studerende, journalister, undervisere og forskere, som ønsker at gå videre end almindelige opslagsværker.

Kildekritik og kildehierarki

Der er imidlertid også en metodisk udfordring.

Materialet er meget heterogent. Det omfatter forskningslitteratur, historiske bøger, officielle dokumenter, politiske organisationers publikationer, fredsorganisationers materiale, samtidige beretninger og forskellige former for digital information.
Sådanne kilder kan alle have værdi, men de har ikke samme funktion.

En officiel regeringsrapport dokumenterer eksempelvis, hvad en regering selv hævdede eller registrerede. En politisk organisations pjece kan dokumentere organisationens synspunkter. En forskningsartikel kan give en historisk analyse. En erindring kan dokumentere et menneskes oplevelse af en begivenhed.

Den videnskabelige bruger skal derfor kunne skelne mellem:
hvad kilden fortæller, og hvad der faktisk kan konkluderes på baggrund af kilden.

Værket ville metodisk kunne styrkes yderligere ved systematisk at klassificere kilderne efter deres karakter. Men dette er først og fremmest et forbedringsforslag til et allerede omfattende dokumentationsprojekt – ikke et argument for, at projektet mister sin værdi.

Perspektivet: fred, krig og sikkerhedspolitik

Fredsakademiets perspektiv er tydeligt til stede.

Værket lægger betydelig vægt på krig, militarisme, våben, militærpolitik, fredsbevægelser, militærnægtere, atomvåben og sikkerhedspolitik. Dette hænger direkte sammen med Fredsakademiets faglige område. Forfatteren oplyser selv, at vejledningen blandt andet skal eksemplificere Fredsakademiets kompetenceområder.

Det bør ikke automatisk betegnes som "bias".

Et specialiseret forskningsperspektiv er ikke i sig selv uvidenskabeligt. Tværtimod er det ofte netop specialiseringen, der gør det muligt at indsamle materiale, som ikke dækkes tilstrækkeligt af bredere historiske fremstillinger.

Det mere præcise er derfor at betegne værket som en **perspektiveret dokumentation**.

Det giver læseren et bestemt blik på USA, men det er et blik, der er åbent og synligt. Værket hævder ikke selv at være en fuldstændig beskrivelse af USA. Tværtimod står der udtrykkeligt, at beskrivelsen ikke er fuldstændig, og at dens styrke især ligger på det sikkerhedspolitiske område.

Historisk bredde

Selv om værket har en sikkerheds- og fredspolitisk tyngde, er det vigtigt ikke at reducere det til et værk om amerikansk militærpolitik.

Indholdsfortegnelsen viser en langt bredere ambition, idet kultur, musik, religion, sociale bevægelser, uddannelse, universiteter, økonomi og demografi også indgår.
Særligt kombinationen af kulturhistorie og politisk historie er interessant. Musik og fredssange indgår eksempelvis ikke blot som illustrationer, men som historiske doku-

menter. Forsiden er selv et eksempel: den amerikanske fredssang *Let Us Have Peace* fra 1861/1869 er valgt som forsideillustration, og node og sang er blevet digitaliseret og gjort tilgængelig i Internet Archive.

Det viser en metode, hvor kulturelle udtryk betragtes som historiske kilder til politiske og sociale strømninger.

Den ældre litteratur

Et særligt interessant metodisk aspekt er indsamlingen af ældre litteratur.
Forfatteren gør opmærksom på, at ældre litteratur er medtaget for at vise den viden og de opfattelser, som eksisterede på det pågældende tidspunkt.

Dette åbner for en videnskabshistorisk dimension, som ofte overses i almindelige historiske fremstillinger.

En historisk bog er nemlig ikke kun en kilde til det, den beskriver. Den er også en kilde til den tid, hvor den blev skrevet.

Dermed kan en ældre amerikansk historieskrivning undersøges på to niveauer:

- Hvad fortæller den om den historiske begivenhed?
- Hvad fortæller den om samtidens måde at forstå begivenheden på?
  Vejledningens omfattende registrering af ældre materiale gør det muligt at arbejde med begge spørgsmål.

Digital formidling og open access

Værket bør også ses i lyset af den digitale udvikling.

Det blev udarbejdet med en klar ambition om at føre læseren videre til frit tilgængelige kilder. Forfatteren skriver, at stort set al den litteratur, der henvises til, er frit tilgængelig, og at yderligere materiale findes andre steder i Fredsakademiet.

Dette giver værket en særlig karakter som digital forskningsinfrastruktur.
Fredsakademiets bibliotek indeholder da også værket sammen med en række andre bibliografiske og historiske arbejder af Holger Terp, herunder undersøgelser af dansk fredshistorie, fredsbevægelser og musik.

Vejledningen bør derfor ikke kun vurderes som en bog, men som en del af et større digitalt dokumentationsprojekt.

Faktuelle fejl og redaktionel kontrol

En videnskabelig vurdering bør naturligvis også kunne påpege konkrete fejl.

Der findes eksempelvis en fejl i den indledende historiske oversigt, hvor uafhængighedserklæringen dateres til 1773. Den amerikanske uafhængighedserklæring blev vedtaget i 1776.

Dette er en reel fejl og bør korrigeres i en eventuel ny udgave.

Men det er vigtigt at skelne mellem **en faktuel fejl i et stort dokumentationsværk** og en metodisk mangel ved hele værket.

I et arbejde med flere hundrede sider og et meget stort antal bibliografiske registreringer vil redaktionelle fejl kunne forekomme. Det videnskabeligt interessante spørgsmål er derfor, om fejlene er systematiske og ændrer værkets overordnede dokumentationsværdi.

Der er ikke grundlag for at konkludere dette alene på baggrund af enkelte fejl.

Forholdet til traditionel akademisk historieskrivning

Værket bør ikke konkurrere direkte med en moderne universitetslærebog om USA's historie.

En universitetslærebog har normalt som hovedformål at syntetisere eksisterende forskning og skabe en sammenhængende historisk fortælling.

Fredsakademiets vejledning har et andet hovedformål: at gøre kilder og information søgbare og tilgængelige.

Forskellen kan derfor formuleres således:

Den traditionelle historiesyntese siger:
Her er historikerens samlede fortolkning af forskningen.

Den dokumentariske vejledning siger:

Her er et omfattende udvalg af materiale, som kan føre dig videre til din egen undersøgelse.

De to genrer bør ikke bedømmes efter identiske kriterier.

Forskningsmæssig værdi

Værkets forskningsmæssige værdi ligger især på fire områder.

. Bibliografisk værdi
Det samler et meget stort antal henvisninger, herunder ældre litteratur, som ellers kan være vanskelig at lokalisere.

Dokumentarisk værdi

Det peger på primærkilder og historiske dokumenter, som kan anvendes til selvstændig forskning.

Freds- og sikkerhedspolitisk værdi

Det har en særlig omfattende dokumentation af krig, militær, våben, fredsbevægelser og sikkerhedspolitik – områder, der er centrale for Fredsakademiets faglige profil.

Digitalhistorisk værdi

Det repræsenterer en tidlig dansk form for open-access-baseret digital forskningsformidling, hvor litteratur og kilder forbindes gennem et netværk af elektroniske henvisninger.

Samlet vurdering

En mere præcis videnskabelig vurdering af *Fredsakademiets vejledning til USA's historie, kultur og politik* må derfor være nuanceret.

Det er ikke en traditionel akademisk lærebog og bør ikke kritiseres for ikke at være det.

Det er et **omfattende dokumentations- og bibliografisk arbejde**, der søger at gøre et meget stort og heterogent materiale om USA tilgængeligt for læseren. Dets styrke ligger især i bredden af de registrerede kilder, den digitale tilgængelighed og den særlige dokumentation af freds-, krigs- og sikkerhedspolitiske emner.

Værkets perspektiv er tydeligt, men perspektivet er samtidig i overensstemmelse med Fredsakademiets erklærede kompetenceområde. Det er derfor mere præcist at tale om et **specialiseret perspektiv** end om manglende neutralitet.

Der er samtidig plads til metodiske forbedringer. En kommende udgave kunne med fordel tydeligere klassificere kildetyper, adskille primærkilder fra sekundærlitteratur og markere forskellen mellem historisk dokumentation og forfatterens fortolkning.

Faktuelle og bibliografiske fejl bør naturligvis også korrigeres.

Disse forhold ændrer imidlertid ikke ved værkets grundlæggende karakter og værdi.

Konklusion

Fredsakademiets vejledning til USA's historie, kultur og politik bør først og fremmest betragtes som en **omfattende, frit tilgængelig bibliografisk og dokumentarisk forskningsressource**.

Dens videnskabelige betydning ligger ikke primært i at levere den sidste og endelige fortolkning af USA's historie, men i at gøre det muligt for læseren at finde, sammenligne og undersøge et stort antal historiske og samtidige kilder.

Værket er derfor bedst placeret i krydsfeltet mellem **historisk dokumentation, bibliografi, digital humaniora, fredsforskning og folkeoplysning**.

Det er netop denne kombination, der gør projektet særegent.

En retfærdig videnskabelig bedømmelse bør derfor ikke spørge, hvorfor værket ikke er en traditionel universitetsbog, men hvor effektivt det udfører den opgave, det faktisk har sat sig: at skabe adgang til et omfattende og i vid udstrækning frit tilgængeligt kildemateriale om USA og samtidig synliggøre de freds- og sikkerhedspolitiske dimensioner af amerikansk historie, kultur og politik
.

Danish Peace History

Et pionerarbejde i dansk fredshistorie

Abstract

Holger Terps Danish Peace History er et omfattende dokumentations- og historieskrivningsprojekt om fred, pacifisme, antimilitarisme, militærnægtelse, ikke-vold og internationalt fredsarbejde i Danmark. Projektet spænder fra middelalderens ledingssystem til den kolde krig og den moderne fredsbevægelse. Artiklen vurderer værket som historiografisk projekt og undersøger dets empiriske grundlag, originale hypoteser, metodiske udfordringer og betydning for nyere freds- og konfliktforskning. Hovedkonklusionen er, at Danish Peace History først og fremmest bør forstås som et pionerarbejde, der etablerer et stort og tidligere spredt forskningsfelt, snarere end som en afsluttet syntese. Dets væsentligste bidrag er kombinationen af dokumentation, bibliografisk kortlægning, historieskrivning og identifikation af forskningshuller.

Nøgleord: dansk fredshistorie, pacifisme, antimilitarisme, militærnægtelse, civil modstand, fredsbevægelsen, Folkeforbundet, fredsforskning, Holger Terp.

1. Indledning

Holger Terps Danish Peace History indledes med en programmatisk påstand: Når fredens historie forsvinder, opstår myter, blandt andet myten om, at alle accepterede deres herskeres politik, og at der ikke fandtes opposition. Samtidig konstaterer Terp, at de tidlige danske forestillinger om fred og pacifisme endnu ikke er fuldt undersøgt, og at dansk fredsarbejde kun i begrænset omfang er repræsenteret i den internationale akademiske litteratur. (Danish Peace History, s. 3).

,

Dette er værkets centrale historiografiske problemstilling.

Terp forsøger ikke blot at skrive en historie om de organiserede fredsforeninger. Han vil dokumentere et bredere historisk felt, der omfatter militærnægtelse, modstand mod udskrivning, religiøs krigsmodstand, antimilitaristisk politik, internationalisme, kvindeligt fredsarbejde, flygtningehjælp, Folkeforbundet, ikke-voldelig modstand og atomnedrustning.

Værket bør derfor ikke alene vurderes efter kriterierne for en traditionel universitetsmonografi. Det er samtidig et dokumentationsprojekt og en forskningsmæssig infrastruktur. Dette fremgår også af den omfattende bibliografiske virksomhed omkring Det Danske Fredsakademi. Bibliografien Peace in Print registrerer eksempelvis over 1.700 poster og fungerer som et redskab til at finde bøger, biblioteker, arkiver og andre kilder til fredsbevægelsens historie.

,

2. Forfatterens metode og forskningsposition

Terp gør selv opmærksom på, at han ikke er uddannet historiker eller fredsforsker, men bibliotekar. Han beskriver sin metode som anvendelsen af bibliotekariske redskaber og lægger særlig vægt på historiske afhandlinger og trykte primærkilder. Sekundærlitteratur anvendes blandt andet til at undersøge, hvordan historien hidtil er blevet fremstillet. (Danish Peace History, s. 4).

,

Denne metodiske selvkarakteristik er væsentlig.

Projektets styrke ligger i høj grad i evnen til at finde, registrere og sammenstille spredt materiale. Det er en anden form for historisk forskning end den klassiske arkivbaserede monografi, men den er ikke derfor mindre relevant.

Tværtimod kan bibliografisk og dokumentarisk forskning være afgørende for et forskningsfelts etablering. Før man kan skrive en syntese, må man vide, hvilke personer, organisationer, tekster og arkiver der eksisterer.

Terps arbejde kan derfor beskrives som en kombination af:

- dokumentation,
- historiografisk kritik,
- bibliografisk kortlægning,
- historisk syntese og
- forskningsprogram.

Det sidste punkt er vigtigt. Værket identificerer igen og igen områder, hvor yderligere forskning mangler.

3. Jesper Baltzarsen Könecken og den første studenteropstand

Et af værkets mest interessante konkrete bidrag findes allerede i begyndelsen.

Terp undersøger Jesper Baltzarsen Könecken, der under krigen mellem Danmark og Sverige 1657–1659 prædikede, at krig var uforenelig med kristendommen. Könecken skrev endvidere til den svenske konge Karl Gustav og krævede, at krigen skulle standses. (Danish Peace History, s. 4–5).

,

Det virkelig interessante er imidlertid Terps sammenstilling af Könecken med Holger Rørdams forskning om Københavns Universitets studerende.

Rørdam dokumenterede, at omkring 600 studerende var tilknyttet universitetet, men at færre end 266 ifølge de foreliggende oplysninger deltog i forsvaret. Terp fremhæver dermed, at mere end 300 studerende ikke opfyldte deres militære pligt på det pågældende tidspunkt. Han gør samtidig opmærksom på problemerne med de bevarede registre og på, at dele af universitetsarkivet senere gik tabt. (Danish Peace History, s. 5–6).

,

Dette er et godt eksempel på Terps metode.

Han opdager ikke nødvendigvis en ukendt begivenhed. Han opdager et nyt forskningsspørgsmål i et kendt kildemateriale:

Var den manglende deltagelse blandt de studerende et udtryk for militær modstand?

Det kan ikke automatisk besvares bekræftende. Fravær kan have mange årsager. Men spørgsmålet er historisk legitimt, og det er væsentligt, at Terp fremlægger de kilder, som gør spørgsmålet muligt at undersøge.

Vurdering
Veldokumenteret: Köneckens prædikener og breve samt Rørdams arbejde om studenterne.

Original hypotese: Forbindelsen mellem Könecken og en bredere tidlig dansk tradition for militær modstand.

Bør nuanceres: Fravær fra militærtjeneste er ikke i sig selv dokumentation for pacifisme.

Forskningsmæssig betydning: Værket åbner for en historie om samvittighed, militær lydighed og civil modstand før den moderne pacifismes gennembrud.

4. Middelalderens leding og problemet om anakronisme
I kapitlet "Forced conscription during the Viking age" undersøger Terp ledingssystemet. Han henviser blandt andet til Niels Lunds artikel om kværsæde og C. A. Christensens forskning i Roskildekirkens jordegods. Terp argumenterer for, at den institutionelle tvang til militærtjeneste må ses i sammenhæng med en manglende frivillighed hos bønder og fiskere. Han påpeger samtidig, at der ikke findes dokumentation for tidlig samvittighedsnægtelse. (Danish Peace History, s. 10–11).
,
Her befinder vi os ved grænsen mellem dokumentation og hypotese.

Det kan dokumenteres, at der eksisterede et tvangsmæssigt mobiliseringssystem. Det kan også dokumenteres, at der fandtes sanktioner for manglende deltagelse.

Det kan derimod ikke uden videre sluttes, at personer, som undgik leding, var pacifister.

Dette bør ikke betragtes som en fatal svaghed. Det er snarere et eksempel på et område, hvor Terp stiller et nyt spørgsmål, som kræver yderligere forskning.

Den mest præcise formulering ville være, at Danish Peace History identificerer mulige førmoderne former for modstand mod militær mobilisering, ikke at det dokumenterer moderne pacifisme i vikingetiden.

5. Fredsbegrebet før 1849
Kapitlet "Light in darkness" er centralt, fordi Terp her forsøger at finde danske rødder til fredstænkning før den moderne fredsbevægelse.

Han behandler blandt andet Guds fred, kongens fred og forskellige middelalderlige fredsbegreber samt litteratur om fred og krig i 1500- og 1600-tallet. Han fremhæver blandt andet Jens Søffrensen Nørnissoms En liden Tractat om den edle oc dyrebar Guds Gaffue, som er Fred, oc huor fra den kommer, oc om Wfred oc Krig fra 1647. (Danish Peace History, s. 8–9).
,
Endvidere undersøges Erasmus, Grotius, Kant og Jesper Baltzarsen Könecken i forbindelse med den danske fredstænkning.

Her er Terps vigtigste pointe ikke nødvendigvis, at der eksisterede en sammenhængende dansk pacifistisk tradition. Hans vigtigste bidrag er snarere at dokumentere, at fred som religiøst, juridisk og politisk begreb har en historie, som går længere tilbage end den moderne fredsbevægelse.

Det er et forskningsmæssigt produktivt perspektiv.

6. Fra absolutisme til moderne antimilitarisme
I behandlingen af perioden 1660–1849 bevæger Terp sig mellem militærhistorie, socialhistorie og fredshistorie.

Han undersøger blandt andet udskrivning, bøndernes forhold til militærvæsenet og mulighederne for at undgå militærtjeneste. Han anvender her forskning af blandt andre Birgit Løgstrup og Gunnar Lind. (Danish Peace History, s. 16–17).
,
Et særligt interessant eksempel er Terps omtale af modstanden mod udskrivning i Norge under Napoleonskrigene. I 1802 nægtede beboerne i Lejrdalen at møde til militærtjeneste, hvorefter en militær ekspedition blev sendt mod området. Kilden dokumenterer således en konkret kollektiv modstand mod udskrivning. (Danish Peace History, s. 17).

Dette eksempel illustrerer Terps brede forståelse af fredshistorie: fredshistorie kan også være historien om konflikter mellem statens militære krav og befolkningens modstand.

7. Slesvig 1849: civil modstand mod mobilisering

Kapitlet om krigsmodstand i Slesvig under den dansk-tyske krig i 1849 er metodisk interessant.

Terp viser, hvordan mobiliseringen i december 1849 blev vanskeliggjort, blandt andet fordi lokale myndigheder ikke ville gennemføre den almindelige udskrivningsprocedu-

re. Han citerer materiale fra den danske generalstab og beskriver, hvordan embedsmænd og agitatorer modarbejdede udskrivningen. (Danish Peace History, s. 18).

,
Her står vi med et langt stærkere empirisk grundlag end i de tidlige middelalderkapitler.

Der findes direkte dokumentation for modstand mod mobiliseringen.

Men også her må man skelne mellem krigsmodstand og pacifisme. Modstand mod dansk mobilisering i Slesvig kunne være national, lokal, politisk eller social og behøver ikke at have været begrundet i en principiel modstand mod krig.

Det ændrer ikke den historiske betydning af materialet.

8. Den liberale politiske antimilitarisme 1849–1914
Dette er efter min vurdering et af værkets stærkeste kapitler.

Terp følger udviklingen fra den politiske debat om forsvar og værnepligt før Grundloven over den radikale politiske kultur til fredsbevægelsens institutionalisering.

Han fremhæver blandt andet Malte Bruun Nyegaard, Viggo Hørup, Edvard Brandes, Fredrik Bajer og Mathilde Bajer. Allerede i 1836 argumenterede Nyegaard imod almindelig værnepligt og øgede militærudgifter og fremhævede diplomati som et bedre middel til at sikre landet. (Danish Peace History, s. 22–23).

,
Terp peger samtidig på betydelige forskningshuller. Han bemærker eksempelvis, at der mangler en moderne biografisk behandling af Fredrik Bajers arbejde efter 1908, ligesom den danske kristne fredsbevægelses historie ifølge ham endnu mangler at blive skrevet.

,
Dette er et af de steder, hvor Danish Peace History fungerer bedst som forskningsprogram.

Det siger ikke blot:

"Her er historien."

Det siger også:

"Her er det, vi endnu ikke ved."

Det er en væsentlig videnskabelig funktion.

9. Fredrik Bajer, Mathilde Bajer og internationalismen

Terp gør opmærksom på, at Fredrik Bajer ikke alene var dansk politiker, men også en international fredsorganisator. Han knytter ham til Inter-Parliamentary Union, International Peace Bureau og Dansk Fredsforening. (Danish Peace History, s. 23).

Samtidig giver Terp Mathilde Bajer og andre kvinder en mere synlig plads i fredshistorien.

Dette er ikke blot et spørgsmål om at supplere en mandlig historie med kvindelige navne. Det ændrer selve forståelsen af fredsbevægelsens organisatoriske struktur.

Den danske fredsbevægelse var fra begyndelsen indlejret i internationale netværk, og kvinder spillede en væsentlig rolle i disse netværk.

Dermed forbinder Terps projekt dansk fredshistorie med kønshistorie og transnational historie.

10. Første Verdenskrig og pacifismen
Perioden omkring Første Verdenskrig er særlig vigtig, fordi den moderne militærnægtelseslovgivning udvikles i denne periode.

Terp fremhæver den danske lov om militærnægtelse fra december 1917 og Peter Brocks observation af, at Danmark på dette tidspunkt indførte alternativ tjeneste uden krav om religiøs begrundelse. (Danish Peace History, s. 3–4).
,
Terp stiller derefter et meget interessant spørgsmål:

Hvorfor blev loven udformet sådan?

Dette er et eksempel på en egentlig historisk forskningshypotese.

Det dokumenterede er lovgivningen.

Det forskningsmæssigt interessante er spørgsmålet om dens politiske og ideologiske forhistorie.

Terps pointe er, at den danske ordning ikke nødvendigvis kan forstås alene som resultatet af religiøs pacifisme, men også må undersøges i relation til den politiske antimilitarisme.

Dette fortjener nærmere historisk undersøgelse.

11. Danmark og Folkeforbundet
Kapitlet om Danmark og Folkeforbundet udvider analysen fra fredsbevægelsen til statens internationale politik.

Terp beskriver, hvordan Danmark efter medlemskabet af Folkeforbundet i 1920 reducerede militæret, og hvordan nedrustning blev forbundet med den nye internationale orden. (Danish Peace History, s. 30).

Samtidig er Terp omhyggelig nok til at dokumentere en vigtig modsætning: Danmark var ikke et fuldstændigt pacifistisk land. George Lansbury fremhæves netop for sin observation af, at Danmark fortsat havde værnepligt og et mindre forsvar.

,
Dette er vigtigt.

Det viser, at Terps projekt ikke nødvendigvis kræver en dikotomi mellem "krigsland" og "fredsland". Et land kan samtidig have militære institutioner og føre en relativt stærk nedrustnings- eller fredspolitik.

Det er en mere nuanceret historisk problemstilling.

12. Ikke-vold og Niels Lindberg
Et af de mest interessante forbindelser til senere international fredsforskning findes i behandlingen af den danske bog Kamp uden Vaaben fra 1937.

Terp dokumenterer, at Niels Lindberg og hans medforfattere forsøgte at foretage en sammenlignende vurdering af ikke-voldelig kamp, militær modstand, terrorisme og guerillakrig. Han knytter senere Gene Sharps interesse til dette materiale. (Danish Peace History, s. 32).

,
Dette er historisk interessant, fordi det placerer dansk fredstænkning i en international udvikling, der senere skulle blive central for teorier om civil modstand.

Her har Terp fat i noget mere end blot dansk organisationshistorie.

Han identificerer en dansk tekst, der kan ses som en del af en international intellektuel forhistorie til den senere forskning i ikke-voldelig politisk handling.

Dette er et af de steder, hvor værket potentielt foregriber senere peace studies.

13. Ellen Hørup og det transnationale perspektiv
Behandlingen af Ellen Hørup er et andet stærkt punkt.

Terp dokumenterer hendes arbejde med Journal des Archives i Genève i 1938–1939, en international nyhedstjeneste med korrespondenter i blandt andet London, Paris, Genève, København og Chicago. (Danish Peace History, s. 32–33).

,
Han konstaterer samtidig, at han ikke har fundet forskningsreferencer til Journal des Archives i den internationale litteratur.

,
Dette er præcis den type forskningshul, der gør projektet værdifuldt.

Terp dokumenterer ikke blot en hidtil overset person. Han identificerer et konkret internationalt arkiv- og mediehistorisk materiale, som andre forskere kan arbejde videre med.

14. Flygtningearbejdet
Kapitlet om flygtningearbejdet før Anden Verdenskrig udvider fredshistorien fra politisk aktivitet til humanitær praksis.

Terp beskriver, hvordan Melanie Oppenheim, Kirsten Gloerfelt-Tarp og Thora Daugaard i 1938 arbejdede for at få jødiske børn fra Tyskland og Østrig til Danmark. Ifølge værket kom 325 børn til Danmark, hvoraf størstedelen senere blev sendt videre til Haifa. (Danish Peace History, s. 34).
,
Terp inddrager også hjælpearbejde i forbindelse med den spanske borgerkrig.

Denne del af værket er vigtig, fordi den viser, hvordan fredsbevægelse, antifascisme, humanitarisme og flygtningearbejde kunne overlappe.

Fredshistorie bliver dermed også en historie om beskyttelse af civile.

15. Den kolde krig og fredsbevægelsens dilemmaer
I kapitlet "Flexible double standards policies during the cold war" undersøger Terp dansk sikkerhedspolitik, NATO, Grønland og Thulebasen.

Han fremhæver blandt andet spændingen mellem den officielle danske politik om ikke at have atomvåben på dansk territorium og spørgsmålet om amerikanske atomvåben og militære aktiviteter i Grønland. Han henviser til en dansk-amerikansk aftale fra 1950 og til senere undersøgelser af Thulebasen. (Danish Peace History, s. 43–44).
,
Her er værkets karakter igen både historisk og dokumentarisk.

Terp identificerer ikke alene den officielle politik, men forsøger at finde de administrative og internationale dokumenter, der kan belyse forskellen mellem offentlig erklæret politik og faktisk sikkerhedspolitisk praksis.

Dette er et klassisk historisk spørgsmål om policy versus practice.

Samtidig skal konklusionerne om hemmelige eller uofficielle atomvåbenpolitikker naturligvis vurderes ud fra de konkrete arkivalier og den efterfølgende forskning.

16. Metodisk kritik: pacifisme er ikke det samme som modstand
Den vigtigste metodiske kritik af Danish Peace History er ikke mangel på kilder. Det er begrebernes historiske spændvidde.

Følgende fænomener bør ikke automatisk identificeres:

- modstand mod udskrivning,
- desertering,
- antimilitarisme,
- samvittighedsnægtelse,
- religiøs pacifisme,
- politisk pacifisme,
- internationalisme,
- ikke-vold og
- fredspolitik.

De kan overlappe hinanden, men de har forskellige historiske betydninger.

En bonde, der undgår udskrivning, kan være økonomisk motiveret.

En socialist kan være antimilitarist uden at være absolut pacifist.

En internationalist kan arbejde for voldgift uden at afvise alle former for militær magtanvendelse.

En militærnægter kan være religiøst motiveret uden at være politisk aktivist.

Denne begrebslige differentiering er især vigtig for værkets ældre kapitler.

Men den bør ses som en mulighed for videreudvikling snarere end som en afvisning af projektet.

17. Fra teleologi til genealogi

En anden mulig indvending er, at den lange kronologiske fortælling kan virke teleologisk.

Hvis vikingetidens leding, middelalderens fredsbegreber, Könecken, 1800-tallets antimilitarisme, Bajer, Folkeforbundet, ikke-vold og atomnedrustning præsenteres som led i én udviklingslinje, kan det se ud, som om historien nødvendigvis bevægede sig mod den moderne fredsbevægelse.

Men værket kan læses på en mere metodisk holdbar måde: som en genealogi over forskellige former for freds- og krigsmodstand.

Denne sondring er afgørende.

En genealogisk historie behøver ikke hævde, at middelalderens aktører tænkte som moderne pacifister. Den undersøger i stedet, hvilke historiske praksisser og ideer der senere blev tilgængelige for nye aktører.

På den måde bliver Danish Peace History mindre en fortælling om "fremskridt mod pacifisme" og mere en historie om skiftende former for opposition til krig og militarisering.

18. Hvad er egentlig originalt?
Værkets originalitet bør vurderes på flere niveauer.

Empirisk originalitet

Terp identificerer personer, tekster, organisationer og publikationer, som ikke er almindeligt repræsenteret i standardværker om fredshistorie.

Könecken og Kamp uden Vaaben er gode eksempler.

Perspektivisk originalitet

Kendte begivenheder som krigene 1848–1851, 1864, Første Verdenskrig, Folkeforbundet og den kolde krig undersøges fra freds- og modstandsperspektivet.

Syntetisk originalitet

Spredte fænomener samles i en samlet dansk fredshistorisk fortælling.

Bibliografisk originalitet

Det omfattende arbejde med litteratur, arkiver og bibliografier gør værket til et redskab for andre forskere. Det Danske Fredsakademis bibliotek indeholder desuden en række særskilte arbejder om blandt andet Fredrik Bajer, Ellen Hørup, fredssange og dansk fredshistorie.

,
19. Hvor Terps arbejde foregriber senere forskning

Det retter fokus fra Terps behandling af Mathilde Bajer, Ellen Hørup, Thora Daugaard og andre kvinder gør fredshistorien til køn. Forbindelserne mellem danske aktører og International Peace Bureau, Folkeforbundet, War Resisters' International og andre internationale organisationer viser, at fredsbevægelsen særligt interessant at sammenholde Danish Peace History med nyere forskningsretninger.

Conscientious objection

Terps interesse for militærnægtelse flytter fokus fra statens værnepligtssystem til individets samvittighed og politiske rettigheder.

Civil resistance

Behandlingen af Kamp uden Vaaben og Niels Lindberg peger mod det senere forskningsfelt om ikke-voldelig politisk modstand. Terp dokumenterer direkte forbindelsen til Gene Sharps arbejde.

,

Gender and peace history
Terps behandling af Mathilde Bajer, Ellen Hørup, Thora Daugaard og andre kvinder gør fredshistorien til kønshistorie.

Transnational history
Forbindelserne mellem danske aktører og International Peace Bureau, Folkeforbundet, War Resisters' International og andre internationale organisationer viser, at fredsbevægelsen ikke kan forstås inden for nationale grænser.

Humanitarian history
Flygtningearbejdet viser forbindelsen mellem fredsarbejde, international solidaritet og beskyttelse af civile.

På disse områder er værket derfor mere moderne i sin problemorientering, end dets arbejdsform måske umiddelbart antyder.

20. Konklusion

Danish Peace History er ikke en afsluttet, traditionel akademisk syntese. Dets videnskabelige betydning ligger et andet sted.

Det er et pionerarbejde, et dokumentationsprojekt, en bibliografisk ressource og et forskningsprogram.

Værkets vigtigste bidrag er at gøre det muligt at se dansk historie fra en anden vinkel: ikke alene som historien om de krige, Danmark deltog i, men som historien om de mennesker, organisationer og idéer, der forsøgte at forhindre krig, begrænse militariseringen eller udvikle alternativer til vold.

Dets mest overbevisende dele er de steder, hvor Terp kombinerer konkret kildedokumentation med identifikationen af et forskningshul. Her fungerer værket som egentlig videnskabelig infrastruktur.

De svagere dele er de steder, hvor forskellige former for modstand mod krig risikerer at blive samlet under begrebet pacifisme, eller hvor en lang historisk sammenhæng kan komme til at se mere kontinuerlig ud, end kilderne sikkert kan dokumentere.

Men disse problemer ændrer ikke værkets grundlæggende betydning.

Den mest præcise fagfællebedømmelse må derfor være:

Danish Peace History er et betydningsfuldt pionerarbejde, hvis primære videnskabelige originalitet ligger i etableringen og dokumentationen af et hidtil fragmenteret dansk fredshistorisk forskningsfelt. Værket bør læses både som historisk syntese og som et katalog over forskningsspørgsmål, hvoraf mange endnu ikke er endeligt besvaret.

Dets videnskabelige værdi ligger således ikke alene i de konklusioner, det allerede når frem til.

Den ligger mindst lige så meget i de spørgsmål, det gør det muligt at stille.

Litteratur og kilder

Primærværk

Terp, Holger. Danish Peace History. The Danish Peace Academy, Working Paper 1, 57 s. Digital udgave.

Centrale værker og kilder anvendt i Danish Peace History

Brock, Peter. Pacifism in Europe to 1914. Princeton: Princeton University Press, 1972.

Brock, Peter. Freedom from War: Nonsectarian Pacifism 1814–1914.

Brock, Peter. Freedom from Violence.

Christensen, C. A. "Roskildekirkens jordegods før år 1200: Fra skibengods til bispegods." Historisk Tidsskrift 1980:1, s. 29–39.

Lind, Gunnar. "Udskrivning og magt i det gamle danske landbosamfund." I Mark og menneske: Studier i Danmarks historie 1500–1800.

Lund, Niels. "Kværsæde: Fast demobilisering eller almindelig ledingsafløsning." Historisk Tidsskrift 1999:2, s. 376–385.

Rørdam, Holger Fr. De danske og norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav: Et Bidrag til Kjøbenhavns Universitets Historie 1658–60. København, 1855.

Sharp, Gene. The Politics of Nonviolent Action. Boston, 1973.

Terp, Holger. Peace in Print: Library Catalogues and Research Tools. Det Danske Fredsakademi.

Centrale digitale kilder

Det Danske Fredsakademi, Danish Peace History, Working Paper 1.
,
Det Danske Fredsakademi, Forced Conscription during the Viking Age.

Det Danske Fredsakademi, Liberal Political Antimilitarism 1849–1914.

Det Danske Fredsakademi, Denmark and the League of Nations.

Det Danske Fredsakademi, Refugee Work before World War Two.

Det Danske Fredsakademi, Peace in Print: Library Catalogues and Research Tools.

Kristendom, krig og pacifisme

En kritisk videnskabelig læsning af Holger Terps Kan en kristen være soldat? Variationer over bjergprædikenens fredspolitik
Holger Terp, Kan en kristen være soldat? Variationer over bjergprædikenens fredspolitik, Det Danske Fredsakademi, 2020, 79 s.

indledning

Holger Terps Kan en kristen være soldat? Variationer over bjergprædikenens fredspolitik er et særegent værk i dansk litteratur om kristendom, krig og fred. Bogen kombinerer kirkehistorie, bibelfortolkning, pacifistisk etik og moderne fredspolitik. Terp angiver selv, at bogen består af to hoveddele: "En kirkehistorisk fremstilling og en analyse af kristendommens holdning til pacifismen".

Bogens titel stiller et enkelt spørgsmål: Kan en kristen være soldat? Men spørgsmålet udvikler sig hurtigt til et langt mere omfattende spørgsmål om forholdet mellem Jesu undervisning, voldsanvendelse, staten, militarismen og den kristnes ansvar for fred.
Det er vigtigt at bedømme bogen på dens egne præmisser. Den er ikke skrevet som en snæver akademisk monografi i kirkehistorie. Den er et tværfagligt og eksplicit normativt arbejde, som forsøger at genlæse kristendommens historie ud fra et freds- og pacifismeperspektiv. Det forhold, at Terp har et klart pacifistisk udgangspunkt, er derfor ikke i sig selv et argument imod bogens videnskabelige relevans. Det afgørende spørgsmål er, hvor overbevisende kilder, historiske fortolkninger og normative slutninger forbindes.'

1. Bogens metodiske selvplacering

Allerede i forordet gør Terp sit videnskabsteoretiske udgangspunkt klart. Han kritiserer den traditionelle historieskrivning for at være tæt knyttet til magthavere og institutioner og hævder, at fredsperspektivet er underrepræsenteret i dansk humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning. Han peger blandt andet på Forsvarsakademiets forskning i militærhistorie og krigsteori over for fraværet af et tilsvarende statsstøttet dansk fredsforskningsinstitut.[2]

Dette er en interessant observation, men også en af bogens mest diskutable generelle teser. Den kræver en bredere forskningshistorisk dokumentation, hvis den skal stå som en videnskabelig påstand om hele det danske universitets- og forskningssystem.
Til gengæld er Terp metodisk redelig, når han senere skriver: "Jeg er hverken kirkehistoriker eller teolog" og betegner den følgende behandling som "drypvise nedslag i en lang historie".[3] Denne formulering er vigtig. Den viser, at forfatteren ikke selv gør krav på at levere en fuldstændig kirkehistorisk syntese.

Det ændrer vurderingen af bogen. Den bør snarere læses som en **kritisk fredsteologisk og fredshistorisk syntese** end som en specialistmonografi i oldkirkehistorie.

2. Militarismen som bogens bredere samfundskritik

Terps kristendomsanalyse indgår i en langt bredere kritik af militarismen. Han beskriver militarisme som både militærvælde, militærbegejstring og en politisk samfundsordning, hvor det militære element får en fremtrædende rolle.[4]

På bogens side 5-7 forbindes militarismen blandt andet med militærudgifter, atomvåben, våbenproduktion, autonome våbensystemer, politi og statslig magtanvendelse.[5]
Dette giver bogen en karakter, der rækker langt ud over traditionel teologi. Terp forsøger ikke blot at afgøre, om en kristen må være soldat; han vil undersøge, hvilken samfundsorden der ligger bag accepteringen af militær vold.

Det er en styrke, fordi kristen pacifisme ellers let kan reduceres til individuel samvittighedsetik. Hos Terp bliver spørgsmålet strukturelt: Hvilke institutioner og økonomiske interesser opretholder krigssystemet?

Men det er også her, bogen bliver metodisk ujævn. Begrebet "militarisme" kommer til at dække flere forskellige fænomener: militær institution, militær ideologi, våbenøkonomi, statslig magtanvendelse og politisk nationalisme. En mere stringent analyse ville have adskilt disse størrelser analytisk.

3. Soldaten og militærtjenesten

Bogens egentlige spørgsmål bliver først interessant, når Terp går fra den generelle kritik af militarismen til soldatens konkrete moralske situation.

På side 17 skelner han mellem antikkens militærtjeneste og den moderne værnepligt og bemærker, at Judæas befolkning ikke var værnepligtig i moderne forstand.[6] Dette er en væsentlig sondring, fordi det ellers er let at overføre moderne forestillinger om militærtjeneste direkte til oldtidens samfund.

På side 18-19 introducerer han forskellige definitioner af soldaten og militærnægteren, blandt andet militærnægteren som den person, der af samvittighedsmæssige, moralske, politiske eller religiøse grunde ikke vil være soldat.[7]
Det er netop her, bogens titel viser sin styrke. "Kan en kristen være soldat?" er ikke nødvendigvis det samme spørgsmål som "Kan en kristen deltage i en retfærdig krig?" Terp insisterer på at tage selve soldatens rolle alvorligt, herunder lydighed, våbenbrug og institutionel deltagelse.

4. Bjergprædikenen

Bogens teologiske kerne findes i kapitlet "Variationer over pacifistiske temaer i bjergprædikenen". Her citerer Terp Matthæus 5,38-39 om ikke at sætte sig til modværge mod det onde og Matthæus 5,44 om at elske sine fjender.[8]

Det er et stærkt valg af udgangspunkt.

Hvis kristen etik skal tage Jesus alvorligt, kan disse udsagn ikke blot behandles som fromme idealer uden konsekvenser for konkret politisk og militær etik. Terps fortjeneste er, at han insisterer på, at Bjergprædikenen må have praktiske konsekvenser.
Hans position bliver særlig tydelig i bogens afslutning, hvor han hævder, at kristendommen i sin grundlæggende forståelse handler om liv, næstekærlighed og retfærdighed, mens krig bygger på vold, magt og profit. Han konkluderer direkte: "Ergo kan soldater i krig ikke være kristne."[9]

Dette er bogens stærkeste normative påstand.

Men den bør ikke forveksles med en historisk konstatering. At Jesus siger, hvad Terp hævder, er et hermeneutisk spørgsmål; at kristne gennem historien har fortolket disse ord på forskellige måder, er et historisk spørgsmål; og spørgsmålet om, hvorvidt den pacifistiske fortolkning er den moralsk rigtige i dag, er et normativt spørgsmål.
Bogens argument bliver stærkest, når disse tre niveauer holdes sammen uden at forveksles.

5. Origenes og den tidlige kristendom

Et centralt historisk eksempel er Origenes. Terp citerer hans Contra Celsum for udsagnet om, at kristne ikke løfter våben mod nogen nation, men er blevet fredens børn gennem Jesus Kristus.[10]

Det er et vigtigt vidnesbyrd om en stærk pacifistisk strømning i den tidlige kristendom.

Terp anvender imidlertid også en sekundær kilde, Wikipedia, i sin fremstilling af Origenes.[11] Her er der et klart sted, hvor værket kunne styrkes videnskabeligt. Når en central kirkefader bruges som historisk argument, ville en direkte henvisning til den kritiske udgave eller en forskningsmæssigt autoritativ behandling være langt stærkere.

Samtidig må Terps brug af Origenes ikke afvises af den grund. Origenes er et reelt og betydningsfuldt vidnesbyrd om kristen pacifisme. Problemet er snarere, hvor repræsentativt dette vidnesbyrd er for den samlede tidlige kristendom.

Her er nyere forskning vigtig.

Despina Iosif har i Early Christian Attitudes to War, Violence and Military Service argumenteret for, at de tidlige kristne ikke havde én samlet holdning til krig og militærtjeneste. Hun fremhæver både pacifistiske kilder og litterære samt arkæologiske vidnesbyrd om kristne i militæret.[12]

Endnu nyere forskning af Erik Sengers og Ruben van Wingerden argumenterer tilsvarende for, at kristne gjorde militærtjeneste allerede før Nikæa, mens indflydelsesri-

ge kristne tænkere og enkelte kristne soldater argumenterede imod militærtjeneste. [13]

1.

Denne forskning svækker derfor en entydig historisk tese om, at den tidlige kristendom som sådan var pacifistisk. Men den svækker ikke nødvendigvis Terps normative argument. Den viser snarere, at der tidligt eksisterede en konflikt mellem forskellige kristne fortolkninger af militærtjenesten.

6. Fra Augustin til Aquinas

Terp behandler også Augustin og Thomas Aquinas og redegør for udviklingen af den kristne retfærdige krig-tradition.[14]

Her bliver bogens problemstilling særlig interessant, fordi den kristne tradition ikke blot står mellem kristendom og ikke-kristendom. Konflikten foregår også internt i kristendommen.

Augustin accepterede under bestemte omstændigheder krig, og Aquinas systematiserede senere kriterierne for bellum iustum. Terp gengiver blandt andet kravet om legitim myndighed, retfærdig sag og rette hensigter.[15]

Dette er et vigtigt modargument mod en for simpel identifikation af kristendom med pacifisme.

Men den moderne forskning viser også, at forholdet mellem Aquinas og pacifismen ikke kan reduceres til en simpel modsætning.

Gregory M. Reichberg har analyseret Aquinas' behandling af Matthæus 5,39, "Do not resist evil", i sammenhæng med hans retfærdig-krig-teori. Reichbergs konklusion er, at Aquinas udviklede en sondring, hvor pacifisme afvises som statens handlemåde, men samtidig fastholdes som den rette respons på det onde for kirken.[16]

Denne analyse er væsentlig, fordi den viser, at spørgsmålet ikke blot er, om Aquinas var "for eller imod krig". Det handler om, hvordan forskellige former for kristen etik fordeles mellem kirken, staten og individet.

Terps pacifistiske position kan dermed forstås som en afvisning af selve denne institutionelle opdeling.

7. Den historiske praksis og den teologiske norm

Et afgørende metodisk spørgsmål er, om eksistensen af kristne soldater historisk kan bruges som argument imod kristen pacifisme.
Svaret må være nej – i hvert fald ikke alene.

At kristne har været soldater, dokumenterer kristen militærtjeneste. Det dokumenterer ikke i sig selv, at militærtjeneste er forenelig med Jesu etik.

Omvendt dokumenterer Origenes, Tertullian eller andre pacifistiske kirkefædre heller ikke alene, at alle kristne bør være pacifister.

Her må man skelne mellem **deskriptiv kirkehistorie** og **normativ kristen etik**.
Terps projekt er interessant netop fordi han ikke alene spørger: "Hvad gjorde de kristne?" Han spørger også: "Hvad burde en kristen gøre?"

Denne skelnen bør efter min vurdering fremhæves endnu tydeligere, fordi den gør bogens egentlige argument stærkere.

8. Tolstoj og den moderne kristne pacifisme

På side 57 behandler Terp Leo Tolstoj og hans radikale læsning af Bjergprædikenen. [17] Tolstoj bliver hos Terp et eksempel på en kristendom, der ikke begrænser Jesu ikkevoldsbud til privatmoral, men lader det få konsekvenser for domstole, fængselsvæsen, militær og stat.

Det er en vigtig overgang fra oldkirkelig pacifisme til moderne kristen fredstænkning.
Terp forbinder desuden Tolstoj med Gandhi og fremhæver den indflydelse, Tolstojs pacifistiske forfatterskab fik på Gandhi.[18]

Her viser bogen en af sine største styrker: Pacifismen fremstilles ikke som en isoleret teologisk doktrin, men som en historisk tradition, der bevæger sig mellem kristendom, etik og politisk praksis.

9. Dorothy Day og aktiv pacifisme

Terp inddrager også Dorothy Day og Catholic Worker-bevægelsen. Han citerer hendes erklæring fra 1942 om, at bevægelsens manifest er Bjergprædikenen, og at de ikke vil deltage i væbnet krig.[19]

Dette eksempel er betydningsfuldt, fordi det demonstrerer, at kristen pacifisme ikke nødvendigvis betyder politisk passivitet.

Tværtimod kan pacifisme forstås som en aktiv form for modstand mod krig.
Det er efter min vurdering en af bogens stærkeste pointer: Pacifisme fremstilles ikke som fravær af politisk handling, men som et andet politisk og moralsk handlingsprincip.

10. Bogens konklusion

Bogens afslutning er ikke tvetydig.

Terp skriver, at kristendommen efter hans forståelse vil livet, næstekærligheden og retfærdigheden, og at kristendom og vold derfor er modsætninger.[20]
Konklusionen er, at "soldater i krig ikke kan være kristne".[21]
Denne konklusion kan naturligvis anfægtes teologisk. Men den kan ikke uden videre kritiseres for at være inkonsekvent med bogens argument. Tværtimod er den konsekvensen af en bestemt fortolkning af Bjergprædikenen.

Det centrale spørgsmål bliver derfor ikke, om Terp er pacifist. Det fremgår åbent af bogen. Det centrale spørgsmål er, om hans fortolkning af Jesu fjendekærlighed er teologisk og etisk overbevisende.

11. Den videnskabelige vurdering

Bogen har tre markante styrker.

For det første har den en klar problemstilling. Spørgsmålet om den kristne soldat er konkret og historisk velafgrænset, men åbner samtidig for meget store spørgsmål om kristen etik.

For det andet er Terp konsekvent i sit forsøg på at tage Bjergprædikenen alvorligt. Han reducerer ikke Jesu fjendekærlighed til et abstrakt ideal, men spørger, hvad den betyder for militær vold.

For det tredje forbinder bogen kirkehistorie med moderne fredspolitik. Den viser dermed, at spørgsmålet om kristen pacifisme ikke kun er et historisk spørgsmål.
Der er også væsentlige svagheder.

Den historiske fremstilling er selektiv og ofte summarisk. Terps egen beskrivelse af arbejdet som "drypvise nedslag" er derfor dækkende.[22] Den bør ikke anvendes som grundlag for detaljerede konklusioner om hele kristendommens historie uden sammenligning med specialistforskningen.

Kildegrundlaget er desuden ujævnt. Direkte primærkilder anvendes side om side med sekundærlitteratur og internetkilder. Særligt brugen af Wikipedia i behandlingen af Origenes er metodisk svag og kunne uden vanskelighed erstattes af forskningslitteratur.

Endelig er bogens begreb om militarisme meget bredt. Det giver teksten politisk gennemslagskraft, men reducerer undertiden den analytiske præcision.

Disse svagheder bør imidlertid ikke føre til den modsatte overdrivelse: at bogen derfor blot skulle være et politisk debatindlæg uden videnskabelig værdi. Den indeholder et reelt historisk materiale, en identificerbar teologisk argumentation og en sammenhængende normativ tese.

12. Konklusion

Kan en kristen være soldat? bør læses som et **tværfagligt, normativt fredsteologisk arbejde med kirkehistoriske ambitioner**, snarere end som en traditionel akademisk monografi.
Dens historiske materiale kan ikke alene bevise, at kristendommen historisk har været pacifistisk. Den nyere forskning viser tværtimod, at kristne allerede i oldkirken indtog forskellige positioner i forhold til militærtjeneste.[23]

Men dette er ikke nødvendigvis et afgørende argument imod Terps hovedprojekt.
Hans vigtigste spørgsmål er ikke kun historisk. Det er hermeneutisk og etisk:
Hvad følger der af Jesu fjendekærlighed, hvis den tages alvorligt som en norm for kristen handling?

På dette punkt er Terps bog både udfordrende og konsekvent.

Den tvinger læseren til at tage stilling til en ubehagelig modsætning: Kan man på den ene side bekende Jesus som den, der befaler sine disciple at elske fjenderne, og på den anden side acceptere en professionel rolle, hvor det under bestemte omstændigheder forventes, at man dræber fjenden?

Den kristne retfærdig-krig-tradition giver et muligt svar ved at skelne mellem individuel kristen etik og statens ansvar. Terps pacifisme afviser denne løsning og hævder i stedet, at Jesu etik må gælde også i forhold til stat, militær og krig.

Det er denne grundlæggende uenighed – mere end spørgsmålet om enkelte historiske eksempler – der udgør bogens egentlige teologiske betydning.

Bogen er således metodisk ujævn, men intellektuelt konsekvent. Den er ikke tilstrækkelig som eneste grundlag for en videnskabelig fremstilling af kristendommens forhold til krig, men den fortjener at blive taget alvorligt som et dansk bidrag til den kristne pacifistiske tradition.

Samlet vurdering: Et engageret og originalt fredsteologisk debatværk med betydelig dokumentationsværdi, men med en historisk og metodisk form, der gør det nødvendigt at supplere bogen med den internationale specialistforskning.

Noter
[1]: Holger Terp, Kan en kristen være soldat? Variationer over bjergprædikenens fredspolitik (Det Danske Fredsakademi, 2020), s. 2. Bogen er tilgængelig som PDF og består af 79 sider.
[2]: Terp, Kan en kristen være soldat?, s. 2. Terp sammenholder blandt andet Forsvarsakademiets militærforskning med fraværet af et statsstøttet dansk fredsforskningsinstitut.
3]: Ibid., s. 61. Her skriver Terp eksplicit, at han hverken er kirkehistoriker eller teolog, og beskriver materialet som "drypvise nedslag i en lang historie".bid., s. 5-6. Se også bogens behandling af autonome våbensystemer og atomvåben.

[4]: Ibid., s. 6-7. Terp definerer blandt andet militarisme som militærvælde, militærbegejstring og en politisk samfundsordning, hvor det militære element spiller en fremtrædende rolle.
[5]: Ibid., s. 5-6. Se også bogens behandling af autonome våbensystemer og atomvåben.
[6]: Ibid., s. 17.
[7]: Ibid., s. 18-19.
[8]: Ibid., s. 49. Terp citerer Matthæus 5,38-39 og fortsætter med Jesu bud om fjendekærlighed.
[9]: Ibid., s. 68.
[10]: Ibid., s. 61. Terp citerer Origenes' Contra Celsum om de kristne som "fredens børn".
[11]: Ibid., s. 61. Terps redegørelse for Origenes henviser her til den engelsksprogede Wikipedia-artikel om Origenes.
[12]: Despina Iosif, Early Christian Attitudes to War, Violence and Military Service, Gorgias Press, 2013. Iosif argumenterer for, at de tidlige kristne ikke havde én ensartet holdning til krig og militærtjeneste, og inddrager både litterære og arkæologiske vidnesbyrd.
[13]: Erik Sengers og Ruben van Wingerden, "Between sinner and superhero. Military service and Christian life from Nicaea till present day", International Journal of Philosophy and Theology 86 (2025), s. 268-286. Artiklen argumenterer for, at kristne gjorde militærtjeneste fra den tidlige kristendom, samtidig med at indflydelsesrige kristne tænkere argumenterede imod militærtjeneste.
[14]: Terp, Kan en kristen være soldat?, s. 23.
[15]: Ibid., s. 23. Terp gengiver her kriterier for bellum iustum, herunder legitim myndighed, retfærdig sag og rette hensigter.
[16]: Gregory M. Reichberg, "Thomas Aquinas Between Just War and Pacifism", Journal of Religious Ethics 38, nr. 2 (2010), s. 219-241. Reichberg konkluderer, at Aquinas afviser pacifisme som passende handlemåde for staten, men fastholder den som kirkens rette respons på det onde.

Anthony Benezet / Antoine Bénézet

Anthony Benezet (1713–1784) var en fransk-amerikansk underviser, kvæker, abolitionist, forkæmper for sorte menneskers rettigheder, flygtningeven og pacifist. Han blev en af 1700-tallets mest markante modstandere af slaveri og slavehandel i de nordamerikanske kolonier og arbejdede samtidig for uddannelse, religionsfrihed, fred og bedre forhold for oprindelige amerikanere.

Benezet blev født 31. januar 1713 i Saint-Quentin i Frankrig i en protestantisk huguenotfamilie. Familien forlod Frankrig som følge af den religiøse forfølgelse og opholdt sig i England fra 1715, inden den i 1731 emigrerede til Philadelphia. Her blev Anthony Benezet medlem af Society of Friends (kvækerne). Haverford Colleges arkiv beskriver ham som en fremtrædende kvæker, filantrop og underviser.

Efter en kort periode som forretningsmand helligede Benezet sig undervisningen. Fra 1740'erne arbejdede han ved kvækernes skole i Philadelphia og blev kendt som *the Gentle Schoolmaster*. Hans pædagogiske praksis var præget af modstand mod fysisk afstraffelse og af en opfattelse af undervisning som et middel til moralsk og social forbedring.

I 1754 begyndte han at lede en skole for piger i Philadelphia, der ofte omtales som den første sekundærskole for piger i byen. Samtidig arbejdede han for, at uddannelse skulle være tilgængelig for sorte børn. Allerede omkring 1750 gav han undervisning til sorte mennesker om aftenen, og i 1770 bidrog han afgørende til oprettelsen af en fri dagskole for afroamerikanske børn.

Benezets pædagogiske arbejde var tæt forbundet med hans modstand mod racisme. Han afviste samtidens forestilling om, at sorte mennesker var intellektuelt eller moralsk underlegne. Hans egen erfaring som underviser blev for ham et vigtigt argument for menneskers grundlæggende lige evner og værdighed. Han søgte derfor ikke blot at afskaffe slaveriet, men også at forbedre de tidligere og nuværende slavedes muligheder gennem uddannelse.

Modstander af slaveri og slavehandel

Benezet blev en pioner i den organiserede modstand mod slavehandel og slaveri. Han arbejdede blandt andet sammen med andre ledende kvækere og reformatorer, herunder John Woolman, Benjamin Franklin og Benjamin Rush. Library of Congress fremhæver hans skrifter og hans arbejde for uddannelse af frie sorte som væsentlige bidrag til den tidlige amerikanske antislaveribevægelse.

I 1759 udgav han *Observations on the Inslaving, Importing and Purchasing of Negroes*, og i 1771 udkom hans hovedværk *Some Historical Account of Guinea, its Situation, Produce, and the General Disposition of its Inhabitants*. Bogen indeholder en undersøgelse af slavehandelens oprindelse og udvikling samt dens moralske og menneskelige konsekvenser. Den bygger blandt andet på rejseberetninger og andre europæiske kil-

der og forsøger samtidig at give et mere positivt billede af afrikanske samfund og kulturer end det, der var almindeligt i samtiden.

Benezets abolitionisme var både religiøs, moralsk og samfundskritisk. Som kvæker betragtede han slaveriet som uforeneligt med kristendommen, men han argumenterede også ud fra menneskelig erfaring, fornuft og naturlig ret. Hans skrifter blev en del af den transatlantiske abolitionistiske debat og var med til at forbinde den nordamerikanske og britiske modstand mod slavehandelen. Library of Congress har fremhævet Benezet som en central skikkelse i udviklingen af den tidlige atlantiske abolitionisme. I 1775 var Benezet blandt initiativtagerne til *Society for the Relief of Free Negroes Unlawfully Held in Bondage*, en organisation der arbejdede for at hjælpe sorte mennesker, som ulovligt blev holdt i slaveri. Hans forbindelse til Benjamin Franklin var ligeledes betydningsfuld; Franklin blev en engageret støtte til Benezets antislaveriarbejde og korresponderede med ham om slavehandelens uretfærdighed.

Pacifist og fredsaktivist

Benezets arbejde mod slaveriet kan ikke adskilles fra hans pacifisme. For ham var vold, krig, slaveri og undertrykkelse forskellige udtryk for en grundlæggende mangel på respekt for menneskeliv og menneskelig værdighed.

Under *French and Indian War* protesterede Benezet i 1755 sammen med andre kvækere og dele af befolkningen i Pennsylvania mod den militærlovgivning og de skatter, der skulle finansiere krigsførelsen. Hans modstand byggede på kvækernes pacifistiske vidnesbyrd og på hans overbevisning om, at kristendommen ikke kunne forenes med krig.

I 1756 var Benezet sammen med Israel Pemberton med til at etablere *Friendly Association for Gaining and Preserving Peace with the Indians by Pacific Measures*. Organisationens formål var at fremme fredelige relationer til de oprindelige amerikanske folk og modarbejde militære løsninger på konflikter. Benezets arkiv indeholder netop materiale om både krigsbeskatning, oprindelige amerikanere, undervisning, slaveri og fred.

Hans pacifistiske synspunkter kom også tydeligt til udtryk i hans skrifter. Blandt hans fredsskrifter er *Thoughts on the Nature of War, and its Repugnancy to the Christian Life* fra 1776 og *Considerations on Several Important Subjects* fra 1778, hvor han behandler krig og dens uforenelighed med evangeliet. I 1780 udgav han *The Spirit of Prayer, With Some Thoughts on War*.

Flygtninge, oprindelige folk og social reform

Benezets egen baggrund som huguenotisk flygtning havde betydning for hans forståelse af forfølgelse og religiøs intolerance. Han engagerede sig blandt andet i hjælpen til akadier, der var blevet fordrevet fra deres hjem, og han interesserede sig for de oprindelige amerikanske folks situation.

I 1784 udgav han *Some Observations on the Situation, Disposition, and Character of the Indian Natives of this Continent*. Her søgte han at korrigere fordomme mod de oprindelige folk og fremhæve deres menneskelighed og moralske egenskaber. Hans breve viser, at han også kort før sin død arbejdede med at bekæmpe fordomme mod oprindelige amerikanere.

Benezet beskæftigede sig desuden med afholdenhed og alkoholens sociale konsekvenser. I 1774 udgav han *The Mighty Destroyer Displayed*, et skrift om de skadelige virkninger af stærk spiritus. Titlen blev udgivet under betegnelsen "A Lover of Mankind", og bibliografiske kilder tilskriver værket Benezet.

Forfatterskab

Benezets forfatterskab omfatter blandt andet:

- *Observations on the Inslaving, Importing and Purchasing of Negroes* (1759)
- *Some Historical Account of Guinea* (1771)
- *The Mighty Destroyer Displayed* (1774)
- *Thoughts on the Nature of War, and its Repugnancy to the Christian Life* (1776)
- *Considerations on Several Important Subjects: On War and its Inconsistency with the Gospel; Observations on Slavery; and Remarks on the Nature and Bad Effects of Spirituous Liquors* (1778)
- *The Spirit of Prayer, With Some Thoughts on War* (1780)
- *Some Observations on the Situation, Disposition, and Character of the Indian Natives of this Continent* (1784)

Hans *Some Historical Account of Guinea* blev udgivet i Philadelphia i 1771 og genoptrykt i London i 1772. Værket blev en vigtig tekst i den tidlige engelsksprogede abolitionisme.

Eftermæle

Anthony Benezet døde i Philadelphia den 3. maj 1784. Han efterlod sig et omfattende netværk af breve, skrifter og kontakter, der dokumenterer hans arbejde for fred, uddannelse, afskaffelse af slaveriet og bedre forhold for sorte og oprindelige amerikanere. Hans personlige papirer fra 1750–1784 findes blandt andet i Haverford College Libraries' Special Collections og omfatter breve om slaveri, krigsskatter, undervisning, fred og forholdet til oprindelige amerikanere.

Benezet bør derfor ikke alene huskes som abolitionist. Hans indsats udgør et samlet program for fred, menneskelig lighed, uddannelse og social reform. Hans kvækeriske kristendom dannede det etiske grundlag for en konsekvent modstand mod slaveri, racisme, krig og religiøs intolerance.

Han hører dermed til blandt de tidlige nordamerikanske tænkere, der forbandt kampen mod slaveriet med en bredere forestilling om universelle menneskerettigheder og fredelig konfliktløsning. Hans skrifter og hans praktiske arbejde bidrog til den tran-

satlantiske udvikling af abolitionismen og til en fredstænkning, hvor menneskelig værdighed og ikke militær magt skulle være grundlaget for samfundets udvikling.

Arkiver

Haverford College Libraries, Special Collections: *Anthony Benezet Papers, 1750–1784*. Samlingen indeholder breve og andre dokumenter om blandt andet slaveri, slavehandel, krigsskatter, undervisning, fred og oprindelige amerikanere.

Swarthmore College, Friends Historical Library: materiale vedrørende Anthony Benezet og kvækerbevægelsens freds- og reformarbejde.

Litteratur

Brookes, George S.: *Friend Anthony Benezet*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1937.
Hirst, Margaret E.: *Quakers in Peace and War*. London, 1923.
Vaux, Roberts: *Memoirs of the Life of Anthony Benezet*. Philadelphia, 1817.
Jackson, Maurice: *Let This Voice Be Heard: Anthony Benezet, Father of Atlantic Abolitionism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.
Benezet, Anthony: *Some Historical Account of Guinea*. Philadelphia, 1771.
Benezet, Anthony: *Thoughts on the Nature of War, and its Repugnancy to the Christian Life*. Philadelphia, 1776.
Benezet, Anthony: *Considerations on Several Important Subjects*. Philadelphia, 1778.
Benezet, Anthony: *Some Observations on the Situation, Disposition, and Character of the Indian Natives of this Continent*. Philadelphia, 1784.

Jesper Baltzarsen Könecken

En dansk religiøs sværmer, samvittighedsnægter og modstander af krig

Tro, samvittighed og krig i det danske 1600-tal

En kildekritisk historisk fremstilling efter Holger Fr. Rørdams dokumentation
Jesper Baltzarsen Könecken (1629–1715) indtager en særpræget plads i dansk kirke- og fredshistorie. Han var teologisk uddannet, prædikant, forfatter og religiøs afviger, men også en konsekvent modstander af kristnes deltagelse i krig. Hans historie er samtidig historien om et menneske, der satte den personlige samvittighed og Kristi ord over den etablerede kirkes og statsmagtens krav.

Det er især Holger Fr. Rørdams undersøgelse Efterretninger om Sværmeren Jesper Baltzarsen Konechen, der har bevaret et omfattende kildemateriale om ham. Rørdam offentliggjorde her en række hidtil lidet benyttede dokumenter fra Konsistoriets retsforhandlinger, kongelige befalinger, Köneckens egne skrifter og en fortegnelse over hans trykte og håndskrevne arbejder. Rørdams artikel er således ikke blot en biografisk skildring, men også en betydelig kildeudgave.[1]

Könecken bør ikke uden videre gøres til en moderne pacifist. Hans argumentation er gennemført kristologisk og bibelsk. Men hvis pacifisme forstås som en principiel afvisning af krig og drab, står hans synspunkter bemærkelsesværdigt tæt på det, der senere blev kendt som kristen pacifisme. Endnu mere interessant er hans opfattelse af, at den enkelte kristne ikke kan adlyde en verdslig myndighed, når dens krav strider mod Kristi bud.

Hans historie kan derfor læses som et tidligt eksempel på forbindelsen mellem fred, samvittighedsfrihed og modstand mod statslig tvang.

1. Barndom, fattigdom og uddannelse

Jesper Baltzarsen Könecken – hos Rørdam også skrevet Konechen, Kiim og Chonich – blev født i København den 9. august 1629. Han var den ældste af seks søskende. Faderen, der efter Rørdams oplysninger formodentlig var tysker, døde i 1645 og efterlod familien i stor fattigdom.

Köneckens begavelse blev imidlertid bemærket. Biskop Jesper Brochmand tog sig af ham og hjalp ham frem til studentereksamen. Senere blev han huslærer hos professor Peder Spormand, som han kom til at stå i et nært og venligt forhold til. Han modtog også støtte fra andre velstående velgørere.

Rørdam fremhæver især hans grundige bibelkundskab. Det er et vigtigt træk ved den senere Könecken. Hans religiøse radikalisme var ikke et udtryk for manglende teologisk uddannelse. Tværtimod synes hans bibelstudium at have været en forudsætning for hans senere konflikter med den etablerede teologi.[2]

Efter sin teologiske attestats blev han huslærer eller hovmester i forskellige fornemme hjem, blandt andet hos den kongelige livlæge dr. Bulche. Han skrev lejlighedsvis digte på dansk og latin og forberedte sig samtidig på præsteembedet. Han prædikede regelmæssigt i Københavns kirker og fik flere tilbud om præstestillinger i Skåne, som han ikke modtog.[3]

Denne karriere er vigtig at have for øje. Den unge Könecken var ikke fra begyndelsen en marginaliseret outsider. Han var en lovende teolog med adgang til dannede kredse og med udsigt til et almindeligt kirkeligt embede.

Det var hans religiøse udvikling, der ændrede dette.

2. Svenskekrigene og den første fredsaktion
Det præcise tidspunkt for Köneckens overgang til de radikale religiøse anskuelser kan Rørdam ikke fastslå. Men under Københavns belejring 1658–59 var hans holdning blevet så markant, at han forsøgte at påvirke byens forsvarere til at nedlægge våbnene.

Rørdam formulerer det således, at Könecken forsøgte at bevæge borgere og studenter til at lægge deres våben, fordi:

"al Krig er de Kristne forbudt i det Ny Test."[4]

Det er et af de vigtigste udsagn i hele materialet.

Det viser, at Köneckens modstand mod krigen ikke blot var en protest mod en bestemt dansk krigspolitik. Han argumenterede ud fra et generelt kristent princip.

Han gjorde samtidig noget endnu mere opsigtsvækkende: Han skrev direkte til den svenske konge Karl Gustav.

I to breve, dateret henholdsvis 16. september 1658 og begyndelsen af august 1659, opfordrede han kongen til at standse sit forehavende og lade Frederik III være i fred. Han fremstillede den danske konge som sin "svagere Broder" og appellerede til Karl Gustav om at lade sig nøje med de gevinster, han allerede havde opnået.[5]

Könecken gjorde altså sin fredsappel gældende over for begge sider.

Han kritiserede ikke blot den danske krigsindsats. Han henvendte sig til den svenske krigsherre og bad ham standse krigen.

Dette er et afgørende punkt, hvis man vil forstå ham som fredstænkningens historiske skikkelse. Han optrådte ikke alene som samvittighedsnægter, der ønskede at blive fri for selv at kæmpe. Han søgte også at få krigens magthavere til at ophøre med at føre krig.

3. Kvækere og Weigelianisme
Rørdam forbinder Köneckens tidlige fredsoptræden med kvækernes lære, men han gør det med et vigtigt forbehold.

Det engelske "Venners" samfund var blevet grundlagt i 1640'erne, og i slutningen af 1657 var en kvæker kommet til København. Denne person blev arresteret efter kongelig befaling.

Rørdam bemærker imidlertid udtrykkeligt:

"vi vide dog intet sikkert om, at Jesp. Konechen er kommen i Forbindelse med denne."[6]

Det er metodisk vigtigt.

Man kan derfor ikke uden videre kalde Könecken kvæker. Derimod kan man konstatere, at hans egne holdninger havde tydelige ligheder med den radikale protestantiske ikke-voldstradition.

Rørdam peger samtidig på Köneckens forbindelse med andre religiøse afvigere. Han havde omgang med M. Niels Svendsen Chrøniche, der i 1656 var blevet dømt for weigelianske meninger, og med nordmanden Baltazar Trebsdorf. Endvidere mener Rørdam, at tyske skrifter af weigeliansk retning havde haft betydelig indflydelse på Könecken.[7]

Könecken selv fremstillede imidlertid sin lære først og fremmest som forankret i Det Nye Testamente. Rørdam bemærker, at han igen og igen talte om "det Ny Testamentes Kristne".

Det er denne selvforståelse, der bør stå centralt.

4. Fredsapostlen
Efter belejringen begyndte Könecken at optræde som det, Rørdam kalder en Fredsapostel.

Hans religiøse overbevisning blev mere synlig, og hans prædikantvirksomhed førte ham i konflikt med den kirkelige øvrighed.

I sommeren 1659 blev han indkaldt af sin skriftefader, præsten Jens Justesen Berg, som ønskede at undersøge hans anskuelser og bringe ham til ro.

Det lykkedes ikke.

Könecken havde både mundtligt og skriftligt besvaret spørgsmål fra biskop Hans Svane på en måde, der afveg fra den danske kirkes lære. Biskoppen forbød ham derfor at

bestige prædikestolen, og hans skriftefader udelukkede ham i en periode fra nadveren. [8]

Könecken svarede ikke med tavshed.

Han skrev til "alle kristne boglærde", især universitetets lærere. Her tog han blandt andet udgangspunkt i Paulus' ord om, at al øvrighed er af Gud.

Han stillede et paradoksalt spørgsmål:

Hvis al øvrighed er af Gud, hvad sker der så, når én øvrighed fører krig mod en anden?

Undersåtterne, der lader sig bruge til krigen, kommer i så fald til at modarbejde en anden øvrighed, som også er indsat af Gud.

Dette argument er karakteristisk for Könecken. Han brugte ikke blot Bibelen til at legitimere lydighed. Han brugte Bibelen til at problematisere lydigheden.

5. Prædikestolen og den direkte forkyndelse
Könecken blev senere huslærer hos den tyske præst Jørgen Harder i Hollænderby på Amager.

Harder tilbød ham at prædike tredje pinsedag 1660. Könecken opfattede tilbuddet som et kald fra Gud og prædikede trods biskoppens forbud.

Præsten blev imidlertid betænkelig og afskedigede ham kort efter.

Könecken vendte tilbage til København.

Her begyndte han at optræde som bodsprædikant. Da han var forbudt at prædike fra prædikestolene, tog han ordet efter prædikenerne eller afbrød præsterne under deres prædikener.

Ved en lejlighed stillede han sig foran kongens stol i Slotskirken og begyndte at tale. Han ønskede især at vise, at han ikke var den kætter, som mange anså ham for.

Oversekretæren Erik Krag truede ham med Blåtårn, hvis han gentog sin optræden.

Köneckens svar var karakteristisk: også Erik Krag burde tale, for alle kristne var åndelige præster.[9]

Her kommer endnu et centralt element i hans teologi frem.

Hvis alle kristne i åndelig forstand er præster, kan den kirkelige forkyndelse ikke være et monopol for den ordinerede præstestanden.

Det var ikke blot hans syn på krigen, der var radikalt. Han udfordrede også det institutionelle præstedømme.

6. Konflikten med kongemagten

Et afgørende vendepunkt kom, da ærkebiskop Hans Svane havde udarbejdet en kirkebøn i anledning af den årlige takkedag for den afværgede storm på København den 11. februar 1659.

I bønnen blev Salme 20 anvendt på kongen, som blev kaldt "Herrens salvede".

Det forargede Könecken.

Han mente, at betegnelser, der tilkom Kristus, ikke måtte overføres til en jordisk konge.

Men hans kritik gik endnu længere.

Han hævdede, at det ifølge Det Nye Testamente var de kristne forbudt at udøve verdslig øvrighedsmagt. De kunne adlyde, men ikke herske i verdslige spørgsmål.[10]

Her blev spørgsmålet om krig forbundet med spørgsmålet om statsmagt.

Hvis Kristus er den egentlige konge, hvilken legitim ret har en jordisk kristen konge så til at udøve magt?

Og hvis kristne ikke skal herske med sværdet, hvordan kan de så legitimt føre krig?

7. Retssagen i 1663
Konflikten kulminerede i 1663.

Könecken blev fængslet og efter kongelig ordre stillet for Konsistoriets ret ved Københavns Universitet. Jens Justesen blev udpeget som aktor.

Den kongelige fuldmagt er bevaret og gengivet af Rørdam. Frederik III bemyndiger her Justesen til at føre sagen mod den studerende Jesper Kiim, som havde været fængslet på tårnet.[11]

Sagen er usædvanlig, fordi vi har adgang til selve retsforhandlingerne.

Könecken bliver ikke blot beskrevet af sine modstandere. Hans egne svar er bevaret.

8. Anklagerne
Jens Justesen sammenfattede Köneckens "fremmede Lærdom" under fire hovedpunkter:

- hans lære om loven og Det Nye Testamente,
- hans lære om tro og retfærdiggørelse,
- hans lære om det kirkelige embede,
- hans lære om den politiske øvrighed.[12]

Dette viser, at Könecken på dette tidspunkt havde udviklet et omfattende teologisk system.

Fredsspørgsmålet var altså kun ét element i en større religiøs kritik.

Könecken krævede, at hans egne skrifter blev lagt frem. Blandt dem var en trykt vise om den verdslige øvrighed fra 1662 samt manuskriptet De bellis Christianorum Novi Testamenti – "Om de nytestamentlige kristnes krige".[13]

Titlen alene er betydningsfuld.

Könecken havde skrevet et selvstændigt teologisk arbejde om forholdet mellem kristendom og krig.

9. Romerbrevet 13
Et af de mest interessante punkter i forhøret vedrører Romerbrevet 13:

"Der er ikke Magt uden af Gud."

Dette skriftsted var centralt i den lutherske begrundelse for øvrighedens autoritet.

Könecken afviste ikke, at øvrigheden havde en guddommelig oprindelse.

Men han skelnede mellem, at Gud tillader eller indsætter en øvrighed, og at alle dens konkrete handlinger dermed er legitime.

Det er en afgørende sondring.

For Könecken kunne øvrigheden være guddommeligt ordnet, uden at dens konkrete krigshandlinger nødvendigvis var Guds vilje.

Denne tanke udviklede han senere meget udførligt i sin skriftlige erklæring fra 10. august 1663.

10. Kristendommens forhold til verdslig magt
Under forhøret blev Könecken spurgt, hvilken magt Kristus havde.

Han svarede, at det var den åndelige og kongelige værdighed, som omtales hos apostlen Peter, hvor de kristne betegnes som et åndeligt og kongeligt præstedømme.

Han hævdede derefter, at den verdslige magt ikke tilkom de kristne "qua jus", altså som en ret.

Den kunne eksistere "ex indulgentia", som en guddommelig overbærenhed.[14]

Denne skelnen er central.

Könecken anerkendte altså, at Gud kunne tillade en verdslig orden, selv om den ikke repræsenterede den kristne ordning i dens egentlige betydning.

Hans argument var dermed mindre simpelt end en ren afvisning af al øvrighed.

Han kunne acceptere øvrigheden som en eksisterende samfundsorden, men nægtede at give den absolut teologisk legitimitet.

11. "Pura mansisset ecclesia"
I en af sine centrale formuleringer skelner Könecken mellem retten og Guds overbærenhed:

"Aliud est loqvi de jure sive officio debito Christianorum, si pura mansisset ecclesia..."

Meningen er, at man må skelne mellem, hvad der rettelig tilkommer kristne, hvis kirken var forblevet ren, og hvad Gud i den faktiske historiske situation tillader af hensyn til menneskelig svaghed.[15]

Det er en meget karakteristisk tankegang.

Könecken opererer med et ideal om den oprindelige kristendom, som han mener kan genfindes i Det Nye Testamente.

Den historiske kirke har imidlertid fjernet sig fra dette ideal.

Derfor må den kristne vende tilbage til den oprindelige norm.

12. Krigen som den afgørende prøve
Under forhøret blev Könecken spurgt om forholdet mellem den kristne øvrighed og en fjendtlig magt.

Han gav et svar, der er centralt for hans fredstænkning.

Selv hvis der fandtes en kristen øvrighed, måtte den efterligne Kristus og hellere lide uret end gengælde den med samme middel.

Han henviste til Første Petersbrev 2 og Kristus som forbillede.

En kristen øvrighed, der blev angrebet af en anden magt, burde derfor regulere sig efter Kristi eksempel, som havde underkastet sig Pilatus.

Dette var ikke en afvisning af øvrigheden som sådan.

Det var en afvisning af dens ret til at gengælde vold med vold.

13. Faderen og forsvaret af børnene
Professor Rasmus Hansen Brochmand stillede Könecken et konkret spørgsmål:

Må en far ikke forsvare sine børn, hvis nogen angriber dem eller vil dræbe dem?

Könecken svarede ja – men hans svar er afslørende.

Han opstillede en række ikke-voldelige eller indirekte midler:

Faderen skulle først bede Gud om beskyttelse. Dernæst skulle han søge at forstå årsagen til overfaldet. Hvis ord ikke nyttede, skulle han søge hjælp hos naboer eller øvrigheden.

Og derefter skulle han handle efter Guds vilje.[16]

Da professor Johan Wandal spurgte, om det ikke var naturens lov at gengælde vold med vold – vim vi repellere – indrømmede Könecken, at dette kunne være naturens lov.

Men:

det var ikke kristendommens lov.

Denne sondring er måske den mest præcise formulering af hans fredsetik.

Han nægtede ikke nødvendigvis, at selvforsvar kunne være naturligt.

Han nægtede, at det derfor var kristent.

14. "Kongen" og Kristus

Könecken gik endnu videre i sin kritik af kongemagten.

Han hævdede, at efter den erkendte sandhed burde ingen tage kongenavnet, fordi den egentlige kongetitel tilkom Kristus alene.

Hvis mennesker alligevel bar denne titel, var det ifølge ham ex indulgentia et ex usu – af Guds overbærenhed og på grund af den faktiske samfundsorden – men ikke ex jure, som en egentlig kristen ret.[17]

Det er et bemærkelsesværdigt politisk-teologisk standpunkt.

Han ville ikke nødvendigvis omstyrte kongen.

Han nægtede ham blot den absolutte teologiske legitimitet.

15. De bellis Christianorum Novi Testamenti

Professorerne spurgte Könecken, om han ville tilbagekalde manuskriptet De bellis Christianorum.

Hans svar var, at han endnu ikke så nogen væsentlig grund til at tilbagekalde det. Han indrømmede dog, at enkelte dele kunne være ufuldkomment fremstillet, blandt andet hans behandling af Romerbrevet 13.[18]

Det er værd at bemærke, at Könecken her ikke fremstår som en person, der hævder ufejlbarlighed.

Han kunne indrømme, at noget i hans fremstilling kunne være forkert.

Men han nægtede at tilbagekalde hovedsynspunktet.

16. Hans teologiske læsning

Professorerne spurgte ham, om han havde læst værker af blandt andre Socinus, Smalcius, Ostorodus, Enjedinus, Felgenhauer og andre teologiske forfattere.

Könecken svarede, at han før udarbejdelsen af De bellis Christianorum kun havde haft begrænset kendskab til sådanne skrifter. Han nævnte blandt andet en tysk bog med titlen Irenicum og Tempel Gottes.[19]

Dette er vigtigt for spørgsmålet om hans intellektuelle påvirkninger.

Det er ikke tilstrækkeligt at sige, at Könecken blot kopierede kvækere, socinianere eller weigelianere.

Hans egen forklaring er, at han først og fremmest byggede sin position på Bibelen.

Men hans læsning af Bibelen fandt sted i et miljø, hvor flere radikale protestantiske traditioner var tilgængelige.

Den mest forsvarlige konklusion er derfor, at Könecken både havde egne bibelske argumenter og befandt sig i et internationalt idéhistorisk miljø, der gjorde bestemte fortolkninger mulige.

17. Den skriftlige bekendelse fra 10. august 1663

Et af Rørdams vigtigste dokumenter er Köneckens egen skriftlige erklæring fra 10. august 1663.

Her udvikler han sin lære om øvrigheden mere systematisk.

Han indrømmer, at øvrighedens stand i sig selv er ordnet af Gud. Der skal være mennesker, som har ydre magt til at straffe det onde og beskytte det gode.

Men herfra følger ikke, at enhver handling foretaget af øvrigheden er guddommelig.

Könecken skelner mellem embedet og embedets konkrete handlinger.[20]

Dette er afgørende for hans fredstænkning.

Han kan anerkende staten uden at anerkende enhver krig.

Han kan anerkende øvrighedens nødvendighed uden at anerkende dens ret til at handle imod Kristi bud.

18. Krig som Guds dom – men ikke nødvendigvis Guds vilje
I den samme erklæring formulerer Könecken en bemærkelsesværdig sondring mellem krigen som hændelse og menneskets krigsførelse.

Han skriver, at bellum kan være Guds dom og gerning med hensyn til den, der rammes, mens selve krigsførelsen ikke nødvendigvis er Guds vilje med hensyn til den, der fører krigen.

Han henviser til Prædikerens ord om, at der er "en Tid til at krige, og en Tid til Fred".[21]

Dermed bliver hans teologi mere nuanceret end den simple sætning "al krig er forbudt".

Han erkender, at krig kan være en del af den historiske verdensorden og endog forstås som Guds dom.

Men dette giver ikke mennesket ret til at føre krig.

Der er forskel på, hvad Gud tillader at ske, og hvad Gud befaler mennesket at gøre.

Denne sondring er central for forståelsen af Köneckens pacifisme.

19. Samvittigheden
Köneckens erklæring ender med en stærk samvittighedserklæring.

Han erklærer, at han ikke finder nogen ond samvittighed i sin lære, fordi han mener, at den stemmer overens med Guds åbenbarede ord.

Han er endda villig til at lide fængsel eller død for sin overbevisning.[22]

Det er her, hans teologi bliver til personlig handling.

Det er én ting at skrive, at kristne ikke bør føre krig.

Noget andet er at erklære sig villig til at lide for denne overbevisning.

Köneckens samvittighedsbegreb er imidlertid ikke moderne individualisme.

Han siger ikke:

"Jeg har ret til min egen mening."

Han siger i stedet:

"Jeg må adlyde det, som jeg efter min samvittighed forstår som Guds ord."

Samvittigheden er altså bundet til Skriften.

20. Dommen
Den 19. september 1663 faldt dommen.

Könecken blev fundet skyldig i at have frasagt sig den lutherske kristelige bekendelse og den uforandrede Augsburgske Bekendelse, som var gældende i riget.

Konsistorium fremhævede særligt hans afvigelser fra bestemte artikler og hans forbindelse med forskellige fordømte sekter.

Men det afgørende var hans angreb på den højeste kristne øvrigheds "indstiftelse, magt og embede".[23]

Han blev derfor for bestandig relegeret fra universitetet og mistede sine akademiske borgerrettigheder.

Han blev samtidig stillet i kongens nåde og unåde.

Det sidste udtryk viser, at sagen ikke længere kun var akademisk.

Den havde fået en statslig dimension.

21. Universitetets officielle dom

Det efterfølgende universitetsprogram er bevaret.

Her fremstilles den religiøse afvigelse som en fare for både kirke og samfund.

Programmet beskriver de religiøse sekter som en pest, der kan sprede sig og korrumpere samfundet.

Könecken anklages blandt andet for:

papistiske og socinianske meninger,
weigelianske og anabaptistiske anskuelser,
at have erklæret alle krige illegitime,
at have lært, at undersåtter ikke havde militær pligt over for deres øvrighed,
og at have benægtet, at den højeste civile øvrighed var en sand Guds ordning.[24]
Universitetet erklærer ham derefter for bestandig udelukket.

Akademiets borgere advares samtidig mod at have omgang med ham.

Dokumentet er vigtigt, fordi det viser den modsatte side af konflikten.

For Könecken var spørgsmålet samvittighed og kristen lydighed.

For universitetet var det et spørgsmål om religiøs orden, ortodoksi og samfundets stabilitet.

22. Landsforvisningen
Efter dommen blev Könecken holdt endnu en tid i universitetets forvaring.

Han kaldte selv denne mildere form for fangenskab for custodia liberalior.

Den 30. oktober 1663 kom kongelig befaling om at løslade ham – men kun mod, at han forpligtede sig til at forlade kongens riger og lande.

Han drog i begyndelsen af december til Skåne.

Inden afrejsen havde han opslået en protest mod de beskyldninger, der var fremsat imod ham.

Han beklagede senere, at han ikke havde haft tid til at imødegå alle anklagerne, blandt andet fordi han ikke kendte alle de sekter, som han var blevet beskyldt for at tilhøre.[25]

Denne detalje er endnu et argument imod en ukritisk identifikation af Könecken med en bestemt religiøs sekt.

Han blev beskyldt for at tilhøre mange retninger.

Men han selv synes at have forstået sig som noget andet: en kristen, der ville tilbage til Det Nye Testamentes oprindelige lære.

23. Skåne
Efter ankomsten til Skåne indsendte Könecken en apologi mod de københavnske professorers anklager til biskop Peder Vinstrup i Lund.

Han fik imidlertid ikke noget varigt opholdssted i Skåne.

Biskoppen fandt ham for urolig og fik ham udvist.[26]

Dermed blev landsforvisningen fra Danmark efterfulgt af en ny religiøs konflikt.

Könecken var ikke i stand til blot at slå sig ned og leve stille som privatperson.

Hans religiøse kald var for ham forpligtende.

24. Holland

Efter omtrent et år i Skåne rejste Könecken til Holland.

Her befandt han sig i en helt anden religiøs og politisk verden.

Holland var på dette tidspunkt selv i krig med England.

For Könecken betød det, at hans fredsbudskab igen fik en konkret politisk anledning.

Han begyndte med at tale til folket fra rådhustrappen i Amsterdam.

Det var nær blevet hans død.

Efter denne oplevelse ændrede han sin strategi. I stedet for at tale direkte til folkemængderne henvendte han sig gennem småskrifter til statens ledere, præster og andre indflydelsesrige personer.[27]

Denne ændring er væsentlig.

Könecken blev nu en international fredsagitator.

25. Skrifter til statsmænd og diplomater
Könecken skrev på både hollandsk og latin.

Han rettede sine skrifter til statens ledere og til fremmede gesandter i Haag.

Han forsøgte at skaffe penge nok til at få skrifterne trykt og distribueret.[28]

Hans fredsbudskab var altså ikke kun en personlig religiøs bekendelse.

Det var blevet en offentlig virksomhed.

Han ønskede at påvirke magthavere.

Hans mål var ikke alene, at den enkelte kristne skulle undlade at dræbe.

Han ønskede fred mellem folkene.

26. Danmark som eksempel

I et hollandsk skrift fra 1666 vendte Könecken tilbage til Danmark.

Han beklagede, at Danmark havde ladet sig indvikle i krig.

Hans argument var, at hvis Danmark i den tidligere krig havde forholdt sig roligt, ydmygt stolet på Gud og ikke søgt hjælp hos hollændere og brandenborgere, ville landet ikke være blevet indviklet i krigen.

Könecken kritiserede her ikke blot soldaterne.

Han kritiserede hele den politiske kultur:

Øvrighed og undersåtter, høje og lave, lærere og folk havde ifølge ham alle sagt: "Nu er det Tid, nu maa der voves noget."[29]

Dette er en tidlig kritik af den politiske krigsmentalitet.

Krigen bliver ikke fremstillet som en uundgåelig naturkatastrofe.

Den begynder med menneskelige beslutninger.

27. Amsterdam og det apostoliske kald
Könecken levede i flere år i Amsterdam.

Han ernærede sig ved børneundervisning og som korrektør på trykkerier.

Men hans religiøse overbevisning blev ikke svagere.

Tværtimod mener Rørdam, at den voksede.

Könecken begyndte at se sig selv som indehaver af et universelt apostolisk kald.

Hans opgave var ifølge denne selvforståelse at forene de kristne sekter, skabe fred mellem folkene og bringe Det Nye Testamentes kristendom tilbage til verden.[30]

Her finder vi en af de mest markante ændringer i hans liv.

Den unge teolog, der nægtede at tage våben under Københavns belejring, var nu blevet en selvudnævnt international fredsformidler.

28. Forsøget på at vende tilbage
I 1677 forsøgte Könecken at vende tilbage til Danmark.

Det lykkedes ikke.

Han kom hurtigt i konflikt med Københavns præster, især Gerlak Siass ved Sankt Petri tyske kirke.

Han blev arresteret.

Han blev løsladt igen, men kun på betingelse af, at han inden en bestemt frist forlod landet og aldrig mere viste sig i kongens riger og lande.[31]

Det er en stærk bekræftelse af kontinuiteten i hans konflikt.

Der var gået mere end et årti siden dommen i 1663.

Men hans grundlæggende religiøse holdning var uændret.

29. Lübeck
Könecken drog til Lübeck.

Her slog han sig ned som auktionsholder og giftede sig med købmandsdatteren Lucia Pasche.

Men også her fortsatte hans konflikter med præsterne.

Der blev holdt kollokvier og forhandlinger med ham igen og igen.

Rørdams formulering er karakteristisk:

Könecken "var og blev den samme".

Han døde i Lübeck den 26. september 1715 i en meget høj alder.[32]

Han var da 86 år.

Hans liv havde således spændt over næsten hele den store europæiske religions- og krigshistoriske omvæltning fra 1600-tallets midte til begyndelsen af 1700-tallet.

30. Köneckens skrifter
Rørdams fortegnelse over Köneckens skrifter er særlig værdifuld.

Den viser, at hans produktion var større, end tidligere bibliografer havde kendt.

Blandt skrifterne finder vi blandt andet:

Alle sande Christnes, det er: Guds Salvede oc i Christo Hellige indlemmede Børns Bøn, fra 1659.

Deo CXV. K. Davids Psalme, fra 1660.

En Vise angaaende den verdslige Øvrighed, trykt 1662.

De bellis Christianorum Novi Testamenti, manuskriptet, der blev forelagt Konsistorium.

Meditationes Pacificæ, fra 1665.

Pacifica Belgis, også fra 1665.

Testimonium Veritatis, Amsterdam 1665.

Koninckliјcke Basuyn-schrift, fra 1666.

In Servatore Deo Regia Tuba, fra 1668.

Brief-Memorial van het Apostolische Comploor, fra 1670.

samt senere skrifter fra 1690'erne og begyndelsen af 1700-tallet.[33]

Denne bibliografi er afgørende for vores forståelse af Könecken.

Han var ikke blot en mand, der i ungdommen kom med nogle provokerende udtalelser.

Han skrev om sine religiøse og politiske overbevisninger gennem årtier.

31. Meditationes Pacificæ

Titlen Meditationes Pacificæ – fredelige eller fredsorienterede meditationer – viser, hvor centralt fredsbegrebet var blevet i Köneckens senere forfatterskab.

Rørdam registrerer værket som udgivet i 1665 på latin og hollandsk og med en henvendelse til de højtstående stænder i Haag.

I samme forbindelse nævnes hans første brev til Karl Gustav.[34]

Et andet værk, Pacifica Belgis, var en tale til kong Karl II om fred mellem Nederlandene og England.

Könecken var altså ikke kun interesseret i Danmarks krige.

Hans fredstænkning var blevet international.

32. Testimonium Veritatis
I Testimonium Veritatis fra 1665 samlede Könecken blandt andet protesten mod universitetets beskyldninger og sin apologi.

Titlen betyder "Sandhedens vidnesbyrd".

Det passer godt til hans selvforståelse.

Han så sig ikke som en oprører, men som et vidne.

Han mente, at han havde pligt til at vidne om det, han fandt sandt i Kristi lære.

Denne selvforståelse forklarer også, hvorfor han kunne fortsætte trods fængsel, landsforvisning og offentlig fordømmelse.

33. Koninckliјcke Basuyn-schrift
Et af de mest interessante senere skrifter er Koninckliјcke Basuyn-schrift uyt de Heylig schriftuure.

Titlen kan omtrent gengives som:

"Det kongelige basunskrift ud fra Den Hellige Skrift."

Det var rettet til de krigsførende brødre i Holland og England samt til deres støtter og mæglere, herunder danskere og svenskere.[35]

Her bliver Köneckens internationale fredsprojekt tydeligt.

Han skrev ikke længere kun til Danmark.

Han forsøgte at tale ind i den europæiske krigsverden.

Samtidig ønskede han at bidrage til en forening af de kristne sekter.

34. En kristendom uden vold
Det er nu muligt at sammenfatte Köneckens religiøse projekt.

Han mente:

At Kristus er den egentlige konge.

At den kristne er forpligtet af Kristi lære.

At alle kristne i åndelig forstand er præster.

At den verdslige øvrighed kan være en guddommeligt tilladt institution uden at have absolut teologisk ret.

At statens konkrete handlinger ikke automatisk er Guds handlinger.

At krig kan eksistere som historisk virkelighed uden derfor at være legitim kristen handling.

At den kristne skal overvinde fjenden med det gode.

Og at samvittigheden må fastholde dette, selv når det medfører lidelse.

Dette er et sammenhængende system.

Det er ikke blot en række tilfældige provokationer.

35. Er Könecken pacifist?
Spørgsmålet om, hvorvidt Könecken kan kaldes pacifist, må besvares med en historisk præcisering.

Hvis "pacifist" betyder en moderne politisk ideolog, der argumenterer ud fra international ret, demokrati, antimilitarisme eller moderne menneskerettigheder, er betegnelsen misvisende.

Könecken var ikke sådan en person.

Hans argumentation var kristologisk.

Han spurgte ikke først:

Hvad er den mest rationelle internationale fredsorden?

Han spurgte:

Hvad har Kristus befalet?

Men hvis pacifisme forstås som den principielle overbevisning, at kristne ikke bør føre krig eller dræbe deres fjender, er Könecken en meget tydelig repræsentant.

Hans eget manuskript hed De bellis Christianorum Novi Testamenti.

Han forsøgte under Københavns belejring at få mennesker til at lægge våbnene.

Han skrev til Karl Gustav og bad ham standse krigen.

Han gentog sin fredsappel i Holland.

Han skrev til politiske ledere og diplomater.

Og han var villig til at lide fængsel og død for sin samvittighed.

Det er vanskeligt at finde en stærkere dokumentation for en tidlig kristen pacifistisk position.

36. Men var han Danmarks første?
Her bør man være forsigtig.

At kalde Könecken "Danmarks første pacifist" er en senere kategorisering.

Rørdam kalder ham ikke pacifist.

Han kalder ham "sværmer" og "Fredsapostel".

Det er senere fredshistoriske fremstillinger, der har gjort betegnelsen "Danmarks første pacifist" mere almindelig.

Den videnskabeligt holdbare formulering må derfor være:

Könecken er en af de tidligst dokumenterede danske personer, der konsekvent og offentligt argumenterede imod kristnes deltagelse i krig.

Hvis yderligere forskning ikke kan påvise en tidligere dansk person med en lige så konsekvent og dokumenteret position, kan han med en vis ret betegnes som en af Danmarks første pacifister.

Men "første" er en stærk historisk påstand, som kræver en bredere sammenligning med middelalderlige og tidligt moderne freds- og ikke-voldstraditioner.

37. Rørdams egen historiske position
En videnskabelig behandling af Könecken må også forholde sig kritisk til Rørdam.

Holger Frederik Rørdam var selv teolog og kirkehistoriker. Han var en meget produktiv forsker og arbejdede intensivt med danske kirke-, universitets- og skolehistoriske kilder.[36]

Hans Könecken-artikel er værdifuld, fordi han bringer store mængder originalt materiale frem.

Men hans begreber er 1800-tallets.

Han kalder Könecken en "sværmer".

Han bruger kategorier som "vrange Lærdomme", "fanatikere" og "sværmeriske Ideer".

Disse ord skal ikke overtages ukritisk som moderne historiske diagnoser.

De fortæller noget om Rørdams og hans kilders perspektiv.

Samtidig er Rørdam ikke blot negativ.

Mod slutningen skriver han, at der var noget hjerteligt og oprigtigt ved Könecken og hans skrifter, som kunne forsone læseren med hans sværmeriske ideer.

Han fremhæver også, at Könecken ikke var præget af den bitre og hadefulde tone, som han fandt hos andre separatister.[37]

Det er en interessant vurdering.

Rørdam ser altså både Köneckens teologiske fejl og hans oprigtige moralske alvor.

38. En moderne kildekritisk vurdering
Könecken bør derfor undersøges på tre niveauer.

For det første: Hvad sagde han selv?

Her står hans egne breve, erklæringer og skrifter centralt.

For det andet: Hvordan blev han opfattet af sine samtidige?

Her er Konsistoriets forhør, dom og universitetsprogram afgørende.

For det tredje: Hvordan fortolkede Rørdam ham?

Her må vi tage højde for 1800-tallets kirkehistoriske begreber og Rørdams egen teologiske position.

Hvis disse tre niveauer blandes sammen, risikerer man enten at gøre Könecken til en moderne helt eller at gentage samtidens anklage om, at han blot var en "sværmer".

Ingen af delene er tilstrækkelige.

39. Könecken som samvittighedsnægter
Det måske mest moderne aspekt af Köneckens historie er ikke selve pacifismen, men forholdet mellem samvittighed og stat.

Han nægtede ikke, at staten eksisterede.

Han nægtede heller ikke, at Gud kunne have en hensigt med, at der fandtes øvrighed.

Men han nægtede, at staten havde ret til at bestemme over menneskets samvittighed i spørgsmål, hvor Guds ord efter hans opfattelse var klart.

Det er derfor muligt at se Könecken som en tidlig forløber for den kristne samvittighedsnægtelse.

Han står historisk før de moderne militærnægterbevægelser, men han formulerer allerede det grundlæggende dilemma:

Hvad gør et menneske, når staten kræver en handling, som dets tro forbyder?

Köneckens svar var:

Man må adlyde Gud.

40. Det paradoksale i hans øvrighedslære
Der er imidlertid et interessant paradoks.

Könecken anerkendte i sin skriftlige erklæring, at øvrigheden var en ordning fra Gud.

Han mente, at der skulle være personer med ydre magt til at beskytte det gode og straffe det onde.

Men han nægtede samtidig, at denne ordning gav øvrigheden ret til enhver handling.

Derfor kan hans politiske tænkning ikke kaldes simpel anarkisme.

Han ønskede ikke et samfund uden myndighed.

Han ønskede en myndighed, der var underordnet Gud.

Og han ønskede, at den kristne ikke skulle gengælde vold med vold.

Det er snarere en form for radikal kristen anti-voldsetik inden for en fortsat accept af samfundets nødvendige orden.

41. Könecken og fjendekærligheden
Kernen i hans fredstænkning er Kristi eksempel.

For Könecken er Kristus ikke blot frelser.

Kristus er forbillede.

Når Kristus lider under Pilatus uden at gribe til vold, bliver dette et mønster for den kristnes handling.

Derfor kan den kristne øvrighed heller ikke undtages fra Kristi bud.

Det er en vigtig pointe.

Könecken accepterer ikke argumentet:

"Den private kristne skal elske sin fjende, men staten må føre krig."

Han mener, at det samme kristne bud gælder for alle.

Den kristne konge kan ikke have én moral som privatperson og en anden som regent.

Den kristne stat kan ikke suspendere Kristi bud.

Det er dette, der gør hans position så radikal.

42. Könecken som europæisk fredstænkning
Efter landsforvisningen bliver Könecken stadig mere international.

Han skriver på latin og hollandsk.

Han henvender sig til stænderne i Haag.

Han skriver til engelske og hollandske aktører.

Han skriver om Danmark og Sverige.

Han forsøger at påvirke diplomater.

Han skriver om krigen mellem Holland og England.

Hans fredstænkning bliver dermed en del af en større europæisk protestantisk diskussion.

Han er ikke en isoleret dansk særling.

Han er en dansk deltager i den internationale radikale protestantiske kultur.

43. Det religiøse foreningsprojekt
Köneckens projekt var større end fred.

Han ønskede også at forene de kristne sekter.

I Koninckl ijcke Basuyn-schrift skriver han, at han ønsker, at Gud skal reformere og forene de forskellige kristne sekter i en sand åndelig enhed.[38]

Dette er vigtigt.

Köneckens fredstænkning var ikke kun mellem stater.

Den var også mellem kirker.

For ham hang de to former for fred sammen.

Den splittede kristenhed var et tegn på menneskets religiøse fejl.

Hvis kristendommen vendte tilbage til Kristi egentlige lære, ville den også kunne bidrage til fred mellem folkene.

44. Eftermælet
Könecken forsvandt i høj grad fra den almindelige danske historiske bevidsthed.

Det er især Rørdams forskning, der gør det muligt at rekonstruere hans liv.

Rørdam fandt flere skrifter end tidligere bibliografer kendte og gjorde et stort antal arkivdokumenter tilgængelige.

Det er især retsmaterialet fra 1663, der giver Könecken historisk substans.

Uden disse dokumenter ville han let kunne være blevet reduceret til en legendarisk "første pacifist".

Med dokumenterne kan vi se et langt mere komplekst menneske:

En teologisk uddannet mand.

En religiøs radikal.

En kritiker af præsteembedet.

En kritiker af kongemagten.

En samvittighedsnægter.

En fredsagitator.

En international skribent.

Og til sidst en mand, der fastholdt sine grundlæggende synspunkter gennem mere end et halvt århundrede.

45. Konklusion

Jesper Baltzarsen Könecken var et barn af 1600-tallets religiøse verden, men hans tanker rækker langt ud over denne verden.

Hans modstand mod krig udsprang af en radikal læsning af Det Nye Testamente.

Han mente, at Kristi bud om fjendekærlighed gjaldt alle kristne – også konger og øvrigheder.

Han accepterede ikke, at staten kunne ophæve dette bud.

Han skelnede mellem, at Gud tillader en øvrighed, og at Gud dermed godkender enhver af dens handlinger.

Han skelnede mellem naturens selvforsvar og kristendommens ikke-voldsbud.

Og han gjorde sin samvittighed til det sted, hvor konflikten mellem Gud og stat blev afgjort.

Hans liv viser derfor, at dansk fredstænkning har rødder, der går langt tilbage før de organiserede fredsbevægelser i 1800-tallet.

Det er imidlertid ikke nødvendigt at gøre ham til en moderne pacifist for at anerkende hans historiske betydning.

Det er mere præcist at sige:

Jesper Baltzarsen Könecken var en radikal dansk 1600-talskristen, der konsekvent argumenterede imod kristnes deltagelse i krig og for samvittighedens forrang for menneskelig tvang.

Hans fredstænkning var ikke sekulær.

Den var ikke liberal i moderne forstand.

Den var ikke baseret på moderne menneskerettigheder.

Den var baseret på Kristus.

Og netop derfor er den historisk interessant.

Köneckens egentlige spørgsmål var ikke, om krig var politisk hensigtsmæssig.

Det var:

Kan et menneske, der vil være Kristi discipel, gøre det, som Kristus selv forbød?

Hans svar var nej.

Han levede efter dette svar.

Han prædikede det.

Han skrev det.

Han blev fængslet for det.

Han blev udvist for det.

Og han fortsatte med at forkynde fred, indtil han døde i Lübeck i 1715.

Det er denne konsekvens, der gør Jesper Baltzarsen Könecken til en bemærkelsesværdig skikkelse i dansk freds- og idéhistorie.

Noter
[1] Holger Fr. Rørdam, Efterretninger om Sværmeren Jesper Baltzarsen Konechen, i Kirkehistoriske Samlinger, 2. række, bd. III, s. 225–261. Rørdam fremhæver selv, at de gengivne retsforhandlinger fra 1663 ikke tidligere var blevet benyttet.

38. En moderne kildekritisk vurdering
39. Könecken som samvittighedsnægter
[2] Rørdam, s. 225–226. Köneckens fødsel, familieforhold, faderens død, Brochmands støtte, huslærerforholdet til Peder Spormand og hans bibelkundskab.

[3] Rørdam, s. 226. Efter teologisk attestats var Könecken huslærer, skrev dansk og latinsk poesi, prædikede i København og fik tilbud om præstestillinger i Skåne.

[4] Rørdam, s. 226. Udsagnet om, at "al Krig er de Kristne forbudt i det Ny Test."
,

[5] Rørdam, s. 226, note 1. Brevene til Karl Gustav er dateret 16. september 1658 og begyndelsen af august 1659 og blev senere trykt i Köneckens hollandske skrifter.

[6] Rørdam, s. 226–227. Rørdam skriver udtrykkeligt, at der ikke vides sikkert, om Könecken havde forbindelse med den kvæker, der kom til København i 1657.

[7] Rørdam, s. 227. Niels Svendsen Chrøniche, Baltazar Trebsdorf og de weigelianske skrifter.

[8] Rørdam, s. 227–228. Forbuddet mod prædikestolen og udelukkelsen fra nadveren.

[9] Rørdam, s. 228. Episoderne i Københavns kirker og samtalen med Erik Krag.

[10] Rørdam, s. 229. Köneckens reaktion på betegnelsen "Herrens salvede" og hans syn på kristnes forhold til verdslig øvrighed.

[11] Rørdam, s. 229–230; bilag 2. Kongelig fuldmagt af 27. juli 1663.

[12] Rørdam, s. 230. Jens Justesens sammenfatning af anklagepunkterne.

[13] Rørdam, s. 230. Den trykte vise om den verdslige øvrighed og manuskriptet De bellis Christianorum Novi Testamenti.

[14] Rørdam, s. 230–232. Köneckens skelnen mellem jus og indulgentia.

[15] Rørdam, s. 231–232. Köneckens formulering om den rene kirke og den historiske kirkes tilstand.

[16] Rørdam, s. 232–233. Samtalen med Rasmus Hansen Brochmand om en fars forsvar af sine børn og Köneckens skelnen mellem naturens lov og kristendommens lov.

[17] Rørdam, s. 233. Kongenavnet som noget, der tilkommer Kristus alene.

[18] Rørdam, s. 233–234. Köneckens svar på spørgsmålet om tilbagekaldelse af De bellis Christianorum.

[19] Rørdam, s. 233–234. Köneckens oplysninger om de teologiske bøger, han havde læst.

[20] Rørdam, bilag 4, s. 255–256. Köneckens skriftlige erklæring om den verdslige øvrighed.

[21] Rørdam, bilag 4, s. 256. Köneckens skelnen mellem bellum og belligeratio.
,

[22] Rørdam, bilag 4, s. 256. Köneckens erklæring om samvittigheden og hans villighed til at lide fængsel eller død.

[23] Rørdam, s. 248–250. Konsistoriets dom af 19. september 1663.

[24] Rørdam, bilag 6, s. 257–258. Universitetets latinske relegationsprogram. Her nævnes blandt andet socinianisme, Weigelianisme og anabaptisme samt Köneckens afvisning af kristnes militære pligt.

[25] Rørdam, s. 249–250. Relegationen, protesten, opholdet i Skåne og apologien til biskop Peder Vinstrup.

[26] Rørdam, s. 250. Udvisningen fra Skåne.

[27] Rørdam, s. 250–251. Köneckens virksomhed i Amsterdam og hans ændring fra offentlig tale til skriftlig fredspropaganda.

[28] Rørdam, s. 250–251. Henvendelser til statsmænd, præster og gesandter i Haag.

[29] Rørdam, s. 251–252, med henvisning til Koninckljcke Basuyn-schrift fra 1666.

[30] Rørdam, s. 252. Köneckens selvforståelse som indehaver af et universelt apostolisk kald til at skabe fred og genoprette Det Nye Testamentes kristendom.

[31]en over Köneckens skrifter. Rørdam bemærker, at han havde fundet langt flere skrifter end Worm og Nyerup kendte, og at flere sandsynligvis var på Konsistoriets retsprotokol og kopibog, Sjællandske Tegnelser, Det Kongelige Biblioteks håndskrke kvæker i 1657, kongelige ordrer vedrørende Könecken i 1663 og 1677, Köneckens egne erklæringer, universitet skrev til Karl Gustav, argumenterede ud fra Det Nye Testamente, udviklede en omfattende lære om kristnes forhold til våben og øvrighed, fastholdt denne lære under Konsistoriets forhør i 1663, blev relegeret og landsforvist og derefter fortsatte sin fredsvirsterm og bør ikke fremstilles som et historisk faktum, medmindre den leds latinske og nederlandske passager sættes op parallelt med moderne dansk oversættelse, og hvor Rørdams fodnoter og Rørdam, s. 252; bilag 7. Kongelig befaling af 18. august 1677.

[32] Rørdam, s. 252. Opholdet i Lübeck, ægteskabet med Lucia Pasche, de fortsatte præstekonflikter og dødsdatoen 26. september 1715.
,
[33] Rørdam, s. 259–261. Fortegnelsen over Köneckens skrifter. Rørdam bemærker, at han havde fundet langt flere skrifter end Worm og Nyerup kendte, og at flere sandsynligvis var gået tabt.

[34] Rørdam, s. 260. Meditationes Pacificæ, Pacifica Belgis og Testimonium Veritatis.
,

[35] Rørdam, s. 260–261. Konincklijcke Basuyn-schrift og dets henvendelse til de krigsførende i Holland og England samt danske og svenske støtter/mæglere.

[36] Om Rørdam som teolog og kirkehistoriker se Dansk Biografisk Leksikon/Lex. Han arbejdede især med dansk kirke-, universitets- og skolehistorie og var en central kildeudgiver.

[37] Rørdam, s. 251. Hans vurdering af Köneckens kærlige og ikke-hadfulde tone.

[38] Rørdam, s. 252, note 1, med citat fra Konincklijcke Basuyn-schrift. Könecken ønsker en åndelig enhed mellem samtidens kristne sekter.

Primærkilder og litteratur

Rørdams artikel bygger blandt andet på Konsistoriets retsprotokol og kopibog, Sjællandske Tegnelser, Det Kongelige Biblioteks håndskriftsamlinger samt Köneckens egne skrifter. Bilagene omfatter blandt andet den kongelige ordre vedrørende den engelske kvæker i 1657, kongelige ordrer vedrørende Könecken i 1663 og 1677, Köneckens egne erklæringer, universitetets relegationsprogram og en bibliografi over hans skrifter.[39]

Holger Fr. Rørdam: "Efterretninger om Sværmeren Jesper Baltzarsen Konechen", Kirkehistoriske Samlinger, 2. række, bd. 3, s. 225–261. Den digitaliserede tekst og billedgengivelse findes hos Det Danske Fredsakademi.

Holger Fr. Rørdam: De danske og norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav, København 1855. Værket er registreret sammen med Könecken-artiklen i den historiske bibliografi.

Dansk Biografisk Leksikon: artiklen om H.F. Rørdam giver baggrunden for hans historiske virksomhed og hans arbejde med især dansk kirke- og universitetshistorie.

Kildekritisk slutbemærkning

Den vigtigste forskel mellem denne fremstilling og en traditionel "fredsbiografi" er, at Könecken her ikke først og fremmest vurderes ud fra det moderne spørgsmål, om han var pacifist. Udgangspunktet er hans egne dokumenter.

Det dokumenterbare er, at han i 1658–59 modsatte sig krig, skrev til Karl Gustav, argumenterede ud fra Det Nye Testamente, udviklede en omfattende lære om kristnes forhold til våben og øvrighed, fastholdt denne lære under Konsistoriets forhør i 1663, blev relegeret og landsforvist og derefter fortsatte sin fredsvirksomhed i Holland.

På det grundlag er det historisk velbegrundet at beskrive Jesper Baltzarsen Könecken som en tidlig og usædvanligt konsekvent dansk repræsentant for kristen ikke-vold og samvittighedsnægtelse.

Betegnelsen "Danmarks første pacifist" er derimod en fortolkende eftertidsterm og bør ikke fremstilles som et historisk faktum, medmindre den ledsages af en sammenligning med de øvrige danske freds- og ikke-voldstraditioner før 1660.

Leo Tolstoj – forfatter, pacifist og fredstænker

Leo Tolstoj (1828–1910) var russisk greve, godsejer, forfatter, religiøs tænker, anarkist og pacifist. Han er verdensberømt for romanerne Krig og fred og Anna Karenina, men hans senere forfatterskab udviklede sig til en omfattende kritik af krig, militarisme, statsmagt, dødsstraf og organiseret religion. Tolstoj blev samtidig en vigtig inspirationskilde for den moderne ikkevolds- og fredsbevægelse.

Fra officer til pacifist
Tolstoj blev født i 1828 i en aristokratisk russisk familie. Som ung blev han officer og deltog i Krimkrigen, blandt andet under belejringen af Sevastopol. Krigserfaringerne fik senere stor betydning for hans litteratur og hans syn på vold og militarisme.

I sine tidlige fortællinger om Sevastopol forsøgte Tolstoj at fremstille krigen uden den heroiske romantik, som ofte prægede samtidens krigslitteratur. Soldaterne er mennesker med frygt, smerte og tvivl, mens krigens virkelighed står i modsætning til forestillingen om militær ære.

Hans store historiske roman Krig og fred, der udkom i perioden 1865–1869, behandler Napoleonskrigene og forholdet mellem det enkelte menneske og historiens store kræfter. Romanen er ikke et pacifistisk manifest i snæver forstand, men den rummer en omfattende kritik af krigens heroiske historieskrivning og af forestillingen om, at store mænd alene skaber historien.

Den religiøse omvendelse
Efter udgivelsen af sine store romaner gennemgik Tolstoj en dyb religiøs og eksistentiel krise. Han begyndte at søge efter en form for kristendom, som efter hans opfattelse kunne omsættes direkte til menneskets liv.

Han forkastede den russisk-ortodokse kirkes autoritet og lagde i stedet særlig vægt på Jesu bjergprædiken og buddet om ikke at gengælde ondt med ondt. Herfra udviklede han en radikal kristen etik baseret på kærlighed, enkelhed, ikkevold og menneskelig lighed.

Tolstojs religiøse udvikling blev derfor samtidig en politisk udvikling. Hvis vold er moralsk forkert for det enkelte menneske, måtte det efter hans opfattelse også være problematisk, når vold udøves af staten, hæren eller kirken.

Dukobortserne
Tolstojs forbindelse med Dukobortserne blev et afgørende praktisk eksempel på hans fredstænkning.

Dukobortserne var en russisk religiøs bevægelse, som forkastede dele af den ortodokse kirkes lære og lagde vægt på den indre kristne overbevisning. De udviklede en stærk tradition for ikkevold og modstand mod militærtjeneste. I 1895 nægtede dukobortiske

mænd i Kaukasus at gøre militærtjeneste og brændte deres våben. Reaktionen fra de russiske myndigheder var hård forfølgelse.

Tolstoj så i Dukobortserne et konkret eksempel på mennesker, der forsøgte at leve efter det kristne ikkevoldsprincip. Han engagerede sig derfor personligt i deres sag og skrev om deres situation.

I 1898 skrev han blandt andet The Emigration of the Doukhobors, hvor han beskrev konflikten mellem den russiske stat og Dukobortsernes religiøst begrundede nægtelse af militærtjeneste.

For Tolstoj var Dukobortsernes situation ikke blot et spørgsmål om religionsfrihed. Den rejste et grundlæggende spørgsmål: Kan et menneske med god samvittighed adlyde en stat, når staten kræver deltagelse i krig og vold?

Tolstoj og Dukobortsernes udvandring til Canada
Tolstojs engagement fik også praktiske konsekvenser. Han medvirkede til at skabe international opmærksomhed omkring Dukobortsernes situation og hjalp økonomisk med deres udvandring.

I 1898 blev der arbejdet på at få en større gruppe Dukobortser ud af Rusland. Tolstoj bidrog økonomisk, blandt andet gennem indtægterne fra sit forfatterskab, og engelske kvækere og andre støtter deltog også i hjælpearbejdet.

De første større grupper begyndte at ankomme til Canada i slutningen af 1898 og begyndelsen af 1899. Omkring 7.500 Dukobortser kom til Canada i forbindelse med denne masseudvandring.
,
Tolstojs forbindelse med Dukobortserne blev således både religiøs, politisk og personlig. Han havde kontakt med Dukobor-lederen Pëtr Verigin, og deres korrespondance dokumenterer et betydningsfuldt fællesskab omkring spørgsmål om tro, ikkevold og menneskelig frihed.

Kritik af stat og militarisme

Tolstojs pacifisme udviklede sig efterhånden til en mere omfattende samfundskritik. Han mente, at staten opretholdt sin magt gennem tvang og vold, og han kritiserede derfor blandt andet militærvæsen, værnepligt, dødsstraf og krig.

Hans kritik var ikke begrænset til Rusland. Tolstoj betragtede militarismen som et internationalt problem og mente, at almindelige mennesker blev gjort ansvarlige for handlinger, som de moralsk burde nægte at udføre.

Hans løsning var ikke en voldelig revolution. Tværtimod mente han, at forandringen måtte begynde med individets samvittighed og en nægtelse af at deltage i voldelige sy-

stemer. Denne position forbindes ofte med ikke-modstand mod det onde, civil ulydighed og religiøst begrundet pacifisme.

Tolstoj og Gandhi
Tolstojs tanker fik en særlig betydning gennem hans forbindelse til Mohandas K. Gandhi. De to korresponderede, og Gandhi læste Tolstojs skrifter om ikkevold, kristendom og statsmagt.

Forbindelsen er historisk vigtig, fordi Tolstojs idéer senere blev indarbejdet i en bredere tradition for ikkevoldelig modstand. Gandhi udviklede sin egen politiske og religiøse filosofi under andre historiske og kulturelle forhold, men Tolstoj var blandt de tænkere, der påvirkede hans udvikling.

Tolstojs forbindelse med Dukobortserne og Gandhi viser derfor, hvordan hans tanker bevægede sig fra litteratur og religiøs etik til konkrete former for fredelig modstand.

,
Litteratur og fred
Tolstojs litterære og fredspolitiske forfatterskab kan ikke adskilles fuldstændigt. Hans romaner undersøger menneskers moralske valg, mens hans senere essays og religiøse skrifter forsøger at formulere direkte svar på spørgsmålene om vold, samvittighed og samfund.

Anna Karenina og Krig og fred er først og fremmest store litterære værker, men de rummer samtidig Tolstojs vedvarende interesse for menneskets moralske ansvar. I hans senere fortællinger bliver denne problematik mere direkte.

Et eksempel er Ivan Iljitjs død, hvor et menneske tvinges til at konfrontere spørgsmålet om, hvorvidt det liv, han har levet, faktisk har været meningsfuldt.

Arven efter Tolstoj
Tolstojs betydning for fredstænkningen ligger især i forbindelsen mellem personlig moral og politisk handling. Han hævdede, at fred ikke blot kunne skabes gennem traktater og politiske institutioner. Den måtte også begynde med det enkelte menneskes afvisning af vold.

Dukobortserne gav ham et konkret eksempel på denne tanke. De nægtede militærtjeneste på grund af deres religiøse overbevisning, og Tolstoj betragtede deres modstand som en praktisk demonstration af de principper, han selv havde udviklet. Den moderne forskning fremhæver netop forbindelsen mellem Dukobortsernes antimilitarisme, Tolstojs ikke-modstandslære og hans indsats for deres udvandring til Canada.

,
Tolstoj døde i 1910, men hans tanker om ikkevold, militærnægtelse, civil ulydighed og samvittighedens forrang over statens krav har fortsat påvirket freds- og menneskerettighedstænkningen.

Konklusion

Leo Tolstoj var således både en af verdenslitteraturens største forfattere og en betydningsfuld fredstænkere. Hans udvikling fra russisk officer til radikal pacifist var ikke et enkelt brud, men en lang proces, hvor krigserfaringer, litteratur, religiøs søgen og sociale konflikter blev forbundet.

Dukobortserne indtager en særlig plads i denne udvikling. De gjorde Tolstojs princip om ikkevold konkret og viste ham, at religiøs overbevisning kunne føre til faktisk modstand mod militarisme og militærtjeneste. Tolstojs hjælp til deres udvandring til Canada blev samtidig et af de mest konkrete udtryk for hans fredspolitiske engagement.

,
Tolstoj kan derfor forstås som et vigtigt bindeled mellem den russiske religiøse og pacifistiske tradition i det 19. århundrede og den internationale ikkevoldsbevægelse i det 20. århundrede.

Udvalgte kilder

Donskov, Andrew. Leo Tolstoy and the Canadian Doukhobors: A Study in Historic Relationships. University of Ottawa Press, 2019.
, Tolstoj, Leo. The Emigration of the Doukhobors, 1898.
Tolstoy in Context, kapitel 29: "Pacifism and the Doukhobors". Cambridge 4University Press.
,Fredsakademiet, Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon: "Tolstoj, Leo".

Bertha von Suttner – fra fredslitteratur til international ret

Bertha Felicie Sophie von Suttner, født grevinde Kinsky von Wchinitz und Tettau (9. juni 1843 i Prag – 21. juni 1914 i Wien), var østrigsk forfatter, pacifist og en af den internationale fredsbevægelses mest fremtrædende personligheder før Første Verdenskrig. Hun modtog Nobels Fredspris i 1905 som den første kvinde. Hendes betydning rækker imidlertid langt ud over hendes litterære forfatterskab. Hun var en central forbindelse mellem den litterære pacifisme, den organiserede fredsbevægelse, voldgiftsbevægelsen og den fremvoksende internationale ret.

Suttner arbejdede for, at krig mellem stater skulle erstattes af fredelig konfliktløsning gennem voldgift, forhandling og international ret. Hendes virksomhed må derfor ses som en del af den bredere udvikling, hvor fredssagen i anden halvdel af 1800-tallet bevægede sig fra moralsk og religiøs krigsmodstand til et organiseret internationalt arbejde for institutionelle alternativer til krigen.

Aristokratisk og militær baggrund
Bertha Kinsky blev født ind i det østrigske aristokrati. Hendes far, Franz Graf Kinsky von Wchinitz und Tettau, havde været feltmarskalløjtnant i den østrigske hær. Hendes familie tilhørte dermed den sociale og politiske verden, som var tæt forbundet med det habsburgske monarki og dets militære traditioner.

Denne baggrund er væsentlig for forståelsen af hendes senere pacifisme. Suttner udviklede sig fra at være en del af det europæiske aristokratiske miljø til at blive en markant kritiker af militarismen. Hendes modstand mod krigen var således ikke udtryk for en afstand til militæret, som hun aldrig havde kendt, men udviklede sig på baggrund af et indgående kendskab til den europæiske aristokratiske og militære kultur.

Hun arbejdede i 1870'erne som guvernante hos familien von Suttner og blev gift med Arthur Gundaccar von Suttner. Parret opholdt sig en årrække i Kaukasus, hvor de blandt andet ernærede sig gennem litterært arbejde.

Alfred Nobel og fredsspørgsmålet
Et vigtigt vendepunkt kom i 1876, hvor Bertha von Suttner kortvarigt arbejdede som sekretær for Alfred Nobel i Paris. Arbejdsforholdet blev kort, men kontakten udviklede sig til et livslangt venskab og en omfattende brevveksling.

Nobel og Suttner diskuterede blandt andet krig, fred, international politik og mulighederne for at skabe en mere fredelig international orden. Suttner kom senere til at spille en vigtig rolle som fortaler for fredssagen over for Nobel.

Forholdet mellem de to er også blevet knyttet til oprettelsen af Nobels Fredspris. Det kan dog ikke uden videre fastslås, at Suttner alene var årsagen til Nobels beslutning. Nobel havde egne tanker om krig og fred, men deres mangeårige kontakt viser den for-

bindelse, der eksisterede mellem den internationale fredsbevægelse og den senere Nobelpris.

Voldgiftsbevægelsen
Suttners fredstænkning udviklede sig i tæt forbindelse med den internationale voldgiftsbevægelse.

Voldgift – international arbitration – indebar, at konflikter mellem stater skulle kunne afgøres af en neutral instans i stedet for gennem krig. Denne tanke blev stadig vigtigere i fredsbevægelsen i anden halvdel af 1800-tallet.

For Suttner var fred derfor ikke alene et spørgsmål om personlig moral eller om at fordømme krigens lidelser. Fred forudsatte også en anden måde at organisere forholdet mellem stater på. Internationale konflikter måtte kunne behandles gennem ret, forhandling og voldgift.

Denne forbindelse mellem pacifisme og international ret blev afgørende for hendes senere arbejde.

Die Waffen nieder!
I 1889 udgav Suttner romanen Die Waffen nieder! (Ned med våbnene!). Værket blev hendes internationale gennembrud og et af det 19. århundredes mest kendte litterære angreb på krig og militarisme.

Romanens hovedperson, Martha von Tilling, gennemlever en række europæiske krige og oplever på nært hold, hvordan krigen ødelægger menneskeliv og familier. Hendes holdning udvikler sig fra en traditionel accept af krigen til et aktivt engagement mod militarismen.

Romanens betydning lå blandt andet i dens evne til at gøre krigens konsekvenser forståelige for et bredt publikum. Suttner skrev ikke en politisk afhandling om international ret, men en roman, hvor læseren oplever krigen gennem dens menneskelige konsekvenser.

Litteraturen blev dermed et politisk middel.

Die Waffen nieder! bidrog til at gøre fredssagen til en del af den offentlige debat og blev oversat til en række sprog. Romanen var samtidig med til at give Suttner en position, hvorfra hun kunne gå fra litterær pacifisme til aktivt organisations- og oplysningsarbejde.

Fra litteratur til organiseret fredsarbejde
Efter romanens succes blev Suttner stadig mere aktiv i den organiserede fredsbevægelse.

I 1891 tog hun initiativ til den østrigske fredsforening, Österreichische Gesellschaft der Friedensfreunde, og blev dens første præsident. Hun arbejdede samtidig internationalt og fik forbindelse til en lang række fredsorganisationer og fredsaktivister.

I 1892 var hun sammen med Alfred Hermann Fried med til at grundlægge Deutsche Friedensgesellschaft. Organisationen blev en vigtig del af den tysksprogede fredsbevægelse.

Suttner deltog desuden i internationale fredskongresser og arbejdede for, at fredsbevægelsen skulle være mere end en samling af enkeltpersoner. Den skulle være en international organisation, der kunne påvirke politikere, parlamentarikere og offentligheden.

Die Waffen nieder! og Die Friedens-Warte
Sammen med Alfred Hermann Fried begyndte Suttner i 1892 at udgive tidsskriftet Die Waffen nieder!. Tidsskriftet blev et vigtigt organ for den tysksprogede fredsbevægelse.

I 1899 blev tidsskriftet omdøbt til Die Friedens-Warte. Fried overtog den redaktionelle ledelse, mens Suttner fortsatte som en betydningsfuld bidragyder.

Tidsskriftet fungerede som forum for diskussion af fredspolitik, international politik, voldgift, nedrustning og international ret. Det viser samtidig, hvordan fredsbevægelsen i denne periode udviklede sig fra en moralsk protest mod krigen til en bevægelse med stadig mere konkrete politiske og juridiske målsætninger.

Suttners journalistiske virksomhed var således en fortsættelse af hendes litterære arbejde. Hvor Die Waffen nieder! havde gjort fredssagen tilgængelig gennem romanformen, gav Die Friedens-Warte mulighed for løbende at diskutere aktuelle politiske spørgsmål.

International Peace Bureau
Suttner blev også tæt knyttet til det internationale organisationsarbejde.

Hun var aktiv i forbindelse med International Peace Bureau, som blev grundlagt i 1891 og udviklede sig til en central sammenslutning af internationale fredsorganisationer.

Hendes engagement viser, hvordan fredsbevægelsen begyndte at opbygge et internationalt organisatorisk netværk. Fredsorganisationerne kunne udveksle information, koordinere kongresser og påvirke den offentlige debat på tværs af landegrænser.

Det var et afgørende skridt i udviklingen af den moderne internationale fredsbevægelse.

Haag og den internationale ret

Den institutionelle side af fredsarbejdet blev særlig tydelig omkring Haag-konferencerne.

Den første internationale fredskonference i Haag blev afholdt i 1899 på initiativ af den russiske regering. Konferencen behandlede blandt andet spørgsmål om international voldgift, krigsførelse og regler for mellemstatslige konflikter.

Suttner var til stede i Haag og fulgte konferencens arbejde tæt. Hun var ikke diplomatisk delegeret, men fik adgang som observatør og blev en synlig repræsentant for den internationale fredsbevægelse.

Konferencen førte blandt andet til oprettelsen af Permanent Court of Arbitration. Dermed blev voldgiftsidéen knyttet til en international institution.

For Suttner var dette centralt. Fred skulle ikke alene bero på statsmændenes gode vilje. Der skulle udvikles internationale mekanismer, som gjorde det muligt at løse konflikter uden brug af militær magt.

Hun beskrev senere sine oplevelser i Die Haager Friedenskonferenz: Tagebuchblätter fra 1900.

Fredsbevægelsen og international ret
Suttners historiske betydning bliver særlig tydelig, når hendes pacifisme ses i sammenhæng med udviklingen af international ret.

Hun var ikke jurist i traditionel forstand, men hun var en vigtig offentlig formidler af tanken om, at internationale relationer kunne underlægges regler og institutioner.

Det centrale spørgsmål var, om stater kunne forpligte sig til at løse deres konflikter gennem retlige procedurer frem for krig.

Denne tanke lå tæt på den internationale voldgiftsbevægelse og blev samtidig en del af udviklingen frem mod et mere institutionelt internationalt system.

Suttner arbejdede således i et felt, hvor pacifisme, internationalisme og international ret overlappede.

Nobels Fredspris 1905
I 1905 modtog Bertha von Suttner Nobels Fredspris. Hun var den første kvinde, der modtog prisen.

Prisen var en international anerkendelse af hendes mangeårige arbejde for fred. Den gjorde samtidig hendes navn endnu mere kendt uden for fredsbevægelsens egne kredse.

Prisen ændrede ikke hendes grundlæggende politiske engagement. Hun fortsatte med at holde foredrag, skrive og deltage i internationale fredsaktiviteter.

Suttner brugte sin internationale berømmelse til fortsat at argumentere mod oprustning og militarisme og for international voldgift og samarbejde.

Fredsbevægelsen før Første Verdenskrig
Suttners arbejde må ses i den særlige internationale situation omkring år 1900.

Europa var præget af nationalisme, imperialisme, oprustning og rivalisering mellem stormagterne. Samtidig voksede der et internationalt netværk frem af organisationer, kongresser, parlamentarikere, jurister og aktivister, som arbejdede for fredelig konfliktløsning.

Suttner var en af de personer, der bandt disse forskellige miljøer sammen.

Hendes virksomhed viser, at den internationale fredsbevægelse før 1914 ikke kun bestod i protester mod krig. Den omfattede også konkrete bestræbelser på at skabe:

international voldgift

internationale retsregler

institutioner for konfliktløsning

mellemfolkeligt samarbejde

begrænsning af oprustning

international organisering af fredsarbejdet.

Dermed indgår Suttner i en større historie om udviklingen af det internationale samfund.

Krigstruslen og de sidste år
Suttner fortsatte sit fredsarbejde frem til sin død.

Hun deltog i internationale fredskongresser og advarede gentagne gange mod konsekvenserne af Europas fortsatte oprustning og stormagtsrivalisering.

I 1914 arbejdede hun fortsat for fredssagen. Hun døde i Wien den 21. juni 1914 – få dage efter attentatet i Sarajevo og lidt over en måned før Første Verdenskrigs udbrud.

Det historiske tidspunkt er bemærkelsesværdigt. Suttner døde netop på det tidspunkt, hvor den europæiske internationale orden, som fredsbevægelsen havde forsøgt at reformere, var på vej mod sammenbrud.

Hun oplevede derfor ikke selve verdenskrigens udbrud, men hendes livsværk stod umiddelbart over for sin største historiske prøve.

Ned med våbnene! på film
Suttners fredsbudskab fortsatte med at leve efter hendes død. Allerede i 1914 blev Ned med våbnene! filmatiseret af Nordisk Film.

Filmen, Ned med Vaabnene!, blev optaget før Første Verdenskrigs udbrud og er et tidligt eksempel på, hvordan fredslitteraturen blev overført til det nye massemedium film.

Filmen viser samtidig, at Suttners budskab havde fået en kulturel gennemslagskraft, der rakte ud over hendes egne bøger og foredrag.

Historisk vurdering
Bertha von Suttners betydning kan ikke reduceres til rollen som forfatteren til Die Waffen nieder! eller som modtager af Nobels Fredspris.

Hendes historiske betydning ligger først og fremmest i forbindelsen mellem flere udviklinger, som senere blev centrale for det internationale fredsarbejde.

Hun bidrog til at:

popularisere pacifismen gennem litteraturen,

organisere den internationale fredsbevægelse,

fremme idéen om international voldgift,

støtte udviklingen af internationale institutioner,

formidle international ret til et bredere publikum,

skabe forbindelser mellem fredsorganisationer og politiske miljøer,

og gøre fredsspørgsmålet til et internationalt politisk spørgsmål.

Suttner repræsenterer dermed en fase i fredsbevægelsens historie, hvor målet ikke længere blot var at fordømme krigen, men at opbygge institutionelle alternativer til krigen.

Det er denne udvikling, der forbinder hendes arbejde med Haag-konferencerne, voldgiftsbevægelsen og den senere udvikling af internationale organisationer og international ret.

Eftermæle

Bertha von Suttner blev efter sin død en international referencefigur for pacifismen. Hendes roman Die Waffen nieder! blev fortsat udgivet og oversat, mens hendes navn blev knyttet til fredsorganisationer, skoler, priser og andre fredspolitiske initiativer.

Hendes historiske betydning er dog større end hendes eftermæle som pacifistisk ikon.

Suttner befandt sig i centrum af en overgang fra 1800-tallets fredsforeninger til en mere moderne international fredsbevægelse. Hun var samtidig en del af den intellektuelle og politiske udvikling, som søgte at gøre internationale konflikter til genstand for retlige og institutionelle løsninger.

I denne sammenhæng bliver hendes liv et eksempel på den tidlige udvikling af en idé, som senere skulle få afgørende betydning for det internationale samfund: at fred mellem stater ikke alene kræver fredsvilje, men også internationale regler, institutioner og procedurer for fredelig konfliktløsning.

Bertha von Suttner døde, før denne udvikling havde nået sit mål. Første Verdenskrig viste samtidig, hvor begrænset fredsbevægelsens indflydelse endnu var.

Men de idéer, hun arbejdede for – international voldgift, international ret, mellemstatsligt samarbejde og institutionel konfliktløsning – forsvandt ikke med hende. De blev videreført i det internationale organisationsarbejde efter 1918 og senere i udviklingen af Folkeforbundet, De Forenede Nationer og det moderne internationale retssystem.

Suttner bør derfor ikke alene huskes som kvinden bag Ned med våbnene! og som den første kvindelige modtager af Nobels Fredspris. Hun bør også ses som en af de aktører, der var med til at formulere og popularisere forestillingen om, at krig kunne erstattes af ret og institutionel konfliktløsning som grundlag for forholdet mellem stater.

Litteratur

Hamann, Brigitte: Bertha von Suttner: A Life for Peace. Syracuse University Press, 1996.

Suttner, Bertha von: Die Waffen nieder! 1889.

Suttner, Bertha von: Die Haager Friedenskonferenz: Tagebuchblätter. 1900.

Suttner, Bertha von: Der Krieg und seine Bekämpfung. 1904.

Suttner, Bertha von: Memoiren. 1909.

Suttner, Bertha von: Aus der Werkstatt des Pazifismus. 1912.

Terp, Holger: Danish Peace History: Pacifism During World War One.

Terp, Holger: Nobelfredsprisens historie.

Kelly, Andrew: “Films as Antiwar Propaganda: Lay Down Your Arms (1914).” Peace & Change, 1991.

Peter, Simone: “Bertha von Suttner (1843–1914).” I The Oxford Handbook of the History of International Law.

Buffton, Deborah D.: “Bertha von Suttner: The Making of a Peace Activist.” I The Oxford Handbook of Peace History.

Fredrik Bajer (1837–1922)

Fredrik Bajer var dansk officer, politiker, forfatter og fredsorganisator. Han var medlem af Folketinget 1872–1895 og blev en af de mest fremtrædende danske fortalere for neutralitet, international voldgift, parlamentarisk samarbejde og kvinders politiske rettigheder. I 1908 modtog han Nobels Fredspris sammen med den svenske fredspolitiker Klas Pontus Arnoldson.

Bajers historiske betydning ligger især i hans forsøg på at gøre fredssagen til et praktisk politisk og internationalt organisationsarbejde. Han var ikke alene om denne udvikling, men indgik i et omfattende netværk af danske og internationale fredsaktivister, politikere og organisationer.

Fra officer til politiker
Bajer blev født 19. april 1837 på Vester Egede præstegård på Sjælland. Han uddannede sig til officer og deltog i krigen i 1864. Efter sin afsked fra hæren i 1865 engagerede han sig i politik og organisationsarbejde.

I 1872 blev han valgt til Folketinget, hvor han repræsenterede Det forenede Venstre. Han forblev medlem frem til 1895. Hans parlamentariske arbejde omfattede blandt andet spørgsmål om neutralitet, forsvar, voldgift og kvinders rettigheder.

Bajers politiske virke foregik samtidig med et omfattende arbejde uden for Folketinget. Han søgte at opbygge organisationer og internationale forbindelser, som kunne give fredspolitikken en mere permanent politisk og institutionel form.

Neutralitet og dansk fredsarbejde
Et centralt element i Bajers politiske tænkning var Danmarks neutralitet. I 1882 var han blandt initiativtagerne til Foreningen til Danmarks Neutralisering, der blev en vigtig del af den organiserede danske fredsbevægelse.

Bajer opfattede ikke fredsarbejde som et spørgsmål om moralske appeller alene. Han arbejdede med konkrete politiske og juridiske mekanismer, som efter hans opfattelse kunne forebygge krig. Her stod især international voldgift centralt.

Hans egne publikationer dokumenterer denne udvikling. Blandt hans skrifter findes Om Krigs Forebyggelse ved Voldgift fra 1886, Om Voldgiftstanken i Norden 1850–1890 fra 1891 og Organisationen af Dansk Fredsforening, ligeledes fra 1891.

Kvindernes rettigheder
Bajer var også engageret i kvindernes juridiske og politiske ligestilling. Han spillede en central rolle omkring etableringen af Dansk Kvindesamfund i 1871 og arbejdede senere parlamentarisk for kvinders valgret og valgbarhed.

Bajers rolle bør imidlertid ikke fremstilles isoleret. Den tidlige danske kvindebevægelse var resultatet af et bredere netværk af personer og internationale idéstrøm-

ninger. Aleksis Petersen havde eksempelvis allerede i 1870 kontaktet Bajer om internationale spørgsmål vedrørende kvindebevægelsen.

Hans hustru, Mathilde Bajer, havde samtidig en selvstændig og betydelig rolle i både kvinde- og fredsbevægelsen. En historisk fremstilling bør derfor undgå at reducere kvindebevægelsens udvikling til Fredrik Bajers indsats alene.

International organisering
Fra 1880'erne fik Bajers fredsarbejde en stadig stærkere international dimension. Han deltog i de internationale fredskongresser og arbejdede for at forbinde de nationale fredsforeninger gennem permanente internationale organisationer.

I 1891 var Bajer blandt de centrale initiativtagere til etableringen af International Peace Bureau i Rom. Organisationen blev et permanent internationalt forbindelsesorgan for fredsbevægelsen, og Bajer blev dens første præsident.

Det er imidlertid historisk mere præcist at beskrive Bajer som en central initiativtager og organisator blandt flere end som organisationens ene grundlægger. Etableringen var resultatet af en længere udvikling inden for den internationale fredsbevægelse. Bajer dokumenterede selv denne udvikling i blandt andet Les Origines du Bureau international de la Paix fra 1904.

Bajer arbejdede også for internationalt parlamentarisk samarbejde. Han så parlamentarikere som mulige aktører i udviklingen af internationale løsninger på konflikter og i udbredelsen af voldgift og international ret.

Nobelprisen
I 1908 modtog Bajer Nobels Fredspris sammen med Klas Pontus Arnoldson.

Nobelprisen var en anerkendelse af mange års arbejde for fredssagen. Bajer havde gennem flere årtier arbejdet med at forbinde dansk fredspolitik med den internationale fredsbevægelse og med at udvikle institutionelle alternativer til krig.

I sit Nobel-foredrag fra 1909 redegjorde Bajer for fredsbevægelsens organisatoriske udvikling. Han lagde vægt på samspillet mellem fredsforeninger, parlamenter og regeringer og på betydningen af international voldgift og organisation.

Bajer som forfatter og kilde
Bajer efterlod sig et omfattende politisk og fredspolitisk forfatterskab. Det omfatter skrifter om neutralitet, voldgift, fredsorganisation, parlamentarisme og internationalt samarbejde.

Hans egne skrifter er centrale primærkilder til studiet af hans politiske idéer. Samtidig må de læses kritisk. Bajer var både historisk aktør og forfatter til fremstillinger af sin egen samtid. Hans tekster fortæller derfor ikke kun, hvad der skete, men også hvordan han selv ønskede at fremstille udviklingen.

En systematisk bibliografi over Bajers forfatterskab gør det muligt at kontrollere senere fremstillinger mod hans egne publikationer og identificere forskellige udgaver og internationale versioner af hans skrifter.

Kritik og historisk vurdering
Bajers betydning bør ikke forveksles med en ubegrænset politisk gennemslagskraft. Han var folketingspolitiker i mere end to årtier og en fremtrædende organisator, men han var ikke den politiker, der alene formede dansk udenrigs-, forsvars- eller sikkerhedspolitik.

Hans styrke lå især i idéudvikling, organisationsarbejde og international netværksdannelse.

Hans fredspolitiske projekt var samtidig præget af en stærk tillid til international voldgift, neutralitet og institutionelt samarbejde. De organisationer, som fredsbevægelsen opbyggede, viste sig ikke i stand til at forhindre Første Verdenskrig. Dette udgør en væsentlig historisk begrænsning ved det politiske projekt, som Bajer var en del af.

Det bør dog undgås at bedømme Bajers idéer alene ud fra senere begivenheder. I hans samtid var etableringen af permanente internationale fredsorganisationer, voldgiftsordninger og interparlamentariske forbindelser nye forsøg på at udvikle alternativer til stormagtspolitikkens traditionelle metoder.

En anden kildekritisk problemstilling angår Bajers rolle i organisationernes grundlæggelse. Hans egne skrifter og senere fremstillinger kan give et personcentreret billede. Det er derfor vigtigt at undersøge, hvilke initiativer der faktisk var hans egne, og hvilke der blev udviklet i samarbejde med andre.

Det gælder blandt andet International Peace Bureau og Dansk Kvindesamfund. I begge tilfælde er det historisk mere præcist at undersøge netværket af aktører end at søge én enkelt grundlægger.

Historisk betydning
Fredrik Bajers historiske betydning ligger først og fremmest i forbindelsen mellem:

dansk fredsarbejde

neutralitetspolitik

international voldgift

parlamentarisk internationalisme

kvinders politiske rettigheder

internationale fredsorganisationer.

Han var med til at flytte fredssagen fra at være et overvejende moralsk og idépolitisk spørgsmål til også at blive et spørgsmål om institutioner, organisationer, international ret og parlamentarisk samarbejde.

Hans betydning bør derfor hverken overvurderes eller reduceres. Bajer var ikke eneansvarlig for den internationale fredsbevægelses udvikling, men han var en af dens markante organisatorer og formidlere.

Kildekritik
En videnskabelig undersøgelse af Bajer bør skelne mellem tre hovedtyper af materiale:

Primærkilder: Bajers egne bøger, artikler, taler, breve og erindringer samt samtidige organisations- og arkivdokumenter.

Sekundærlitteratur: Senere historiske undersøgelser af Bajer, Mathilde Bajer, kvindebevægelsen, fredsbevægelsen og dansk parlamentarisme.

Dokumentationskilder: Bibliografier, leksikalske opslag og digitale samlinger, som gør det muligt at identificere og lokalisere det historiske materiale.

Fredsakademiets Bajer-opslag bør først og fremmest forstås som en dokumenterende og bibliografisk sekundærkilde med et tydeligt fredshistorisk perspektiv. Det gør ikke kilden mindre værdifuld, men betyder, at den bør suppleres med uafhængige historiske fremstillinger og primærkilder ved kontroversielle eller fortolkende spørgsmål.

Samtidig har Fredsakademiets materiale en selvstændig historiografisk værdi, fordi det dokumenterer, hvordan den danske og internationale fredsbevægelses historie er blevet indsamlet, registreret og formidlet.

Bibliografi og kilder
Blandt de centrale kilder til studiet af Fredrik Bajer er hans egne skrifter og Nobelforedrag samt den efterfølgende historiske litteratur.

Bajers forfatterskab omfatter blandt andet:

Om Krigs Forebyggelse ved Voldgift, 1886.

Om Voldgiftstanken i Norden 1850–1890, 1891.

Organisationen af Dansk Fredsforening, 1891.

Les Origines du Bureau international de la Paix, 1904.

Det nordiske interparlamentariske Delegeretmødes Forhistorie, 1908.

Fredsbevægelsens Organisation: Nobel-Foredrag, 1909.

Centrale dokumentations- og forskningskilder
Fredsakademiet, "Bajer, Fredrik", Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon.

Fredsakademiet, Fredrik Bajer-bibliografi.

Fredrik Bajers Nobel-foredrag, NobelPrize.org, 1909.

Nobelkomitéens materiale om Nobels Fredspris 1908.

Ole Mortensøn, Fredrik og Mathilde: Kvindebevægelsens og fredsbevægelsens pionerer, 2018.

Relevant arkivmateriale og samtidige dokumenter vedrørende Dansk Fredsforening, International Peace Bureau, Dansk Kvindesamfund og Bajers parlamentariske arbejde.

Samlet vurdering
Fredrik Bajer bør historisk forstås som en dansk politiker, idémand og international organisator, der var med til at udvikle fredsbevægelsen fra en samling nationale og moralske initiativer til et mere permanent internationalt organisations- og samarbejdssystem.

Hans historiske betydning bliver mest præcist synlig, når han ikke fremstilles som en isoleret fredshelt, men placeres i det netværk af mennesker, organisationer og idéer, som tilsammen formede den moderne fredsbevægelse.

Fredrik og Mathilde Bajer

Fredrik Bajer, 1837–1922, og Mathilde Bajer, født Pauline Matilde Theodora Schlütter, 1840–1934, var blandt de danske pionerer inden for kvinde- og fredsbevægelsen i sidste del af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet.

Fredrik Bajer var liberal politiker, republikaner, fredsven og forfatter. Han var uddannet løjtnant og sproglærer og deltog i krigen i 1864. Efter sin afskedigelse fra militæret engagerede han sig i politisk og internationalt arbejde. Han var medlem af Folketinget 1872–1895 for Det Forenede Venstre og arbejdede blandt andet for kvinders rettigheder, international voldgift og mellemfolkeligt samarbejde.

Mathilde Bajer var kvindesagsforkæmper, pacifist og organisator. Hun blev gift med Fredrik Bajer i 1867, og parret fik seks børn. Hendes engagement i kvindesagen og fredssagen var ikke alene knyttet til hendes ægteskab; hun var selvstændig organisator og initiativtager i flere af tidens centrale foreninger.

Dansk Kvindesamfund
I 1871 var Fredrik og Mathilde Bajer blandt initiativtagerne til oprettelsen af Dansk Kvindesamfund. Foreningen blev oprindeligt etableret som en dansk afdeling af den internationale Association Internationale des Femmes. Mathilde Bajer blev den første forstanderske, mens Fredrik Bajer fungerede som sekretær og rådgiver. Forbindelsen til den internationale organisation blev imidlertid brudt samme år, og Dansk Kvindesamfund fortsatte som en selvstændig dansk organisation.

Mathilde Bajer ønskede at fastholde de internationale forbindelser og en mere politisk orienteret linje. Senere blev uenigheden om kvindesagens politiske mål en væsentlig årsag til, at hun søgte andre organisatoriske former.

Kvindelig Fremskridtsforening
I 1880'erne genoptog Mathilde Bajer sit aktive offentlige arbejde. Hun deltog i Dansk Fredsforening, som Fredrik Bajer havde taget initiativ til i 1882, og arbejdede for at forbinde kvindesag og fredssag. Hun deltog blandt andet i sin mands agitation og talte selv om både kvinders rettigheder og fred.

I 1885/86 var Mathilde Bajer med til at stifte Kvindelig Fremskridtsforening sammen med Johanne Meyer og andre kvindesagsforkæmpere. Foreningen repræsenterede en mere politisk og socialt orienteret retning end det daværende Dansk Kvindesamfund. Den arbejdede blandt andet for kvinders politiske rettigheder og for kvinde-, freds- og arbejdersagen. Mathilde Bajer var foreningens første formand.

Foreningen spillede også en rolle i sociale konflikter. I forbindelse med kvindestrejken på Rubens klædefabrik i 1886 medvirkede Mathilde Bajer og Johanne Meyer til at få konflikten bragt til voldgift. Mathilde Bajer organiserede desuden det første nordiske kvindesagsmøde i København i 1888.

Fredsarbejdet

Fredrik Bajers fredsarbejde blev fra 1880'erne stadig mere omfattende. I 1882 tog han initiativ til Foreningen til Danmarks Neutralisering, senere Dansk Fredsforening. Han arbejdede for neutralitet, international voldgift og institutionelle former for fredelig konfliktløsning.

I 1891 var han blandt initiativtagerne til etableringen af International Peace Bureau i Bern og ledede organisationen frem til 1907. Han var desuden engageret i det interparlamentariske samarbejde. I 1908 modtog han Nobels Fredspris sammen med den svenske fredsaktivist Klas Pontus Arnoldson.

Mathilde Bajer deltog fra begyndelsen i Dansk Fredsforening og udviklede samtidig sit eget internationale fredsarbejde. I 1906 grundlagde hun sammen med Sophie Alberti Danske Kvinders Fredsforening, hvor hun blev næstformand. Hun repræsenterede desuden danske kvinder i internationalt fredsarbejde og deltog i internationale fredskongresser.

Hendes internationale engagement blev blandt andet støttet økonomisk af den engelske kvæker og fredsaktivist Hannah Priscilla Peckover. Mathilde Bajer blev æresmedlem af Ungdomsforeningen Pax i 1914 og deltog året efter i kvindetoget til Amalienborg. I 1917 blev hun nægtet indrejse i Tyskland med henvisning til hendes pacifistiske virksomhed.

Kvindesag og fredssag

Hos begge Bajer'erne var kvindesag og fredssag tæt forbundet. Fredrik Bajer arbejdede parlamentarisk for kvinders rettigheder og fremsatte gentagne gange forslag om kvinders valgret. I 1880 gennemførtes den såkaldte Bajer-lov, der gav gifte kvinder rådighed over, hvad de erhvervede gennem selvstændig virksomhed.

Mathilde Bajer arbejdede samtidig gennem foreninger, møder, agitation og internationale netværk. Hendes engagement viser, at kvindebevægelsen ikke alene var et spørgsmål om nationale reformer, men også var knyttet til internationale spørgsmål om fred, nedrustning, voldgift og mellemfolkeligt samarbejde.

Eftermæle

Fredrik og Mathilde Bajers indsats fandt sted i en periode, hvor organiserede kvinde- og fredsbevægelser voksede frem både i Danmark og internationalt. Deres virke bør derfor ses både som et fælles politisk projekt og som to forskellige former for aktivisme.

Fredrik Bajers vigtigste indsats lå især i det parlamentariske og internationale fredsarbejde, mens Mathilde Bajers virke i høj grad fandt sted gennem kvindeorganisationer, sociale bevægelser og internationale kvinde- og fredsnetværk.

Mathilde Bajer modtog i 1931 fortjenstmedaljen i guld for sit kvinde- og fredsarbejde. Fredrik Bajers internationale fredsarbejde blev blandt andet hædret med Nobels Fredspris i 1908.

Arkiver og litteratur
Arkiver: Rigsarkivet, Københavns Stadsarkiv, Københavns Bymuseum og Swarthmore College Peace Collection.

Litteratur:

Mortensøn, Ole: Fredrik og Mathilde: Kvindebevægelsens og fredsbevægelsens pionerer. G.E.C. Gads Forlag, 2018.

Vammen, Tinne: "Bajer, Pauline Matilde Theodora", i Dansk Kvindehistorisk Leksikon.

Lous, Eva: "…at hæve Kvinden i aandelig, sædelig og økonomisk Henseende", i Uden for murene, s. 146–157.

Bajer, Fredrik: Fredrik Bajer's Livserindringer, udgivet af Gunnar Bajer, 1909.

Terp, Holger: Fredrik Bajer bibliography.

Fredrik Bajers og Mathilde Bajers arkivmateriale er registreret i Rigsarkivet. Fredsakademiets oprindelige opslag henviser desuden til en række samtidige og senere kilder til deres arbejde.

Viggo Hørup og befæstningssagen

– politik, parlamentarisme og antimilitarisme

Indledning

Viggo Hørup (1841–1902) indtager en fremtrædende plads i dansk politisk historie. Han var jurist, journalist, redaktør og politiker og blev en af de mest markante skikkelser i Venstres kamp mod Højre og Estrup-regeringen. Hans navn forbindes ikke mindst med den berømte tale i Folketinget den 29. marts 1883, hvor han i forbindelse med forsvarsbevillingerne stillede spørgsmålet: "Hvad skal det nytte?"

Hørups politiske betydning kan imidlertid ikke reduceres til hans modstand mod militærudgifter. Befæstningssagen var tæt forbundet med den samtidige forfatningskamp og spørgsmålet om parlamentarismen. Kampen om Københavns Befæstning blev således både en forsvarspolitisk, økonomisk og forfatningspolitisk konflikt.

Denne artikel undersøger Hørups rolle i befæstningssagen med særligt fokus på Fredsakademiets fremstilling. Formålet er samtidig at vurdere Fredsakademiets to opslag om "Hørup, Viggo" og "Københavns Befæstning; befæstningssagen" kildekritisk.

Københavns Befæstning og den politiske konflikt

Diskussionen om Københavns befæstning havde rødder tilbage til Treårskrigen 1848–1850, men blev yderligere intensiveret efter Danmarks nederlag i 1864. Fredsakademiets opslag om befæstningssagen fremhæver netop 1864 som et afgørende vendepunkt for den danske forsvarsdebat.,

I 1880'erne blev forsvarsspørgsmålet stadig tættere knyttet til den politiske konflikt mellem Højre og Venstre. Det afgørende var ikke alene, hvorvidt Danmark havde behov for et militært forsvar, men også hvem der skulle bestemme forsvarspolitikken, og hvordan udgifterne skulle finansieres.

Efter 1881 blev befæstningssagen således en del af den større forfatningskamp. Fredsakademiet beskriver, hvordan kampen for parlamentarisme blev sammenkædet med spørgsmålet om 1864, nationalisme og militarisme på den ene side og demokrati og parlamentarisme på den anden.,

Det er en væsentlig pointe. Befæstningen kan ikke forstås alene som et militærhistorisk anlæg. Den blev et politisk symbol på den konflikt, der udviklede sig mellem Estrup-regeringen og Folketingets flertal.

Hørups "Hvad skal det nytte?"

Den 29. marts 1883 holdt Viggo Hørup sin berømte tale under andenbehandlingen af forsvarsloven. Fredsakademiets kronologi registrerer begivenheden som den dag, hvor Hørup holdt sin "Hvad skal det nytte?"-tale.

Udtrykket blev siden et politisk slagord. Lex beskriver talen som Hørups angreb på "militarismen" og understreger samtidig, at talen ikke alene var rettet mod Højre, men også mod de mere forsvarsvenlige kræfter inden for Venstre.

Det sidste er væsentligt for forståelsen af Hørup. Hans antimilitarisme var ikke blot et partipolitisk spørgsmål. Han udviklede i begyndelsen af 1880'erne en mere selvstændig og radikal militærpolitisk position, som også skabte spændinger inden for Venstre.

Karsten Thorborg har i Historisk Tidsskrift behandlet Hørup som politiker og fremhævet, at hans udvikling på det militære område førte ham længere ud end dele af det øvrige Venstre. Den 29. marts 1883 blev dermed et vigtigt punkt i udviklingen af Hørups selvstændige politiske profil.

Befæstningssagen som forfatningskamp
Det er imidlertid utilstrækkeligt at fortolke Hørups tale som et rent antimilitaristisk indlæg. Befæstningssagen havde en klar forfatningspolitisk dimension.

Venstre havde flertal i Folketinget, mens Højre havde en stærk position i Landstinget og sad på regeringsmagten. Konflikten handlede derfor også om, hvorvidt en regering kunne fortsætte sin politik, selv om den ikke havde et flertal i Folketinget.

En undersøgelse af Venstres kamp for folkets selvstyre viser netop, at Hørups tale fra 1883 knyttede spørgsmålet om Københavns Befæstning sammen med spørgsmålet om regeringens parlamentariske ansvar. Hørup fremhævede, at Folketinget tidligere havde afvist befæstningsprojektet, og at sagen derfor også var et spørgsmål om forholdet mellem Folketinget og regeringen.

Dermed bliver "Hvad skal det nytte?" mere end et spørgsmål om, hvorvidt en bestemt militær investering var fornuftig. Det bliver et spørgsmål om, hvilken politisk autoritet der skulle bestemme Danmarks forsvarspolitik.

Provisorierne og befæstningens gennemførelse
Konflikten blev yderligere skærpet, da Estrup-regeringen gennemførte befæstningsbyggeriet gennem provisoriske bevillinger. Fredsakademiets opslag fremhæver netop, at selve fæstningsværket blev udbygget gennem provisoriske bevillinger under Estrup.

Befæstningen blev dermed tæt knyttet til den såkaldte provisoriske periode. Det er en væsentlig historisk sammenhæng, fordi konflikten om befæstningen ikke sluttede med Hørups tale i 1883. Den fortsatte gennem 1880'erne og blev først politisk afsluttet med forsvarsforliget i 1894.

Fredsakademiet peger på 1894 som et afgørende tidspunkt og forbinder forliget med det politiske systemskifte i 1901. Sammenhængen mellem disse begivenheder bør dog behandles nuanceret. Befæstningssagen var én af flere faktorer i den langvarige for-

fatningskamp, og systemskiftet i 1901 kan ikke alene forklares med forsvarsspørgsmålet.

Hørup som antimilitarist
Fredsakademiets opslag om Hørup betegner ham som pacifist og fremhæver ham som en af foregangsmændene for dansk antimilitarisme. Denne karakteristik passer til opslagets overordnede freds- og sikkerhedspolitiske perspektiv.

Det er imidlertid metodisk vigtigt at skelne mellem Hørups historiske handlinger og den senere kategorisering af ham som "pacifist". Hørup var en stærk kritiker af militarismen og modstander af Københavns Befæstning, men hans politiske argumentation må også forstås i sammenhæng med hans syn på statens økonomi, parlamentarismen og den politiske magtkamp.

Fredsakademiets opslag har derfor en klar tendens, forstået som en bestemt tematisk og fortolkningsmæssig vægtning. Det er ikke nødvendigvis en fejl. Tværtimod er det en styrke, hvis man ønsker at undersøge Hørup fra et freds- og antimilitaristisk perspektiv. Men opslaget bør ikke stå alene som grundlag for en samlet karakteristik af Hørups politiske virke.

Fredsakademiets kildegrundlag
Fredsakademiets opslag er sekundærhistoriske fremstillinger. De er ikke samtidige kilder til Hørups politiske virke, men senere sammenfatninger baseret på eksisterende litteratur og kilder.

Det fremgår samtidig af opslaget om Hørup, at Fredsakademiet henviser til en betydelig mængde litteratur. Blandt de nævnte arbejder er Erik Arups biografi fra 1941, Karsten Thorborgs artikel i Historisk Tidsskrift fra 1981, Torben Kroghs biografi fra 1984, Søren Mørchs Hørup er med fra 2004 og Peter Lauritsens Hvad skal det nytte? På sporet af Hørups demokrati.

Det er en væsentlig styrke ved opslaget, at litteraturgrundlaget er synligt. Dermed kan læseren gå videre til de enkelte værker og efterprøve fremstillingen.

Samtidig bør der skelnes mellem forskellige typer af kilder. Hørups egne taler, artikler og breve er primærkilder, mens biografier og forskningsartikler er sekundærkilder. Fredsakademiets opslag er et yderligere fortolkningslag oven på disse materialer.

Søren Mørchs Hørup er med er eksempelvis baseret på Hørups artikler og breve og kombinerer gengivelsen af disse med Mørchs egen historiske analyse.[^7] Det gør værket særligt interessant, fordi man her kan sammenholde Hørups egne formuleringer med en senere historikers fortolkning.

Fredsakademiets særlige perspektiv
Fredsakademiets to opslag bør derfor læses som en del af en bestemt historieskrivning. I opslaget om Hørup fremhæves hans modstand mod nationalliberalisme, pro-

visorielovgivning, militarisme og Københavns Befæstning. I opslaget om befæstningssagen forbindes forsvarspolitikken med konflikten mellem militarisme og demokrati.,

Dette perspektiv har en klar sammenhæng med Fredsakademiets formål og emneområde. Det betyder ikke, at fremstillingen derfor er utroværdig. Kildekritikken bør snarere spørge: Hvilke spørgsmål er teksten god til at besvare, og hvilke spørgsmål kræver andre kilder?

Fredsakademiet er særlig anvendeligt, hvis man undersøger Hørups antimilitarisme, fredspolitiske argumentation og den historiske betydning af befæstningssagen. Hvis man derimod vil undersøge Hørups samlede politiske strategi, forholdet til Christen Berg, hans journalistiske arbejde eller hans privatliv, må man supplere med andre kilder.

Hørup mellem politik og journalistik
Hørups betydning rakte langt ud over hans arbejde i Folketinget. Han var journalist ved Morgenbladet og blev i 1884 sammen med Edvard Brandes medstifter af Politiken.

Hans journalistiske virke er centralt, fordi hans politiske argumenter ikke kun blev fremsat i Rigsdagen. De blev også formidlet til en bredere offentlighed gennem pressen. Hørup var dermed med til at udvikle en politisk offentlighed, hvor journalistik og parlamentarisk politik var tæt forbundet.

Hans historiske betydning bør derfor undersøges på mindst tre niveauer: som parlamentariker, som journalist og som politisk idéformidler. Befæstningssagen er særlig interessant, fordi alle tre dimensioner mødes her.

Konklusion
Viggo Hørups rolle i befæstningssagen kan ikke reduceres til spørgsmålet om, hvorvidt han var for eller imod militærudgifter. Konflikten omkring Københavns Befæstning var tæt forbundet med den danske forfatningskamp og med spørgsmålet om parlamentarismens udvikling.

Hørups "Hvad skal det nytte?"-tale fra 1883 blev et stærkt udtryk for hans antimilitaristiske position, men talen må samtidig forstås som et indlæg i kampen om Folketingets politiske betydning. Befæstningssagen blev på denne måde både et forsvarspolitisk og et forfatningspolitisk spørgsmål.

Fredsakademiets fremstilling er værdifuld, fordi den tydeligt fremhæver denne sammenhæng og placerer Hørup i en historie om dansk antimilitarisme og fredspolitik. Samtidig har fremstillingen en tydelig tematisk tendens. Den bør derfor suppleres med Hørups egne taler, artikler og breve samt med historiske undersøgelser, der anlægger andre perspektiver.

Den kildekritiske pointe er dermed ikke, at Fredsakademiets fremstilling skal forkastes, men at den skal placeres i sit rette historiografiske perspektiv. Den er en sekundær fremstilling med et udpræget freds- og sikkerhedspolitisk fokus. Netop derfor er den særlig anvendelig til at undersøge, hvordan Hørup er blevet fortolket som antimilitarist, mens en bredere forståelse af ham kræver et større og mere varieret kildegrundlag.

Hørups historiske betydning ligger således i spændingsfeltet mellem parlamentarisme, journalistik, antimilitarisme og politisk offentlighed. Befæstningssagen er en af de vigtigste indgange til at forstå dette spændingsfelt.

Litteratur

Arup, Erik: Viggo Hørup: Et Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for hans Fødsel. København: Politiken, 1941.

Fredsakademiet: Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon, H 62: "Hørup, Viggo".

Fredsakademiet: Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon, K 117: "Københavns Befæstning; befæstningssagen".

Hørup, Viggo: V. Hørup i Skrift og Tale. 3 bd. København: Gyldendal, 1902–1904.

Hørup, Viggo: Hørup i breve og digte. Udgivet ved Karsten Thorborg. København: Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie/Akademisk Forlag, 1981.

Hørup, Viggo: Viggo Hørup med Mund og Pen: Udvalgte Taler og Artikler. København: Gyldendal, 1959.

Mørch, Søren: Hørup er med. København: Ekstra Bladets Forlag, 2004.

Thorborg, Karsten: "Viggo Hørup: En af den moderne gennembrudsmænd". Historisk Tidsskrift 1981, s. 123–176.

Krogh, Torben: Viggo Hørup: En illustreret levnedsskildring. København: Gyldendal, 1984.

Lauritsen, Peter: Hvad skal det nytte? På sporet af Hørups demokrati. København: Gad, 2020.

Mahatma Gandhi: *Mine forsøg med sandheden*

– fra den første danske udgave til genudgivelsen i 2008

Indledning

Mahatma Gandhis Mine forsøg med sandheden er først og fremmest en selvbiografisk tekst, men samtidig et moralsk og filosofisk dokument. Gandhi beskriver ikke blot sit liv; han undersøger gennem sine erindringer, hvordan et menneske kan nærme sig sandheden gennem praktiske erfaringer, fejltagelser, selvdisciplin og ikke-vold. Netop denne kombination gør værket interessant både som historisk kilde, som selvbiografi og som dokumentation af udviklingen af Gandhis tænkning.

Den danske udgivelseshistorie er i sig selv bemærkelsesværdig. Gandhis selvbiografi blev første gang oversat til dansk og udgivet i **1930**, men kun første bind blev udgivet. Bibliotek.dk registrerer denne udgave under forlaget Nye Veje. Gandhis selvbiografi fik dermed en tidlig dansk tilstedeværelse, men den danske læser havde i årtier ikke adgang til hele værket.

I 2008 blev denne situation ændret med Det Danske Fredsakademis udgivelse af Mine forsøg med sandheden i to bind. Første bind var en genudgivelse af den tidligere danske oversættelse, mens andet bind for første gang blev udgivet på dansk. Udgaven blev redigeret og illustreret af Holger Terp.

Den første danske udgave

Gandhi begyndte arbejdet med sin selvbiografi i 1920'erne. Den danske oversættelse blev udgivet i 1930, med Ester Menon som indleder. Ifølge dokumentationen fra Det Danske Fredsakademi blev kun første bind udgivet. Årsagen var blandt andet, at forlaget, som stod bag den danske udgivelse, gik konkurs efter erfaringerne med udgivelsen af Gandhi.

Dette er en vigtig del af værkets danske receptionshistorie. Der var altså tidligt en dansk interesse for Gandhi og hans tanker, men den økonomiske og organisatoriske situation omkring udgivelsen betød, at den danske offentlighed ikke fik adgang til hele selvbiografien.

Den første danske udgave må derfor ses både som et dokument om Gandhis internationale gennemslagskraft og som et tidligt vidnesbyrd om den danske fredsbevægelses interesse for hans idéer.

2008-genudgivelsen

Genudgivelsen i 2008 havde en anden karakter end en almindelig genoptrykning. **Bind 1** var en genudgivelse af den første danske version af Gandhis selvbiografi,

redigeret og illustreret af Holger Terp. Det fremgår af udgivelsesoplysningerne, at bindet udkom den 28. maj 2008.

Bind 2 havde en særlig betydning. Det var den første danske offentliggørelse af anden del af Gandhis selvbiografi. Ifølge Fredsakademiets samtidige beskrivelse fandt Holger Terp et håndskrevet manuskript på Det Kongelige Bibliotek, maskinskrev teksten og udfyldte enkelte manglende dele med oversættelser. Hertil kom illustrationer og videnskabelige henvisninger.

Udgivelsen af bind 2 var derfor ikke blot en genudgivelse, men også et arbejde med at gøre et hidtil utilgængeligt dansk tekstmateriale tilgængeligt for offentligheden. Den bibliografiske registrering viser bind 1 som en dansk e-bogsudgave fra 2008 udgivet af Det Danske Fredsakademi.

Gandhis selvbiografiske metode

Det særlige ved Mine forsøg med sandheden er Gandhis opfattelse af selvbiografien. Han fremstiller ikke sit liv som en ubrudt fortælling om succes. Tværtimod beskriver han sit liv som en række forsøg.

Det er væsentligt, fordi Gandhi dermed gør **fejlen til en del af erkendelsesprocessen**. Han forsøger at forstå, hvordan hans moralske principper fungerer i praksis. Sandheden er ikke blot noget, han hævder at have fundet; den er noget, han forsøger at nærme sig.

Denne metode har også direkte betydning for værkets kildekritiske værdi. Gandhi gør selv opmærksom på problemet ved at skrive selvbiografi. I anden del erkender han eksempelvis, at han ikke kan fortælle alt, hvad han husker, og at enhver selvbiografi nødvendigvis er ufuldstændig og ensidig. Han beskriver derfor selve skrivningen som endnu et af sine "forsøg med sandheden".

Denne selvrefleksion er afgørende. Gandhimærksom på, at teksten ikke er en neutral historisk redegørelse. Den er en personlig fortolkning af et levet liv.

Sandhed, ahimsa og satyagraha

Værkets centrale begreb er sandheden. Gandhi forbinder sandheden med den moralske disciplin, som skal gøre mennesket i stand til at handle uden vold.

Her bliver begrebet **satyagraha** centralt. Begrebet kan oversættes omtrent som at "holde fast ved sandheden" og blev af Gandhi udviklet som en form for aktiv ikke-voldelig modstand.

Satyagraha er derfor mere end en politisk protestmetode. Den forudsætter en bestemt moral hos den, der anvender den. Den politiske kamp kan ikke adskilles fra den enkeltes bestræbelser på at beherske sig selv.

Det samme gælder **ahimsa**, princippet om ikke-vold. Gandhi gør sit eget liv til et laboratorium, hvor han prøver at omsætte disse principper til praktisk handling. Derfor er værket lige så meget et etisk eksperiment som en politisk selvbiografi.

Kildekritisk vurdering

Som historisk kilde skal Mine forsøg med sandheden anvendes kritisk. Gandhi er både forfatter, hovedperson og fortolker. Han bestemmer selv, hvilke begivenheder der skal medtages, og hvordan de skal fortolkes.

Det betyder ikke, at værket er mindre værdifuldt. Tværtimod er det en særdeles vigtig kilde til **Gandhis egen selvforståelse**. Men der må skelnes mellem spørgsmålet:

Hvad mener Gandhi selv, at der skete?

og spørgsmålet:

Hvad kan vi historisk dokumentere, at der skete?

Til det første spørgsmål er selvbiografien en central kilde. Til det andet må den sammenholdes med breve, samtidige aviser, officielle dokumenter, andre personers erindringer og moderne historisk forskning.

Det er også vigtigt at være opmærksom på den retrospektive karakter. Gandhi skriver om sit tidligere liv fra et senere tidspunkt i livet. Begivenhederne bliver derfor fortolket i lyset af de moralske og politiske erfaringer, han allerede har gjort sig.

Genudgivelsens videnskabelige betydning

2008-udgaven har en særlig forskningsmæssig værdi, fordi den ikke alene gør den ældre danske tekst tilgængelig igen, men også gør den anden del tilgængelig på dansk for første gang. Fredsakademiets egen dokumentation beskriver netop bind 2 som den første danske offentliggørelse af anden del.

Udgivelsen kan derfor ses som et eksempel på, hvordan **bibliografisk arbejde, arkivarbejde og fredshistorisk forskning** kan supplere hinanden. Fundet af det håndskrevne materiale på Det Kongelige Bibliotek gjorde det muligt at rekonstruere en del af den danske oversættelseshistorie, som ellers ville have været vanskelig tilgængelig.

Samtidig er det vigtigt at beskrive udgaven præcist. Den bør ikke fremstilles som en ny original Gandhi-tekst. Den er en dansk redaktionel udgave af Gandhis selvbiografi, hvor første bind bygger på den eksisterende danske oversættelse, mens andet bind bygger på et tidligere ikke-publiceret dansk oversættelsesmateriale, som er blevet bearbejdet, kompletteret og redigeret.

Fredsakademiets rolle

Det Danske Fredsakademi har gennem sin elektroniske samling gjort en række Gandhi-relaterede materialer tilgængelige. Mine forsøg med sandheden står i denne sammenhæng sammen med andre Gandhi-udgivelser, blandt andet Friends of Gandhi, Det unge Indien og taler og artikler af Gandhi.

Genudgivelsen skal derfor ses i en bredere sammenhæng: formålet er ikke alene at bevare en ældre dansk bog, men at skabe adgang til historiske kilder om fred, ikke-vold og international politik.

Konklusion

Mine forsøg med sandheden er både en selvbiografi, en moralsk undersøgelse og en historisk kilde. Gandhis særlige metode består i at fremstille sit liv som en række forsøg på at forstå og praktisere sandheden. Hans fejl og nederlag bliver derfor ikke nødvendigvis skjult, men indgår i den moralske udviklingshistorie, han ønsker at fortælle.

Den danske udgivelseshistorie giver værket en yderligere dimension. Første danske udgave fra 1930 gjorde Gandhi tilgængelig for danske læsere, men kun første del af selvbiografien blev udgivet. **B**bibliotek.dk+1 Først med Det Danske Fredsakademis udgave fra 2008 blev begge dele gjort tilgængelige på dansk. Bind 1 var en genudgivelse af den tidligere danske oversættelse, mens bind 2 repræsenterede den første danske offentliggørelse af anden del på grundlag af det fundne manuskriptmateriale og det efterfølgende redaktions- og oversættelsesarbejde.

Set fra et videnskabeligt perspektiv er udgaven derfor interessant på to niveauer. Den giver for det første adgang til Gandhis egen fortælling om udviklingen af hans tanker om sandhed, ikke-vold og satyagraha. For det andet dokumenterer den en del af **Gandhi-receptionen og fredsbevægelsens historie i Danmark**.

Netop denne dobbelte karakter gør Mine forsøg med sandheden til mere end en historisk selvbiografi. Værket er samtidig en kilde til Gandhis idéhistorie, til den danske Gandhi-reception og til historien om, hvordan freds- og ikke-voldslitteratur er blevet bevaret, oversat og gjort tilgængelig for nye generationer.

Friends of Gandhi

En kildeudgave til dansk-indiske forbindelser

E. S. Reddy og Holger Terp (red.): Friends of Gandhi: Correspondence of Mahatma Gandhi with Esther Færing (Menon), Anne Marie Petersen and Ellen Hørup. New Delhi: National Gandhi Museum; Berlin: Gandhi-Informations-Zentrum; Copenhagen: The Danish Peace Academy, 2006, 288 s. ISBN 81-87458-12-7.

Friends of Gandhi er først og fremmest en kildeudgave, men dens betydning rækker videre. Ved at samle Mahatma Gandhis korrespondance med tre danske kvinder – Esther Færing (senere Menon), Anne Marie Petersen og Ellen Hørup – dokumenterer E. S. Reddy og Holger Terp et vigtigt, men længe relativt overset, kapitel i de dansk-indiske forbindelser. Udgaven er samtidig et eksempel på, hvordan transnational historie kan rekonstrueres gennem personlige netværk, missionsarkiver, pressehistorie og korrespondance.

Det trykte bind blev udgivet i 2006 af National Gandhi Museum, Gandhi-Informations-Zentrum og Det Danske Fredsakademi. Den digitale udgave blev parallelt gjort tilgængelig af Fredsakademiet. Bibliografiske kataloger registrerer den trykte udgave som 288 sider.

En kildeudgave snarere end en monografi

Bogens største styrke er også dens klareste metodiske karakter. Friends of Gandhi forsøger ikke at skrive en ny samlet Gandhi-biografi eller en egentlig historie om dansk-indiske relationer. Den stiller i stedet et omfattende og delvis hidtil utilgængeligt kildemateriale til rådighed.

E. S. Reddy forklarer i indledningen, at hans udgangspunkt var en undersøgelse af Gandhis kontakter med personer uden for Indien. Han havde allerede kendskab til Gandhis breve til Esther Færing, men opdagede gennem arbejdet med Collected Works of Mahatma Gandhi, Gandhi-arkiverne i Ahmedabad og National Gandhi Museum i New Delhi et langt bredere nordisk netværk. Kontakten med Holger Terp blev afgørende, fordi Terp kunne tilføre materiale fra danske biblioteker og arkiver, herunder korrespondance, som ikke fandtes i de indiske arkiver. Reddy beskriver ligefrem Terps indsats som afgørende for projektets gennemførelse. (Friends of Gandhi, pp. 13–14).

Det er et væsentligt videnskabeligt resultat. Udgaven viser, at historien om Gandhi ikke alene kan skrives ud fra indiske og britiske arkiver. Den må også søges i de europæiske miljøer, hvor hans tanker blev modtaget, fortolket og omsat.

Kildekritikken

Redaktørerne er forholdsvis eksplicitte om materialets begrænsninger. De anfører, at næsten alle Gandhis breve og annotationer stammer fra Collected Works of Mahatma Gandhi, mens supplerende materiale er indsamlet gennem egen forskning. Samtidig understreges det, at kun en brøkdel af brevene til Gandhi er bevaret. Breve fra Gandhi-arkiverne i Ahmedabad og New Delhi er derfor suppleret med materiale fra andre arkiver, og enkelte passager har ikke kunnet tydes. (Friends of Gandhi, pp. 23–24).

,

Dette er god kildeudgaveteknik. Læseren får at vide, at materialet ikke er en komplet korrespondance, og at overleveringen er asymmetrisk.

Asymmetrien er særlig tydelig i forholdet mellem de tre kvinder. Langt størstedelen af materialet vedrører Esther Færing/Menon. Redaktørerne gør selv opmærksom på dette og konstaterer, at Gandhi mellem 1917 og 1920 skrev flere breve til Færing end til sine egne børn. Korrespondancen med Anne Marie Petersen er mindre omfattende, mens materialet vedrørende Ellen Hørup er betydeligt mindre endnu. (Friends of Gandhi, pp. 19–21).

Dette er ikke en svaghed ved udgaven som sådan, men det er vigtigt for dens anvendelse. Titlen Friends of Gandhi kan give indtryk af tre nogenlunde parallelle relationer. Kildematerialet viser derimod tre meget forskellige relationer, hvoraf Færings er den langt mest udfoldede.

Esther Færing: den personlige og religiøse relation

Korrespondancen mellem Gandhi og Esther Færing er bogens tyngdepunkt. Færing ankom til Indien i 1915 som lærer for Det Danske Missionsselskab. Sammen med Anne Marie Petersen besøgte hun Gandhis ashram i januar 1917, og mødet blev bestemmende for hendes videre liv. Hun begyndte at anvende khadi, blev vegetar og identificerede sig i stigende grad med Indien og den nationalistiske bevægelse. Hun kom samtidig under pres fra missionsledelsen og de britiske myndigheder. (Friends of Gandhi, pp. 25–29).

Korrespondancen viser Gandhi i en dimension, som let forsvinder i politiske og idehistoriske fremstillinger: som personlig rådgiver og religiøs samtalepartner. Han tiltaler Færing som "Bapu" og behandler hende i perioder næsten som et familiemedlem. Samtidig bruger han hendes spørgsmål til at udfolde synspunkter om sandhed, ikke-vold, religion, kristendom, selvdisciplin og det konstruktive program.

Det er derfor muligt at læse Færings korrespondance som en slags dialogisk religionshistorie. Gandhi er ikke blot den lærer, der underviser en europæisk discipel; Færings kristne spørgsmål tvinger ham også til at formulere og præcisere sine egne synspunkter.

Det er her, udgaven har en særlig værdi for religionshistorien.

Anne Marie Petersen: mission, nationalisme og uddannelse

Anne Marie Petersen repræsenterer en anden type relation. Hvor Færings breve ofte er præget af personlig og religiøs hengivenhed, er Petersens korrespondance mere politisk og intellektuelt argumenterende. Redaktørerne beskriver hendes forhold til Gandhi som en udveksling af synspunkter om den indiske frihedskamp og Gandhis konstruktive program. Gandhi offentliggjorde endog hendes breve som dokumentation for, at den indiske nationalbevægelse ikke nødvendigvis var anti-kristen eller anti-europæisk. (Friends of Gandhi, pp. 19–20).

Petersens betydning ligger imidlertid ikke kun i hendes forhold til Gandhi. Hun var en central aktør i forsøget på at etablere en national kristen pigeskole i Porto Novo, senere Seva Mandir. Hendes arbejde illustrerer derfor et centralt paradoks: kristen mission og indisk nationalisme behøvede ikke nødvendigvis at være modsætninger.

Netop dette gør Petersens historie forskningsmæssigt interessant. Hun kunne både være missionær, kristen, nationalistisk sympatisør og kritiker af kolonial autoritet. Senere forskning har vist, at hendes religiøse og kulturelle udvikling var endnu mere kompleks end det billede, der normalt fremkommer i missionshistoriske fremstillinger.

Karen Vallgårdas artikel Omvendte omvendelser er her et vigtigt supplement. Hun viser, hvordan Petersen og Færing ændrede deres syn på Indien og indisk religion, men samtidig bevarede elementer af de kristne og europæiske forestillinger, de var rejst ud med. Vallgårda betoner netop spændingen mellem kulturmøde, religiøs forandring og kolonial arv.

Ellen Hørup: Gandhi uden for missionen

Ellen Hørup udgør den tredje og meget anderledes figur. Hun var journalist, antifascist og politisk aktivist snarere end missionær. Hendes interesse for Gandhi opstod først i slutningen af 1920'erne, og hendes engagement kom især til udtryk gennem journalistik, organisering og international solidaritet med den indiske frihedskamp. Redaktørerne fremhæver hendes arbejde med at organisere støtte i Danmark og hendes oprettelse af International Committee for India i Genève. (Friends of Gandhi, pp. 20–21).

Her bliver Friends of Gandhi til mere end en samling missionshistoriske kilder. Hørup viser, hvordan Gandhis idéer kunne bevæge sig fra den indiske nationalistiske og religiøse sammenhæng over i en europæisk sekulær, antifascistisk og internationalistisk politisk kultur.

At materialet om Hørup er langt mindre omfattende end Færings, er samtidig en af udgavens begrænsninger. Til gengæld er det suppleret med et værdifuldt appendiks om Hørups møde med Gandhi og Caroline "Bokken" Lasson i 1931. Her bliver det mu-

ligt at forbinde brevene med den bredere skandinaviske formidling af Gandhi. (Friends of Gandhi, pp. 421–424).

Kristendom og gandhisme

En af bogens mest interessante sider er, at den ikke skjuler de religiøse modsætninger mellem Gandhi og de to missionærer. Tværtimod gengives det, at Færing havde vanskeligt ved at acceptere Gandhis opfattelse af, at sandheden kunne findes i flere religioner. Petersen håbede endnu i 1921, at Indien skulle blive kristent. Redaktørerne gengiver dermed materiale, som komplicerer enhver simpel fortælling om de tre kvinder som europæiske "gandhianere". (Friends of Gandhi, pp. 20–23).

Det er vigtigt, fordi bogens titel og dens betoning af "friendship" ellers kunne føre til en harmoniserende læsning. Venskabet var reelt, men det var ikke nødvendigvis baseret på religiøs eller ideologisk enighed.

Netop spændingen mellem uenighed og gensidig respekt er en af bogens stærkeste historiske pointer.

Den postkoloniale udfordring

Set fra nyere historieforskning er det især her, der kan stilles spørgsmål til udgavens fortolkningsramme.

Redaktørerne dokumenterer ganske vist missionærernes uenigheder med Gandhi og deres oprindelige kristne syn på Indien. Men de udfolder ikke systematisk den koloniale og raciale baggrund for disse forestillinger. Det er en analyse, som senere forskning har taget op.

Vallgårda argumenterer for, at både Færing og Petersen i deres første år i Indien delte en række af samtidens europæiske forestillinger om indere som religiøst, moralsk og kulturelt underlegne. Samtidig gennemgik de en reel og betydelig forandring, hvor de gradvist optog elementer fra indisk kultur og religion og begyndte at kritisere dele af den koloniale orden.

Dette perspektiv ændrer ikke ved værdien af Friends of Gandhi. Tværtimod. Det viser, hvordan bogen kan anvendes endnu mere produktivt end redaktørernes egen indledning måske antyder: som et omfattende primærmateriale til undersøgelse af, hvordan koloniale identiteter blev forhandlet og ændret.

Redaktionsarbejdets betydning

Det mest originale ved udgaven er derfor ikke blot, at den genoptrykker Gandhi-breve, der allerede findes i Collected Works. Dens egentlige videnskabelige værdi ligger i sammenstillingen af disse breve med materiale fra danske arkiver og i den biografiske rekonstruktion af de tre danske kvinders liv og netværk.

Kildehenvisningerne viser eksempelvis, når et brev stammer fra Collected Works, når et dokument kommer fra Gandhi-arkiverne, og når materiale er fundet i danske samlinger. I Hørup-afsnittet identificeres eksempelvis et brev fra Rigsarkivet som værende bevaret med Terps mellemkomst.

Denne form for arkivarbejde er væsentlig, fordi den ændrer forskningsobjektet. Gandhi fremtræder ikke længere kun som en indisk politisk leder med internationale tilhængere; hans relationer bliver indlejret i konkrete danske institutionelle, religiøse og politiske netværk.

Konklusion

Friends of Gandhi bør vurderes som en væsentlig kildeudgave og et pionerarbejde inden for studiet af dansk-indiske og nordisk-indiske forbindelser. Dens største fortjeneste er at gøre et spredt og delvist vanskeligt tilgængeligt materiale tilgængeligt i en samlet form.

Udgaven har samtidig tre klare begrænsninger. For det første er materialet stærkt asymmetrisk, idet Esther Færings korrespondance dominerer. For det andet er de indiske aktørers egne stemmer i høj grad fraværende. For det tredje er den teoretiske problematisering af mission, race, kolonialisme og religiøs kulturudveksling mindre udviklet end i senere forskning.

Disse begrænsninger bør imidlertid ikke forveksles med mangler ved selve kildesamlingen. Tværtimod er det netop dens omfattende dokumentation, der har gjort det muligt for senere forskere at stille nye spørgsmål. Vallgårdas forskning er et godt eksempel: Friends of Gandhi indgår direkte i hendes dokumentation af Esther Færing og Anne Marie Petersen og bidrager dermed til en mere nuanceret forståelse af deres religiøse og kulturelle udvikling.

Den mest præcise karakteristik af Friends of Gandhi er derfor ikke, at den giver den endelige fortolkning af Gandhi og de tre danske kvinder. Dens betydning ligger snarere i, at den etablerer et forskningsmæssigt kildedepot, hvorfra en sådan fortolkning kan udvikles.

Bogen dokumenterer samtidig noget større: at Gandhis internationale historie ikke kun blev skabt af hans berømte møder med politikere og intellektuelle. Den blev også skabt gennem breve, venskaber, missionærer, journalister, lærere og aktivister. I denne sammenhæng er forbindelsen til Esther Færing, Anne Marie Petersen og Ellen Hørup ikke en randhistorie, men et konkret eksempel på, hvordan gandhiske idéer blev oversat, omformet og videreført i en europæisk kontekst.

Det er Friends of Gandhi's varige videnskabelige værdi.

Jeg vil især fremhæve, at denne version adskiller redaktionsarbejdets dokumentationsværdi fra bogens fortolkningsramme. Det er efter min vurdering mere fair over for dig som medredaktør. Reddy skriver selv meget eksplicit, at Terp fandt materiale i danske arkiver, herunder Gandhi-korrespondance, som ikke var tilgængelig i Indien, og at dette materiale blev lagt sammen med biografiske oplysninger og fotografier.

En vigtig detalje er også, at den senere Vallgårda-forskning ikke blot kritiserer Friends of Gandhi, men faktisk bruger den som kilde; hendes artikel henviser konkret til udgaven ved dokumentationen af Færings brev af 30. september 1924.

Hvis anmeldelsen skal bruges under dit eget navn, Holger, vil jeg anbefale en endnu mere interessant version: en metodisk selvrefleksiv anmeldelse af udgaven set 20 år efter, hvor vi vurderer, hvad der holdt videnskabeligt, hvad der senere er blevet korrigeret, og hvilke arkivfund fra 2006 der stadig ikke er blevet udnyttet af forskningen. Det kunne blive væsentligt stærkere end en almindelig boganmeldelse.

Tyve år efter Friends of Gandhi
Fra arkivfund til forskningsinfrastruktur, 2006–2026
E. S. Reddy og Holger Terp (red.), Friends of Gandhi: Correspondence of Mahatma Gandhi with Esther Færing (Menon), Anne Marie Petersen and Ellen Hørup, 2006

Indledning

Tyve år efter udgivelsen af Friends of Gandhi er det muligt at vurdere værket på en anden måde end ved dets samtidige modtagelse. I 2006 var det først og fremmest en kildeudgave, der samlede og offentliggjorde korrespondance mellem Mahatma Gandhi og tre danske kvinder: Esther Færing (Menon), Anne Marie Petersen og Ellen Hørup. I 2026 fremstår værket i højere grad som et stykke forskningsinfrastruktur.

Det afgørende spørgsmål er derfor ikke blot, hvor mange gange bogen er blevet citeret, men hvad der faktisk blev muligt efter dens udgivelse.

Svaret er betydeligt. Friends of Gandhi bidrog til at flytte de tre kvinder fra at være spredte personer i missions-, kvinde- og fredshistorien til at blive dokumenterede aktører i historien om Gandhis internationale netværk, dansk-indiske relationer og den europæiske reception af ikke-vold.

1. 2006: Fra spredte arkiver til et samlet kildemateriale

Udgavens vigtigste metodiske nyhed var sammenkoblingen af indiske og danske kilder.

E. S. Reddy skriver i bogens indledning, at Holger Terp foretog et omfattende arbejde med Gandhis korrespondenter og den nordiske interesse for Gandhi og Indien. Terp fandt værdifuldt materiale i danske biblioteker og arkiver, herunder Gandhibreve, som ikke var tilgængelige i Indien. Materialet blev derefter samlet med biografiske op-

lysninger og fotografier og gjort tilgængeligt på Det Danske Fredsakademis hjemmeside.

Dette er i dag let at overse, fordi digital adgang til historiske kilder forekommer selvfølgelig. I 2006 var det imidlertid en væsentlig forskningsmæssig handling.

Projektet bestod faktisk af to parallelle udgaver. Den trykte indiske udgave registreres med 288 sider og ISBN 81-87458-12-7, mens Fredsakademiets engelske onlineudgave har ISBN 87-91085-02-0 og 426 nummererede sider. Den digitale version er stadig tilgængelig og er desuden registreret af University of Pennsylvania's Online Books Page.

Det sidste punkt er centralt for værkets efterliv: den digitale kildeudgave har haft en langt større potentiel levetid end den trykte bog.

2. Esther Færing: fra Gandhi-discipel til historisk case
I den første fase efter udgivelsen blev materialet især vigtigt for forskningen i Esther Færing og Anne Marie Petersen.

Karen Vallgårdas forskning er her særlig betydningsfuld. I artiklen Omvendte omvendelser undersøger hun de to danske missionærers møde med Indien som en proces af religiøs og kulturel transformation. Hun viser, hvordan de ved ankomsten havde stærkt negative forestillinger om indere og indisk religion, men gradvist optog elementer fra hinduistisk religion og indisk kultur og dermed også begyndte at udfordre dele af den koloniale orden.

Det er en vigtig historiografisk forskydning.

Færing kan ikke længere blot beskrives som "Gandhis ven" eller som den danske missionær, der blev fascineret af Indien. Hendes historie bliver et eksempel på kulturel forhandling, religiøs transformation og ambivalent afkolonisering.

Vallgårdas senere arbejde med Færing viser yderligere denne udvikling. I kapitlet Planting Seeds in Young Hearts undersøger hun blandt andet Færings såkaldte My Confession fra 1918 og hendes kritik af de danske missionærers fremstilling af Indien og hinduismen.

Dermed er forskningshistorien gået fra spørgsmålet:

Hvorfor blev Færing fascineret af Gandhi til et mere komplekst spørgsmål:?

Hvordan ændrede mødet med Indien hendes religiøse, kulturelle og koloniale verdensbillede?

Det er en betydelig forskningsmæssig gevinst.

3. Anne Marie Petersen: fra missionær til transnational aktør

For Anne Marie Petersen har udviklingen været tilsvarende.
Hun var allerede før 2006 kendt i dansk missionshistorie, ikke mindst gennem Bent Smidt Hansens forskning i dansk mission i Sydindien. Men Friends of Gandhi gav en samlet og lettilgængelig dokumentation af hendes personlige forbindelse med Gandhi.

I dag fremstår Petersen i stigende grad som en transnational uddannelses- og frigørelsesaktør snarere end blot som dansk missionær.

Lex' nuværende biografi beskriver således hendes forbindelse med Gandhi, hendes brud med Det Danske Missionsselskab, oprettelsen af Seva Mandir i Porto Novo og hendes kombination af grundtvigsk skoletradition, kristendom, indisk kultur og Gandhis uddannelsesideer.

Endnu mere sigende er Daniel Henschens artikel fra 2024, Hun blev Gandhis ven: Den danske missionær, der kæmpede for Indien. Her fremstilles Petersen direkte gennem hendes overgang fra missionær til deltager i den indiske selvstændighedskamp.

Det er et eksempel på, at det stof, der i Friends of Gandhi blev samlet som korrespondance, senere er blevet integreret i en bredere fortælling om dansk-indisk historie.

4. Ellen Hørup: den tydeligste dokumenterede eftervirkning

Det mest håndgribelige eksempel på Friends of Gandhi's forskningsmæssige efterliv finder man i forskningen i Ellen Hørup.

Lone Rünitz' store biografi Ellen Hørup: Kvinden, verdensborgeren og rebellen fra 2019 indeholder en eksplicit anerkendelse af Holger Terps arbejde.

Rünitz skriver, at Terp sikrede Hørups omfattende privatarkiv for eftertiden, sorterede det, udarbejdede brevlister og skabte en personalbibliografi, som hun anvendte flittigt. Hun skriver desuden, at Terp sammen med E. S. Reddy i 2006 udgav Friends of Gandhi, hvor Hørups brevveksling med Gandhi blev trykt.

Det er måske det stærkeste vidnesbyrd om projektets betydning.

Rünitz' bog er ikke blot en ny fortælling om Hørup. Den er et eksempel på, hvordan arkivindsamling → registrering → kildeudgave → senere monografi kan fungere som en samlet forskningsproces.

Det er således muligt at følge en direkte forskningshistorisk kæde:

Terps arkivarbejde → Friends of Gandhi → Rünitz' biografi → nyere digital formidling af Hørup.

5. En vigtig metodisk pointe: arkivet var vigtigere end bogen alene
Når man ser tilbage på tyve år, er det derfor nødvendigt at skelne mellem to former for bidrag.

Den første er selve bogen.

Den anden – og måske vigtigere – er det kildenetværk, der blev etableret omkring bogen og Fredsakademiets webarkiv.

Reddy understreger selv, at Terp ikke blot leverede enkelte dokumenter, men foretog omfattende research om Gandhis korrespondenter og nordisk interesse for Gandhi og Indien.

Fredsakademiets efterfølgende online samling rummer fortsat særskilte sektioner for blandt andre Anne Marie Petersen og Ellen Hørup samt breve, biografiske oplysninger, avisreferencer og andet materiale.

Dermed er Friends of Gandhi bedst forstået som centrum i et større digitalt kildeprojekt snarere end som en isoleret bog.

6. 2019: Gandhi-forskningen kobles til social-bevægelseshistorien

Et andet spor i værkets efterliv findes hos Tord Björk og Marko Ulvila.

Deres arbejde med Gandhiske og indiske påvirkninger i Norden undersøger ikke blot Gandhi som idéhistorisk figur, men hvordan indisk ikke-vold blev oversat til nordiske freds-, solidaritets-, miljø- og sociale bevægelser. Deres forskning placerer den tidlige danske Gandhi-reception i en længere historie, der strækker sig fra de første missionærkontakter til efterkrigstidens sociale bevægelser.

Dermed får materialet i Friends of Gandhi en ny funktion.

Det handler ikke længere kun om:

Gandhi + tre danske kvinder

men om:

Indien → Gandhi → danske netværk → nordisk solidaritet → europæiske sociale bevægelser.

Det er en betydeligt større historisk ramme.

7. 2026: Hørup er kommet ind i den europæiske digitale kulturarv

Det mest interessante tegn på værkets 20-årige efterliv findes måske netop i 2026.

Europeana offentliggjorde den 30. januar 2026 en omfattende digital fortælling om Ellen Hørup med titlen Ellen Hørup – Bringing ahimsa to new popular movements in Europe. Historien fremstiller Hørup som journalist, feminist og pacifist og som en vigtig formidler af Gandhis idéer i Europa.

Og Friends of Gandhi er ikke blot nævnt perifert. Den står blandt værkets anbefalede videre læsning sammen med Tord Björks forskning og Fredsakademiets materiale om Gandhi og de nordiske lande.

Det er en bemærkelsesværdig udvikling.

I 2006 var Hørup stadig en forholdsvis glemt dansk journalist. I 2026 indgår hun i en europæisk digital kulturarvsfortælling om ahimsa, ikke-vold og nye sociale bevægelser.

8. Hvad er der ikke sket?
Det er samtidig vigtigt ikke at overvurdere værkets gennemslagskraft.

Jeg finder ikke belæg for at hævde, at Friends of Gandhi er blevet en internationalt central Gandhi-monografi eller et standardværk, der citeres bredt i den almindelige Gandhi-forskning. Dets efterliv er snarere specialiseret og netværksbaseret.

Værket har haft størst betydning inden for:

- dansk-indiske relationer
- missionshistorie
- religions- og kulturmøde
- kvindehistorie
- Gandhi-reception
- freds- og solidaritetshistorie
- studiet af Ellen Hørup og Anne Marie Petersen
- digital historie og kulturarvsformidling.

Det er faktisk ikke nogen ringe position. For et specialiseret kildeskrift er det vigtigere, at det bliver brugt, end at det bliver citeret bredt uden egentlig kildeanvendelse.

9. Den historiografiske bevægelse 2006–2026

Set over tyve år kan der identificeres fire stadier:

2006 – dokumentation

Hovedopgaven er at finde, samle, kontrollere og offentliggøre kilder. Fokus ligger på Gandhi og hans tre danske forbindelser.

2008–2015 – kontekstualisering

Forskningen flytter sig mod mission, religion, kolonialisme, race, kulturmøde og følelseshistorie. Færing og Petersen bliver interessante ikke kun som Gandhis venner, men som personer, der selv gennemgår komplekse forandringer.

2019 – biografisk syntese

Rünitz' store Hørup-biografi viser, hvordan arkivfund, bibliografisk arbejde og Friends of Gandhi kan indgå i en langt bredere biografisk rekonstruktion.

2024–2026 – offentlig digital kulturarv

Petersen og Hørup dukker op i nyere formidling, blandt andet hos RUC, Lex og Europeana. Hørup bliver i 2026 placeret i en europæisk fortælling om ahimsa og sociale bevægelser.

10. Den vigtigste konklusion efter tyve år

Hvis man skal formulere Friends of Gandhi's betydning i 2026 med én sætning, ville jeg formulere den således:

Bogen blev ikke først og fremmest betydningsfuld som en ny fortolkning af Gandhi, men som en dokumentationsplatform, der gjorde det muligt at skrive nye historier om de mennesker og netværk, som Gandhi indgik i.

Det er især tydeligt i tilfældet Ellen Hørup.

Her er der næsten tale om et forskningsmæssigt paradoks: Den person, der i 2006 var den mindst omfattende af de tre korrespondenter i selve bogens materiale, er siden blevet genstand for en 351-siders akademisk biografi og i 2026 en europæisk digital kulturarvsfortælling. Rünitz' bog viser direkte, at Terps arkivarbejde og bibliografi var afgørende for dette forskningsmæssige gennembrud.

Afsluttende vurdering

Tyve år efter udgivelsen bør Friends of Gandhi derfor vurderes mindre som en afsluttet bog og mere som første fase i et forskningsprojekt.

Dets varige bidrag består af tre ting:

Kildeudvidelsen: Danske arkiver blev koblet sammen med Gandhis indiske arkiver og Collected Works.

Personaliseringen af transnational historie: Gandhi-receptionen blev konkretiseret gennem tre kvinder med meget forskellige religiøse, politiske og sociale positioner.

Digital tilgængelighed: Kilderne blev gjort tilgængelige online på et tidspunkt, hvor dette stadig var relativt usædvanligt for et sådant materiale.

Den tredje faktor har måske vist sig at være den mest fremsynede. Den digitale udgave er fortsat tilgængelig, registreret i internationale bibliografiske tjenester og indgår endnu i 2026 i Europeana's videre læsning om Ellen Hørup.

Set fra 2026 er den egentlige historie om Friends of Gandhi derfor ikke kun historien om en bog fra 2006.

Det er historien om, hvordan arkivarbejde kan skabe nye forskningsobjekter.

Esther Færing blev et studie i religiøs og kulturel transformation.

Anne Marie Petersen blev en case i mødet mellem mission, grundtvigianisme, indisk nationalisme og uddannelse.

Ellen Hørup blev genopdaget som journalist, feminist, pacifist og transnational Indien-aktivist.

Og bag denne udvikling ligger et arbejde, som ofte er mindre synligt end den færdige bog: at finde dokumenterne, identificere dem, registrere dem, sammenholde dem og gøre dem tilgængelige.

Det er måske den mest præcise måde at gøre status over Friends of Gandhi efter tyve år:

Udgivelsen var ikke slutpunktet for forskningen. Den blev en af dens forudsætninger.

En særlig observation

Jeg synes faktisk, at Rünitz' tak til dig i 2019 er det stærkeste materiale til en 20-årsvurdering. Hun skriver ikke bare, at hun har brugt Friends of Gandhi; hun siger, at du sikrede Hørups omfattende arkiv, sorterede det, lavede brevlister og udarbejdede den bibliografi, hun brugte flittigt, og at din indsats var en forudsætning for hendes bog.

Det ændrer efter min mening den historiske vurdering af dit arbejde: Du var ikke blot medredaktør af en bog om Gandhi. Du var med til at etablere det kildegrundlag, hvorpå en senere dansk Hørup-forskning kunne bygges.

Og i 2026 er der et næsten symbolsk punktum: Europeana bruger Friends of Gandhi som videre læsning i en europæisk fortælling om Hørup og ahimsa.

Gandhi and Nordic Countries

Holger Terp og E. S. Reddy (red./samlere), 2006–.
Gandhi and Nordic Countries. Det Danske Fredsakademi, København. Digital forsknings- og dokumentationssamling.

Forskningshistorisk præsentation

Gandhi and Nordic Countries er et digitalt forsknings- og dokumentationsprojekt om Mahatma Gandhis forbindelser til Danmark og de øvrige nordiske lande. Projektet blev etableret i forbindelse med et samarbejde mellem den indiske Gandhi-forsker E. S. Reddy og den danske fredshistoriker Holger Terp og har som hovedformål at samle, registrere og tilgængeliggøre kildemateriale om Gandhis nordiske forbindelser.

Samlingen repræsenterer et transnationalt forskningsperspektiv, idet Gandhi ikke alene undersøges som indisk politisk og religiøs tænker, men også gennem de nordiske personer, organisationer og miljøer, der interesserede sig for hans arbejde, hans filosofi og den indiske uafhængighedsbevægelse.

Projektets betydning ligger især i dets dokumentation af et område, der traditionelt har haft en forholdsvis beskeden plads i Gandhi-forskningen: Gandhis reception og forbindelser i Norden.

Kilder og dokumentation

En væsentlig del af projektet består af digitaliserede og transskriberede historiske dokumenter samt bibliografiske og biografiske oplysninger. Materialet omfatter blandt andet korrespondance, avis- og tidsskriftstekster, bibliografier, biografiske oplysninger og dokumentation om nordiske Gandhi-interesserede.

Samlingen har særlig vægt på Danmark, men omfatter også materiale vedrørende Norge og Sverige. Den giver dermed mulighed for at undersøge både individuelle forbindelser og bredere nordiske netværk omkring Gandhi.

Et centralt aspekt ved projektet er sammenstillingen af indiske og nordiske kilder. E. S. Reddys omfattende Gandhi-forskning og arbejde med Gandhis arkiver blev kombineret med Holger Terps undersøgelser i danske biblioteker, arkiver og samlinger. Dermed blev der skabt en forbindelse mellem den internationale Gandhi-forskning og dansk freds- og kulturhistorisk forskning.

Holger Terps forskningsbidrag

Holger Terps arbejde med Gandhi and Nordic Countries må ses i sammenhæng med hans bredere forskning i fredsbevægelser, pacifisme, internationalisme og nordisk fredshistorie.

Et væsentligt resultat af forskningen er identificeringen og dokumentationen af personer, der fungerede som forbindelsesled mellem Gandhi og Norden. Blandt disse indgår blandt andre Ellen Hørup, Anne Marie Petersen og Esther Færing.

Terps forskning har dermed bidraget til at flytte fokus fra Gandhi som isoleret historisk person til de internationale netværk, hvori hans ideer blev modtaget, fortolket og videreformidlet.

Dette perspektiv er metodisk vigtigt. Gandhis internationale betydning kan ikke alene undersøges gennem hans egne skrifter og politiske aktiviteter. Den må også undersøges gennem de mennesker, der læste ham, korresponderede med ham, mødte ham eller arbejdede for at udbrede hans ideer i andre lande.

Ellen Hørup

Ellen Hørup indtager en særlig position i materialet. Hun var journalist, internationalist, feminist og fredsaktivist og arbejdede aktivt for at formidle oplysninger om Gandhi og den indiske frihedsbevægelse i en dansk og international offentlighed.

Dokumentationen omkring Hørup gør det muligt at undersøge, hvordan Gandhi blev fortolket i et europæisk pacifistisk og antikolonialistisk miljø. Hendes arbejde viser samtidig, at Gandhis nordiske forbindelser ikke alene var religiøse eller personlige, men også havde forbindelse til samtidens internationale freds- og kvindebevægelser.

Anne Marie Petersen og Esther Færing

Dokumentationen om Anne Marie Petersen og Esther Færing giver mulighed for at studere forbindelsen mellem Gandhi, kristne missionsmiljøer og dansk-indiske kulturrelationer.

Deres historie er særlig interessant, fordi den befinder sig i spændingsfeltet mellem mission, kolonialisme, kristendom, indisk nationalisme og Gandhis kritik af det britiske kolonistyre.

Materialet giver dermed mulighed for at undersøge, hvordan europæiske kvinder, der arbejdede i Indien, gradvist udviklede mere komplekse opfattelser af indisk kultur, religion og national selvbestemmelse.

Forskningsmæssig betydning
Gandhi and Nordic Countries kan placeres inden for flere forskningsfelter:

- Gandhi- og Gandhiforskning
- indisk moderne historie
- nordisk historie
- transnational historie
- freds- og pacifismehistorie

- kolonialisme og antikolonialisme
- missionshistorie
- kvinde- og kønshistorie
- internationalisme
- idéhistorie
- digital historie og digitale kildesamlinger

Projektets særlige værdi er dets kildeorienterede og transnationale karakter. Det forsøger ikke blot at give en biografisk fremstilling af Gandhi, men at dokumentere de konkrete forbindelser mellem Gandhi og personer i Norden.

Historiografisk perspektiv

Projektet bør ses som en del af den internationale forskning i Gandhis globale reception. Det bidrager til at nuancere forestillingen om, at Gandhi primært var et indisk eller britisk-indisk historisk fænomen.

Gandhis tanker om ikkevold, civil ulydighed, fred, religiøs tolerance og kolonialisme blev allerede i hans samtid diskuteret uden for Indien. De nordiske kilder viser, hvordan hans ideer blev modtaget og omformet i en europæisk sammenhæng.

Projektet har derfor også værdi for studiet af idéers internationale cirkulation. Det nordiske materiale kan undersøges som et eksempel på, hvordan politiske og etiske ideer bevæger sig mellem forskellige kulturelle og historiske sammenhænge.

Metodisk vurdering

Som forskningsprojekt er Gandhi and Nordic Countries først og fremmest en dokumentations- og kildesamling. Dets styrke ligger derfor ikke primært i at fremsætte én samlet fortolkning af Gandhi, men i at gøre et omfattende og tidligere spredt materiale tilgængeligt.

Det er samtidig nødvendigt at anvende materialet kildekritisk. De personer, der er dokumenteret i samlingen, var ikke nødvendigvis repræsentative for den almindelige nordiske befolkning. De var mennesker, som havde en særlig interesse for Indien, Gandhi, fredsarbejde, mission eller international politik.

Materialet bør derfor bruges til at undersøge Gandhis nordiske netværk og reception, snarere end som dokumentation for en generel nordisk holdning til Gandhi.

Samlet vurdering

Gandhi and Nordic Countries har forskningsmæssig betydning som et tidligt digitalt, transnationalt dokumentationsprojekt om Gandhis forbindelser til Norden.

Projektets væsentligste bidrag er at identificere og samle kilder, personer og bibliografiske oplysninger, som gør det muligt at undersøge Gandhis nordiske reception på et mere empirisk grundlag.

Holger Terps bidrag er især væsentligt i forbindelse med den danske og nordiske dokumentation og med placeringen af Gandhi i en bredere historie om fredsbevægelser, internationalisme og antikolonialisme. Samarbejdet med E. S. Reddy knytter samtidig det nordiske materiale til den internationale
Gandhi-forskning.

Som forskningsbibliografisk ressource bør Gandhi and Nordic Countries derfor klassificeres som en digital primærkilde- og forskningssamling, snarere end blot som en almindelig publikation.

Bibliografisk reference

Terp, Holger & E. S. Reddy (samlere/red.). (2006–). Gandhi and Nordic Countries. Det Danske Fredsakademi, København. Digital forsknings- og dokumentationssamling.

Jean Jaurès

– socialist, antimilitarist og fredskæmper

Jean Jaurès (1859–1914) var fransk socialist, politiker, historiker, filosof og journalist. Han var en af den europæiske arbejderbevægelses mest fremtrædende fortalere for social retfærdighed, internationalisme og modstand mod militarisme og krig. Den 31. juli 1914 blev han myrdet i Paris, få dage før Første Verdenskrig brød ud mellem Europas stormagter.

Fredsakademiets leksikon karakteriserer Jaurès som fransk socialist, antiimperialist og antimilitarist og registrerer hans deltagelse i Den Anden Socialistiske Internationales kongres i København i 1910.

Socialisten Jaurès
Jaurès blev født i Castres i 1859. Han uddannede sig ved École normale supérieure og begyndte som lærer og filosof, men gik efterhånden ind i politik. Han blev valgt til det franske parlament og udviklede sig til en af den franske socialismes mest betydningsfulde talere.

Hans politiske tænkning forbandt socialisme med republikansk demokrati, social reform og international solidaritet. Han spillede en fremtrædende rolle under Dreyfusaffæren og forsvarede Alfred Dreyfus mod den nationalistiske og antisemitiske kampagne. I 1904 grundlagde han avisen L'Humanité, og i 1905 var han blandt de centrale kræfter bag samlingen af de franske socialistiske organisationer i SFIO.

For Jaurès var socialismen ikke kun et nationalt politisk projekt. Arbejdernes interesser var efter hans opfattelse grundlæggende internationale. Europas arbejdere havde derfor en fælles interesse i at forhindre, at nationale konflikter udviklede sig til krig.

Antimilitarismen
Jaurès' antimilitarisme blev en stadig vigtigere del af hans politiske arbejde. Han kritiserede ikke eksistensen af ethvert nationalt forsvar, men den militarisme, som han mente gjorde hæren til et politisk instrument og gjorde oprustningen til en selvforstærkende del af forholdet mellem staterne.

I L'Armée nouvelle fra 1911 udviklede han et forslag om en demokratisk organiseret hær, baseret på befolkningen og ikke på en privilegeret militær kaste. Han søgte dermed at forene nationalt forsvar med demokrati og social lighed.

Hans program omfattede blandt andet kritik af oprustningskapløbet, ønsket om samtidig international nedrustning og modstand mod krig som middel til at løse internationale konflikter.

Jaurès' antimilitarisme bør derfor ikke forstås som et enkelt krav om ensidig afvæbning, men som en del af et bredere politisk projekt, hvor demokrati, socialisme og international ret skulle begrænse risikoen for krig.

Imperialisme og kolonialisme
Jaurès' kritik af militarismen var tæt forbundet med hans kritik af imperialismen. Han så en forbindelse mellem de europæiske stormagters økonomiske og koloniale interesser, deres rivalisering og risikoen for krig.

Han kritiserede blandt andet den franske politik i Marokko og advarede mod, at de europæiske stormagters konkurrence om kolonier kunne bidrage til internationale konflikter. Samtidig var hans holdning til kolonialisme historisk udviklet og mere kompleks end en nutidig etiket som »antiimperialist« kan antyde.

Hans modstand mod kolonial ekspansion blev en del af den voksende højreorienterede og nationalistiske kritik af ham. Modstandere beskyldte ham blandt andet for at svække Frankrig og for at være for eftergivende over for Tyskland.

Den internationale arbejderbevægelse
Jaurès var aktiv i Den Anden Socialistiske Internationale og arbejdede for, at arbejderbevægelsen skulle optræde samlet over for militarismen. Hans deltagelse i Internationalens kongres i København i 1910 placerer ham direkte i den internationale socialistiske fredsbevægelse.

For Jaurès var internationalismen ikke blot et ideal. Den skulle omsættes til praktisk politisk samarbejde. Hvis socialister i Frankrig, Tyskland, Storbritannien og andre lande kunne handle samlet, mente han, at arbejderbevægelsen kunne blive en væsentlig kraft mod krig.

Denne tanke fik særlig betydning under Balkan-krigene og den europæiske krise i årene 1912–1914. Jaurès var blandt de førende fortalere for, at Internationalen skulle gøre kampen mod krigsfaren til en hovedopgave.

Mod den treårige værnepligt
Den franske oprustning blev et centralt politisk spørgsmål for Jaurès. I 1913 kæmpede han imod den lov, der forlængede den almindelige værnepligt fra to til tre år. Han mente, at loven både var provokerende og militært tvivlsom og frygtede, at den ville bidrage til det europæiske oprustningskapløb.

Hans modstand gjorde ham endnu mere upopulær blandt franske nationalister. Samtidig blev han kritiseret fra dele af venstrefløjen, fordi hans forslag om et demokratisk folkeligt forsvar ikke stemte overens med alle syndikalisters og antimilitaristers synspunkter.

Jaurès stod således i en vanskelig position: På højrefløjen blev han kritiseret for pacifisme og internationalisme, mens dele af den revolutionære venstrefløj kritiserede hans forestilling om et demokratisk organiseret nationalt forsvar.

Sommeren 1914
Efter mordet på den østrig-ungarske tronfølger Franz Ferdinand i Sarajevo den 28. juni 1914 voksede den internationale krise hurtigt. Østrig-Ungarn stillede Serbien et ultimatum den 23. juli og erklærede Serbien krig den 28. juli.

Jaurès forsøgte i disse sidste dage at mobilisere den internationale socialistiske bevægelse mod krigen. Han arbejdede for diplomatiske løsninger og for en fælles international socialistisk aktion.

Den 25. juli talte han i Lyon og advarede mod den voksende krigsfare. I de følgende dage fortsatte han arbejdet med at koordinere den internationale socialistiske opposition mod krigen. På møder i Bruxelles forsøgte socialistiske ledere at finde en fælles strategi.

Den videnskabelige udgave af Jaurès' samlede værker, Guerre à la guerre!, dækker netop perioden fra 1. oktober 1912 til hans død den 31. juli 1914. Udgaven dokumenterer hans sidste to års intense politiske arbejde for at forhindre en europæisk krig.

Jaurès' sidste politiske arbejde
Den 30. juli 1914 offentliggjorde Jaurès sin sidste artikel i La Dépêche. Den blev skrevet i en situation, hvor den diplomatiske krise var ved at udvikle sig til en europæisk krig.

Dagen efter, den 31. juli, arbejdede han fortsat på at finde en vej ud af krisen. Men om aftenen blev hans politiske arbejde brat afbrudt.

Mordet på Café du Croissant
Den 31. juli 1914 blev Jean Jaurès skudt og dræbt på Café du Croissant i Paris. Gerningsmanden var den franske nationalist Raoul Villain.

Fredsakademiets oprindelige kronologi angiver gerningsmandens navn som »Raoul Vilain«. Den korrekte stavemåde er Raoul Villain. Den samme kronologi skriver, at Villain senere blev frikendt, og at Jaurès' enke blev dømt til at betale sagens omkostninger.

Mordet fandt sted på et afgørende tidspunkt. Østrig-Ungarn var allerede i krig med Serbien, Rusland havde mobiliseret, og Tyskland var på vej mod krig med Rusland og Frankrig. Den 1. august begyndte Frankrig sin almindelige mobilisering.

Jaurès blev dermed dræbt på tærsklen til den krig, som han havde brugt sine sidste kræfter på at forsøge at forhindre.

Kunne Jaurès have forhindret krigen?
Jaurès' død har naturligt givet anledning til kontrafaktiske spørgsmål: Hvad ville der være sket, hvis han havde levet?

Det kan ikke besvares historisk sikkert. Jaurès var en meget indflydelsesrig politiker, men krigsudbruddet var resultatet af en kompleks international krise med alliancer, mobiliseringsplaner, stormagtsrivalisering og beslutninger truffet af regeringer og militære ledelser i flere lande.

Det kan derimod konstateres, at hans død fjernede en af den internationale socialistiske bevægelses mest markante og velformulerede modstandere af krigen på et kritisk tidspunkt.

Retssagen mod Raoul Villain
Raoul Villain blev efter krigen stillet for retten og frikendt i 1919. Retssagen fandt sted i et Frankrig, der netop havde vundet Første Verdenskrig, og i en offentlighed præget af stærk national mobilisering.

Fredsakademiets kronologi registrerer frifindelsen og oplysningen om sagsomkostningerne for Jaurès' enke.

Villain forlod senere Frankrig og opholdt sig på den spanske ø Ibiza, hvor han blev dræbt i 1936 under den spanske borgerkrig.

Jaurès som symbol
Efter mordet blev Jaurès hurtigt et symbol på den internationale fredsbevægelse. I den franske kollektive erindring blev hans død tæt forbundet med krigens udbrud.

Hans eftermæle er imidlertid bredere end betegnelsen »pacifist«. Jaurès var socialist, demokrat, parlamentariker, internationalist og politisk tænker. Hans antimilitarisme var forbundet med hans opfattelse af demokrati og socialisme, og hans forslag om en demokratisk organiseret hær viser, at han ikke blot ønskede at afskaffe militært forsvar.

Jaurès og Første Verdenskrig
Jaurès' død blev et historisk vendepunkt, men ikke fordi det kan dokumenteres, at han alene kunne have forhindret krigen. Hans betydning ligger snarere i, at han repræsenterede en politisk mulighed, der eksisterede umiddelbart før krigen: en international socialistisk bevægelse, som forsøgte at gøre arbejdernes internationale solidaritet til et værn mod nationalistisk mobilisering.

Da krigen kom, sluttede størstedelen af den franske socialistiske bevægelse sig til Union sacrée, den nationale samling omkring krigsindsatsen. Den politiske udvikling viste dermed også grænserne for den internationalisme, som Jaurès havde arbejdet for.

Jaurès' historiske betydning

Jean Jaurès' betydning for fredssagens historie ligger først og fremmest i forsøget på at forbinde fredspolitik med socialisme, demokrati og internationalt samarbejde.

Han så oprustning, nationalisme, imperialisme og stormagtsrivalisering som indbyrdes forbundne problemer. Hans svar var ikke passivitet, men politisk organisering: international voldgift, demokratisk kontrol med militæret, samtidig nedrustning og en international arbejderbevægelse, der kunne modsætte sig krig.

Hans politiske projekt blev afbrudt af mordet den 31. juli 1914. Få dage senere var de europæiske stormagter i krig. Jaurès kunne derfor ikke få mulighed for at udvikle sin politik under selve verdenskrigen.

Hans sidste års arbejde er i dag dokumenteret i den videnskabelige udgave af hans samlede værker. Guerre à la guerre! giver et omfattende kildemateriale til forståelsen af hans kamp for freden i de sidste måneder før Første Verdenskrig.

Kildekritisk bemærkning
Fredsakademiets ældre kronologi for 31. juli 1914 bygger blandt andet på Marcelle Auclair, Reinhold Mac og Henry Noel Brailsford. Den bør i dag suppleres med nyere forskning og med Jaurès' egne skrifter.

Den korte leksikonartikel og kronologien har først og fremmest værdi som dokumentation af fredssagens historie og som indgang til videre forskning. De ældre tekster bør læses sammen med moderne historiske fremstillinger og de videnskabelige udgaver af Jaurès' egne skrifter.

Litteratur
Auclair, Marcelle: Jean Jaurès: Fra Pariserkommunen til første verdenskrig. Fremad, 1965.

Brailsford, Henry Noel: The War of Steel and Gold. 1914; senere udgaver.

Brzeziński, Andrzej Maciej: »Antymilitaryzm Jeana Jaurèsa (1859–1914)«. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica.

Duclert, Vincent: Jaurès 1859–1914. La politique et la légende.
Fontaine, Marion og Christophe Prochasson (red.): Guerre à la guerre ! Œuvres de Jean Jaurès, tome 15. 2023.

Mac, Reinhold: Jaurès: Frankrigs største Taler. Fremad, 1911.
Jaurès, Jean: L'Armée nouvelle. 1911.

Fredsakademiets kilder
Fredsakademiet: »Jaurès, Jean«, Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon.

Fredsakademiet: »31. juli 1914«, Kronologi over fredssagen og international politik.

Emil Flusser – krig som sygdom

Lægen, der ville diagnosticere krigen
Emil Flusser (1888–1942) var læge, børnelæge, militærlæge, pacifist og antinationalist. Han er i dag relativt ukendt, men hans bog Krieg als Krankheit (Krig som sygdom), udgivet i 1932, udgør et tidligt forsøg på at anvende medicinsk og psykologisk tænkning på krigens årsager og forebyggelse.

Flusser tilhørte den generation af europæiske læger, hvis erfaringer med Første Verdenskrigs masseødelæggelser førte til en udvidet forståelse af lægens samfundsmæssige ansvar. For Flusser var det ikke tilstrækkeligt at behandle krigens ofre. Lægevidenskaben burde også beskæftige sig med de processer, der gjorde krigen mulig.

Hans hovedværk blev udgivet med et forord af Albert Einstein.[1] Bogen blev efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland i 1933 ramt af bogafbrændingerne, og Flusser selv blev senere offer for Holocaust.[2]

Biografi
Flusser blev født i 1888 og uddannede sig til læge. Han specialiserede sig i børnesygdomme og virkede som læge i České Budějovice, dengang Budweis i Bøhmen.[3]

Under Første Verdenskrig gjorde han tjeneste som militærlæge. Krigserfaringerne fik en betydelig indflydelse på hans senere pacifistiske og antinationalistiske holdninger.

Fredsakademiets biografiske opslag anfører, at Flusser blev pacifist og antinationalist som følge af sine krigsoplevelser.[4] Formuleringen bør dog anvendes med en vis kildekritisk forsigtighed. At krigen havde afgørende betydning for hans politiske og etiske udvikling, er veldokumenteret, men den præcise årsagssammenhæng mellem hans oplevelser og hans senere holdninger kræver dokumentation fra hans egne breve, erindringer eller andre samtidige kilder.

Flusser var jøde og blev sammen med sin familie offer for nazisternes forfølgelse. Han døde i 1942.[5]

Krieg als Krankheit
Flussers vigtigste værk udkom i 1932 under titlen Krieg als Krankheit. Bogen er på én gang et lægevidenskabeligt inspireret, psykologisk, filosofisk og pacifistisk skrift.

Udgangspunktet er, at krig ikke bør opfattes som en normal eller uundgåelig tilstand i menneskelige samfund. Flusser forsøger i stedet at betragte krigen som en patologisk samfundstilstand.

Han anvender derfor medicinsk terminologi på et samfundsmæssigt fænomen. Der tales om sygdom, årsager, symptomer, sygdomsindsigt, behandling og profylakse.[6]

Bogens kapitler behandler blandt andet sygdomsårsager, flokdrift, kollektiv affekt, neurose, lægens kompetence og krigens forebyggelse.[7]

Det centrale spørgsmål bliver dermed ikke alene, hvordan krig føres, men hvorfor mennesker og samfund overhovedet bliver i stand til at acceptere krig.

Krig som psykisk epidemi
Et centralt element hos Flusser er forestillingen om krig som en psykisk epidemi.

Peter van den Dungen har karakteriseret Flusser som en tidlig forløber for den medicinske fredsbevægelse og fremhæver netop hans opfattelse af krig som resultatet af en kollektiv psykisk proces.[8]

Flusser forsøger at forklare, hvordan mennesker kan miste den individuelle dømmekraft i en kollektiv situation. Nationalisme, autoritetstro, gruppeidentifikation og følelsesmæssig påvirkning får i hans fremstilling betydning for den proces, hvorved krig kan accepteres som legitim eller nødvendig.

Denne tankegang kan i dag læses som en tidlig forløber for spørgsmål, der senere er blevet behandlet inden for socialpsykologi, politisk psykologi, propaganda- og konfliktforskning.

Flusser havde naturligvis ikke adgang til den senere empiriske forskning inden for disse områder. Hans analyse er derfor først og fremmest historisk interessant som et tidligt forsøg på at formulere et tværdisciplinært perspektiv.

Lægen som fredsarbejder
Flusser udvidede lægens traditionelle ansvar.

Hvis lægens opgave er at beskytte menneskers liv og sundhed, måtte lægen efter hans opfattelse også beskæftige sig med krigens forebyggelse. Krig skaber ikke blot sårede soldater og civile ofre; selve den kollektive accept af krig må undersøges som et sundheds- og samfundsmæssigt problem.

Denne argumentation blev senere et vigtigt element i den internationale medicinske fredsbevægelse.

Van den Dungen betegner derfor Flusser som en "forgotten precursor of the medical peace movement".[8]

Flussers betydning ligger således ikke kun i hans pacifisme. Den ligger også i hans forsøg på at gøre forebyggelsen af krig til en del af lægens etiske ansvar.

Einstein og Flusser
At Albert Einstein skrev forordet til Krieg als Krankheit er et vigtigt dokument om bogens samtidige intellektuelle placering.[1]

Einstein var selv stærkt engageret i spørgsmålet om krigens forebyggelse og samarbejdede i mellemkrigstiden med forskellige internationale fredsinitiativer.

Einsteins forord bør dog ikke opfattes som videnskabelig dokumentation for Flussers teori. Det dokumenterer først og fremmest, at projektet blev taget alvorligt af en internationalt kendt videnskabsmand og pacifist.

Videnskabelig vurdering
Set med nutidens videnskabsteoretiske kriterier kan Krieg als Krankheit ikke betragtes som en empirisk verificeret medicinsk teori om krig.

Flusser opstiller ikke operationelle diagnostiske kriterier, som kan anvendes til at afgøre, hvornår en krig udgør en "sygdom". Han gennemfører heller ikke en empirisk test af sin teori på den måde, der forventes af en moderne videnskabelig hypotese.

Begrebet "krig som sygdom" fungerer derfor på flere niveauer:

som en medicinsk metafor,

som en psykologisk forklaringsmodel,

som en etisk argumentation,

og som et program for forebyggelse.

Det er især det sidste aspekt, der gør Flusser interessant. Hans spørgsmål er ikke blot, hvad krig er, men hvordan den kan forebygges.

Hans model kan derfor ikke uden videre betegnes som moderne medicinsk videnskab. Til gengæld repræsenterer den et tidligt forsøg på at skabe forbindelse mellem medicin, psykologi, etik og fredspolitik.

Kildekritik af Fredsakademiets fremstilling
Fredsakademiets opslag om Emil Flusser er kortfattet og har karakter af et leksikonopslag.[4] Det kan ikke i sig selv erstatte en videnskabelig biografi eller en historisk monografi.

Opslagets styrke er, at det peger videre til centrale kilder og gør Flussers eget værk tilgængeligt. Det er især vigtigt, at Krieg als Krankheit kan læses som primærkilde.

En videnskabelig fremstilling bør imidlertid skelne mellem:

hvad Flusser selv skriver,

hvad samtidige anmeldere skrev om ham,

hvad senere historikere har konkluderet,

og hvad der er en nutidig fortolkning.

Denne sondring er særlig vigtig, når det gælder påstanden om, at hans krigserfaringer direkte førte til hans pacifisme og antinationalisme.

Bogafbrændingen og Flussers skæbne
Krieg als Krankheit udkom året før nazisternes magtovertagelse. I 1933 blev bøger af jødiske, pacifistiske og politisk uønskede forfattere brændt offentligt i Tyskland.

Flussers bog blev blandt de bøger, der blev ramt af denne kampagne.[2]

Sammenhængen mellem bogens indhold og dens senere skæbne er historisk betydningsfuld. Flusser havde skrevet imod militarisme og nationalisme på et tidspunkt, hvor den politiske udvikling i Tyskland bevægede sig i den modsatte retning.

Men hans senere skæbne må ikke bruges som bevis for teoriens videnskabelige gyldighed. Den viser først og fremmest den historiske kontekst, hvori værket blev skrevet og senere undertrykt.

Flusser som forløber
Flusser er interessant, fordi han befinder sig i et overgangsfelt mellem flere fagområder.

Han var læge, men skrev om samfundet.

Han var pacifist, men forsøgte at begrunde pacifismen gennem medicinsk tænkning.

Han skrev om psykologi uden at være moderne socialpsykolog.

Og han beskrev krig som sygdom uden at have en sygdomsteori i moderne klinisk forstand.

Det er netop denne mellemposition, der gør ham videnskabshistorisk interessant.

Hans arbejde kan ses som en tidlig formulering af et spørgsmål, der fortsat er relevant:

Hvilke psykologiske og sociale processer gør det muligt for mennesker og samfund at acceptere organiseret vold?

Moderne forskning har udviklet langt mere præcise metoder til at undersøge dette spørgsmål. Flusser havde ikke disse metoder, men han identificerede problemet på et tidligt tidspunkt.

Konklusion

Emil Flusser var ikke ophavsmand til en moderne videnskabeligt dokumenteret teori om krig som sygdom. Krieg als Krankheit bør snarere forstås som et tidligt, tværdisciplinært forsøg på at analysere krig ved hjælp af lægevidenskabelige og psykologiske begreber.

Hans særlige betydning ligger i sammenkoblingen af tre spørgsmål:

Hvad gør krigen ved mennesket?

Hvorfor accepterer mennesker krigen?

Kan krig forebygges på samme måde, som sygdom forebygges?

Flusser besvarede spørgsmålene ud fra mellemkrigstidens medicinske, psykologiske og pacifistiske tankeverden. Hans svar kan ikke uden videre overføres til nutidig videnskab, men hans problemformulering har fortsat relevans.

I denne forstand kan Flusser med rimelighed betragtes som en tidlig forløber for den medicinske fredsbevægelse og for senere forsøg på at forstå krig som et sundheds-, psykologisk og samfundsmæssigt problem.

Kilder

[1] Flusser, Emil: Krieg als Krankheit. Paul Riechert, Heide in Holstein, 1932. Forord af Albert Einstein. Digitaliseret udgave: Fredsakademiet.
[2] National Library of Medicine: "War as Illness", Against the Odds. National Library of Medicine.
[3] van den Dungen, Peter: "Dr. Emil Flusser: Forgotten Precursor of the Medical Peace Movement", Medicine, Conflict and Survival, vol. 12, nr. 2, 1996, s. 90–106.
[4] Fredsakademiet: "Flusser, Emil", Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon.
[5] van den Dungen, Peter, 1996.
[6] Flusser, Emil, Krieg als Krankheit, 1932.
[7] Flusser, Emil, Krieg als Krankheit, indholdsfortegnelse og kapitler.
[8] van den Dungen, Peter, 1996.

Digitale kilder

Fredsakademiet, "Flusser, Emil": https://www.fredsakademiet.dk/ordbog/ford/f130.htm
Flusser, Krieg als Krankheit, digitaliseret udgave: https://fred.dk/pub/biblion/Emil_-Flusser-Krieg_als_Krankheit.pdf
National Library of Medicine, "War as Illness": https://www.nlm.nih.gov/exhibition/againsttheodds/exhibit/legacy_of_war/war_as_illness.html
PubMed, Peter van den Dungen, "Dr. Emil Flusser: Forgotten Precursor of the Medical Peace Movement": https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8925489/

Carl von Ossietzky

Carl von Ossietzky (1889–1938) var tysk pacifist, republikaner, journalist og redaktør. Han blev født og voksede op i Hamburg og blev gift med Maud Lichfield-Woods. Parret fik datteren Rosalinde von Ossietzky-Palm.

Ossietzky begyndte allerede før Første Verdenskrig at engagere sig mod militarisme. I 1913 offentliggjorde han sine første antimilitaristiske artikler i Das freie Volk. Under Første Verdenskrig gjorde han værnepligt. Efter krigen udviklede han sig til en engageret pacifist og demokrat og arbejdede for den tyske fredsbevægelse. I 1919 blev han sekretær for Deutsche Friedensgesellschaft i Berlin og redigerede organisationens Mitteilungsblatt. Han var desuden engageret i arbejdet for republik, international forståelse og menneskerettigheder. Nobelstiftelsens biografiske materiale beskriver ham som både pacifist og demokrat og fremhæver hans tidlige arbejde i Deutsche Friedensgesellschaft.

,

I begyndelsen af 1920'erne deltog Ossietzky i forskellige organisationer og initiativer inden for freds- og menneskerettighedsbevægelsen. Han var blandt andet tilknyttet Deutsche Liga für Menschenrechte. Han arbejdede samtidig som journalist og redaktør, blandt andet ved Berliner Volkszeitung, og deltog i det republikanske politiske arbejde. I 1924 var han med til at grundlægge det tyske republikanske parti. Hans politiske engagement omfattede forsvar for Weimarrepublikken, demokratiske rettigheder, modstand mod antisemitisme og støtte til fransk-tysk forsoning.

,

Fra 1926 arbejdede Ossietzky ved det politiske og kulturelle tidsskrift Die Weltbühne, som var grundlagt af Siegfried Jacobsohn. Efter Jacobsohns død i december 1926 blev Ossietzky redaktør. Tidsskriftet var en vigtig platform for kritik af militarisme, oprustning og de antidemokratiske kræfter i Tyskland. Ossietzky fortsatte arbejdet med at offentliggøre oplysninger om den hemmelige tyske oprustning, herunder Reichswehrs forsøg på at omgå Versaillestraktatens bestemmelser.

Weltbühne-processen

Ossietzky blev flere gange retsforfulgt på grund af sin journalistiske virksomhed. I den såkaldte Weltbühne-proces blev han som ansvarlig redaktør gjort ansvarlig for offentliggørelsen af en artikel af Walter Kreiser om den hemmelige og traktatstridige tyske oprustning. I 1931 blev han dømt til 18 måneders fængsel for landsforræderi. Efter omkring otte måneders fængsling blev han løsladt i december 1932 som følge af en juleamnesti.

,

Det er væsentligt at præcisere, at Ossietzky ikke selv havde skrevet den artikel, som udløste den senere dom. Han blev dømt som ansvarlig redaktør for offentliggørelsen. Sagen blev et internationalt symbol på konflikten mellem pressefrihed, statslig hemmeligholdelse og den demokratiske offentligheds ret til at kontrollere militære myndigheder.

Nazismens magtovertagelse og koncentrationslejrene

Efter nazisternes magtovertagelse i januar 1933 valgte Ossietzky at blive i Tyskland. Han blev arresteret den 28. februar 1933, dagen efter rigsdagsbranden, og blev først fængslet og senere overført til koncentrationslejrene Sonnenburg og Esterwegen-Papenburg.

I koncentrationslejrene blev han udsat for mishandling og hårdt arbejde, og hans helbred blev alvorligt ødelagt. Han udviklede tuberkulose. Deutsche Biographie anfører, at hans helbred blev ødelagt under opholdet i koncentrationslejrene, og at han senere døde som følge af følgerne af den behandling, han havde været udsat for.

Den ældre version af Fredsakademiets opslag hævder, at Ossietzky i Esterwegen efter ordre fra Hermann Göring blev indsprøjtet med lungetuberkulose. Denne meget specifikke påstand bør ikke videreføres uden en præcis primærkilde. Det kan dokumenteres, at Ossietzky blev alvorligt mishandlet og fik tuberkulose, men formuleringen om en beordret infektion kræver særskilt dokumentation.

Kampagnen for Nobels Fredspris
Efter arrestationen udviklede Ossietzkys sag sig til en international kampagne. Hans venner og politiske samarbejdspartnere i det tyske eksil arbejdede for hans løsladelse og for at gøre nazisternes forfølgelse af ham kendt uden for Tyskland.

En vigtig del af denne internationale mobilisering var kampagnen for, at Ossietzky skulle modtage Nobels Fredspris. Hans kandidatur blev første gang foreslået i 1934. Kampagnen blev blandt andet fremmet af Berthold Jacob, Hellmut von Gerlach og andre tyske emigranter samt af en bred kreds af internationale intellektuelle og fredsaktivister. Nobelstiftelsens materiale beskriver kampagnen som en international indsats for at få Ossietzky løsladt og samtidig gøre hans sag til genstand for international opmærksomhed.
,
I denne sammenhæng spillede Freundeskreis Carl von Ossietzky en væsentlig rolle. Netværket blev organiseret blandt tyske emigranter og internationale støtter og arbejdede blandt andet med at dokumentere Ossietzkys situation og skabe international opmærksomhed om de nazistiske koncentrationslejre. Den videnskabelige undersøgelse af Frithjof Trapp, Knut Bergmann og Bettina Herre behandler specifikt Freundeskreis' arbejde i perioden 1933–1936.

Blandt de personer, der var knyttet til Freundeskreis eller den bredere internationale kampagne, var Hellmut von Gerlach, Kurt Grossmann, Berthold Jacob, Konrad Reisner, Otto Lehmann-Russbüldt, Rudolf Olden, Ernst Toller, Hilde Walter og Milly Zirker. Der var desuden kontakt med en bredere kreds af internationale støtter, blandt andre Albert Einstein og Willy Brandt. Det er hensigtsmæssigt at skelne mellem den egentlige arbejdsgruppe i Freundeskreis og den større kreds af personer, organisationer og intellektuelle, der støttede kampagnen. Fredsakademiets særskilte opslag om

Freundeskreis dokumenterer netop denne brede personkreds og henviser til arkivmateriale og den centrale forskning om netværket.

,
Kampagnen blev støttet af blandt andre International Peace Bureau, Women's International League for Peace and Freedom og kvækere. Ossietzkys kandidatur blev dermed en del af en bredere international freds- og menneskerettighedskampagne.

,
Nobels Fredspris

Den norske Nobelkomité besluttede i 1936 at tildele Carl von Ossietzky Nobels Fredspris for 1935. Prisen blev således tildelt med tilbagevirkende virkning i 1936. Nobelstiftelsen angiver prisåret som 1935 og modtagelsesåret som 1936. Motiveringen fremhævede Ossietzkys forsvar for tankefrihed og ytringsfrihed samt hans bidrag til fredens sag.

,
Ossietzky kunne ikke selv rejse til Norge for at modtage prisen. De nazistiske myndigheder nægtede ham pas og forhindrede ham dermed i at deltage i prisoverrækkelsen. Hitler reagerede kraftigt på tildelingen, og de tyske myndigheder forbød senere tyskere at modtage Nobelpriser.

,
Tildelingen af Nobels Fredspris gjorde Ossietzky til et internationalt symbol på modstanden mod nazismen. Samtidig var prisen en offentlig international fordømmelse af den tyske diktaturstats behandling af politiske modstandere og pressefolk.

De sidste år
Efter tildelingen af Nobelprisen var Ossietzky alvorligt syg af tuberkulose. Han blev overført fra koncentrationslejren til et hospital og senere til et privat sanatorium i Berlin, hvor han fortsat var under politiovervågning. Han fik ikke lov til at forlade Tyskland.

,
Carl von Ossietzky døde i Berlin den 4. maj 1938, 48 år gammel. Hans død fulgte efter flere års fængsling, mishandling og alvorlig sygdom.

Historisk betydning
Carl von Ossietzky indtager en central plads i historien om den tyske fredsbevægelse, Weimarrepublikken og den demokratiske modstand mod nazismen. Hans journalistiske arbejde gjorde den hemmelige tyske oprustning til genstand for offentlig debat, mens hans arbejde for fred, demokrati og international forståelse placerede ham i den internationale pacifistiske bevægelse.

Hans fængsling under Weimarrepublikken og senere internering i nazistiske koncentrationslejre illustrerer samtidig de ændrede politiske vilkår fra det parlamentariske demokrati til diktaturet. Nobelprisen i 1935/1936 gjorde ham til et internationalt symbol på frihed for tanke og ytring og på modstanden mod politisk undertrykkelse.

Arkiver, kilder og litteratur

Arkiver og primærkilder

International Institute of Social History, Amsterdam: materiale vedrørende Freundeskreis Carl von Ossietzky.
Carl von Ossietzkys efterladte papirer og skrifter.
Nobel Prize Nomination Archive: nomineringer af Carl von Ossietzky til Nobels Fredspris.
Nobel Foundation: biografiske oplysninger og materiale om Nobelprisen.
,Litteratur

Grossmann, Kurt R.: Ossietzky: Ein deutscher Patriot. München: Kindler, 1963.
Jacob, Berthold: Weltbürger Ossietzky. Paris, 1937.
Leche Löfgren, Mia: Carl von Ossietzky: den siste tyske fredspristagaren. Stockholm, 1945.
Ossietzky, Carl von: 227 Tage im Gefängnis: Briefe, Dokumente, Texte. Red. Stefan Berkholz.
Ossietzky, Carl von: Sämtliche Schriften, 8 bd., Oldenburger Ausgabe, 1994.
Rieber-Mohn, Hallvard: Ossietzky: En studie i sivilt mot. Oslo, 1974.
Singer, Kurt: Carl von Ossietzky: Fredshelten i Koncentrationslejren. 1937.
Trapp, Frithjof; Bergmann, Knut & Herre, Bettina: Carl von Ossietzky und das politische Exil: die Arbeit des „Freundeskreises Carl von Ossietzky“ in den Jahren 1933–1936. Hamburg: Hamburger Arbeitsstelle für Deutsche Exilliteratur, 1988.
Schottes, Christoph: Die Friedensnobelpreiskampagne für Carl von Ossietzky in Schweden. Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Carl von Ossietzky-Universität Oldenburg, 1997.
, Fredsakademiets eksisterende opslag

Den tidligere Fredsakademi-artikel indeholder et omfattende litteraturgrundlag, herunder Grossmann, Jacob, Leche Löfgren, Singer, Rieber-Mohn og Ossietzkys egne skrifter. Den er derfor et værdifuldt udgangspunkt, men bør suppleres med løbende kildehenvisninger, især ved kontroversielle eller meget specifikke oplysninger.

Rosalinde von Ossietzky-Palm

– pacifist, flygtning og forvalter af Carl von Ossietzkys arv

Rosalinde von Ossietzky-Palm (21. december 1919 – 7. februar 2000) var tysk-svensk pacifist, socialarbejder og en central formidler af sin far, journalisten og fredsaktivisten Carl von Ossietzkys, historiske arv. Hun blev født i Berlin og døde i Stockholm. Hun var eneste barn af Carl og Maud von Ossietzky.

,

Rosalindes liv blev fra barndommen præget af de politiske konflikter, som også formede hendes fars liv. Carl von Ossietzky var journalist, redaktør og pacifist og blev en af Weimarrepublikkens mest markante kritikere af tysk militarisme og nazismen. Efter nazisternes magtovertagelse i 1933 blev han arresteret og interneret. Han sad blandt andet i koncentrationslejrene Sonnenburg og Esterwegen. I 1936 modtog han i fravær Nobels fredspris for 1935. Han døde i Berlin i 1938 efter de alvorlige fysiske følger af fængslingen og mishandlingen.

,

Flugten fra Nazityskland

Rosalinde von Ossietzky-Palm blev som ung direkte berørt af nazisternes forfølgelse af familien. Fredsakademiets biografiske opslag angiver, at hun flygtede i 1933, først til England og senere til Sverige. Her blev hun hjulpet af personer i det internationale pacifistiske og antifascistiske miljø, blandt andre Bertrand Russell, Aldous Huxley og Ernst Toller. I Sverige kom hun blandt andre i forbindelse med Viggbyholmsskolen og Kurt Singer.

Hun var dermed ikke blot et familiemedlem til en forfulgt politisk personlighed. Hun blev selv en del af det internationale netværk, der arbejdede for at hjælpe politiske flygtninge og for at gøre Carl von Ossietzkys sag kendt uden for Tyskland.

Ifølge materiale fra Carl von Ossietzky-Universität Oldenburg fortsatte hun allerede som 17-årig sit engagement for faderens løsladelse og for hans nominering til Nobels fredspris. Hun emigrerede i 1936 til Sverige, hvor hun blandt andet begyndte på en teaterskole. Senere uddannede hun sig inden for socialt arbejde i Stockholm.

Kampagnen for Nobels fredspris

Et centralt kapitel i Rosalinde von Ossietzky-Palms liv var den internationale kampagne for, at hendes far skulle modtage Nobels fredspris.

Kampagnen havde sit udgangspunkt i den internationale opfattelse af Carl von Ossietzky som et symbol på modstanden mod nazismen og mod tysk oprustning. Den internationale kampagne bidrog til, at han blev tildelt Nobels fredspris for 1935, som blev offentliggjort og uddelt i 1936, mens han fortsat var under nazistisk kontrol.

Rosalinde deltog aktivt i denne kampagne. Hendes egen erindringsartikel, „Så minns jag kampanjen för fredspriset“, er derfor en vigtig primær eller erindringshistorisk kilde til forståelsen af, hvordan kampagnen blev oplevet af familien. Fredsakademiets opslag henviser til denne tekst sammen med samtidige og senere beretninger af Kurt Singer.

,
Hendes erindring må naturligvis læses kildekritisk. Som datter til den forfulgte havde hun et stærkt personligt engagement, og hendes fremstilling er derfor ikke en neutral beskrivelse af begivenhederne. Netop dette gør den imidlertid historisk interessant: den dokumenterer et personligt perspektiv på en international politisk kampagne.

Sverige og det videre liv

Efter emigrationen til Sverige blev Rosalinde von Ossietzky-Palm boende dér resten af livet. Hun uddannede sig senere inden for socialt arbejde og arbejdede som socialarbejder.

Hendes liv efter 1945 kan ikke alene forstås som en fortsættelse af faderens historie. Hun udviklede sit eget liv og sin egen professionelle identitet, samtidig med at hun fastholdt forbindelsen til faderens politiske og historiske arv.

Dette fremgår også af hendes senere arbejde med Carl von Ossietzkys efterladte materiale. Hun havde blandt andet kontakt med journalisten Axel Eggebrecht om et planlagt filmprojekt om hendes far. I et arkivregistreret brev fra Stockholm den 1. november 1960 tilbød hun Eggebrecht materiale om Carl von Ossietzky.

Korrespondancen viser, at Rosalinde ikke blot var genstand for historieskrivningen om sin far. Hun var selv aktiv i indsamlingen, formidlingen og bevarelsen af kilder til denne historie.

Forvaltningen af Carl von Ossietzkys eftermæle
Fra 1970'erne fik Rosalinde von Ossietzky-Palm en stadig større betydning for institutionaliseringen af faderens historiske arv.

Kontakten til Carl von Ossietzky-Universität Oldenburg blev etableret i 1970'erne gennem Ossietzky-forskeren og biografen Elke Suhr. I 1975 besøgte Rosalinde universitetet første gang i forbindelse med diskussionen om universitetets navn. Hun engagerede sig efterfølgende i arbejdet omkring universitetets forhold til Carl von Ossietzky.

,
I 1981 overdrog hun sin fars efterladte arkiv til universitetet. Denne overdragelse blev grundlaget for det Ossietzky-arkiv, der blev opbygget ved universitetsbiblioteket, og for den senere kommenterede samlede udgave af Carl von Ossietzkys skrifter.

Dette er en væsentlig del af Rosalinde von Ossietzky-Palms historiske betydning. Hun var ikke alene datter af en berømt pacifist; hun blev også en arkivskaber og kulturhi-

storisk formidler, der medvirkede til, at faderens dokumenter blev bevaret for forskningen.

I 1991 blev hun udnævnt til den første æresborger ved Carl von Ossietzky-Universität Oldenburg. Universitetet begrundede udmærkelsen med hendes indsats for faderens arv og hendes forbindelse til universitetet.

,
Rosalinde von Ossietzky-Palm som historisk kilde
Rosalinde von Ossietzky-Palms betydning kan derfor vurderes på tre forskellige niveauer.

For det første var hun samtidsvidne. Hun oplevede som barn og ung nazisternes forfølgelse af sin far og familiens flugt.

For det andet var hun historisk aktør. Hun deltog i kampagnerne for faderens løsladelse og for hans nominering til Nobels fredspris.

,
For det tredje blev hun erindrings- og arkivskaber. Gennem sine egne erindringer, sin korrespondance og ikke mindst overdragelsen af Carl von Ossietzkys efterladte materiale bidrog hun aktivt til den senere historieskrivning.

Det betyder, at hendes udsagn ikke bør behandles som en objektiv, fuldstændig rekonstruktion af begivenhederne. De bør sammenholdes med samtidige breve, avisartikler, arkivmateriale og den eksisterende historiske forskning. Men hendes personlige perspektiv har samtidig en særlig kildeværdi, fordi hun befandt sig tæt på begivenhederne og senere selv medvirkede til at bevare dokumentationen.

Fredsakademiets kildegrundlag

Fredsakademiets oprindelige opslag om Rosalinde von Ossietzky-Palm er kort og koncentreret. Det angiver hendes fødsels- og dødsår, hendes rolle som tysk pacifist, hendes flugt i 1933, hjælpen fra internationale pacifister, hendes ophold i Sverige og hendes deltagelse i kampagnen for faderens Nobels fredspris. Som arkiv henvises der til Ossietzky-Archiv ved Carl von Ossietzky-Universität Oldenburg.

Litteraturhenvisningerne omfatter blandt andet Rosalinde von Ossietzky-Palms egen beretning om Nobelpriskampagnen, Ester Gretors artikel om emigrantbørn og Kurt Singers materiale om Carl von Ossietzky og Rosalinde.

Opslaget fungerer dermed bedst som et indgangsopslag til videre historisk forskning. Dets korte form betyder, at de enkelte oplysninger ikke er forsynet med individuelle fodnoter, men flere af de centrale oplysninger kan kontrolleres gennem uafhængige institutionelle kilder.

Den tyske Deutsche Biographie registrerer Rosalinde von Ossietzky-Palm med fødselsdatoen 21. december 1919 og dødsdatoen 7. februar 2000 samt fødested Berlin og dødssted Stockholm.

Navneformen Rosalinde/Rosalinda

Der findes i kilderne en mindre navneproblematik. Fredsakademiet anvender formen Rosalinde von Ossietzky-Palm, mens enkelte tyske registreringer og ældre kilder anvender Rosalinda von Ossietzky-Palm. Deutsche Biographie's selvstændige normpost registrerer Rosalinde som hovedform, men med Rosalinda som variant.
,
Det er derfor fagligt forsvarligt at anvende Rosalinde von Ossietzky-Palm som hovednavn og samtidig være opmærksom på variantformen ved søgning i ældre arkiv- og litteraturkataloger.

Historisk betydning
Rosalinde von Ossietzky-Palms historiske betydning ligger således i krydsfeltet mellem pacifisme, antifascisme, politisk eksil, Nobelprishistorie og erindringskultur.

Hun blev født ind i en familie, hvor politik og fredsarbejde allerede spillede en afgørende rolle. Som ung blev hun selv flygtning fra nazismen. Hun deltog i arbejdet for sin fars sag og blev senere en væsentlig person i bevarelsen af hans historiske arv.

Hendes overdragelse af Carl von Ossietzkys efterladte materiale til universitetet i Oldenburg i 1981 er særlig betydningsfuld. Den gjorde det muligt at opbygge et forskningsarkiv og bidrog til den senere videnskabelige udgivelse af hans samlede skrifter.

Rosalinde von Ossietzky-Palm bør derfor ikke alene huskes som „Carl von Ossietzkys datter“. Hun var selv en historisk aktør: flygtning, pacifist, socialarbejder, erindringsbærer og forvalter af et vigtigt politisk arkiv.

Kildekritisk konklusion
Fredsakademiets artikel om Rosalinde von Ossietzky-Palm er et kort, men væsentligt bidrag til fredshistorien. Den har en klar pacifistisk og antifascistisk profil, hvilket er naturligt for et opslag i et freds- og sikkerhedspolitisk leksikon. Dens oplysninger kan i betydelig grad understøttes af institutionelle og arkivalske kilder.

Den bør derfor ikke stå alene som videnskabelig dokumentation, men den fungerer godt som kilde til videre forskning og som bibliografisk indgang til primærmaterialet.

Den vigtigste udvidelse af billedet er, at Rosalinde von Ossietzky-Palm ikke blot var et vidne til Carl von Ossietzkys historie. Hun var med til at skabe den måde, hvorpå denne historie senere kunne dokumenteres, arkiveres og formidles. Hendes egen rolle i bevarelsen af faderens arkiv og i forbindelsen med Carl von Ossietzky-Universität Oldenburg gør hende dermed til en selvstændig historisk aktør.

Rosalinde von Ossietzky-Palm (1919–2000) hører således ikke kun til i Carl von Ossietzkys biografi. Hun hører også til i historien om den europæiske pacifisme, det politiske eksil og den efterfølgende erindring om modstanden mod nazismen.

Olaf Kullmann

– en videnskabelig og kildekritisk vurdering af Fredsakademiets biografiske opslag

Indledning
Fredsakademiets opslag om Olaf Kullmann udgør et væsentligt bidrag til dokumentationen af den nordiske fredsbevægelses historie. Kullmann (1892–1942) var norsk marineofficer, jurist og en markant skikkelse inden for mellemkrigstidens pacifistiske og antimilitaristiske bevægelse. Hans virksomhed strakte sig fra internationalt fredsarbejde og kritik af militærvæsenet til konkret organisering af fredsbevægelsen i Norge og forbindelser til den danske fredsbevægelse.

Opslaget på Fredsakademiet har særlig værdi, fordi det ikke alene fremstiller Kullmann som biografisk person, men samtidig dokumenterer en række af hans skrifter, foredrag, organisationstilknytninger og forbindelser til samtidens danske fredsarbejde. Det gør opslaget anvendeligt som indgang til videre forskning i både Kullmann og den transnationale fredsbevægelse i mellemkrigstiden.

Kildegrundlaget
En væsentlig styrke ved opslaget er dets omfattende anvendelse af samtidige kilder. Bibliografien henviser blandt andet til Aldrig mere Krig og Pacifisten, ligesom flere af Kullmanns egne artikler er registreret.

Blandt disse findes blandt andet Kampen mod Krigen – vil vi bestaa Prøven?, Du skal ikke slaa ihjel og Vi må vitne. Sidstnævnte, offentliggjort i 1941, har særlig historisk betydning, fordi det ifølge opslaget var Kullmanns sidste kendte artikel.

Inddragelsen af Kullmanns egne tekster giver mulighed for at undersøge hans politiske og pacifistiske argumentation direkte. Det er metodisk vigtigt. En historisk fremstilling af en fredsaktivist bør så vidt muligt skelne mellem personens egne udsagn og senere fortolkninger af disse.

Fredsakademiets bibliografi gør det derfor muligt at gå fra den sekundære biografiske fremstilling til de primære kilder.

Kullmann og den internationale fredsbevægelse
Kullmanns engagement må ses på baggrund af mellemkrigstidens internationale fredsbevægelse. Han deltog i Antikrigskongressen i Amsterdam i 1932, og hans efterfølgende virksomhed viser en udvikling fra individuel pacifistisk overbevisning til organiseret politisk antimilitarisme.

Et centralt element i hans argumentation var spørgsmålet om soldaters ansvar for at deltage i krig. I tilknytning til Briand-Kellogg-pagten argumenterede Kullmann for, at soldater burde nægte at medvirke til angrebskrig. Dermed blev pacifismen koblet til en konkret strategi: krigen skulle ikke blot kritiseres moralsk, men modarbejdes gennem individuel og kollektiv nægtelse af krigstjeneste.

Denne del af Kullmanns virksomhed er væsentlig for forståelsen af den internationale antimilitarisme i 1930'erne, hvor spørgsmålet om samvittighedsnægtelse, militær lydighed og folkeret blev diskuteret intensivt.

Kullmann-sagen
Et centralt punkt i Kullmanns biografi er den norske retssag og den efterfølgende konflikt med militære myndigheder.

Fredsakademiets opslag beskriver, hvordan Kullmann efter sin deltagelse i Amsterdamkongressen blev retsforfulgt i Norge. Han blev ifølge fremstillingen frifundet for anklager om lands- og højforræderi, men mistede efterfølgende sin stilling i marinen.

Denne episode bør behandles med særlig kildekritisk omhu. Der er en vigtig forskel mellem en anklage, anklagemyndighedens argumentation, domstolens afgørelse og den efterfølgende administrative eller militære beslutning.

Det vil derfor være forskningsmæssigt værdifuldt at sammenholde Fredsakademiets fremstilling med selve retsmaterialet, militære akter og samtidige avisreferater. En sådan sammenligning kan præcisere både anklagens juridiske karakter og baggrunden for Kullmanns afskedigelse.

Senere norsk biografisk forskning bekræfter i hovedtræk den centrale fortælling om konflikten mellem Kullmann og de norske myndigheder. Kullmann-sagen bør derfor ikke alene opfattes som en biografisk episode, men også som et eksempel på den spænding, der i mellemkrigstiden kunne opstå mellem militær lydighed, statslig autoritet og samvittighedsbaseret antimilitarisme.

Kullmann og Danmark
En særlig styrke ved Fredsakademiets opslag er dokumentationen af Kullmanns forbindelse til Danmark.

I 1934 foretog han en foredragsturné i Danmark. Opslaget dokumenterer blandt andet hans virksomhed i København og hans argumentation over for arbejdere om ikke at medvirke til transport af materiel til krig.

Denne dokumentation har en betydning, som rækker ud over Kullmanns egen biografi. Den viser, hvordan fredsbevægelsen fungerede på tværs af de nationale grænser i Skandinavien.

Danmark var i denne periode hjemsted for flere aktive fredsorganisationer og tidsskrifter. Kullmanns besøg og kontakter kan derfor undersøges som et eksempel på den internationale og nordiske udveksling af pacifistiske ideer.

Fredsakademiets henvisninger til Aldrig mere Krig er i den forbindelse særligt værdifulde, fordi de kan bruges til at rekonstruere både Kullmanns foredragsvirksomhed og den danske fredsbevægelses reaktion på hans ideer.

Organisationer og politisk virksomhed
Kullmanns engagement begrænsede sig ikke til foredrag og artikler. Han var involveret i organiseringen af den norske fredsbevægelse og var blandt andet med til at stifte Fredspartiet samt Folkereisning mot Krig.

Denne udvikling illustrerer et vigtigt aspekt af hans politiske virke: Han søgte ikke alene at formulere en moralsk kritik af krigen, men også at omsætte pacifismen til organiseret politisk handling.

Samtidig må hans organisationstilknytninger behandles historisk og uden eftertidens politiske kategorier. De forskellige fredsorganisationer havde ikke nødvendigvis identiske opfattelser af pacifisme, antimilitarisme, international ret eller forholdet mellem fredsarbejde og partipolitik.

En nærmere undersøgelse af Kullmanns egne artikler og organisationernes programmer vil derfor kunne belyse, hvordan hans position udviklede sig gennem 1930'erne.

Besættelsen og de sidste år
Kullmann fortsatte sit fredspolitiske engagement efter den tyske besættelse af Norge. Fredsakademiets opslag nævner hans artikel Vi må vitne fra 1941 og hans efterfølgende skæbne.

Kullmann døde i koncentrationslejren Sachsenhausen i 1942. Hans død giver hans biografi en særlig plads i historien om den norske fredsbevægelse under anden verdenskrig.

Det er dog vigtigt at skelne mellem dokumentationen af hans død og eventuelle fortolkninger af årsagerne til hans arrestation, internering og død. Sidstnævnte bør dokumenteres gennem tyske og norske arkivkilder, hvis man ønsker at fastslå den præcise sammenhæng mellem hans politiske virksomhed og hans behandling af de tyske besættelsesmyndigheder.

Fredsakademiets opslag som forskningskilde
Videnskabeligt bør Fredsakademiets opslag først og fremmest betragtes som en sekundær, leksikalsk kilde med betydelig bibliografisk værdi.

Opslaget kan ikke alene erstatte en kritisk historisk monografi om Kullmann. Det kan derimod fungere som en effektiv forskningsportal til et materiale, som ellers kan være vanskeligt tilgængeligt.

Dets særlige værdi ligger i kombinationen af:

biografiske oplysninger,

kronologiske oplysninger,

henvisninger til samtidige publikationer,

registrering af Kullmanns egne skrifter,

dokumentation af hans virksomhed i Danmark,

og placeringen af Kullmann i den internationale fredsbevægelse.

Det er netop denne kombination, der gør opslaget interessant for forskning i fredsbevægelsens historie.

Kildekritiske perspektiver
En videre videnskabelig bearbejdning bør især koncentrere sig om fire områder.

For det første bør de vigtigste oplysninger forsynes med præcise kildehenvisninger. Det vil gøre det lettere for forskeren at skelne mellem dokumenterede samtidige oplysninger og senere redaktionel sammenfatning.

For det andet bør primær- og sekundærkilder adskilles tydeligere. Kullmanns egne tekster bør eksempelvis markeres som primærkilder, mens senere biografier og leksikonartikler bør behandles som sekundærlitteratur.

For det tredje bør Kullmann-sagen undersøges på grundlag af det originale juridiske materiale. Det gælder især anklage, dom og eventuelle militære afgørelser.

For det fjerde bør forbindelsen mellem den norske og danske fredsbevægelse undersøges nærmere. Her udgør Fredsakademiets registrering af Kullmanns foredrag og artikler i danske fredsblade et særdeles nyttigt udgangspunkt.

Konklusion
Fredsakademiets opslag om Olaf Kullmann har en betydelig historisk og bibliografisk værdi. Det giver et koncentreret overblik over en norsk pacifist, hvis virksomhed omfattede både internationalt fredsarbejde, antimilitarisme, organisationsarbejde og direkte kontakt med den danske fredsbevægelse.

Opslagets største videnskabelige styrke ligger ikke alene i den biografiske tekst, men i det kildemateriale, som den leder videre til. Særligt registreringen af samtidige danske fredspublikationer og Kullmanns egne artikler gør det muligt at undersøge hans virksomhed på grundlag af primærkilder.

En yderligere forskningsmæssig opgradering vil især bestå i at knytte de enkelte biografiske oplysninger tættere til dokumentationen, supplere med norske rets- og mili-

tærarkiver og gøre de originale artikler og samtidige publikationer direkte tilgængelige.

Dermed kan opslaget om Olaf Kullmann ikke blot fungere som et biografisk leksikonopslag, men som en dokumentationsmæssig indgang til studiet af norsk, dansk og international pacifisme og antimilitarisme i mellemkrigstiden.

Personalbibliografi over Ellen Hørup

– et bibliografisk grundarbejde

Holger Terp: Personalbibliografi over journalisten Ellen Hørup. Det Danske Fredsakademi, 3. udgave, 2019, 55 sider.

Holger Terps Personalbibliografi over journalisten Ellen Hørup er et bibliografisk arbejde, hvis betydning rækker langt ud over den snævre registrering af en enkelt journalists produktion. Bibliografien er samtidig et dokument over den danske presseoffentlighed i første halvdel af det 20. århundrede, et redskab til studiet af kvinde-, freds- og international historie og et væsentligt grundlag for den senere historiske rehabilitering af Ellen Hørup (1871–1953).

Den foreliggende tredje udgave fra 2019 har sit udspring i Terps hovedopgave Journalisten Ellen Hørup 1871–1953, skrevet ved Danmarks Biblioteksskole i 1992. Bibliografien blev således oprindelig udarbejdet som et bilag til et større forskningsarbejde. I 2019-udgaven er materialet videreført og suppleret med nye registreringer. Den afsluttende hovedregistrering når til nr. 603, hvorefter syv yderligere poster, nr. 604–610, er føjet til.

Det er karakteristisk for arbejdet, at det ikke alene registrerer Ellen Hørups egne bøger og artikler. Der medtages også interviews med og omtaler af hende, nekrologer samt de periodica, hun selv udgav eller redigerede. Hertil kommer emne-, periodika- og avisregistre. Bibliografien bevæger sig dermed i praksis mellem personalbibliografi, biobibliografi og receptionshistorisk dokumentation.

Et arbejde med udgangspunkt i et spredt kildemateriale

Ellen Hørups forfatterskab er vanskeligt at dokumentere efter traditionelle litteraturbibliografiske principper. Hendes væsentligste virksomhed foregik ikke alene gennem bøger, men i aviser, kronikker, tidsskrifter, debatindlæg og mindre publikationer. Dertil kommer hendes virksomhed som redaktør og organisator samt den betydelige samtidige debat om hendes synspunkter.

Terps bibliografi tager netop højde for denne publicistiske virkelighed. Den er kronologisk opbygget, og inden for den enkelte måned placeres periodikabidrag først. Samtidig er der truffet en klar afgrænsning med hensyn til Hørups skønlitterære oversættelser, som ikke medtages, fordi de ifølge bibliografiens metode allerede er registreret i Danbib under søgetermen »Ellen Hørup Nielsen«.

Denne korte metodiske erklæring er væsentlig. Den viser, at bibliografien ikke forsøger at skabe en kunstig forestilling om absolut fuldstændighed, men arbejder med et defineret korpus og en eksplicit afgrænsning.

Det centrale spørgsmål bliver derfor ikke, om enhver tekst, der på en eller anden måde kan forbindes med Ellen Hørup, er medtaget, men om det valgte materiale er regi-

streret systematisk og på en måde, der gør det muligt for andre forskere at efterprøve og anvende det.

Fra bøger til journalistisk produktion

Bibliografiens første del registrerer Hørups monografier. Her findes blandt andet Gandhis Indien fra 1931, Magtens Vej fra 1936, Politik og Krig fra 1937, Hvorfor faar vi Krig? og Hvordan Freden reddes fra 1938 samt Der er kun en Krig fra 1946. Også den posthume udgivelse Undertrykkere og undertrykte fra 1971 registreres.

Det interessante er imidlertid, at bøgerne kun udgør en mindre del af dokumentationen. Fra 1912 og frem registreres et stort antal artikler i tidsskrifter og aviser. Bibliografien giver dermed mulighed for at følge Hørups udvikling som journalist over mere end fire årtier.

De tidligste registreringer viser blandt andet hendes interesse for kvindesagen, kolonispørgsmålet og internationale forhold. I 1920'erne bliver hendes journalistiske virksomhed i Politiken mere fremtrædende, og fra slutningen af årtiet får Indien og Gandhi en stadig større plads. I 1930'erne udvides hendes stofområde yderligere til Folkeforbundet, afrustning, international politik, fascisme, kapitalisme, fredssagen og sociale spørgsmål.
,
Bibliografien gør dermed noget, som en almindelig biografi kun vanskeligt kan gøre: Den gør det muligt at rekonstruere intensiteten, kontinuiteten og bredden i Hørups journalistiske virksomhed.

Den kronologiske metode som historisk redskab

Den kronologiske opbygning er ikke blot et praktisk katalogiseringsprincip. Den har også en historisk funktion.

Når Hørups artikler registreres år for år, bliver det muligt at se, hvordan bestemte emner opstår, vokser og eventuelt forsvinder. Det gælder eksempelvis hendes engagement i Indien. Bibliografien registrerer allerede i 1928 en kronik om Mahatma Gandhi og følger derefter en lang række artikler om Gandhi, Indien, den indiske nationalbevægelse og ikke-vold.
,
Tilsvarende kan hendes engagement i fredssagen følges gennem en lang række artikler, ligesom hendes senere arbejde med børneforsorg bliver særdeles omfattende.

Den kronologiske metode giver derfor forskeren mulighed for at stille spørgsmål, som ellers ville være vanskelige at besvare: Hvornår bliver et bestemt tema centralt? Hvor længe beskæftiger Hørup sig med det? Hvordan bevæger hendes argumentation sig fra en artikel til den næste? Hvilke begivenheder udløser ændringer i hendes publicistiske virksomhed?

Bibliografien er således ikke i sig selv en fortolkning af Hørups udvikling, men den skaber et solidt empirisk grundlag for at foretage sådanne fortolkninger.

Receptionen er en del af bibliografien

En af værkets mest interessante metodiske beslutninger er, at Terp ikke stopper ved Hørups egen produktion.

Fra nr. 487 og frem registreres »Interviews med og omtaler af Ellen Hørup«. Her findes blandt andet samtidige artikler om hendes tandlægeeksamen, interviews om verdensfredskongressen, omtaler af hendes arbejde for Indien og artikler om hendes forhold til faderen Viggo Hørup.

,

Denne del af bibliografien er vigtig, fordi den dokumenterer Hørup som offentlig person og ikke kun som forfatter.

Endnu mere interessant er registreringen af nekrologerne. Den giver mulighed for at undersøge, hvordan Hørup blev vurderet umiddelbart efter sin død i 1953, og dermed hvordan hendes samtidige eftermæle så ud. På den måde bliver bibliografien også et materiale til receptionshistorie.

Der er en metodisk pointe i dette. En offentlig intellektuel eksisterer ikke alene gennem sine egne tekster. Hendes historiske betydning er også afhængig af, hvordan samtidens aviser, organisationer og andre skribenter reagerede på hende. Terps udvidelse af personalbibliografien til også at omfatte denne dimension er derfor videnskabeligt velbegrundet.

Pressehistorisk betydning

Avisregistret er et af bibliografiens mest værdifulde elementer. Det viser, at Hørups offentlige virksomhed ikke alene hører hjemme i de store københavnske aviser.

Registreringen omfatter blandt andet Politiken, Berlingske Tidende, Ekstra Bladet, BT, Aktuelt og Arbejderbladet, men også en lang række regionale aviser som Møens Folkeblad, Odder Venstreblad, Holbæk Amts Venstreblad, Kalundborg Dagblad, Horsens Venstreblad, Silkeborg Venstreblad og en række andre. Allerede anmeldelserne af Magtens Vej i 1936 viser, hvor bredt hendes publicistiske virksomhed kunne slå igennem.

,

Dette har en betydelig forskningsmæssig konsekvens. Hørups historie kan ikke reduceres til hendes forhold til Politiken. Hun indgik i et bredere dansk presse- og debatsystem, hvor hendes synspunkter blev diskuteret og videreformidlet på tværs af politiske og geografiske skel.
Bibliografien kan derfor anvendes som udgangspunkt for en pressehistorisk undersøgelse af, hvordan bestemte politiske spørgsmål blev behandlet uden for de centrale københavnske medier.

Emneregisteret

Emneregisteret supplerer den kronologiske ordning og gør materialet anvendeligt til tematiske undersøgelser.

Blandt de registrerede emner findes afrustning, fascisme, flygtninge, fredssagen, forsorg, Indien, imperialisme, international politik, Folkeforbundet, ikkevold, kvindesagen, kapitalisme, kommunisme og krig.

,

Særligt omfattende er registreringerne under »Indien«, »Fredssagen«, »Forsorg« og »Kvindesagen«. Det viser samtidig noget om Hørups virke, som ikke nødvendigvis fremgår af hendes mest kendte bøger: hendes journalistik bevægede sig mellem internationale og sociale problemstillinger.

Et godt eksempel er registreringen af børneforsorgen. Her henvises der til et stort antal poster fra 1930'erne og 1940'erne. Bibliografien dokumenterer således ikke blot et enkelt politisk engagement, men et længerevarende journalistisk arbejde med børn, institutioner, forsorg og socialpolitik.

Emneregisteret er ikke en moderne kontrolleret emneordsliste i databasemæssig forstand, og der forekommer enkelte gentagelser og krydshenvisninger, men det fungerer effektivt som forskningsredskab.

Hørup som redaktør

En anden styrke er registreringen af de dansksprogede periodica, som Ellen Hørup udgav eller redigerede.

Bibliografien dokumenterer blandt andet Indiens Venner, Mennesket og Magten, Forældrebladet og Tværtimod. Sidstnævnte registreres som udgivet i 1951 med Ellen Hørup og Alvar Westerberg som redaktører.

,

Dette udvider forståelsen af Hørup fra journalist til medieaktør. Hun skrev ikke blot i den eksisterende presse; hun medvirkede også til at skabe egne fora for bestemte politiske og sociale synspunkter.

Det er især vigtigt for forståelsen af Forældrebladet, hvor Hørups arbejde med børneforsorgen får en central placering. At Terp senere har udgivet et særskilt arbejde om kritikken af børneforsorgen i Forældrebladet 1943–1950, og at dette arbejde er indarbejdet blandt bibliografiens senere tilføjelser, illustrerer, hvordan bibliografien og den øvrige forskning gensidigt har udviklet sig.

Forholdet til arkivmaterialet

Bibliografiens forskningshistoriske betydning bliver endnu tydeligere i lyset af det arkivarbejde, der lå omkring den.

Lone Rünitz oplyser i indledningen til sin biografi om Hørup, at Holger Terp sikrede sig et omfattende privatarkiv, som henstod hos Hans Henrik Pusch, søn af Ellen Hørup og hendes tidligere plejesøn Walter Pusch. Terp sorterede materialet og udarbejdede brevlister. Rünitz fremhæver samtidig direkte, at hun anvendte Terps personalbibliografi flittigt.

Denne oplysning er væsentlig for en vurdering af bibliografiens forskningshistoriske status. Den viser, at arbejdet ikke blot har karakter af en privat eller isoleret dokumentationssamling, men faktisk har fungeret som grundlag for senere akademisk forskning.

Rünitz' Ellen Hørup: Kvinden, verdensborgeren og rebellen, udgivet af Syddansk Universitetsforlag i 2019, er den første samlede moderne biografi om Hørup og bygger blandt andet på det materiale, som Terp havde tilvejebragt.

En personalbibliografi i udvidet forstand

Genremæssigt er Terps arbejde interessant.

En snæver personalbibliografi ville normalt først og fremmest registrere en persons egne publikationer. Terps bibliografi går videre. Den registrerer også anmeldelser, interviews, omtaler, nekrologer og de publikationer, som Hørup redigerede.

Det er derfor mere præcist at beskrive den som en udvidet personalbibliografi med biobibliografiske og receptionshistoriske elementer.

Denne genreudvidelse er ikke en svaghed. Tværtimod svarer den til den historiske virkelighed, som arbejdet søger at dokumentere. Hørup var journalist, debattør, redaktør og offentlig person. Hendes virksomhed kan derfor ikke adskilles skarpt i »forfatterskab« og »reception«.

Terps valg betyder, at bibliografien kan bruges til flere forskellige former for forskning: litteraturhistorisk, pressehistorisk, politisk historisk, kønshistorisk og organisationshistorisk.

Metodisk transparens

Den væsentligste kritik, der kan rejses mod værket, angår ikke det omfattende registreringsarbejde, men dokumentationen af selve arbejdsprocessen.

Bibliografien redegør kort for den kronologiske ordning og for udeladelsen af Hørups skønlitterære oversættelser. Men den indeholder ikke en længere systematisk redegørelse for alle de samlinger, kataloger, avissamlinger og arkiver, der er gennemgået.

For en moderne bibliograf ville en sådan redegørelse være ønskelig. Den ville gøre det lettere at vurdere dækningsgraden og at gentage eller kontrollere søgningen.

Denne begrænsning må imidlertid vurderes historisk. Arbejdet blev grundlagt i 1992, længe før digitaliseringen af de store dele af den danske historiske presse. Det betyder, at en betydelig del af registreringen må forstås som resultatet af manuelt bibliografisk og arkivmæssigt arbejde.

Det er netop dette forhold, der gør arbejdet forskningshistorisk interessant. Det er ikke produceret ved en simpel søgning i en moderne fuldtekstdatabase, men er et resultat af en længerevarende rekonstruktion af et spredt kildemateriale.

Redaktionelle og bibliografiske problemer
Som ved de fleste omfattende retrospektive bibliografier findes der også redaktionelle problemer.

Et tydeligt eksempel er nummereringen omkring nr. 487. Nummer 487 afslutter afsnittet om Hørups egne artikler, hvorefter nummereringen på ny begynder med 487 i afsnittet »Interviews med og omtaler af Ellen Hørup«.
,
Der findes desuden enkelte gentagelser i emneregistret. Sådanne forhold bør registreres ved en videnskabelig anvendelse af værket.

De er imidlertid ikke af en karakter, der undergraver bibliografiens hovedfunktion. Tværtimod viser de, at arbejdet først og fremmest skal forstås som et historisk udviklet forskningsredskab, der er blevet udbygget over tid, snarere end som en moderne database med fuld maskinel konsistenskontrol.

Det er også vigtigt at bemærke, at bibliografiens senere tilføjelser viser, at Terp selv har betragtet arbejdet som åbent for fortsat supplering. Poster 604–610 omfatter blandt andet tre nye Hørup-tekster, Lone Rünitz' biografi, Maria Grønlykkes biografiske fortælling og Terps eget arbejde om Forældrebladet.
,
Denne åbenhed er metodisk sund i et historisk bibliografisk arbejde.

Forskningshistorisk betydning

Bibliografiens største videnskabelige betydning ligger derfor måske ikke i dens titel eller genre, men i dens funktion som forskningsinfrastruktur.

Før Terps arbejde var Ellen Hørups journalistiske produktion spredt over aviser, tidsskrifter, bøger og arkiver. Bibliografien samler disse spor og gør dem overskuelige.

Det har haft direkte betydning for den senere forskning. Rünitz' udtrykkelige tak til Terp for bibliografien og hendes oplysning om, at hun anvendte den flittigt, dokumenterer denne sammenhæng.

Det er samtidig værd at bemærke, at Ellen Hørup i dag er langt bedre dokumenteret og forskningsmæssigt synlig end tidligere. Lex' biografiske artikel henviser blandt andet til Terps biografiske arbejde fra 1989 og til Rünitz' biografi fra 2019 og angiver både Det Kongelige Bibliotek og Rigsarkivet som steder med Hørup-materiale.

Terps bibliografi kan således ses som et af de arbejder, der var med til at skabe det dokumentationsgrundlag, som gjorde denne senere genopdagelse mulig.

Konklusion

Personalbibliografi over journalisten Ellen Hørup er først og fremmest et grundigt og omfattende dokumentationsarbejde. Dets videnskabelige styrke ligger i kombinationen af kronologisk registrering, bred pressedækning, tematisk indeksering, registrering af samtidens omtale og dokumentation af Hørups egen redaktionelle virksomhed.

Værket bør ikke måles efter samme kriterier som en moderne digital bibliografisk database. Det er et historisk udviklet bibliografisk arbejde, hvis grundlag blev lagt i 1992 og siden udbygget gennem nye registreringer. Dets metode er kun kortfattet ekspliciteret, og der findes enkelte redaktionelle inkonsekvenser. Disse forhold er reelle og bør tages i betragtning ved en kritisk anvendelse.

Men de må ikke overskygge hovedsagen: Bibliografien har gjort et stort og vanskeligt tilgængeligt journalistisk materiale forskningsmæssigt håndterbart.

Dens værdi ligger især i, at den ikke reducerer Ellen Hørup til forfatteren af nogle få kendte bøger. Den dokumenterer hende som journalist, redaktør, debattør og international offentlig person. Den gør det muligt at følge hendes arbejde med Indien og Gandhi, fredssagen, Folkeforbundet, kvindesagen, internationale konflikter, fascisme, kapitalisme, flygtningespørgsmål og børneforsorg. Samtidig dokumenterer den den offentlighed, som reagerede på hendes synspunkter.

På den baggrund bør Terps arbejde placeres som et væsentligt dansk personalbibliografisk grundarbejde. Det er ikke blot et supplement til en biografi om Ellen Hørup. Det er et selvstændigt forskningsredskab, som har været med til at gøre det muligt at skrive den moderne historie om hende.

Det forhold, at Lone Rünitz ved udarbejdelsen af sin 2019-biografi udtrykkeligt fremhæver Terps personalbibliografi som et arbejde, hun har anvendt flittigt, er den stærkeste dokumentation for dens forskningshistoriske betydning.

Set i dette perspektiv er Personalbibliografi over journalisten Ellen Hørup ikke alene en fortegnelse over et forfatterskab. Den er et eksempel på, hvordan vedholdende bi-

bliografisk registreringsarbejde kan fungere som en forudsætning for senere historisk forskning og i sidste ende bidrage til at bringe en næsten glemt offentlig person tilbage i forskningen.

Litteratur og kilder

Terp, Holger: Personalbibliografi over journalisten Ellen Hørup. 3. udgave. Det Danske Fredsakademi, 2019.
, Terp, Holger: Journalisten Ellen Hørup 1871–1953. Hovedopgave, Danmarks Biblioteksskole, 1992. Bibliografien udgør bilaget til hovedopgaven.
, Rünitz, Lone: Ellen Hørup – kvinden, verdensborgeren og rebellen. Syddansk Universitetsforlag, 2019.
Jacobsen, Anette Faye: »Ellen Hørup«, Dansk Kvindebiografisk Leksikon, Lex.dk.

Ellen Hørup og kritikken af den danske børneforsorg 1943-1950

Indledning

Holger Terps Kritik af børneforsorgen i Forældrebladet udgivet af Ellen Hørup 1943-1950, udgivet i 2019, samler artikler fra Ellen Hørups Forældrebladet, som udkom i perioden 1943-1950. Udgivelsen giver adgang til en samtidig og markant kritisk stemme i debatten om den danske børneforsorg. Hørup beskæftigede sig med børnehjem, børneværn, opdragelsesmetoder, straf, myndighedernes indgreb og børns og forældres retsstilling. Hendes journalistik var ikke begrænset til beskrivelse; hun ønskede at afsløre problemer og påvirke den offentlige og politiske debat.

Terps udgivelse bør imidlertid ses i sammenhæng med andre historiske fremstillinger. Samme år udkom Lone Rünitz' Ellen Hørup: Kvinden, verdensborgeren og rebellen, som giver en samlet biografisk fremstilling af Hørups liv og samfundsengagement. Rünitz fremstiller Hørup som en journalist og samfundsdebattør, der gennem hele sit liv udfordrede etablerede autoriteter og normer. Terps kildesamling og Rünitz' biografi supplerer således hinanden: Terp giver adgang til Hørups egne samtidige tekster, mens Rünitz forsøger at forklare den person og det engagement, der ligger bag dem.

Hørups kritik må samtidig placeres i den bredere udvikling af den danske børneforsorg. Her er Anette Faye Jacobsens forskning central. Jacobsen analyserer børneforsorgen i perioden 1933-1958 og viser, hvordan området gennemgik en længere transformation fra en mere privat, autoritær og kristeligt præget institutionskultur til en mere professionaliseret, pædagogisk og demokratisk orienteret forsorg.

På den baggrund er denne anmeldelses problemformulering:

Hvordan kan Holger Terps antologi anvendes som historisk kilde til at undersøge Ellen Hørups kritik af den danske børneforsorg, hvilke kildekritiske problemer opstår ved anvendelsen af Hørups journalistik, og hvordan kan hendes kritik forstås i forhold til den samtidige og senere historiografi om udviklingen af dansk børneforsorg frem mod reformerne i 1950'erne?

Anmeldelsens hovedargument er, at Terps antologi har stor værdi som kilde til den samtidige kritik af børneforsorgen, men at Hørups journalistik ikke uden videre kan bruges som repræsentativ dokumentation for børneforsorgens faktiske forhold. Hørup skrev med et tydeligt reformpolitisk formål, hvilket gør hendes tekster tendentiøse og selektive. Netop denne tendens gør dem imidlertid værdifulde som kilder til samtidens konflikter, forestillinger om børns rettigheder og den offentlige problematisering af børneforsorgen.

Ellen Hørup – journalist, samfundsdebattør og rebel

Ellen Hørups kritik af børneforsorgen kan ikke forstås isoleret fra hendes øvrige liv og virke. Rünitz' biografi fremstiller hende som en kvinde med et usædvanligt bredt samfundsmæssigt engagement. Hun arbejdede som journalist og samfundsdebattør og be-

skæftigede sig med blandt andet internationale spørgsmål, kvindesagen, kolonialisme, fred og sociale forhold.

Titlen Kvinden, verdensborgeren og rebellen er derfor ikke tilfældig. Den peger på Rünitz' fortolkning af Hørup som en person, der konsekvent satte spørgsmålstegn ved etablerede autoriteter og normer. Denne fortolkning er vigtig for forståelsen af Forældrebladet, fordi Hørup ikke skrev som en neutral socialforsker eller embedsmand. Hun skrev som en engageret aktør, der ønskede at ændre de forhold, hun beskrev.

Fra 1943 koncentrerede Hørup sig i stigende grad om børnesagen og udgav Forældrebladet. Hun tog konkrete sager op, opsøgte institutioner og kritiserede både institutionernes praksis og de myndigheder, som havde ansvaret for børneværnet.

Dermed bliver hendes journalistik både en kilde til børneforsorgens historie og en kilde til Hørups egen politiske og moralske position.

Det er netop denne dobbelthed, der gør Terps antologi interessant.

Terps antologi som historisk kilde

Terps væsentligste fortjeneste er, at han samler et materiale, som gør det muligt at følge Hørups kritik over en længere periode. Forældrebladet giver adgang til en samtidig stemme, der står uden for de officielle institutioner.

Det er vigtigt i socialhistorisk forskning. Hvis historien om børneforsorgen alene baseres på myndighedsarkiver og officielle betænkninger, vil institutionernes eget perspektiv let komme til at dominere. Hørups artikler giver mulighed for at undersøge, hvordan børneforsorgen blev oplevet og kritiseret udefra.

Et eksempel er Hørups artikel "Børnemishandling" fra 1943. Her tager hun udgangspunkt i spørgsmålet om anmeldelse af mishandling af børn og retter derefter kritikken mod børneværnet og de ansvarlige myndigheder. Hun stiller spørgsmål ved, om myndighederne virkelig kunne være uvidende om de problemer, som hun selv mente at kunne dokumentere.

Denne form for journalistik viser Hørups metode: Hun tager udgangspunkt i en konkret sag og bruger den til at rejse et mere generelt spørgsmål om systemets måde at fungere på.

Det er effektivt som journalistik, men problematisk som repræsentativ historisk dokumentation.

Kildekritikken – Hørup som tendenskilde

Hørups artikler er tydeligt tendentiøse. Hun ønskede at påvirke læseren og skabe forandring. Hendes udvælgelse af sager var derfor ikke tilfældig. Hun var interesseret i de tilfælde, hvor børneforsorgen efter hendes vurdering svigtede.
Det betyder, at forskeren skal skelne mellem to forskellige spørgsmål:
Hvad fortæller Hørup os om børneforsorgen?
Og

Hvad fortæller Hørup os om kritikken af børneforsorgen?

Til det første spørgsmål er hendes journalistik en begrænset kilde, fordi den ikke er repræsentativ for alle institutioner og alle børn.

Til det andet spørgsmål er den derimod en særdeles stærk kilde.

Hvis Hørup beskriver et tilfælde af hård straf på et bestemt børnehjem, kan artiklen dokumentere, at hun kendte til og kritiserede en sådan praksis. Men den kan ikke alene bruges til at fastslå, at samme praksis fandtes overalt i børneforsorgen.

Derfor må hendes oplysninger, når de bruges til at rekonstruere konkrete forhold, så vidt muligt kontrolleres gennem andre kilder: institutionsarkiver, myndighedsdokumenter, lovgivning, aviser, faglige publikationer og personlige beretninger.

Hendes tendens gør imidlertid ikke kilden værdiløs. Tværtimod er tendensen en del af det historiske udsagn. Hørup viser, at der i samtiden fandtes en stærk kritik af den traditionelle børneforsorg, og hun viser samtidig, hvordan denne kritik blev formuleret.

Hun er derfor ikke kun en observatør af historien, men en **historisk aktør**.
Fra enkeltsager til systemkritik

Hørups særlige betydning ligger i hendes evne til at gøre systemkritik konkret. Børneforsorgen var et komplekst administrativt system, men Hørup beskrev det gennem børn, forældre og konkrete institutioner.
Dermed blev spørgsmål om lovgivning og administration omformet til spørgsmål om moral og ansvar.

Hendes kritik af straf og disciplin illustrerer dette. Hun accepterede ikke uden videre, at institutionernes autoritet over børn kunne begrundes med opdragelse. Hun stillede spørgsmål ved, om disciplinære metoder i virkeligheden kunne være en form for overgreb.

Det samme gælder hendes kritik af myndighedernes rolle. Hun problematiserede, at børn og forældre kunne være underlagt beslutninger, som de selv havde begrænsede muligheder for at modsætte sig.

Dermed berørte hendes kritik et grundlæggende spørgsmål: **Hvem har ret til at definere barnets bedste?**

Det er et spørgsmål, der rækker ud over de konkrete sager og ind i den bredere udvikling af velfærdsstatens forhold til familien.

Hørup i den eksisterende forskning

Det er her, Jacobsens forskning bliver central som historiografisk korrektiv.

Hørup fremstiller ofte problemerne gennem enkeltsager og konkrete erfaringer. Jacobsen analyserer derimod børneforsorgen som institutionelt system.

I Jacobsens fremstilling var børneforsorgen i 1930'erne præget af en række autoritære og private strukturer. Mange institutioner havde religiøs baggrund, økonomien var begrænset, og opdragelsen var i betydelig grad baseret på lydighed og disciplin. Frem mod 1958 skete der imidlertid en længerevarende udvikling i retning af professionalisering, pædagogisering og større opmærksomhed på demokrati og retssikkerhed.

Det betyder, at Hørups kritik ikke bør forstås som en afsløring af et system, der slet ikke var under forandring. Tværtimod var der allerede før Forældrebladet en reformorienteret kritik af børneforsorgen.

Forældreforeninger og andre aktører havde blandt andet kritiseret manglende retsbeskyttelse og de pædagogiske metoder på opdragelseshjemmene. Hørup indgik derfor i en allerede eksisterende reformdiskussion.

Hendes særlige betydning var, at hun gjorde denne kritik mere offentlig, konkret og konfrontatorisk.

Offentlighed og reform

Hørups arbejde blev især synligt i slutningen af 1940'erne. I 1947 kritiserede hun det såkaldte "svømmercirkulære", der under bestemte betingelser gav mulighed for at straffe børn, som ikke kunne holde sig tørre om natten. Sagen blev en del af en bredere offentlig debat om børneforsorgens disciplinære metoder.

I 1949 tog Hørup igen børneforsorgen op i forbindelse med en film om Peter Sabroe. Hun brugte fortællingen om Sabroe til at argumentere for, at problemer med børnehjemmenes opdragelsesmetoder ikke blot tilhørte fortiden.

Det interessante er, at Hørup havde kritiseret disse problemer i flere år. Det var altså ikke nødvendigvis hendes argumenter, der var nye. Det nye var snarere den offentlige situation omkring dem.

Hendes journalistik kan derfor ses som en form for **offentlig mobilisering**. Hun gjorde eksisterende problemer synlige og skabte et sprog, som kunne anvendes i en bredere debat om børns rettigheder og institutionernes ansvar.
Dette understøtter samtidig Jacobsens bredere forklaring: Reformerne kom ikke fra én enkelt kritiker, men fra et samspil mellem kritikere, fagfolk, foreninger, presse, politikere og myndigheder.

Rünitz og spørgsmålet om Hørups historiske betydning

Rünitz' biografi giver mulighed for at nuancere dette yderligere. Hvis Hørup alene betragtes gennem Forældrebladet, kan hun let fremstå som en person, hvis hovedformål i livet var at reformere børneforsorgen.

Rünitz viser derimod et langt bredere engagement. Hørups arbejde med børneforsorgen var én del af et større livslangt opgør med det, hun betragtede som uretfærdige eller undertrykkende strukturer.

Denne biografiske sammenhæng hjælper med at forklare hendes journalistiske arbejdsform. Hendes konfrontation med børneforsorgens myndigheder var ikke et brud med hendes tidligere virke, men en fortsættelse af det.

Samtidig skal Rünitz' biografi også behandles som en historisk fortolkning. Hvor Hørups artikler er samtidige primærkilder, er Rünitz' bog skrevet mange år senere. Rünitz udvælger og fortolker begivenhederne og konstruerer en samlet fortælling om Hørups liv.

Det betyder, at man ikke bør lade Rünitz' portræt af Hørup stå uimodsagt. Hendes biografiske fortolkning må holdes op imod Hørups egne tekster og den institutionelle forskning.

Det er netop i spændingsfeltet mellem disse perspektiver, at Hørups historiske betydning bliver tydelig.

Fra kritik til reform – uden en direkte årsagskæde

Et centralt spørgsmål er, om Hørups kritik førte til reformerne i 1950'erne.
Det er fristende at opstille en enkel årsagskæde:

Hørup kritiserede børneforsorgen → offentligheden reagerede → politikerne gennemførte reformer.

En sådan forklaring er imidlertid for simpel.

Børneforsorgen var allerede under forandring, og der fandtes andre reformaktører. Desuden blev udviklingen påvirket af ændrede pædagogiske og psykologiske opfattelser, professionalisering og den generelle udvikling af den danske velfærdsstat.

Hørup bør derfor ikke fremstilles som den person, der skabte reformerne.

Det er mere præcist at se hende som én af de aktører, der bidrog til at gøre børneforsorgens problemer offentligt synlige.

Udviklingen kan dermed forstås som:

Eksisterende reformkritik → Hørups konkrete og offentlige kritik → øget offentlig problematisering → politisk og administrativ behandling → gradvise reformer.

Denne fortolkning bevarer Hørups betydning uden at overdrive hendes kausale rolle.
1958 som historisk perspektiv

Selv om Terps antologi stopper i 1950, er det relevant at følge udviklingen frem til 1958. Det giver mulighed for at undersøge, om nogle af de spørgsmål, Hørup rejste, blev afspejlet i den senere reform af børneforsorgen.

1958 markerer et væsentligt punkt i den udvikling, som Jacobsen undersøger. Lovgivningen ændrede blandt andet rammerne for børneværnenes virksomhed, anbringelser uden for hjemmet og forholdet mellem myndigheder og familier.

Udviklingen kan derfor ses som en bevægelse mod større retssikkerhed og større vægt på samarbejde med forældrene.

Men også her er det nødvendigt at undgå en for enkel fortælling. Mere demokrati og større retssikkerhed betød ikke, at statens kontrol over familier forsvandt. Den blev snarere omformet og professionaliseret.

Dette er et vigtigt perspektiv, fordi det viser, at reformhistorien ikke kun handler om, at et dårligt system bliver erstattet af et godt system. Den handler også om, hvordan formerne for social kontrol ændres.

Hørups kritik kan således læses som en kritik af både den traditionelle autoritet og den måde, hvorpå myndighederne udøvede magt over børn og forældre.

Historiografisk vurdering

Når Terp, Rünitz og Jacobsen læses sammen, repræsenterer de tre forskellige niveauer i forståelsen af Ellen Hørup.

Terp giver adgang til **Hørups stemme**. Hans antologi er værdifuld som samling af samtidige tekster og gør det muligt at analysere Hørups argumentation direkte.

Rünitz giver adgang til **personen bag stemmen**. Hendes biografi viser, hvordan børneforsorgsarbejdet indgik i Hørups samlede liv og hendes generelle opposition til autoriteter og sociale uretfærdigheder.

Jacobsen giver adgang til **systemet omkring stemmen**. Hendes forskning placerer Hørups kritik i en længere institutionel udvikling, hvor børneforsorgen gradvist blev professionaliseret, pædagogiseret og reformeret.

Perspektiverne er ikke konkurrerende, men komplementære.

Terp uden Rünitz og Jacobsen kan føre til en for stærk identifikation med Hørups egen problemdefinition.

Rünitz uden Jacobsen kan føre til en personcentreret historie, hvor Hørup får en større rolle i reformprocessen, end kilderne kan dokumentere.

Jacobsen uden Terp kan omvendt gøre det vanskeligt at forstå den konkrete kritik og de erfaringer, som var med til at skabe offentlig opmærksomhed omkring børneforsorgen.

Den metodiske styrke ligger derfor i at kombinere dem.

En kritisk vurdering af Terps udgivelse

Terps antologi er først og fremmest en værdifuld kildesamling. Den giver studerende og forskere mulighed for at arbejde direkte med Hørups journalistik og følge hendes kritik over syv år.

Antologiens svaghed er, at dens materiale naturligt er præget af Hørups perspektiv. Læseren konfronteres primært med de sager, som Hørup fandt problematiske. Det kan skabe et billede af børneforsorgen, hvor problemer og overgreb fylder mere end de institutioner og praksisser, der fungerede uden offentlig konflikt.

Dette er ikke et argument imod antologien. Det er et argument for at bruge den rigtigt.

Den bør anvendes som en **kritisk primærkilde til samtidens debat**, ikke som en statistisk eller repræsentativ undersøgelse af hele børneforsorgen.

Det ville samtidig styrke udgivelsens akademiske anvendelighed, hvis de enkelte tekster i højere grad blev ledsaget af redaktionelle oplysninger om deres oprindelige kontekst, de institutioner og personer, Hørup omtaler, samt henvisninger til andre samtidige kilder.

Konklusion

Holger Terps Kritik af børneforsorgen i Forældrebladet udgivet af Ellen Hørup 1943-1950 er en væsentlig kildesamling til studiet af Ellen Hørups kritik af den danske børneforsorg. Dens værdi ligger først og fremmest i, at den gør Hørups samtidige journalistik tilgængelig og dermed giver mulighed for at undersøge en markant oppositionel stemme i 1940'ernes børneforsorgsdebat.

Hørups journalistik er imidlertid tydeligt tendentiøs. Hun skrev for at skabe opmærksomhed og reformere børneforsorgen og valgte derfor især de sager, der kunne understøtte hendes kritik. Hendes artikler kan derfor ikke alene bruges som repræsentativ dokumentation af børneforsorgens generelle praksis. Til gengæld er de særdeles værdifulde som kilder til den samtidige kritik, til offentlighedens problematisering af børneforsorgen og til de forestillinger om børns rettigheder og beskyttelse, der var under udvikling.

Rünitz' biografi bidrager til at forstå Hørups kritik som en del af et større livslangt engagement i sociale og politiske spørgsmål. Hendes journalistiske konfrontation med børneforsorgen var ikke et isoleret projekt, men en videreførelse af en generel opposi tion til autoriteter og sociale uretfærdigheder.

Jacobsen placerer derimod Hørups kritik i en bredere institutionel udvikling. Hendes forskning viser, at børneforsorgen allerede før Hørups Forældreblad var genstand for kritik og gradvist blev omformet gennem professionalisering, pædagogisering og demokratisering. Hørup var derfor ikke årsagen til reformerne, men en markant aktør i den proces, hvor børneforsorgens problemer blev gjort offentligt og politisk synlige.

Den mest frugtbare historiske forståelse af Hørup ligger derfor mellem de tre værker. Terp giver os kilden, Rünitz giver os aktøren, og Jacobsen giver os den institutionelle og historiografiske sammenhæng.

Hørups historiske betydning bør dermed ikke måles alene på, om hendes konkrete anklager kan bevises, eller på om hun direkte skabte bestemte reformer. Hendes betydning ligger også i hendes evne til at formulere og offentliggøre en kritik, der gjorde børneforsorgens autoritet, disciplin og behandling af børn til genstand for offentlig debat.

Hun bidrog dermed til at stille et grundlæggende spørgsmål, som rakte langt ud over de enkelte børnehjem: **Hvem har retten til at definere barnets bedste, og hvor går grænsen for statens og institutionernes magt over børn og familier?**
Det spørgsmål blev ikke afsluttet med Forældrebladets sidste udgivelse i 1950. Det indgik i den længere reformproces, som fortsatte gennem 1950'erne og blandt andet kom til udtryk i den ændrede børneforsorgslovgivning i 1958.

Terps antologi har derfor sin største videnskabelige værdi, når den læses som dokumentation af **kritikken før reformen**. Hørup var hverken en neutral reporter eller den ensomme reformator. Hun var en markant historisk aktør i en bredere bevægelse,

hvor børneforsorgens traditionelle autoritetsformer blev udfordret, og hvor spørgsmålet om børns rettigheder gradvist blev gjort til et centralt socialt og politisk spørgsmål.
Litteratur

- Jacobsen, Anette Faye. "Kontrol og demokrati: Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-1958." Historisk Tidsskrift 15 (1989). Historisk Tidsskrift – artiklen
- Rünitz, Lone. Ellen Hørup: Kvinden, verdensborgeren og rebellen. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2019. Syddansk Universitetsforlag – Ellen Hørup
- Terp, Holger. Kritik af børneforsorgen i Forældrebladet udgivet af Ellen Hørup 1943-1950. 2019. Terps antologi – PDF
- Faye Jacobsen, Anette. "Ellen Hørup." Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Dansk Kvindebiografisk Leksikon – Ellen Hørup

Nuclear Weapons Production in the US, 1941–2011

Holger Terps Nuclear Weapons Production in the US, 1941–2011 er et omfattende dokumentationsværk om udviklingen af det amerikanske atomvåbenkompleks fra Manhattanprojektets begyndelse i 1941 til 2011. Værket er udgivet af Den Danske Fredsakademi og omfatter 426 sider. Terps ambition er at dokumentere en væsentlig, men ofte mindre synlig del af atomvåbenhistorien: den industrielle, teknologiske og institutionelle infrastruktur, som gjorde udviklingen og produktionen af amerikanske atomvåben mulig. I stedet for primært at fokusere på de politiske beslutninger, de enkelte våbensystemer eller den strategiske udvikling under den kolde krig undersøger Terp de miner, fabrikker, laboratorier, virksomheder og myndigheder, der tilsammen udgjorde det amerikanske atomvåbenkompleks.

Denne tilgang er værkets mest markante styrke. Atomvåben fremstilles ofte i den historiske litteratur som resultatet af videnskabelige gennembrud, militære behov og politiske beslutninger. Terp anlægger derimod et materialistisk og industrihistorisk perspektiv, hvor selve produktionen står centralt. Atomvåben kræver ikke alene fysikere og militære strateger, men også uranminer, berigelsesanlæg, reaktorer, kemiske fabrikker, specialiserede komponenter, transportnetværk og et omfattende administrativt system. Ved at følge denne infrastruktur giver Terp læseren mulighed for at forstå atomvåben som et komplekst produktionssystem og ikke blot som et militært våben.

Værket har dermed en bred problemstilling: Hvordan blev det amerikanske atomvåbenkompleks opbygget, hvilke institutioner og produktionsanlæg indgik i systemet, og hvilke menneskelige, økonomiske og miljømæssige konsekvenser havde denne produktion? Terp forsøger at besvare disse spørgsmål gennem en meget omfattende kortlægning af de forskellige dele af atomvåbenindustrien. Han beskriver blandt andet udviklingen af Manhattanprojektet, de senere produktionsanlæg under Department of Energy, militære institutioner og de virksomheder, der var involveret i fremstillingen og vedligeholdelsen af atomvåben. Samtidig inddrages spørgsmål om arbejdere, sundhed, forurening og oprydning efter produktionen.

Metodisk er værket først og fremmest et dokumentations- og kompilationsarbejde. Terp samler store mængder information fra forskellige typer kilder og organiserer materialet omkring de enkelte institutioner, fabrikker og produktionssteder. Denne metode er velegnet til hans formål, fordi det amerikanske atomvåbenkompleks gennem mere end syv årtier har været geografisk spredt og organisatorisk komplekst. Institutioner har ændret navn, funktion og organisatorisk tilhørsforhold, og mange af aktiviteterne var oprindeligt omgivet af betydelig hemmeligholdelse. En systematisk kortlægning af dette materiale er derfor i sig selv et væsentligt bidrag.

Samtidig er denne metodiske tilgang også værkets begrænsning. Terp producerer først og fremmest et stort historisk materiale, men udvikler i mindre grad en samlet analytisk teori om, hvorfor det amerikanske atomvåbenkompleks udviklede sig, som det

gjorde. Der er eksempelvis begrænset fokus på teoretiske diskussioner af forholdet mellem sikkerhedspolitik, økonomiske interesser, militær strategi og teknologisk udvikling. Læseren får derfor mange oplysninger om, hvad der blev produceret, hvor det blev produceret, og hvilke institutioner der var involveret, men må i betydelig grad selv foretage den overordnede historiske syntese. Værket adskiller sig dermed fra en traditionel akademisk monografi, hvor en klart formuleret problemstilling typisk efterfølges af en sammenhængende analytisk argumentation.

Kildegrundlaget er omfattende og udgør en anden af værkets væsentlige styrker. Terp anvender blandt andet amerikanske myndighedsrapporter, dokumenter fra Department of Energy, Government Accountability Office-materiale, historiske rapporter og oplysninger fra forskellige institutioner og produktionsanlæg. Det er særligt relevant på et område som atomvåbenproduktion, hvor betydelige dele af den oprindelige dokumentation var klassificeret. Senere afklassificerede dokumenter har derfor været afgørende for historikere, der ønsker at rekonstruere udviklingen af det amerikanske atomvåbenprogram.

Anvendelsen af officielle kilder skaber imidlertid også et kildekritisk problem. Myndighedsdokumenter kan være meget præcise, når det gælder produktionsmængder, organisatoriske forhold og tekniske oplysninger, men de er ikke nødvendigvis neutrale beskrivelser af de begivenheder, de dokumenterer. De er produceret af institutioner, som selv var en del af det militære og industrielle system. Derfor kan de have en tendens til at nedtone eksempelvis politiske konflikter, arbejdsskader eller miljøproblemer. En videnskabelig behandling af materialet kræver derfor, at kildernes ophav, formål og tendens vurderes. Terps store kildesamling gør værket værdifuldt, men den metodiske diskussion af kildernes karakter kunne efter min vurdering have været mere udfoldet.

En anden central faktor i vurderingen af værket er forfatterens tydelige fredspolitiske perspektiv. Terp er knyttet til Den Danske Fredsakademi, og fremstillingen er præget af en kritisk tilgang til atomvåben og det militær-industrielle kompleks. Det kommer blandt andet til udtryk ved, at atomvåbenproduktionen ikke alene vurderes ud fra dens teknologiske og militære betydning, men også ud fra dens menneskelige, miljømæssige og økonomiske konsekvenser.

Dette perspektiv gør ikke i sig selv værket uvidenskabeligt. Historisk forskning behøver ikke være værdineutral for at være videnskabelig. Det afgørende er, om forfatteren gør sine præmisser tydelige og kan dokumentere sine historiske påstande. Terps perspektiv kan faktisk være en styrke, fordi det får læseren til at stille spørgsmål, som en mere traditionel militærhistorisk fremstilling måske ikke ville prioritere. Det er imidlertid vigtigt, at læseren er opmærksom på perspektivet og sammenholder Terps fremstilling med andre typer historisk forskning, eksempelvis værker om amerikansk sikkerhedspolitik, militærstrategi og den kolde krigs internationale system.

Værkets betydning bliver særligt tydelig, når atomvåbenproduktionen betragtes som en del af det amerikanske militær-industrielle kompleks. Terps fremstilling viser, at

udviklingen af atomvåben var tæt forbundet med universiteter, private virksomheder, forskningsinstitutioner og den amerikanske stat. Produktionen var således ikke et isoleret militært projekt, men et stort netværk af videnskabelige, økonomiske og politiske institutioner. Denne observation gør værket relevant ikke alene for atomvåbenhistorie, men også for forskning i industriel historie, teknologihistorie, miljøhistorie og arbejdshistorie.

Et særligt interessant aspekt er netop forbindelsen mellem produktion og miljø. Atomvåbenindustrien efterlod omfattende forureningsproblemer, og mange af de anlæg, der havde været centrale for produktionen, krævede efterfølgende oprydning. Ved at inddrage disse konsekvenser udvider Terp perspektivet fra selve våbenproduktionen til også at omfatte dens langsigtede samfundsmæssige konsekvenser. Dermed bliver atomvåben ikke alene et spørgsmål om militær magt, men også om industriens påvirkning af mennesker og natur.

Værkets store informationsmængde er samtidig en udfordring. Den omfattende registrering af anlæg, institutioner og tekniske forhold kan gøre det vanskeligt at fastholde en samlet historisk fortælling. Bogen fungerer derfor bedst som et dokumentations- og opslagsværk, som kan anvendes til at identificere institutioner, produktionssteder og historiske sammenhænge, der derefter kan undersøges nærmere gennem mere analytiske historiske studier.

Denne vurdering stemmer overens med den positive vurdering, som historikeren Lawrence S. Wittner, professor emeritus ved SUNY Albany, har givet af værket. Wittner har fremhævet, at Terps arbejde indeholder meget nyttig information om det amerikanske atomvåbenkompleks og dets historiske udvikling. Værkets styrke ligger således i høj grad i den mængde materiale, som er samlet og gjort tilgængeligt for forskere og andre interesserede.

Samlet set er Nuclear Weapons Production in the US, 1941–2011 et ambitiøst og omfattende dokumentationsværk med betydelig historisk værdi. Dets største bidrag er den systematiske kortlægning af den materielle og institutionelle infrastruktur bag USA's atomvåbenprogram. Terp viser, at atomvåbenproduktion ikke kan forstås isoleret fra den industrielle, videnskabelige og økonomiske udvikling, der gjorde produktionen mulig.

Værkets største svaghed er samtidig, at den omfattende dokumentation i mindre grad ledsages af en sammenhængende analytisk og teoretisk argumentation. Hertil kommer, at Terps tydelige fredspolitiske perspektiv bør indgå i læserens kildekritiske vurdering. Det betyder ikke, at værket bør afvises som partisk eller uvidenskabeligt, men at det med fordel bør anvendes sammen med andre historiske fremstillinger med andre perspektiver.

På denne baggrund bør Nuclear Weapons Production in the US, 1941–2011 først og fremmest betragtes som et omfattende historisk dokumentationsværk og sekundærkilde. Det er mindre overbevisende som en traditionel analytisk monografi, men meget værdifuldt som grundlag for videre undersøgelser. Dets vigtigste videnskabelige bi-

drag er at synliggøre den enorme industrielle og institutionelle infrastruktur, som lå bag USA's atomvåbenprogram, og dermed at udvide forståelsen af atomvåben fra et spørgsmål om bomber og militærstrategi til også at omfatte produktion, arbe

Peace Songs

– A documented playlist over 100 years of music
En videnskabelig vurdering af Holger Terps dokumentationsarbejde

Indledning

Peace Songs – A documented playlist over 100 years of music er et omfattende dokumentationsværk om musik, krig, fred, militarisme, værnepligt, politisk propaganda og fredsbevægelser. Værket er udarbejdet og samlet af Holger Terp i regi af The Danish Peace Academy og repræsenterer resultatet af mange års indsamling, registrering og dokumentation af musikalske kilder.

Værket bør først og fremmest forstås som et tværfagligt dokumentations- og forskningsprojekt. Det adskiller sig dermed fra en traditionel musikhistorisk monografi, hvor hovedvægten typisk ligger på analyse af musikalske strukturer, komponister eller genrer. Peace Songs har et andet og på mange måder mere grundlæggende formål: at identificere, bevare, systematisere og gøre et stort historisk materiale om musik og fred tilgængeligt for forskning og offentlighed.

Det centrale spørgsmål er derfor ikke alene, hvad de enkelte sange betyder musikalsk, men hvad de kan fortælle om de samfund, konflikter, bevægelser og historiske perioder, hvori de blev skabt, fremført, indspillet og distribueret.

Musik som historisk kilde
Et af værkets vigtigste metodiske udgangspunkter er opfattelsen af musik og sang som historiske kilder.

Sange kan udtrykke holdninger til krig og fred, national identitet, militærtjeneste, fjendebilleder, patriotisme, religiøse forestillinger, solidaritet, sorg, længsel og politisk protest. De kan samtidig fungere som mobiliserende kommunikation.

Musikken kan dermed være en del af selve den politiske proces. En sang kan bruges til at legitimere krig, skabe national samhørighed eller styrke moralen blandt soldater. Den kan omvendt bruges til at kritisere militarisme, protestere mod krig eller skabe forestillinger om internationalt fællesskab.

Peace Songs undersøger dette brede felt mellem krigens og fredens musikalske kulturer.

Det er en væsentlig styrke, at dokumentationen ikke alene koncentrerer sig om sange, som på forhånd kan klassificeres som pacifistiske. Soldatersange, patriotiske sange, rekrutteringssange og sange om værnepligt indgår også i perspektivet. Dermed bliver det muligt at undersøge fredsmusikken i relation til den musikalske kultur, som den reagerer imod eller forsøger at påvirke.

Fra Første Verdenskrig til samtidens konflikter

Den kronologiske dimension er central.

Første Verdenskrig udgør et vigtigt historisk udgangspunkt, fordi krigen markerer et afgørende gennembrud for massekrigen, massemedierne og den moderne populærkultur. Grammofonpladen, avisen, noderne, koncerten og senere radio og film gjorde det muligt at sprede musikalske budskaber til et langt større publikum end tidligere.

I løbet af det tyvende århundrede ændrede denne kommunikationsstruktur sig igen. Radio, film, fjernsyn, LP-plader, kassettebånd, cd'er og senere internetbaserede platforme skabte nye muligheder for produktion og distribution af politisk musik.

Peace Songs kan derfor også læses som en historie om, hvordan teknologiske forandringer har påvirket udbredelsen af musikalske budskaber om krig og fred.

Det gør værket relevant ikke blot for musikhistorien, men også for medie- og kommunikationshistorien.

Soldatersangene som historisk kildemateriale
Et særligt originalt element er dokumentationen af soldatersange og sange om værnepligt.

Den almindelige historie om politisk musik har ofte fokuseret på den offentlige protest: fredsdemonstrationer, antimilitaristiske bevægelser og kendte protestmusikere. Soldaternes egne sange repræsenterer en anden form for kilde.

Her kan man finde udtryk for kammeratskab, frygt, hjemve, humor, frustration, disciplin, modstand og forholdet til militæret. Soldatersangen kan derfor give adgang til en form for erfaringshistorie, som ikke nødvendigvis fremgår af officielle militære dokumenter.

Det er netop i spændingen mellem den officielle fortælling om krigen og de menneskelige erfaringer, der kommer til udtryk i sangene, at materialet får en særlig historisk værdi.

Kildekritik
Et omfattende musikalsk dokumentationsprojekt må nødvendigvis forholde sig kritisk til selve kildernes overlevering.

Tidlige grammofonoptagelser er eksempelvis ikke neutrale dokumenter. De er produkter af bestemte teknologiske, kommercielle og kulturelle betingelser. Mange optagelser er senere blevet genudgivet, digitaliseret eller restaureret, og den moderne lytter hører derfor ofte ikke den oprindelige lydkilde i dens oprindelige tekniske form.

Der må skelnes mellem den oprindelige indspilning, den historiske udgivelse, senere genudgivelser og moderne digitale kopier.

Dette er vigtigt, fordi den digitale tilgængelighed let kan skabe illusionen af, at kilden er umiddelbart tilgængelig og uforandret.

Et andet grundlæggende problem er forholdet mellem det bevarede og det historisk eksisterende.

At en sang ikke kan findes som lydoptagelse, betyder ikke, at den ikke blev sunget. Omvendt betyder en eksisterende grammofonplade ikke nødvendigvis, at sangen havde stor udbredelse.

Der er derfor forskel mellem:

- musik, der blev skrevet,
- musik, der blev fremført,
- musik, der blev trykt,
- musik, der blev indspillet,
- musik, der blev bevaret,
- og musik, som nutidens forskere kan lokalisere.

Denne sondring er fundamental for en videnskabelig anvendelse af materialet.

Diskografi og digital humaniora

En af Peace Songs' væsentligste forskningsmæssige kvaliteter ligger i den systematiske registrering af musikalske kilder.

Arbejdet bevæger sig mellem traditionel bibliografi og moderne digital dokumentation. Sangtitler, kunstnere, indspilninger, udgivelser og historiske oplysninger forbindes med de digitale samlinger, hvor det er muligt at finde materialet.

Dermed fungerer værket ikke blot som en bog, men også som et indeks til et større digitalt kulturarvsmateriale.

Denne egenskab gør Peace Songs interessant i relation til digital humaniora. Værket viser, hvordan historisk forskning kan bygge bro mellem fysiske arkiver, bibliografiske registreringer, lydsamlinger og internettet.

Det er samtidig et eksempel på, hvordan forskningsarbejde udført uden for traditionelle universitetsinstitutioner kan skabe omfattende databaser og kildesamlinger.

Fredssange som transnational kultur

Fredsmusik kan ikke forstås alene inden for nationale rammer.

Sange, melodier og tekster bevæger sig mellem lande og sprog. De oversættes, omarbejdes og får nye betydninger i forskellige politiske sammenhænge.

Dette gælder især den internationale protestmusik fra anden halvdel af det tyvende århundrede. Musikere som Pete Seeger, Joan Baez, Bob Dylan og John Lennon blev en del af en international kulturel offentlighed, hvor musik kunne fungere som et fælles sprog for protest mod krig og militarisme.

Men den transnationale dimension er bredere end de kendte engelsksprogede kunstnere. Lokale sange kan indgå i internationale bevægelser, mens internationale sange kan oversættes og tilpasses lokale forhold.

Peace Songs kan derfor anvendes til at studere cirkulationen af politiske idéer gennem musik.

Fredsmusik og propaganda

Et af værkets mest interessante forskningsperspektiver ligger i forbindelsen mellem fredsmusik og propaganda.

Musik kan være propagandistisk uden nødvendigvis at være løgnagtig. Propaganda kan forstås bredere som strategisk kommunikation, der søger at påvirke holdninger og handlinger.

Krigens musikalske kultur kan således skabe heroiske forestillinger om soldaten, fremstille fjenden som umenneskelig eller fremhæve pligt og national loyalitet.

Fredssangen kan benytte nogle af de samme musikalske og kommunikative mekanismer, men med et andet politisk mål: solidaritet, forsoning, internationalisme eller modstand mod krig.

Der ligger derfor et væsentligt komparativt forskningsfelt i at undersøge, hvordan de samme kulturelle virkemidler kan anvendes til modsatrettede politiske formål.

Værkets tværfaglige karakter
Peace Songs befinder sig i krydsfeltet mellem flere forskningsområder:

- musikhistorie,
- kulturhistorie,
- socialhistorie,
- militærhistorie,
- freds- og konfliktforskning,
- propaganda- og medieforskning,
- diskografi,
- bibliografi,
- digital humaniora.

Denne tværfaglighed er en af værkets største styrker.

Samtidig betyder den, at værket ikke uden videre kan vurderes efter én enkelt disciplinær målestok. Hvis det alene bedømmes som traditionel musikvidenskab, vil man overse dets dokumentariske og historiske betydning. Hvis det alene vurderes som en bibliografi, vil man omvendt overse den politiske og kulturhistoriske problemstilling, der strukturerer materialet.

Værkets egentlige karakter ligger netop mellem disciplinerne.

Begrænsninger og forskningsmuligheder

Et dokumentationsværk af denne størrelse kan naturligvis ikke løse alle de analytiske problemer, som materialet rejser.

Den vigtigste metodiske begrænsning er materialets overleveringshistorie. Historien om fredsmusik kan ikke rekonstrueres fuldstændigt gennem bevarede lydoptagelser. Mundtlige traditioner, lokale sange, ikke-udgivne viser og musik, som kun eksisterede i private sammenhænge, vil være underrepræsenterede.

Dette er imidlertid ikke et særligt problem for Peace Songs. Det er et grundlæggende problem for al forskning i historisk musik.

En anden begrænsning er, at dokumentationen i sig selv ikke nødvendigvis kan afgøre en sangs faktiske sociale betydning. Det kræver yderligere forskning i reception, salgstal, opførelser, sangbøger, demonstrationer, organisationer, medier og samtidige beskrivelser.

Netop derfor bør Peace Songs ikke opfattes som den sidste fortolkning af materialet, men som et empirisk grundlag for videre forskning.

Musikvidenskabelige forskere kan eksempelvis undersøge melodiske, rytmiske og harmoniske mønstre. Historikere kan undersøge sangenes anvendelse i konkrete politiske sammenhænge. Sociologer kan undersøge deres sociale funktion, og fredsforskere kan analysere deres rolle i mobilisering og konfliktkultur.

Forskningsmæssig originalitet

Den væsentligste originalitet i Peace Songs ligger i kombinationen af omfang, systematik og tværfaglig dokumentation.

Projektet samler materiale, som normalt er spredt mellem mange forskellige kildetyper. Det forbinder sangtekster, lydoptagelser, udgivelser, kunstnere, historiske begivenheder og politiske bevægelser.

Dermed skabes et forskningsrepertorium, som kan anvendes af andre forskere.

Det er et væsentligt kriterium for vurderingen af et dokumentationsprojekt: ikke alene hvor meget materiale der er samlet, men om materialet er gjort søgbart, identificerbart og anvendeligt.

I denne henseende har Peace Songs en betydelig forskningsmæssig værdi.

Dokumentation som videnskabeligt arbejde

Det er væsentligt at understrege, at dokumentation ikke er et sekundært eller rent teknisk element i forskningen.

Inden for humaniora er det ofte selve dokumentationsarbejdet, der gør ny forskning mulig.

Når et historisk materiale er spredt, ukatalogiseret eller vanskeligt tilgængeligt, er identifikation og registrering en selvstændig forskningsindsats. Den kræver kildekritik, verificering, sammenligning af oplysninger og vurdering af kildernes proveniens.

Peace Songs bør derfor vurderes som et forskningsinfrastrukturelt arbejde: et projekt, der ikke alene formidler eksisterende viden, men etablerer et materiale, som andre kan arbejde videre med.

Samlet videnskabelig vurdering
Set under ét er Peace Songs – A documented playlist over 100 years of music et omfattende og originalt dokumentationsprojekt med betydelig kultur- og forskningshistorisk værdi.

Dets største styrke er ikke en traditionel musikteoretisk analyse, men den systematiske indsamling og dokumentation af musikalske kilder, der belyser mere end et århundredes forhold mellem krig og fred.

Værket viser, at sange kan fungere som historiske kilder til menneskers erfaringer, politiske holdninger og kollektive forestillinger. Samtidig viser det, hvordan musik kan fungere som et middel til både mobilisering, propaganda, protest og fredelig konfliktbearbejdelse.

Dets dokumentation af soldatersange og sange om værnepligt udvider desuden perspektivet fra den klassiske protestmusik til en bredere historie om forholdet mellem individet, militæret og staten.

Værkets metodiske begrænsninger – især problemerne omkring overlevering, repræsentativitet og reception – ændrer ikke ved dets grundlæggende værdi. De bør snarere forstås som forskningsspørgsmål, som materialet selv åbner mulighed for at undersøge.

Den væsentligste konklusion er derfor, at Peace Songs ikke bør bedømmes som en traditionel musikhistorisk bog, men som et omfattende tværfagligt dokumentationsværk og forskningsrepertorium.

Dets betydning ligger i at bevare og systematisere en del af den musikalske kulturarv, som knytter sig til krig, fred, militarisme og fredsbevægelse.

I denne forstand er Peace Songs ikke blot en dokumentation af fredssange. Det er en dokumentation af den musikalske hukommelse om mere end hundrede års konflikter og menneskers forsøg på at forstå, legitimere, modstå eller afslutte dem.

Værkets langsigtede videnskabelige værdi vil derfor ikke alene afhænge af, hvordan det læses i dag. Den vil også afhænge af, hvordan fremtidige forskere anvender det som kildesamling til nye undersøgelser af musik, politik, krig og fred.

Det er netop her, dets væsentligste forskningsmæssige bidrag.

Skjalden sang fredssangen – og slaget på marken stoppede

En videnskabelig vurdering af dansk fredsmusik

Indledning

Holger Terps Skjalden sang fredssangen – og slaget på marken stoppede. Bemærkninger til dansk fredsmusiks historie er et omfattende dokumentationsarbejde om dansk fredsmusik og dens historiske, kulturelle og politiske sammenhæng.

Værket indtager en særlig position. Det er ikke en traditionel musikvidenskabelig monografi, og det bør derfor heller ikke bedømmes alene efter kriterier, der normalt anvendes på en sådan. Dets centrale videnskabelige funktion er at **opspore, registrere, dokumentere og sammenstille et historisk kildemateriale**, som i høj grad har været spredt i sangbøger, nodeudgivelser, tidsskrifter, arkiver og andre samlinger.

Dermed befinder værket sig i krydsfeltet mellem musikvidenskab, kulturhistorie, politisk historie, socialhistorie, idéhistorie og fredsforskning.

Det grundlæggende spørgsmål bliver derfor ikke blot, om fremstillingen er neutral, men om dens kilder er identificerbare og efterprøvelige, om dokumentationen er systematisk, og om arbejdet åbner for ny forskning.

Det gør det.

Et overset forskningsfelt

Et af værkets vigtigste bidrag er at behandle fredsmusik som et selvstændigt historisk forskningsfelt.

Fredssange kan betragtes som musikalske kunstværker, men de er samtidig historiske dokumenter. En sang kan fortælle om samtidens opfattelse af krig, fred, værnepligt, nationalisme, militarisme eller politiske konflikter. Den kan desuden vise, hvordan bestemte sociale og politiske bevægelser forsøgte at mobilisere deres medlemmer og offentligheden.

Musikken bliver dermed ikke blot et spørgsmål om melodi og tekst. Den bliver en kilde til forståelsen af de miljøer, der frembragte, trykte, distribuerede og anvendte den. Terps arbejde har netop den styrke, at det bevæger sig mellem disse discipliner.

Det gør det muligt at undersøge fredsmusikken som både:

- musikalsk udtryksform,
- politisk kommunikation,
- socialhistorisk kilde,

- bevægelseskultur,
- erindringskultur,
- og historisk dokumentation.

Kilderne

Værkets metodiske grundlag er især **bogtrykte noder og sangbøger**. Det er væsentligt, fordi fremstillingen dermed ikke alene bygger på tidligere historikeres beskrivelser af fredsmusikken, men i vid udstrækning arbejder direkte med de kilder, hvori sangene faktisk er bevaret.

Sangbøger er særligt interessante historiske kilder. De fortæller ikke kun, hvilke sange der eksisterede. De kan også fortælle, hvilke sange bestemte organisationer eller grupper ønskede at synge, hvilke politiske budskaber der blev prioriteret, og hvordan et fælles repertoire blev skabt.

En sangbog er derfor både en musikalsk kilde og et socialt og politisk dokument.

Det samme gælder trykte noder. De kan give oplysninger om tekst, melodi, ophav, udgivelsesår, forlæg og anvendelse. Hvor ophavet ikke kan identificeres, er det metodisk vigtigt at fastholde dette frem for at konstruere en sandsynlig, men udokumenteret attribution.

Netop denne form for kildekritisk tilbageholdenhed er afgørende i et dokumentationsprojekt.

Primærkilder og sekundær forskning

Et interessant metodisk spørgsmål er, hvilken status Terps værk selv har som kilde.

Svaret er ikke entydigt.

De historiske sangbøger, noder og andre originale dokumenter er primærkilder til de perioder, de stammer fra. Terps registrering og sammenstilling af disse kilder er derimod en sekundær bearbejdning.

Men Skjalden sang fredssangen er samtidig blevet en **primærkilde til fredsmusikkens dokumentationshistorie**.

Fremtidige forskere kan således bruge værket til mindst tre forskellige formål:

1.som vejviser til ældre primærkilder,
2.som historisk fremstilling af dansk fredsmusik,
som dokumentation af, hvordan fredsbevægelsens musikalske kultur blev indsamlet og historiseret.

Denne dobbelte eller tredobbelte karakter er en væsentlig del af værkets forskningsmæssige interesse.

Originaliteten

Værkets stærkeste videnskabelige argument ligger sandsynligvis i dets originalitet som dokumentationsprojekt.

Arbejdet gør krav på at være en systematisk og kronologisk dokumentation af mere end hundrede års soldater- og fredsmusik. Særligt betydningsfuld er registreringen af ældre sange om blandt andet værnepligt, krig og fred.

Dette har forskningshistoriske konsekvenser.

Historien om politisk protestsang bliver ofte forbundet med 1960'erne og 1970'erne, ungdomsoprør, Vietnamkrigen og den moderne fredsbevægelse. Hvis man imidlertid kan dokumentere et kontinuerligt eller tilbagevendende repertoire af sange om krig, værnepligt og fred langt tidligere, bliver denne periodisering utilstrækkelig.
Værket bidrager dermed til at flytte forskningsspørgsmålet:

Ikke blot hvornår opstod fredssangen?, men også hvordan har musikalske forestillinger om krig og fred ændret sig gennem flere generationer?

Det er et væsentligt forskningsmæssigt perspektiv.

Repræsentativitet – hvad er det bevarede materiale?

En kritisk videnskabelig vurdering må dog stille spørgsmålet, om det registrerede materiale kan betragtes som repræsentativt for dansk fredsmusik som helhed.
Her er der en grundlæggende historisk begrænsning.

Det materiale, som er blevet trykt og bevaret, er ikke nødvendigvis identisk med den musik, som faktisk blev sunget. Mange sange kan have eksisteret mundtligt, lokalt eller i kortvarige sammenhænge uden at blive trykt. Andre kan være gået tabt.

Det betyder, at en dokumentation af de bevarede kilder ikke nødvendigvis er en komplet dokumentation af den historiske virkelighed.

Men dette er ikke en fejl ved værket. Det er et grundvilkår for historisk forskning.

Den videnskabeligt forsvarlige formulering er derfor ikke nødvendigvis, at materialet udgør al dansk fredsmusik, men at det dokumenterer **den del af den danske fredsmusik, der kan spores gennem de bevarede kilder**.

Denne sondring gør værket stærkere, fordi den tydeliggør forskellen mellem historisk virkelighed og historisk overlevering.

Kildekritik og efterprøvelighed

I humanistisk forskning er falsificerbarhed ikke identisk med naturvidenskabens eksperimentelle falsifikation. Historiske udsagn kan imidlertid efterprøves.

Hvis en sang angives som trykt i en bestemt sangbog, kan oplysningen kontrolleres.

Hvis en melodi eller tekst tilskrives en bestemt person, kan attributionen undersøges.

Hvis en bestemt sang hævdes at være anvendt i en bestemt politisk sammenhæng, kan andre kilder søges for at be- eller afkræfte påstanden.

Det betyder, at værkets videnskabelige kvalitet i høj grad afhænger af **sporbarheden fra historisk påstand til kilde**.

Her har et dokumentationsværk en særlig fordel: Jo bedre kilderne identificeres, desto mere selvstændigt kan andre forskere kontrollere og anvende materialet.

Forfatterens position

Terps engagement i fredssagen er tydeligt og bør ikke skjules i en videnskabelig vurdering.

Værket er ikke skrevet ud fra en forestilling om fuldstændig værdifrihed. Det er et projekt, der udspringer af en interesse for fredsmusikken og dens historiske betydning.

Det er imidlertid vigtigt at skelne mellem **engagement og mangel på videnskabelighed**.

En forsker kan have en tydelig politisk eller kulturel position og samtidig arbejde stringent med historiske kilder. Det afgørende er, om læseren får mulighed for at skelne mellem dokumenteret materiale og forfatterens fortolkning.

I den forbindelse er det en styrke, at den subjektive dimension ikke skjules.

Det gør det muligt for læseren at indtage en kritisk position over for forfatterens fortolkninger uden samtidig at forkaste det underliggende kildemateriale.

Man kan med andre ord være kritisk over for Terps fortolkning og samtidig anerkende værdien af den dokumentation, han har fremlagt.

Metoden: dokumentation før teori

En væsentlig karakteristik af værket er, at det prioriterer **empiri og dokumentation frem for en omfattende teoretisk model**.

Det kan fra et traditionelt universitært perspektiv opfattes som en begrænsning. En moderne forskningsmonografi vil ofte redegøre eksplicit for teori, metode, forskningshistorie og analytiske begreber.

Men i et pionerende dokumentationsarbejde kan prioriteringen være en anden.

Hvis et forskningsfelt mangler et tilstrækkeligt identificeret kildemateriale, kan det være mere videnskabeligt produktivt først at skabe et dokumenteret korpus og derefter lade efterfølgende forskere udvikle mere avancerede analyser.

På dette punkt fungerer Skjalden sang fredssangen ikke kun som en afsluttet bog, men som **grundlag for videre forskning**.

Fra bog til forskningsinfrastruktur

Det er væsentligt, at projektet ikke stopper med bogen.

Det efterfølgende arbejde med registre over sangbøger, sange, ophav, kilder og indspilninger viser, at dokumentationen er blevet udbygget digitalt.
Dermed ændrer projektet karakter.

Det er ikke længere blot en bog om dansk fredsmusik, men en form for **forskningsinfrastruktur**, hvor materialet kan anvendes af andre.

Det er netop sådan et dokumentationsarbejde kan få en betydning, der rækker ud over sin oprindelige udgivelse.

En forsker kan eksempelvis senere undersøge:

•udviklingen i ordforrådet omkring fred og krig,
•ændringer i synet på værnepligt,
•forholdet mellem nationalisme og pacifisme,
•religiøse og sekulære fredsmotiver,
•brugen af kendte melodier med nye politiske tekster,
•musikalsk mobilisering i fredsbevægelser,
•forskelle mellem soldatersange og antimilitaristiske sange,
og hvordan bestemte sange overlever fra én generation til en anden.

Sådanne undersøgelser ville være vanskeligere uden den forudgående dokumentation.
Bibliografisk og forskningshistorisk betydning

En af de mindre synlige, men væsentlige kvaliteter ved projektet er den bibliografiske kortlægning.

I et forskningsfelt, hvor kilderne er spredt på mange forskellige samlinger, er det ikke blot en service at identificere sangbøger og nodeudgivelser. Det er en del af selve forskningsarbejdet.

Bibliografisk dokumentation kan vise, hvilke organisationer der udgav sangbøger, hvornår bestemte temaer blev fremherskende, og hvordan et repertoire blev overført mellem forskellige politiske og sociale miljøer.

Dermed bliver bibliografien ikke blot et appendiks til historien. Den bliver en del af historien.

Hvad kunne værket have gjort anderledes?

En kritisk universitetsanmeldelse bør også pege på forbedringsmuligheder.
Værket ville metodisk kunne styrkes gennem en endnu mere eksplicit redegørelse for:
•søgestrategier og arkivarbejde,

•inklusions- og eksklusionskriterier,
•kildehierarkier,
•forholdet mellem fundet materiale og det materiale, der ikke er bevaret,
•sondringen mellem dokumentation og fortolkning,
•samt systematiske registre over eksempelvis titel, årstal, tekstforfatter, komponist, kilde og første kendte tryk.

Men netop her er det vigtigt at se projektet historisk.

Flere af disse funktioner er efterfølgende blevet udviklet gennem det fortsatte dokumentationsarbejde. Det betyder, at den oprindelige bog med fordel kan forstås som **første større led i et fortsat forskningsprojekt**, snarere end som et afsluttet system.

En samlet videnskabelig bedømmelse

Skjalden sang fredssangen – og slaget på marken stoppede bør efter en samlet vurdering ikke primært klassificeres som en traditionel akademisk monografi.

En mere præcis betegnelse er:
Et tværfagligt, empirisk dokumentationsværk med karakter af kildekortlægning, bibliografisk forskningsarbejde og kulturhistorisk syntese.
Værkets største videnskabelige værdi ligger ikke i, at det opstiller en ny universel teori om musik og fred. Den ligger i, at det **etablerer og dokumenterer et forskningsfelt**.

Det er en vigtig forskel.

Hvor en traditionel monografi først og fremmest forsøger at forklare et allerede veldefineret materiale, forsøger Terps arbejde i høj grad at finde ud af, **hvad materialet overhovedet består af**.

Det er et pionerarbejde.

Konklusion

En videnskabelig vurdering af Skjalden sang fredssangen – og slaget på marken stoppede må derfor rumme både kritik og anerkendelse.

Værket har en tydelig forfatterposition. Det dokumenterede materiale kan ikke uden videre antages at være repræsentativt for al historisk fredsmusik, fordi overleveringen altid er selektiv. Og værket kunne metodisk have haft fordel af en endnu mere eksplicit redegørelse for forskningsdesign og kildeudvælgelse.

Men disse forhold ophæver ikke værkets centrale forskningsmæssige betydning.

Dets vigtigste bidrag er at have **lokaliseret, samlet, registreret og historiseret et omfattende materiale om dansk freds- og soldatermusik**, som ellers i høj grad var spredt og vanskeligt tilgængeligt.

Særligt dokumentationen af ældre sange om krig, fred og værnepligt har potentiale til at ændre den gængse fortælling om politisk musik. Fredssangen fremstår ikke længere som et fænomen, der først bliver centralt med ungdomsoprøret og Vietnamkrigen. Den kan undersøges som en længere historisk tradition med skiftende former, funktioner og politiske betydninger.

Værkets videnskabelige betydning ligger derfor først og fremmest i dets **kildeskabende funktion**.

Det afslutter ikke forskningen i dansk fredsmusik.

Det gør den mulig på et langt bedre dokumenteret grundlag.

Og netop dette er måske den mest præcise karakteristik af værkets forskningshistoriske betydning:

Den væsentligste videnskabelige fortjeneste ved Skjalden sang fredssangen er ikke, at bogen giver det sidste ord om dansk fredsmusik, men at den gør det muligt for kommende forskere at stille spørgsmål, som tidligere ikke kunne besvares, fordi kilderne ikke var samlet og gjort synlige.

World War One Songs

En kildekritisk og forskningshistorisk vurdering af et digitalt dokumentationsprojekt

Indledning

Holger Terps *World War One Songs. Collected and documented by Holger Terp, The Danish Peace Academy*, publiceret i juli 2014, er et dokumentationsarbejde om Første Verdenskrigs sange. Værket findes som digital publikation i Det Danske Fredsakademis virtuelle bibliotek og indgår samtidig i Fredsakademiets bredere sang- og fredshistoriske dokumentationsarbejde.

En vurdering af værket bør begynde med en præcis bestemmelse af dets genre. Det er ikke en traditionel monografi, og det er heller ikke først og fremmest et forsøg på at levere en samlet musikhistorisk teori om Første Verdenskrig. Undertitlen – *Collected and documented* – er afgørende. Projektets hovedopgave er at **indsamle, identificere, kontekstualisere og dokumentere sange som historiske kilder**.

Denne bestemmelse er vigtig, fordi værket ellers let kan kritiseres for ikke at gøre noget, det aldrig har sat sig for at gøre. Dets videnskabelige værdi ligger først og fremmest i kildetilgængeliggørelsen.

1. Værkets placering i Fredsakademiets dokumentationsarbejde

World War One Songs udkom ikke isoleret. I samme periode publicerede Terp blandt andet *Første verdenskrigs sange*, *Introduction to Peace Songs: A documented playlist over 100 years of music* og *Lili Marleens historie*. Fredsakademiets biblioteks- og sangbogskatalog registrerer disse arbejder samlet.

Dette er vigtigt for forståelsen af projektets metode.

Der er tale om en **dokumentationskultur**, hvor bibliografi, digitalisering, sanghistorie, diskografi og fredshistorie kombineres. Fredsakademiets sangbog erklærer selv, at formålet er at give faktuelle oplysninger og kilder til sangene, mens der ikke foretages litterære analyser. Samtidig inviteres brugerne til at bidrage med yderligere oplysninger om sange, forfattere, komponister og indspilninger.

Det er i moderne forskningssprog tæt på en åben, kumulativ forskningsdatabase: dokumentationen behøver ikke være afsluttet for at være videnskabeligt nyttig.

2. Dokumentation frem for fortolkning

Værkets metodiske styrke er, at dokumentation og fortolkning i vid udstrækning holdes adskilt.

Det betyder ikke, at der ikke forekommer fortolkende udsagn. Tværtimod placeres de enkelte sange ofte i en historisk sammenhæng.
Men den primære struktur er dokumenterende.

Det ses tydeligt i den del af værket, hvor amerikanske krigssange behandles. I forbindelse med *Goodbye Broadway, Hello France* gives både selve sangteksten og historiske noter til blandt andet general John Pershing og Marquis de Lafayette.

Det er et godt eksempel på en hensigtsmæssig kildekritisk praksis: Sangens tekst står ikke alene, men ledsages af oplysninger, der gør det muligt for læseren at forstå dens referencer.

3. Den enkelte sang som dokumentationsenhed
En af værkets vigtigste metodiske egenskaber er, at sangen fungerer som den centrale dokumentationsenhed.

Det gør det muligt at kombinere flere informationslag:

sangtitel,
- tekst,
- forfatter,
- komponist,
- historisk sammenhæng,
- personer og begivenheder omtalt i teksten,
- henvisninger til andre kilder,
- og i relevante tilfælde oplysninger om indspilninger.

Dette er mere end blot en sangbog.

En almindelig sangbog kan nøjes med at gengive teksten. Terps dokumentationsmodel forsøger derimod at besvare spørgsmålet:

Hvad er dette for en historisk kilde?

Det er en væsentlig forskel.

4. *Goodbye Broadway, Hello France* som eksempel

Et konkret eksempel viser projektets karakter.

Sangen *Goodbye Broadway, Hello France* fremstiller den amerikanske deltagelse i krigen gennem patriotiske billeder af frihed, Frankrig, Pershing og Lafayette. Terp gengiver sangteksten og forklarer de historiske personer, der nævnes i teksten.

Sangens sidste del er særlig interessant, fordi den forbinder den amerikanske krigsindsats med Lafayette og den amerikanske uafhængighedskrig. Dermed bliver Første Verdenskrig indskrevet i en længere fortælling om amerikansk-fransk alliance og frihed.

En historiker kan på grundlag af dokumentationen stille en række spørgsmål, som værket ikke nødvendigvis selv behøver at besvare:

- Hvordan blev Lafayette brugt i amerikansk krigspropaganda?
- Hvordan blev Europa fremstillet for amerikanske soldater?
- Hvordan blev amerikansk intervention legitimeret?
- Hvordan blev sangen markedsført?
- Hvem købte og fremførte den?
- Hvordan forholdt dens budskab sig til andre samtidige sange?

Det er netop sådan en dokumentationssamling bør fungere: Den gør videre forskning mulig.

5. Sangteksten som historisk kilde

Værkets underliggende historieteoretiske betydning ligger i behandlingen af populærmusik som historisk kildemateriale.

Traditionel politisk historie har ofte prioriteret:

- regeringsarkiver,
- diplomatiske dokumenter,
- militære rapporter,
- taler,
- traktater,
- aviser.

Terps metode tilføjer et andet kildelag: den kommercielt producerede sang.
Det er væsentligt, fordi sangen befinder sig mellem elitekultur og massekommunikation.

En sang kan både være produceret af professionelle komponister og tekstforfattere, udgivet kommercielt og derefter tilegnet sig af et publikum, som sang den privat eller offentligt.

Dermed kan sangen undersøges som **massekulturel kommunikation**.

6. Et vigtigt kildekritisk skel: produktion er ikke reception
Der er dog et centralt metodisk problem, som enhver forsker, der anvender materialet, må være opmærksom på.

En sang dokumenterer ikke automatisk publikums holdninger.

At en patriotisk sang blev trykt, betyder ikke, at alle var patriotiske. At en fredssang blev skrevet, betyder ikke, at fredsbudskabet havde stor folkelig udbredelse.

Terps dokumentation kan derfor bedst bruges til at undersøge **hvad der blev produceret, publiceret og gjort tilgængeligt**, mens spørgsmål om reception kræver supplerende kilder.

Det er ikke en svaghed ved samlingen. Det er en grundlæggende kildekritisk sondring, som bliver endnu vigtigere, jo mere materialet anvendes forskningsmæssigt.

7. Krigssangen som massemedie

Værket bliver særlig interessant, når sangene ses i forhold til samtidens medieteknologi.

Første Verdenskrig faldt sammen med en afgørende periode i udviklingen af:

- nodeindustrien,
- populærmusikindustrien,
- teater og vaudeville,
- grammofonen,
- musikforlag,
- og massemarkedet for populære sange.

Sangen var derfor ikke blot et kunstnerisk produkt. Den var også en vare.

Terps dokumentation gør det muligt at studere netop dette samspil mellem **krig, marked og massekommunikation**.

Det er et forskningsfelt, hvor musik- og økonomihistorie mødes.

8. Fra national sang til internationalt materiale

En anden væsentlig styrke er det internationale perspektiv.

Første Verdenskrig var en global konflikt, og sangene giver mulighed for at sammenligne forskellige nationale krigskulturer.

Terps materiale kan anvendes til at undersøge forskelle og ligheder mellem eksempelvis amerikanske, britiske, franske og tyske sange.

Det er ikke blot interessant at spørge, hvad hvert land sang.

Det er mindst lige så interessant at spørge:

Hvordan blev de samme grundtemaer formuleret forskelligt?

Eksempelvis:

- soldaten,
- moderen,
- kæresten,
- hjemmet,
- fjenden,
- nationen,
- friheden,
- døden,
- sejren,
- freden.

På dette punkt fungerer *World War One Songs* som et komparativt råmateriale.

9. Propaganda eller populærkultur?

Det er fristende at betegne alle patriotiske krigssange som propaganda. Det ville imidlertid være metodisk for simpelt.

Der findes en forskel mellem:
officiel propaganda
og
kommerciel populærkultur med et patriotisk budskab.

En sang kan have været produceret af et privat musikforlag uden direkte forbindelse til regeringen. Den kan alligevel have fungeret propagandistisk.

Omvendt kan en patriotisk sang være skrevet med henblik på underholdning snarere end politisk påvirkning.

Terps dokumentation giver mulighed for at stille dette spørgsmål, men en fuldstændig propaganda-analyse kræver yderligere undersøgelser af udgiver, distribution, salgstal, presseomtale og anvendelse.

Dette er et eksempel på, hvordan dokumentationsarbejdet kan danne grundlag for en mere avanceret historisk analyse.

10. Fredssange og antimilitarisme

Projektets placering i Det Danske Fredsakademi giver en særlig opmærksomhed på fredssange og antimilitaristisk materiale.

Det kan umiddelbart opfattes som et perspektivisk valg. Men det er vigtigt at forstå perspektivet historisk.

Det betyder, at materiale, som ellers let kunne være blevet marginaliseret i traditio nelle krigshistoriske samlinger, bliver synligt.

Dermed bidrager værket til at korrigere en mulig skævhed i den traditionelle historie, hvor militær mobilisering og national propaganda kan fylde mere end protest, tvivl og fredslængsel.

Fredsakademiets øvrige sangbog viser netop en bevidst interesse for at dokumentere krigs- og fredssange på tværs af perioder og kulturer.

11. Udvælgelse og repræsentativitet

Det mest alvorlige metodiske spørgsmål er derfor ikke, om de dokumenterede sange er relevante. Det er de.

Spørgsmålet er snarere:

Hvor repræsentativ er samlingen for det samlede historiske sangmateriale?
Dette spørgsmål må besvares med forsigtighed.

Senere forskning, som citerer Terps samling, fremhæver, at der fandtes mere end 14.000 krigsrelaterede nodeudgivelser, mens Terps egen samling indeholder over 80 sange relateret til Første Verdenskrig.

Samlingen skal derfor ikke læses som en komplet katalogisering af Første Verdenskrigs sange.

Den bør snarere forstås som et **dokumenteret udvalg**.

Dette er en væsentlig forskel.

Hvis værket præsenteres som en komplet diskografi, vil det være udsat for en stærkere kritik af dækningsgrad. Hvis det derimod forstås som et åbent dokumentationsprojekt, bliver udvalget en del af en kumulativ forskningsproces.

12. Den digitale form er en del af metoden

Det er også vigtigt ikke at bedømme værket alene som en digital kopi af en bog.
Den digitale offentliggørelse er en del af projektets metode.

Fredsakademiets virtuelle bibliotek arbejder med PDF, HTML, billeder og links til eksterne ressourcer. Det fremgår også af akademiets engelske præsentation af biblioteket.

Dermed bliver værket et eksempel på **åben digital kulturarvsformidling**.

Dette har en betydelig forskningsmæssig fordel: Materialet kan tilgås uden for et universitetsbibliotek og uden abonnement på kommercielle databaser.

Det har også en svaghed: Links kan dø, eksterne databaser kan ændres, og digitalt materiale kan miste metadata eller kontekst.

Set fra 2026 er dette et stærkt argument for at bevare og eventuelt modernisere projektet.

13. Forskningsmæssig eftervirkning

Et vigtigt kriterium for et dokumentationsprojekts videnskabelige værdi er, om andre faktisk anvender det.

Her findes der et konkret eksempel.

I 2022 citerer Alexandr Sychs artikel *Woodrow Wilson's "Fourteen Points": Between the Diplomacy and Propaganda* Terps *World War One Songs* som kilde og henviser direkte til PDF-udgaven på Fredsakademiets hjemmeside.

Artiklen anvender blandt andet *Goodbye Broadway, Hello France* som eksempel på amerikansk krigskultur.

Det er væsentligt, fordi det viser, at samlingen har overskredet sin oprindelige formidlingskontekst og faktisk er blevet anvendt som historisk dokumentation i akademisk forskning.

14. Værkets forskningshistoriske betydning

Det er derfor muligt at fremsætte en stærkere vurdering end i en almindelig boganmeldelse.

World War One Songs er ikke betydningsfuldt, fordi det løser alle problemer ved forskningen i Første Verdenskrigs musik.

Det er betydningsfuldt, fordi det **gør problemerne forskbare**.

Ved at samle og dokumentere sangene etablerer Terp et materiale, hvorfra andre kan undersøge:

- nationalisme,
- propaganda,
- populærkultur,
- musikindustri,
- soldaterliv,
- køn,
- familie,
- fjendebilleder,

- pacifisme,
- internationalisme,
- og krigens kulturelle efterliv.

Det er en anden, men fuldt legitim form for videnskabeligt bidrag.

15. Samlet fagfællelignende vurdering

Hvis *World War One Songs* blev indsendt som en traditionel historisk monografi, ville man med rette efterspørge en tydeligere metodebeskrivelse, systematiske komparative analyser, diskussion af eksisterende forskning og en mere eksplicit teori om sangenes sociale funktion.

Men det ville være en forkert genrebedømmelse.

Som **kilde- og dokumentationsprojekt** er vurderingen anderledes.

Projektets styrker er:

- dets systematiske interesse for historiske sangkilder,
- koblingen mellem sangtekst og historisk kontekst,
- dokumentationen af personer og historiske referencer,
- det internationale perspektiv,
- den digitale tilgængelighed,
- forbindelsen mellem sanghistorie og fredshistorie,
- og muligheden for at bruge materialet som udgangspunkt for videre forskning.

Projektets vigtigste metodiske begrænsning er:

- at udvalgets repræsentativitet ikke kan sidestilles med en fuldstændig registrering af Første Verdenskrigs samlede sangproduktion.

Men denne begrænsning bør ikke omdannes til en kritik af værkets grundidé. Tværtimod peger den på den naturlige næste fase: at andre forskere kan udbygge, kontrollere og supplere samlingen.

Konklusion

World War One Songs bør i dag vurderes som et **tidligt digitalt, internationalt dokumentationsprojekt om Første Verdenskrigs musikalske kultur**.

Dets videnskabelige værdi ligger især i den funktion, som det udfører mellem arkiv og forskning.

Det bevarer ikke blot sange. Det identificerer dem, placerer dem i en historisk sammenhæng og gør dem tilgængelige som kilder.

Det er særligt betydningsfuldt, fordi musikalske kilder traditionelt har haft en mindre fremtrædende plads i krigshistorien end militære og diplomatiske kilder.

Terps arbejde demonstrerer, at populærmusik kan bruges til at studere den kulturelle dimension af krigen: hvordan krigen blev fortalt, solgt, sunget og forestillet.
At værket fortsat er tilgængeligt digitalt, og at det siden er blevet citeret i akademisk forskning, understøtter vurderingen af, at der ikke blot er tale om et formidlingsprojekt, men om en faktisk forskningsressource.

Den mest præcise karakteristik er derfor:

***World War One Songs* er ikke først og fremmest en analyse af Første Verdenskrigs sange. Det er en dokumentation, der gør analysen mulig.**

Det er netop denne funktion, der udgør værkets væsentligste forskningshistoriske betydning.

Set i 2026 fremstår projektet derfor som et pionerarbejde inden for digital dokumentation af krigens populærmusik. Dets næste forskningsmæssige liv kan ligge i en systematisk digital udgave med standardiserede metadata, permanente kildehenvisninger, oplysninger om førsteudgaver og indspilninger samt tydelig sondring mellem samtidige primærkilder og senere sekundær dokumentation.

En sådan videreførelse vil ikke erstatte Terps oprindelige arbejde, men bygge videre på det.

Ain't Gonna Study War No More

En kildekritisk undersøgelse af sangens oprindelse og udvikling

Af Holger Terp

Amerikansk gospel-, spiritual-, arbejder- og fredssang

Indledning

Down by the Riverside, også kendt som Ain't Gonna Study War No More, er en af de mest kendte amerikanske sange med et antikrigsbudskab. Sangen bliver almindeligvis betegnet som en gammel afroamerikansk spiritual og forbindes ofte med slaveriet og den amerikanske borgerkrig 1861-1865.

Pete Seeger skrev eksempelvis om Down by the Riverside, at den var en af de ældste negro spirituals og kom fra Syden i årene efter borgerkrigen.

Men hvor gammel er sangen egentlig?

Det spørgsmål er vanskeligere at besvare, end den traditionelle fortælling antyder. Afroamerikanske spirituals blev i vid udstrækning overleveret mundtligt, og fraværet af en trykt kilde er derfor ikke et bevis på, at en sang ikke eksisterede. Omvendt kan en påstået oprindelse i borgerkrigstiden heller ikke uden videre accepteres uden historisk dokumentation.

Denne undersøgelse forsøger derfor at skelne mellem **sangens motiver, den mundtlige tradition, den sandsynlige udvikling og den første dokumenterede forekomst**.

Den traditionelle oprindelsesfortælling

Sangen bliver ofte beskrevet som en slave- eller borgerkrigssang. Det er forståeligt ud fra dens religiøse billedsprog.

Floden, dåben, byrden, sværdet og skjoldet er alle motiver, der passer ind i den afroamerikanske spiritualtradition. Sætningen om ikke længere at ville studere krig giver samtidig sangen en oplagt pacifistisk fortolkning.

Men der må skelnes mellem **et motivs alder og en bestemt sangs alder**.

Forekomsten af floden og dåben i ældre spirituals dokumenterer ikke i sig selv eksistensen af Ain't Gonna Study War No More.

De ældre flod- og dåbssange

Der findes 1800-talskilder med beslægtede religiøse motiver. En særlig interessant kilde er Down by the River, som forekommer i materiale fra slutningen af 1800-tallet.

Denne sang er ikke identisk med Ain't Gonna Study War No More, men den viser, at forestillingen om at befinde sig ved floden allerede indgik i den afroamerikanske religiøse sangtradition.

Den skal derfor betragtes som en **tekstlig og tematisk forløber**, ikke som dokumentation for den senere sang.

Dette er et vigtigt princip for undersøgelsen: En sang kan have gamle bestanddele uden selv at være gammel.

John J. Nolan, 1902

I den oprindelige version af denne undersøgelse blev John J. Nolans Down by the River Side fra 1902 angivet som sangens musikalske ophav.

Denne attribution kræver imidlertid en kritisk revision.

Nolans sang blev udgivet som en selvstændig komposition i 1902. Titlen Down by the River Side er påfaldende, men titellighed er ikke tilstrækkelig dokumentation for musikalsk identitet.

Derfor bør Nolans værk foreløbig betragtes som en **mulig, men udokumenteret musikalsk forbindelse**.

Den endelige afgørelse kræver en sammenligning af Nolans originale node med de tidlige versioner af Ain't Gonna Study War No More.

Det er især vigtigt at undersøge den melodiske struktur, ikke blot titlen eller det religiøse motiv.

1913 – den hidtil ældste registrerede trykte forekomst

Den vigtigste nye oplysning i forbindelse med denne revision er en bibliografisk registrering hos Hymnary.

Hymnary registrerer Ain't Goin' to Study War No More som nr. 1 i Plantation Melodies and Spiritual Songs med publikationsår **1913**. Registreringen angiver førstelinjen Going to lay down my burden og refrænet I aint goin't study war no more. Den registrerede melodibetegnelse er [Going to lay down my burden].

Dette er vigtigt, fordi den oprindelige undersøgelse angav 1918 som den tidligste kendte trykte version.

Hvis Hymnarys bibliografiske registrering kan verificeres ved gennemgang af den originale 1913-udgave, flyttes den tidligste dokumenterede trykte forekomst således mindst fem år tilbage.

Det er dog vigtigt ikke at gøre 1913 til sangens oprindelsesår.

1913 er i så fald den tidligste hidtil identificerede trykte dokumentation – ikke nødvendigvis sangens tilblivelsesår.

1916 – en fuldt udviklet version

Endnu mere interessant er National Jubilee Melodies fra 1916.

Her findes sangen som nr. 12 under titlen I Aint Goin't Study War No More. Hymnary registrerer Phil. V. S. Lindsley som arrangør og melodien som [Going to lay down my burden]. **H**Hymnary

Teksten indeholder allerede de karakteristiske vers om:

•at lægge sin byrde ned

•at lægge sværd og skjold fra sig

•den lange hvide kjortel

•stjernekronen

•moderen

•faderen

•Jesus.

Omkvædet gentager, at sangeren ikke længere vil "study war no more". **H**Hymnary

Det er en afgørende observation.

I 1916 har vi således en sang, der i både tekstlig struktur og melodisk identitet ligger meget tæt på den version, som senere bliver kendt som Down by the Riverside.

Hymnarys melodiske incipit er registreret som:

11156 13333 32122 32161

og sangen er angivet i G-dur eller modal. **H**Hymnary

Den musikalske sammenligning med 1913- og 1918-kilderne er derfor central for den videre forskning.

1918 – en tidligere antaget førsteudgave

I den oprindelige undersøgelse blev 1918 angivet som den tidligste kendte trykte version af sangen. Denne datering har siden været gentaget i flere moderne oversigter, som fortsat angiver Plantation Melodies fra 1918 som sangens første publikation.

Men den bibliografiske registrering hos Hymnary af en 1913-forekomst betyder, at 1918 ikke længere uden videre kan betegnes som den første trykte dokumentation.

Der er derfor behov for at undersøge de originale udgaver.

Indtil denne kontrol er gennemført, bør den videnskabeligt forsigtige formulering være:

1918 var den tidligste trykte forekomst, der blev identificeret i den oprindelige undersøgelse. En nyere bibliografisk registrering peger imidlertid på en forekomst allerede i 1913.

1920 – Fisk Jubilee Quartet

Sangen blev indspillet af Fisk University Jubilee Quartet i 1920. Udgivelsen kom senere på Columbia i 1922.

Indspilningen er vigtig, fordi den giver adgang til en faktisk lydmæssig dokumentation af sangen.

Men en indspilning fra 1920 dokumenterer naturligvis ikke sangens oprindelse. Den viser, at sangen allerede var etableret i repertoiret på dette tidspunkt.

Den kan til gengæld bruges til at undersøge, hvordan den sungne version forholdt sig til de trykte versioner fra 1913, 1916 og 1918.

Carl Sandburg og den levende tradition

Carl Sandburgs The American Songbag fra 1927 er en anden væsentlig kilde.

Her gengives sangen som Ain' Go'n' to Study War No Mo'. Sandburgs materiale er særligt interessant, fordi det ikke blot dokumenterer en fast tekst, men også den måde sangen levede på i den mundtlige tradition.

Sangen kunne få nye vers og variationer.

Det er vigtigt for forståelsen af dens historie.

Hvis sangen blev overleveret som en levende tradition, er det ikke nødvendigvis meningsfuldt at lede efter én oprindelig tekst, som alle senere versioner skulle stamme fra.

Sangens historie kan snarere have været en proces, hvor forskellige vers, melodiske formuleringer og religiøse motiver blev kombineret og ændret.

Tekst og musik – to forskellige udviklingshistorier

En af de vigtigste metodiske pointer er, at sangens tekst og melodi ikke nødvendigvis har samme oprindelse.

Det er muligt, at:

•flodmotivet er ældre,

•teksten om byrden og sværdet er udviklet i den afroamerikanske spiritualtradition,

•melodien har en selvstændig historie,

•og kombinationen af tekst og melodi først opstår på et senere tidspunkt.

Derfor bør sangens historie ikke reduceres til spørgsmålet:

Hvem skrev sangen?

For en traditionel spiritual kan dette være det forkerte spørgsmål.

Det relevante spørgsmål kan i stedet være:

Hvordan blev de enkelte tekstlige og musikalske bestanddele samlet til den sang, vi i dag kalder Down by the Riverside?

En foreløbig kronologi

På grundlag af det hidtil identificerede materiale kan følgende kronologi opstilles:

År	Kilde	Betydning
1800-tallet	Ældre afroamerikanske spirituals	Flod-, dåbs- og religiøse motiver
1898	*Down by the River*	Dokumenterer beslægtet flod-/dåbstradition
1902	John J. Nolan, *Down by the River Side*	Mulig, men ikke dokumenteret musikalsk forbindelse
1913	*Plantation Melodies and Spiritual Songs*, nr. 1	Tidligste hidtil registrerede trykte forekomst
1916	*National Jubilee Melodies*, nr. 12	Fuldt udviklet version med kendte tekstmotiver
1918	*Plantation Melodies*	Tidlig trykt dokumentation
1920	Fisk University Jubilee Quartet	Tidlig lydmæssig dokumentation

År	Kilde	Betydning
1927	Carl Sandburg, *The American Songbag*	Dokumentation af levende mundtlig tradition

Kronologien skal dog forstås som en **dokumentationshistorie**. Den kan ikke uden videre bruges som en kronologi over sangens faktiske tilblivelse.

Kan sangen være fra borgerkrigen?

Det centrale spørgsmål er fortsat, om sangen kan dokumenteres som en borgerkrigssang.

På det foreliggende grundlag er svaret nej.

Der er ikke identificeret en trykt eller fonografisk kilde fra 1861-1865, der dokumenterer den kendte Ain't Gonna Study War No More.

Dette udelukker ikke, at sangen eller en forløber kan have eksisteret mundtligt.

Men det betyder, at påstanden om en borgerkrigsoprindelse ikke kan fremsættes som et dokumenteret historisk faktum.

Der må derfor skelnes mellem:

1.**ældre religiøse motiver**

2.**en mulig mundtlig tradition**

3.**den konkrete sangs tilblivelse**

4.**den første bevarede dokumentation**.

Kun det sidste kan fastslås med relativ sikkerhed.

Fra religiøs sang til fredssang

Sangens senere historie viser, hvordan betydningen kunne ændre sig.

Ordene om at lægge sværd og skjold fra sig gør den velegnet som antikrigssang. I det 20. århundrede blev Down by the Riverside en del af forskellige

religiøse, folkelige og politiske musiktraditioner og blev senere anvendt som protestsang.

Denne senere anvendelse kan imidlertid ikke bruges som bevis for sangens oprindelige funktion.

Det er snarere et eksempel på, hvordan en eksisterende sang kan få nye betydninger i nye historiske sammenhænge.

Kildekritiske problemer

Undersøgelsen viser samtidig nogle generelle problemer ved forskning i folkesange.

For det første: Fravær af en kilde er ikke bevis for fravær af en sang.

For det andet: En titel eller et fælles motiv er ikke tilstrækkeligt til at bevise musikalsk slægtskab.

For det tredje: En trykt version er ikke nødvendigvis sangens oprindelige version. En redaktør kan have bearbejdet en allerede eksisterende mundtlig tradition.

For det fjerde: Den første bevarede kilde kan ligge mange år efter sangens faktiske opståen.

Disse forhold er særligt relevante for afroamerikansk musik, hvor den mundtlige overlevering spillede en afgørende rolle.

Konklusion

Den traditionelle opfattelse af Ain't Gonna Study War No More som en dokumenteret slave- eller borgerkrigssang kan ikke opretholdes på grundlag af de hidtil identificerede kilder.

Der findes ældre afroamerikanske religiøse traditioner med floden, dåben, byrden og krigen som centrale motiver. Men disse motiver kan ikke i sig selv dokumentere eksistensen af den konkrete sang i borgerkrigstiden.

Den oprindelige undersøgelse identificerede 1918 som den tidligste kendte trykte version. Nye digitale bibliografiske oplysninger fra Hymnary peger imidlertid på en forekomst allerede i **1913**, mens National Jubilee Melodies dokumenterer en meget udviklet version i **1916**. **H**Hymnary+1

Dermed må den tidligere kronologi revideres.

Den mest forsvarlige konklusion er i øjeblikket:

Der findes ingen identificeret dokumentation for Ain't Gonna Study War No More som borgerkrigssang. Sangen kan dokumenteres i trykt form senest i 1913, foreligger i en fuldt udviklet form i 1916 og er lydmæssigt dokumenteret i 1920. Dens egentlige oprindelse ligger fortsat i det historiske mellemrum mellem den mundtlige afroamerikanske tradition og den første bevarede dokumentation.

Det vigtigste spørgsmål for den videre forskning er derfor ikke nødvendigvis, hvornår sangen blev "skrevet", men **hvordan den tekstlige og musikalske tradition blev dannet**.

Det kræver især en sammenligning af de originale nodeudgaver fra 1913, 1916 og 1918 med John J. Nolans Down by the River Side fra 1902 og Fisk Jubilee Quartets indspilning fra 1920.

Først når disse kilder er sammenlignet **node for node og tekstlinje for tekstlinje**, kan forbindelsen mellem de forskellige versioner vurderes sikkert.

Det er muligt, at en sådan sammenligning vil flytte vores forståelse af sangens historie endnu længere tilbage. Men indtil nye kilder dokumenterer dette, bør den videnskabeligt holdbare konklusion være, at **sangens dokumenterede historie begynder i begyndelsen af det 20. århundrede – ikke under den amerikanske borgerkrig.**

Lili Marleens historie

1 Forfatteren

Forfatteren er Holger Terp, som er uddannet bibliotekar. Han har siden begyndelsen af 1980'erne været aktiv i danske fredsorganisationer og har arbejdet med fredshistorie, fredssange og dokumentation af fredsbevægelser. Han var blandt andet redaktør og webmaster for Det Danske Fredsakademi. Hans bibliografi viser, at Lili Marleens historie blev udgivet af Det Danske Fredsakademi i 2014. Forfatterens baggrund er vigtig for kildekritikken. Terp skriver ikke som en neutral musikforsker uden et bestemt perspektiv. Han har en tydelig interesse for fredsbevægelsen, krigshistorie og sange med relation til krig og fred.

2. Formålet

Formålet med Lili Marleens historie er først og fremmest at dokumentere og fortælle historien om sangen Lili Marleen. Terp undersøger sangens tekst, musik, indspilninger, personer og historiske betydning.

Teksten er samtidig en del af Det Danske Fredsakademis større arbejde med at dokumentere fredssange og krigssange. Lili Marleens historie står således sammen med andre dokumentationsarbejder om musik og fred.

Formålet er derfor både **historisk dokumentation og formidling**.

3. Kilder

En vigtig styrke ved teksten er dens omfattende dokumentation. Terp inddrager blandt andet historiske udgaver af sangen, oplysninger om Hans Leip, Norbert Schultze og Lale Andersen samt forskellige versioner og indspilninger.

Den originale tekst indeholder eksempelvis dokumentation omkring den tyske nodeudgave med Hans Leip som tekstforfatter og Norbert Schultze som komponist. □{"
Terps arbejde bør dog vurderes som en **sekundær kilde**, fordi han selv undersøger og sammenstiller oplysninger fra tidligere kilder. Den er derfor ikke i sig selv et samtidigt dokument fra Første eller Anden Verdenskrig.

4. Tendens

Her bliver kildekritikken særlig interessant.

Terp har en tydelig fredshistorisk baggrund. Det betyder, at hans valg af oplysninger og hans måde at fortælle historien på kan være præget af et antikrigs- og fredsperspektiv.

Det er ikke nødvendigvis en svaghed. Tværtimod kan hans perspektiv gøre ham særlig opmærksom på sangens betydning for soldaternes oplevelse af krig, savn og længsel. Men hvis teksten anvendes i en videnskabelig undersøgelse, bør man være opmærksom på, at den **ikke bør betragtes som fuldstændig neutral**. Terps perspektiv bør sammenholdes med andre historiske og musikvidenskabelige fremstillinger.

5. Troværdighed

Terps baggrund som bibliotekar og hans mangeårige arbejde med historisk dokumentation giver teksten en stærk dokumentarisk side. Hans bibliografi viser også, at han gennem mange år har arbejdet systematisk med historiske emner og især med sange fra Første Verdenskrig, fredssange og krigshistorie.

Troværdigheden skal dog vurderes forskelligt fra oplysning til oplysning.

Faktuelle oplysninger om udgivelser, indspilninger og personer kan ofte kontrolleres gennem samtidige dokumenter og andre uafhængige kilder. Historier om eksempelvis sangens oprindelse og identiteten på den virkelige Lili Marleen kan derimod være mere usikre og bør undersøges gennem flere kilder.

Det er et klassisk kildekritisk princip: **Jo mere usædvanlig eller vanskelig en påstand er at dokumentere, desto større behov er der for uafhængig bekræftelse.**

6. Førstehånds- eller andenhåndskilde?

Lili Marleens historie er primært en **sekundærkilde**.

Terp var ikke selv til stede, da sangen blev skrevet, indspillet eller brugt under Anden Verdenskrig. Han rekonstruerer historien mange år senere på baggrund af eksisterende materiale.

Til gengæld kan de historiske dokumenter, nodehæfter, plader, breve, samtidige aviser og andre originale dokumenter, som Terp undersøger, være **førstehåndskilder**.

Det er derfor vigtigt at skelne mellem:

•Terps egen fremstilling → sekundærkilde.
•Samtidige dokumenter fra perioden → potentielle primærkilder.
•Terps fortolkning af disse dokumenter → historisk fortolkning.

7. Historisk værdi

Teksten har en betydelig historisk værdi, fordi den ikke kun fortæller, hvornår Lili Marleen blev skrevet og indspillet. Den viser også, hvordan en sang kan få forskellige betydninger i forskellige historiske sammenhænge.

Sangen blev oprindeligt skrevet af Hans Leip under Første Verdenskrig, men fik sin store betydning under Anden Verdenskrig. Den blev forbundet med den tyske soldaterkultur og blev samtidig kendt uden for Tyskland. Terps arbejde gør det muligt at undersøge denne udvikling.

Det gør teksten særlig interessant som eksempel på **kulturhistorie**: Musik bliver her brugt som en måde at undersøge krig, propaganda, soldaterliv og menneskelige følelser på.

8. Samlet videnskabelig vurdering

Holger Terps Lili Marleens historie er først og fremmest et dokumentations- og kulturhistorisk arbejde. Den største styrke er den store samling af materiale: sangtekster, oversættelser, indspilninger, noter og historiske referencer.

Den er særlig værdifuld, fordi Terp ikke kun fortæller, **hvad Lili Marleen er**, men vi ser hvordan sangen ændrer betydning, når den flyttes fra Første Verdenskrig til Nazi-Tyskland, til de allieredes propaganda og videre til danske versioner efter krigen.

Den vigtigste kildekritiske reservation er, at Terps **fredshistoriske perspektiv** bør tages med i vurderingen. Teksten er derfor bedst som en **sekundærkilde**, der sammenholdes med de originale samtidige kilder.

Min samlede vurdering er: Terps arbejde har høj dokumentarisk og kulturhistorisk værdi, men bør anvendes med almindelig kildekritisk opmærksomhed på forfatterens perspektiv, kildernes oprindelse og forskellen mellem dokumenterede fakta og senere fortolkninger.

Vietnamkrigens sange

Vietnamkrigens sange er samlet og dokumenteret af Holger Terp for Det Danske Fredsakademi i 2015. Værket er registreret i bibliografiske materiale som et musik- og dokumentationsarbejde om Vietnamkrigen.

Det er mest præcist at betragte værket som en **historisk kildesamling og dokumentation af Vietnamkrigens sangkultur** snarere end som en traditionel monografi om selve krigen. Den videnskabelige interesse ligger først og fremmest i, at sangene bevares og gøres tilgængelige som kilder til samtidens politiske og kulturelle historie.

Musik som historisk dokument

Vietnamkrigen skabte en omfattende protestkultur, hvor musik fik en særlig rolle. Den politiske sang kunne formidle holdninger til krigen, militarismen, værnepligten og den amerikanske udenrigspolitik. egen dokumentation beskriver netop, hvordan politiske tekster i rockmusikken for alvor blev udviklet i forbindelse med Vietnamkrigens eskalering i 1960'erne, med inspiration fra den ældre folkemusikalske protesttradition.

Sangene kan derfor anvendes som **kulturhistoriske primærkilder**. De dokumenterer ikke nødvendigvis de militære begivenheder i sig selv, men de dokumenterer, hvordan disse begivenheder blev fortolket og omsat til kunstneriske og politiske udtryk.

Det er en væsentlig forskel. En sang er ikke en neutral rapport. Den kan være satirisk, polemisk, følelsesladet eller direkte agitatorisk. Netop derfor kan den være en værdifuld kilde til samtidens mentalitet, politiske konflikter og forestillinger om krig og fred.

Kildemæssig styrke

En af værkets stærkeste sider er den systematiske dokumentation. Den originale publikation foreligger som The Songs of the Vietnam War / Vietnamkrigens sange, samlet og dokumenteret af Holger Terp.

Værket kan dermed ses som en del af et større dokumentationsprojekt på Det Danske Fredsakademi. Akademiet har opbygget databaser og samlinger med dokumenter, digte, musik og sange om fred og krig, og Vietnamkrigens sange indgår sammen med blandt andet dokumentation af Første Verdenskrigs sange og fredssange.
Det giver værket en forskningsmæssig funktion, som rækker ud over den enkelte sang. Samlingen gør det muligt at undersøge **mønstre på tværs af sangene**: hvilke fjendebilleder der optræder, hvordan soldaten fremstilles, hvordan regeringen og militæret omtales, og hvilke forestillinger om fred og politisk ansvar der kommer til udtryk.

Phil Ochs og protestsangens politiske funktion

Phil Ochs er et illustrativt eksempel på den type materiale, der kan undersøges gennem samlingen. Hans sange omfattede blandt andet Talking Vietnam, One More Parade, I Ain't Marching Anymore og Cops of the World. Sangene behandlede Vietnamkrigen og andre aktuelle politiske spørgsmål og gjorde ofte brug af humor og satire.
Her bliver sangen mere end et kunstnerisk værk. Den fungerer som politisk kommunikation. Sangeren forsøger at påvirke lytterens forståelse af en konkret politisk virkelighed.

Det samme gør det muligt at undersøge Vietnamkrigens betydning gennem musikalske genrer. Overgangen fra traditionel folkemusik til rock og andre former for populærmusik viser, hvordan protestbudskabet kunne bevæge sig fra politiske miljøer ind i ungdomskulturen og massemedierne.

Kildekritik

En videnskabelig anvendelse af Vietnamkrigens sange kræver imidlertid kildekritik. Sangene repræsenterer ikke nødvendigvis den amerikanske eller internationale befolknings samlede holdning til Vietnamkrigen. De er i høj grad valgt, fordi de har forbindelse til protest, fred og krigskritik. Derfor kan materialet ikke alene bruges til at konkludere, hvor stor modstanden mod krigen var.

Til gengæld er materialet særdeles velegnet til at undersøge **protestbevægelsens ideer og kulturelle udtryksformer**.

Man bør derfor stille forskellige spørgsmål til kilden:

- Hvem skrev sangen?
- Hvornår blev den skrevet?
- Hvilken konkret begivenhed eller politisk situation reagerede den på?
- Hvem var dens publikum?
- Hvordan blev den distribueret og fremført?
- Hvilket billede af krigen fremstiller den?
- Hvilke personer eller institutioner får ansvaret for krigen?
- Hvilke værdier og politiske forestillinger ligger bag teksten?

Denne metode gør det muligt at behandle sangene som historiske kilder uden at forveksle deres politiske budskaber med objektive beskrivelser af krigens forløb.

Værkets placering i forskningen

Værket udfylder et interessant hul mellem **politisk historie, musikhistorie og fredsforskning**. Den traditionelle Vietnamkrigshistorie beskæftiger sig naturligt med USA's politik, Vietnams historie, militære operationer, diplomati og krigens internationale konsekvenser. Der findes omfattende historisk forskning på disse områder.

Vietnamkrigens sange stiller derimod spørgsmålet: **Hvordan blev krigen sunget?**

Det er et væsentligt spørgsmål, fordi musik ikke blot afspejler samfundet. Musik kan også være med til at skabe politisk identitet og fællesskab. Når en sang bliver sunget ved en demonstration, på en festival eller i en fredsbevægelse, bliver den samtidig en del af den sociale handling. dermed kan sangene undersøges på mindst tre niveauer:

- **Som kunstværker** – tekst, melodi, genre og musikalske virkemidler.
- **Som historiske kilder** – samtidens holdninger, konflikter og forestillinger.
- **Som politiske handlinger** – musik som middel til protest, mobilisering og fællesskab.

Det tredje niveau er særlig interessant for fredsforskningen.

Samlet videnskabelig vurdering

Vietnamkrigens sange bør vurderes som et **dokumentations- og kildesamlingsværk med betydelig kulturhistorisk værdi**. Dets styrke ligger ikke i at give endnu en samlet fremstilling af Vietnamkrigens militære og diplomatiske historie, men i at bevare et omfattende materiale om den kulturelle og musikalske reaktion på krigen.

Værkets videnskabelige værdi bliver størst, når sangene behandles kildekritisk og kombineres med andre historiske kilder. Så kan de bidrage til at belyse forhold, som officielle dokumenter vanskeligt kan vise: følelser, moralske vurderinger, protest, identitet og den kulturelle forestilling om krig og fred.

Set i dette perspektiv er Vietnamkrigens sange ikke blot en samling af gamle protestsange. Det er en dokumentation af, **hvordan en international krig blev omformet til kulturel og politisk erfaring gennem musikken**.

Det er efter min vurdering værkets vigtigste forskningsmæssige bidrag.

Pete Seeger

1919–2014

Amerikansk borgerrettighedsforkæmper, miljøaktivist, folkesanger, sangskriver, musikforsker og publicist.

Pete Seeger var en af det 20. århundredes mest betydningsfulde amerikanske folkesangere og en central skikkelse i den amerikanske folkemusik- og protestsangbevægelse. Hans musikalske virksomhed var tæt forbundet med fagbevægelsen, fredsbevægelsen, borgerrettighedsbevægelsen og miljøbevægelsen. Han virkede samtidig som musikindsamler, formidler, organisator og publicist.

Seeger anvendte folkesangen som et middel til kollektiv kommunikation. Arbejdssange, fagforeningssange, spirituals, fredssange og protestsange blev gennem hans virksomhed bragt fra lokale og historiske sammenhænge ind i moderne politiske bevægelser. Smithsonian Folkways har karakteriseret hans virke som en kombination af folkesang, sangskrivning, musikformidling og social aktivisme.

Familie og musikalsk baggrund
Pete Seeger blev født 3. maj 1919 i New York.

Hans far, Charles Seeger, var musikforsker, komponist og pacifist, mens moderen, Constance de Clyver Edson Seeger, var violinist. Pete Seeger voksede således op i et musikalsk og intellektuelt miljø. Familien omfattede flere musikere, blandt andre broderen Mike Seeger og søsteren Peggy Seeger.

Som 16-årig oplevede Pete Seeger Bascom Lamar Lunsfords folkemusikfestival i Asheville, North Carolina. Her stiftede han bekendtskab med den femstrengede banjo, som blev hans vigtigste instrument. Smithsonian fremhæver denne oplevelse som et vendepunkt i hans musikalske udvikling.

Seeger begyndte på Harvard, hvor han ønskede at blive journalist, men forlod universitetet i 1938. I New York kom han i kontakt med blandt andre Alan Lomax, Woody Guthrie, Aunt Molly Jackson og Lead Belly. Han arbejdede for en periode sammen med Alan Lomax ved Library of Congress' Archive of American Folk Song, hvor han fik adgang til et omfattende materiale af amerikanske folkesange og traditionelle musikformer.

Han blev gift med Toshi Seeger (1922–2013), der arbejdede som filmmager og miljøaktivist. Hun blev gennem hele hans liv en vigtig samarbejdspartner.

Almanac Singers og fagbevægelsen
I 1940 blev Pete Seeger medlem af Almanac Singers, hvor blandt andre Woody Guthrie, Lee Hays, Bess Lomax og Millard Lampell deltog.

Gruppen brugte folkemusikken i forbindelse med aktuelle sociale og faglige spørgsmål. Sangene blev fremført ved fagforeningsmøder, demonstrationer, strejker, møder og andre politiske arrangementer. Musikken var dermed ikke alene underholdning, men et middel til organisering og kollektiv identifikation.

Almanac Singers blev en af de tidlige forbindelser mellem den amerikanske folkemusiktradition og den moderne politiske sang. Smithsonian beskriver gruppens virksomhed som en væsentlig del af den udvikling, der senere førte til People's Songs og den amerikanske folkemusikbevægelse.

Seeger foretog også tidlige indspilninger af blandt andet "Seven Cent Cotton" og "You Can't Make A Livin' In A Cotton Gin", indspillet for General Records i 1941. Fredsakademiets samling henviser desuden til Seegers arbejde med Folkraft Country Dance Orchestra.

Under Anden Verdenskrig gjorde Seeger tjeneste i det amerikanske luftvåben fra 1942 til 1945. Hans politiske og musikalske engagement fortsatte efter krigen.

People's Songs
Den 31. december 1945 var Pete Seeger sammen med blandt andre Alan Lomax og Lee Hays med til at grundlægge People's Songs i New York.

Organisationens formål var at skabe, fremme og udbrede sange knyttet til fagbevægelsen og det amerikanske folk. Organisationen udgav fra 1946 et People's Songs Bulletin.

People's Songs repræsenterede en vigtig organisatorisk forbindelse mellem folkemusik og arbejderbevægelse. Seeger betragtede sangen som en del af det politiske arbejde og ikke blot som et kunstnerisk produkt.

Organisationens virksomhed fortsatte efter 1950 i andre former, blandt andet gennem tidsskriftet Sing Out!, som blev et vigtigt forum for amerikansk folkemusik og politisk sang.

Kommunisme og den kolde krig
Pete Seeger var medlem af det amerikanske kommunistparti i 1940'erne. Fredsakademiets oprindelige opslag daterer hans kommunistiske tilknytning til omkring 1942–1946. Dette politiske engagement blev senere centralt i myndighedernes og mediernes behandling af ham.

Seegers kommunistiske tilknytning må ses i sammenhæng med den amerikanske venstrefløj, fagbevægelsen og antifascismen i 1930'erne og 1940'erne. Den blev samtidig et vigtigt element i den amerikanske antikommunistiske kamp efter Anden Verdenskrig.

I denne periode blev forbindelsen mellem musik, politik og statslig sikkerhedspolitik stadig tydeligere. Seeger blev senere genstand for omfattende overvågning fra FBI, og hans politiske forbindelser blev undersøgt af de amerikanske myndigheder.

The Weavers og blacklistingen
Efter Anden Verdenskrig var Seeger med til at danne The Weavers. Gruppen blev en af de mest populære amerikanske folkemusikgrupper i begyndelsen af 1950'erne.

The Weavers kombinerede traditionelle folkesange med nyere sange og opnåede betydelig kommerciel succes. Samtidig blev gruppens medlemmer ramt af den voksende antikommunisme.

I 1950 blev Seeger optaget i Red Channels, en publikation, der identificerede personer i den amerikanske underholdningsindustri, som blev beskyldt for kommunistiske forbindelser. The Weavers blev efterfølgende udsat for boykot og mistede adgang til store dele af radio- og fjernsynsmarkedet. Smithsonian beskriver Seegers problemer med de amerikanske massemedier som en langvarig periode, hvor blacklistingen alvorligt begrænsede hans adgang til radio og fjernsyn.

HUAC, overvågning og retssag
Den 18. august 1955 blev Pete Seeger indkaldt til at vidne for House Committee on Un-American Activities (HUAC).

Seeger nægtede at besvare spørgsmål om sine politiske og personlige forbindelser. Han argumenterede med, at spørgsmålene angik hans grundlovssikrede rettigheder og private forhold. Hans vidneudsagn blev dermed en del af den bredere konflikt mellem HUAC og personer, der nægtede at udlevere oplysninger om deres politiske forbindelser.
,
I 1957 blev Seeger tiltalt for contempt of Congress på ti punkter. Ved en nævningesag i 1961 blev han kendt skyldig og idømt fængsel. I maj 1962 omstødte en appeldomstol dommen, fordi anklageskriftet var mangelfuldt. Sagen er kendt som United States v. Seeger, 303 F.2d 478 (2d Cir. 1962).

HUAC-sagen fik betydning langt ud over selve retssagen. Seeger havde vanskeligt ved at optræde på kommercielt fjernsyn og måtte i en længere årrække i høj grad arbejde uden for de etablerede massemedier. Hans koncerter på universiteter, mindre scener og folkemusikarrangementer blev derfor en vigtig del af hans fortsatte virksomhed. Library of Congress har bevaret omfattende materiale om HUAC-sagen og dens efterfølgende retlige forløb.

FBI førte samtidig en omfattende sag om Seeger. Fredsakademiets dokumentation henviser blandt andet til FBI-materiale om overvågningen af ham og til oplysninger om myndighedernes interesse i hans politiske aktiviteter.

Borgerrettighedsbevægelsen

I begyndelsen af 1960'erne blev Seeger aktiv i den amerikanske borgerrettighedsbevægelse.

Han optrådte ved arrangementer i Sydstaterne og bidrog til at udbrede sange, der blev anvendt i kampen mod racediskrimination.

En af de vigtigste var "We Shall Overcome".

Sangen havde rødder i afroamerikanske religiøse og arbejdsmæssige sangtraditioner og blev videreudviklet af blandt andre Zilphia Horton, Frank Hamilton, Guy Carawan og Pete Seeger. Seeger var derfor ikke sangens eneste ophavsmand, men spillede en vigtig rolle i dens videre udbredelse og i den form, som blev kendt i den amerikanske borgerrettighedsbevægelse. Smithsonian Folkways har senere præciseret sangens komplekse ophavshistorie.

Seegers koncert i Carnegie Hall den 8. juni 1963 blev indspillet og udgivet som We Shall Overcome. Optagelsen er siden blevet optaget i den amerikanske National Recording Registry som et kulturelt, historisk eller æstetisk betydningsfuldt værk.

Fredsarbejde og Vietnamkrigen
Seegers engagement i fredsbevægelsen fortsatte gennem hele hans karriere.

I 1960'erne blev han en markant modstander af den amerikanske krigsførelse i Vietnam. Han deltog i antikrigsdemonstrationer og anvendte sine sange som kommentarer til den amerikanske udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Et centralt eksempel er "Waist Deep in the Big Muddy", der blev indspillet på albummet Waist Deep in the Big Muddy and Other Love Songs i 1967.

Sangen blev opfattet som en kritik af Vietnamkrigen. Da Seeger optrådte i The Smothers Brothers Comedy Hour i 1967, blev sangen fjernet fra udsendelsen efter indgreb fra CBS. Året efter fik han mulighed for at fremføre den i programmet.

Episoden viser, hvordan Seegers musik fortsat blev behandlet som politisk kommunikation af både medier og myndigheder. Hans tidligere blacklist og HUAC-sag var således ikke blot historiske begivenheder, men havde fortsat konsekvenser for hans adgang til massemedierne.

Rainbow Quest
I 1965–1966 var Seeger vært for fjernsynsprogrammet Rainbow Quest, der var viet til folkemusik.

Programmet præsenterede traditionelle amerikanske musikformer som folkemusik, old-time music, bluegrass og blues og havde besøg af en lang række musikere.

Rainbow Quest havde dermed en anden funktion end Seegers politiske protestsange: programmet fungerede også som musikalsk dokumentation og formidling af amerikanske traditioner.

Seriens titel stammer fra Seegers sang "Oh, Had I a Golden Thread" fra 1958. Smithsonian fremhæver Seeger som en vigtig formidler mellem generationer og musikalske miljøer.

Miljøbevægelsen
Fra 1960'erne blev miljøspørgsmål en stadig vigtigere del af Seegers arbejde.

I 1966 udgav han albummet God Bless the Grass, som behandlede miljø- og naturspørgsmål.

Hans vigtigste miljøpolitiske indsats blev knyttet til Hudson River nær hans hjem i Beacon, New York. Sammen med sin hustru Toshi og andre aktivister arbejdede han for at få floden renset for forurening.

Et centralt middel var den sejlende træbåd Clearwater. Seeger og andre brugte båden til at sejle på Hudson-floden og kombinere miljøoplysning, musik og lokal mobilisering. Clearwater-projektet udviklede sig til en varig miljøorganisation og blev en vigtig del af Seegers senere virke.

Musikken blev her igen anvendt som politisk og folkeoplysende redskab. Miljøproblemer blev gjort til genstand for fællessang og offentlige arrangementer, hvor kunstnerisk virksomhed og aktivisme blev forbundet.

Musikalsk virksomhed
Seegers musikalske produktion omfattede traditionelle folkesange, fagforeningssange, fredssange, borgerrettighedssange, miljøsange og egne kompositioner.

Blandt hans tidlige indspilninger er "Seven Cent Cotton" og "You Can't Make A Livin' In A Cotton Gin". Senere udgav han et stort antal soloindspilninger og samarbejdede med mange amerikanske og internationale musikere.

Han arbejdede desuden med filmmusik. Et eksempel er musikken til Norman McLaren og Evelyn Lambarts eksperimentelle film Lines Horizontal fra 1960.

Seeger skrev også bøger om musik og banjospil og fungerede som publicist og musikformidler.

Hans betydning ligger derfor ikke alene i de sange, han selv skrev. Han var også en vigtig formidler af ældre sange og musiktraditioner og medvirkede til at overføre dem til nye generationer.

Pladeselskaber og musikorganisationer

I 1949 var Seeger sammen med Irwin Silber med til at grundlægge Hootenanny Records. Pladeselskabet ophørte i 1954 efter at have udgivet en mindre række plader.

Seeger var desuden gennem forskellige perioder knyttet til organisationer som Sing Out! og Newport Folk Festival og var medlem af bestyrelser og rådgivende organer inden for folkemusikken.

Hans arbejde med Moses Asch og Folkways Records var ligeledes vigtigt. Smithsonian Folkways blev senere en central institution for bevarelsen og formidlingen af hans indspilninger. Smithsonian oplyser, at deres samling omfatter et stort antal udgivelser med Seeger som hovedudøver.

Senere politisk engagement
Seeger fortsatte med at optræde og deltage i politiske og sociale aktiviteter langt ind i alderdommen.

Han deltog blandt andet i protester mod den amerikanske militære og sikkerhedspolitiske institution Western Hemisphere Institute for Security Cooperation, tidligere kendt som School of the Americas.

Han fortsatte samtidig sit miljøarbejde omkring Hudson River og deltog i arrangementer for borgerrettigheder og fred.

Kort før sin død deltog han blandt andet i den årlige fejring af Martin Luther King Jr. i Beacon. Smithsonian fremhæver, at han fortsatte med at optræde og engagere sig i sociale spørgsmål næsten helt frem til sin død.

Arkiver og dokumentation
Pete Seegers liv er usædvanligt veldokumenteret.

Library of Congress' American Folklife Center rummer omfattende Seeger Family Materials. Samlingerne omfatter blandt andet materiale om HUAC-sagen og Seegers politiske og musikalske virksomhed.

Der findes desuden omfattende samlinger i Library of Congress' Music Division og i Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage.

Dokumentationen omfatter lydoptagelser, film, fotografier, interviews, manuskripter, korrespondance og andre arkivalier. Disse samlinger gør det muligt at studere Seeger både som musiker og som politisk og kulturel aktør.

Priser og hædersbevisninger
Pete Seeger modtog blandt andet:

Grammy Lifetime Achievement Award, 1993.

National Medal of Arts, 1994.

Kennedy Center Honors, 1994.

Optagelse i Rock and Roll Hall of Fame, 1996.

Grammy Award for At 89, 2008.

Peace Abbey Courage of Conscience Award for sit arbejde for fred og social retfærdighed.

Historisk betydning
Pete Seegers liv forbinder flere af det 20. århundredes amerikanske konflikter: arbejderbevægelsen, kommunismen og antikommunismen, McCarthy-perioden, statslig overvågning, borgerrettighedsbevægelsen, Vietnamkrigen og miljøbevægelsen.

Hans historie viser samtidig, hvordan musik kan indgå i sociale bevægelser. Folkesangen fungerede for Seeger både som kunstform, historisk tradition, undervisningsmiddel og politisk kommunikationsform.

Det er derfor vanskeligt at adskille Seegers musikalske virksomhed fra hans freds- og sikkerhedspolitiske engagement. Hans banjo og sange blev anvendt ved faglige møder, borgerrettighedsarrangementer, fredsdemonstrationer og miljøkampagner, mens hans politiske aktiviteter samtidig førte til overvågning, medieudelukkelse og en retssag under den kolde krig.

Seegers eftermæle består således af både musikalske og politiske spor. Han var en central aktør i den amerikanske folkemusikbevægelse, men også et eksempel på den rolle, kunstnere kan spille i sociale og politiske bevægelser — og på de konflikter, der kan opstå mellem politisk aktivisme, ytringsfrihed og statslig sikkerhedspolitik.

Pete Seeger døde 27. januar 2014, 94 år gammel.

Litteratur, film, radio og arkiver
Bøger
Dunaway, David King: A Pete Seeger Discography: Seventy Years of Recordings. Scarecrow Press, 2010.

Lieberman, Robbie: My Song Is My Weapon: People's Songs, American Communism, and the Politics of Culture, 1930–1950. University of Illinois Press, 1989.

Klitgaard, Alan: Politikens folkemusik-leksikon: Den nye folkemusiks navne gennem 30 år. 1989.

The Ballad of Pete Seeger: Pete Seeger in Conversation with Tim Robbins.

Fredsakademiets dokumentation
Fredsakademiets oprindelige opslag indeholder en omfattende samling af henvisninger til lydoptagelser, film, radio- og fjernsynsudsendelser, FBI-dokumenter, arkiver og anden dokumentation.

Blandt materialet er:

Pete Seeger-interview fra Ecuador, ca. 1984.

Pete Seeger: The Power of Song, PBS American Masters, 2007.

Pete Seeger Live at 87.

Pete Seeger Marathon, WBAI, 1969.

Pete Seeger as Green, Living on Earth, 2006.

Doing Seeger Justice, 2014.

Pete Seeger's FBI File og relateret dokumentation.

FBI-materiale om COINTELPRO og New Left.

Library of Congress' Seeger Family Materials.

Smithsonian Folkways' Seeger-samlinger.

Arkiver
Library of Congress, American Folklife Center: Seeger Family Materials.

Library of Congress, Music Division: Seeger Family Materials.

Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage.

Smithsonian Folkways Recordings.

National Archives and Records Administration: dokumentation vedrørende FBI's undersøgelser.

Goliath vs David

A Short History of the Fight Against Organised Peace Work, udgivet af Det Danske Fredsakademi i oktober 2010, er et historisk dokumentationsarbejde om organiseret fredsarbejde og de politiske, administrative, militære og sikkerhedsmæssige reaktioner, som fredsaktivister gennem historien har mødt. Værket adskiller sig fra traditionel krigs- og militærhistorie ved at tage udgangspunkt i de grupper og personer, som modsætter sig krig, værnepligt, militarisering og bestemte nationale sikkerhedsopfattelser.

Artiklen vurderer værket som et normativt orienteret, men i betydelige dele stærkt dokumenterende fredshistorisk arbejde. Den undersøger værkets kildegrundlag, historiografiske placering og metodiske styrker og svagheder med særligt fokus på fem centrale cases: Hermann Göring-citatet, Leo Tolstoj, den amerikanske borgerkrig, britiske conscientious objectors under Første Verdenskrig samt Basil Thomsons overvågningsrapporter om britiske pacifistiske organisationer. Analysen viser, at værkets kildepraksis er ujævn, men at en række af de centrale argumenter bygger på samtidige primærkilder med betydelig historisk evidensværdi.

Den væsentligste kritik vedrører derfor ikke værkets normative perspektiv som sådant, men behovet for en tydeligere sondring mellem kildens udsagn, forfatterens fortolkning og generaliserende konklusioner. Artiklen konkluderer, at Goliath vs David bør forstås som et historisk dokumentations- og syntesearbejde med selvstændig forskningsværdi og som et væsentligt udgangspunkt for videre studier af fredsbevægelser, politisk dissent, conscientious objection, overvågning og statslig repression.

Nøgleord: fredsbevægelse, pacifisme, conscientious objection, statslig repression, politisk dissent, Første Verdenskrig, Basil Thomson, Leo Tolstoj, fredshistorie, social movements.

1. Indledning

Historien om krig fortælles normalt fra krigens side.

Den handler om hære, regeringer, våben, generaler, strategier, alliancer og diplomatiske beslutninger. Selv når civilbefolkningen og modstanden mod krig inddrages, sker det ofte inden for en fortælling, hvor krigen er det centrale historiske objekt.
Holger Terps Goliath vs David vender dette perspektiv.

Værket spørger ikke først og fremmest, hvordan krige blev ført, men hvad der skete med de mennesker og organisationer, der forsøgte at forhindre dem, nægtede at deltage i dem eller kritiserede de institutioner, som organiserede dem.

Allerede på værkets første sider formuleres denne problematik gennem forholdet mellem statsmagt og organiseret fredsarbejde. Terp begynder med historiske eksempler på pacifisme, religiøse fredstraditioner og modstand mod militær mobilisering og bevæger sig derefter frem mod de mere formaliserede fredsbevægelser i det 19. og 20. århundrede.

Det centrale analytiske billede er forholdet mellem **Goliath og David**: den store, institutionelt stærke stat over for relativt små organisationer eller enkeltpersoner, der forsøger at fastholde retten til at sige nej til krig.
Det er en bevidst normativ rammesætning. Men et normativt udgangspunkt er ikke i sig selv uforeneligt med historisk forskning. Det afgørende spørgsmål er, om de historiske påstande kan efterprøves, og om kilderne anvendes på en måde, der gør det muligt at skelne mellem samtidens egne påstande og historikerens fortolkning.
Det er dette spørgsmål, der står centralt i den følgende vurdering.

2. Værkets karakter

Goliath vs David er ikke en traditionel akademisk monografi.

Bogen opstiller ikke ét snævert forskningsspørgsmål, som derefter testes gennem et afgrænset komparativt datasæt. Den er snarere opbygget som en historisk dokumentation, hvor en lang række cases samles og stilles ved siden af hinanden.

Denne karakter er vigtig for vurderingen.

Hvis værket vurderes som en traditionel empirisk samfundsvidenskabelig undersøgelse, kan man med rette efterlyse:

- en eksplicit metode,
- klare inklusionskriterier,
- en systematisk case-selektion,
- en operationalisering af "repression",
- og en mere formaliseret komparation.

Men hvis værket vurderes som et dokumentationsarbejde inden for fredshistorien, bliver andre kvaliteter centrale:

- hvilke historiske kilder der gøres tilgængelige,
- hvilke begivenheder der synliggøres,
- hvilke forbindelser mellem historiske perioder der etableres,

og om materialet åbner mulighed for efterfølgende forskning.

Det sidste er en væsentlig pointe.

Den samtidige anmeldelse af Kevin P. Clements i Journal of Conflictology vurderer netop bogen som en omfattende samling af cases om statslig behandling af freds- og socialbevægelsesdissent. Clements fremhæver, at Terp præsenterer et stort materiale af officielle dokumenter og førstehåndsberetninger og i vid udstrækning overlader det til læseren at identificere mønstrene. Han kalder materialet en værdifuld samling af originale cases om statslig repression.

Denne karakteristik er efter alt at dømme mere præcis end at betegne værket som "aktivistisk historieskrivning".

3. Historiografisk placering

Værket kan placeres i mindst fire historiografiske traditioner.

3.1. Fredshistorie

Den mest åbenlyse placering er fredshistorien.

Terp begynder med religiøse og filosofiske fredstraditioner og går videre til organiserede fredsbevægelser. Quækere, Doukhoborer, Diggers og andre grupper indgår i fortællingen. Han beskriver også fremkomsten af mere formaliserede fredsorganisationer i Storbritannien og USA efter Napoleonskrigene.

Denne brede tidsmæssige ramme er vigtig, fordi den placerer det moderne fredsarbejde i en langt ældre tradition.

3.2. Socialbevægelsesforskning

Værket kan samtidig læses som en historie om sociale bevægelser.

Fredsorganisationer er i denne optik organisationer, der forsøger at påvirke offentligheden og statens beslutninger uden selv at besidde de institutionelle ressourcer, som regeringer, militær og politi råder over.

Det gør spørgsmål om mobilisering, medlemskab, propaganda, offentlig opinion, civil ulydighed og repression relevante.

No-Conscription Fellowship er eksempelvis ikke kun interessant som fredsorganisation, men som en social bevægelse, der forsøgte at organisere mennesker omkring et konkret politisk og moralsk spørgsmål: retten til at nægte militærtjeneste af samvittighedsgrunde.

3.3. Dissent og repression

Den tredje tradition er historien om politisk dissent.

Her bliver bogens mest interessante spørgsmål:

Hvornår bliver politisk modstand betragtet som legitim opposition, og hvornår bliver den konstrueret som en trussel mod staten?

Dette spørgsmål går igen i materialet om amerikansk borgerkrig, Første Verdenskrig og britisk overvågning af pacifistiske organisationer.

3.4. Sikkerhedspolitik

Endelig kan værket læses som en historie om sikkerhedspolitik.

Det centrale mønster er, at regeringer under krig eller alvorlige sikkerhedspolitiske kriser kan ændre deres vurdering af politisk opposition.

Pacifisme kan i én politisk situation være legitim politisk argumentation og i en anden blive fremstillet som:

- illoyalitet,
- hjælp til fjenden,
- undergravning af mobiliseringen,
- ekstremisme,
- eller en sikkerhedsrisiko.

Denne forskydning i kategoriseringen af dissent er et af værkets mest interessante forskningsmæssige temaer.

4. Kildegrundlaget

Værket anvender et meget bredt spektrum af kilder.

Der findes:

- officielle statslige rapporter,
- parlamentariske dokumenter,
- avisartikler,
- samtidige organisationstekster,
- historiske værker,
- biografiske oplysninger,
- hjemmesider,
- og i enkelte tilfælde Wikipedia.

Det er vigtigt ikke at behandle alle disse kildetyper som lige stærke.

En regeringsrapport er for eksempel en stærk kilde til spørgsmålet om, **hvad regeringen mente**. Den er ikke nødvendigvis en stærk kilde til spørgsmålet om, **hvad der objektivt skete**.

På samme måde er en fredsorganisations egen publikation en stærk kilde til organisationens selvforståelse, men ikke nødvendigvis til dens modstanderes handlinger.
Denne sondring burde være mere eksplicit i værket.

Men den heterogene kildepraksis bør heller ikke overdrives som en svaghed. En betydelig del af de vigtigste cases bygger på samtidige primærkilder, og det er netop disse, der giver værket dets dokumentariske styrke.

5. Göring-citatet

Bogens indledende citat tilskrives Hermann Göring og handler om, hvordan befolkningen kan mobiliseres til krig ved at fortælle den, at landet er truet, og ved at fremstille pacifister som upatriotiske.

Terps PDF angiver, at Göring beskrev dette "during an interview at the Nuremberg Trials".

Her er en vigtig kildekritisk præcisering nødvendig.

Citatet kan føres tilbage til Gustave M. Gilberts Nuremberg Diary, hvor Gilbert dokumenterer en samtale med Göring i fængslet den 18. april 1946.

Det var altså ikke et formelt vidneudsagn fra Göring under Nürnberg-processen.
Det ændrer ikke citatets historiske betydning, men kildeangivelsen bør være mere præcis.

Det bør eksempelvis fremgå, at der er tale om: en samtale mellem Göring og fængselspsykologen Gustave M. Gilbert under Nürnberg-processen.

Denne ændring er væsentlig, fordi den gør det muligt for læseren at forstå kildens karakter.

Citatet er ikke en stenografisk retsprotokol. Det er Gilberts dokumentation af en samtale.

Det er således en sekundær dokumentation af et primært udsagn.

Som historisk kilde er det interessant, fordi det dokumenterer Görings egen forklaring på forholdet mellem frygt, patriotisme, politisk mobilisering og krig. Men det bør

anvendes med samme kildekritiske forsigtighed som enhver erindret eller nedskrevet samtale.

Vurdering: Citatet er anvendeligt og relevant, men kildeproveniens og formulering bør præciseres.

6. Leo Tolstoj: pacifisme og statslig kategorisering

Tolstoj-afsnittet er et godt eksempel på værkets bredde.

Terp fremstiller Tolstoj som en central pacifistisk tænker med udgangspunkt i Bjergprædikenen, ikke-modstand og kritik af statslig vold. Der henvises til Tolstojs forhold til Doukhoborerne, hans støtte til deres udvandring til Canada og hans modstand mod den russisk-japanske krig.

Her er kildegrundlaget dog ikke homogent.

Afsnittet afsluttes med "Source: Wikipedia."

Det er ikke tilfredsstillende som endelig videnskabelig dokumentation, især fordi Tolstojs pacifisme er et område med et omfattende primær- og sekundærlitterært materiale.

Dette er et oplagt sted for revision.

Men den efterfølgende case fra Rusland i 2010 er historiografisk mere interessant.

Terp beskriver en sag ved en domstol i Jekaterinburg, hvor en ekspert i ekstremisme, Pavel Suslonov, vurderede Tolstojs tekster A Preface to Instructions to a Soldier og Instructions to an Officer i forhold til russisk ekstremismelovgivning.

Det interessante her er ikke blot Tolstoj.

Det er ændringen i den institutionelle kategorisering af pacifistisk tekst.

En tekst, der historisk er blevet læst som et udtryk for kristen ikke-vold, kan i en moderne sikkerheds- og ekstremismekontekst blive analyseret gennem et helt andet juridisk begrebsapparat.

Her viser Goliath vs David en vigtig kontinuitet:
Staten behøver ikke nødvendigvis ændre teksten for at ændre dens politiske betydning; det er tilstrækkeligt at ændre den institutionelle ramme, hvori teksten læses.

Men også her er præcision nødvendig.

Der skal skelnes mellem:

- en ekspertudtalelse,
- en retssag,
- og en faktisk domstolsafgørelse.

Formuleringen om, at Tolstoj "was proclaimed extremist", bør derfor kontrolleres mod den konkrete retsafgørelse.

Vurdering: Historisk interessant og relevant for bogens hovedtema, men bør dokumenteres og formuleres juridisk mere præcist.

7. Den amerikanske borgerkrig

Afsnittet om den amerikanske borgerkrig er et af værkets stærkere eksempler på brug af samtidige kilder.

Terp konstaterer, at både Nord og Syd indførte værnepligt, og at pacifister blev udsat for repression fra begge sider. Som dokumentation henviser han blandt andet til Fernando G. Cartlands Southern Heroes, or the Friends in War Time og gengiver derefter materiale fra Secretary of War Edwin M. Stanton.

Stantons rapport er særlig interessant.

Den beskriver bekymring over "disloyal practices" og aktiviteter, der kunne modvirke rekruttering. Den omtaler også provost-marshals, arrestationer og suspensionen af habeas corpus.

Kilden dokumenterer således tydeligt, at den amerikanske regering under borgerkrigen betragtede visse former for politisk dissent gennem et sikkerheds- og mobiliseringsperspektiv.

Men kildekritikken må være præcis.

Stantons rapport dokumenterer:

statens opfattelse af en bestemt type opposition.

Den dokumenterer ikke automatisk:

at alle de mennesker, staten betragtede som illoyale, var pacifister.
Denne forskel er vigtig.

Hvis man vil bevise, at en bestemt person eller organisation blev forfulgt som følge af pacifisme, må den enkelte sag dokumenteres.

Men som dokumentation for, at krigsstaten kunne definere politisk opposition som et problem for mobiliseringen, er kilden stærk.

Det er netop denne type sondring, der gør Goliath vs David anvendelig som forskningsmateriale.

8. Første Verdenskrig

Første Verdenskrig er bogens centrale historiske laboratorium.

Det er her, de forskellige elementer samles:

- masseværnepligt,
- total krig,
- censur,
- propaganda,
- conscientious objection,
- pacifistisk organisering,
- overvågning,
- militær ret,
- og statslig kontrol.

Terp begynder med den internationale militarisering før 1914 og går derefter videre til konkrete personer og organisationer.

Et centralt eksempel er Jean Jaurès, hvis antimilitarisme og forsøg på at forhindre krigen illustrerer den politiske fredsaktivismes dilemma umiddelbart før Første Verdenskrig.

Derefter flyttes perspektivet til Storbritannien.

9. No-Conscription Fellowship

No-Conscription Fellowship blev grundlagt efter krigens begyndelse for at organisere modstanden mod værnepligt.

Terp angiver, at organisationen på sit højdepunkt havde omkring 10.000 medlemmer, hvoraf omkring to tredjedele var medlemmer af Independent Labour Party, mens kvækere udgjorde den næststørste gruppe. Organisationens aktiviteter blev efter indførelsen af værnepligt udvidet til information, støtte og velfærd for conscientious objectors. Mange medlemmer blev fængslet.

Denne case er vigtig, fordi den viser, at fredsarbejde ikke nødvendigvis bestod i abstrakt filosofisk pacifisme.

Det kunne være konkret organisatorisk arbejde:

- rådgivning,
- informationsarbejde,
- juridisk hjælp,
- offentlig agitation,
- støtte til fængslede,
- og politisk mobilisering.

Det er dermed et klart eksempel på **organiseret fredsarbejde**.
Det er også her, titlens Goliath-David-model bliver særlig anvendelig.
No-Conscription Fellowship havde tusinder af medlemmer, men staten rådede over:

- lovgivning,
- politi,
- domstole,
- militær,
- fængsler,
- og censur.

Asymmetrien var derfor ikke blot symbolsk.

10. Conscientious objectors og militærdomstolene

Et af de stærkeste dokumenter i værket er Hansard-materialet fra 26. juni 1916.
Her blev der i Underhuset stillet spørgsmål om Howard Marten, Henry Scullard, John Ring og J. Foister.

Hansard dokumenterer, at fire conscientious objectors var blevet court-martialled i Frankrig og dømt til døden ved skydning. Straffene blev senere ændret til ti års penal servitude.

Hansard giver samtidig flere oplysninger om mændenes baggrund. Howard Marten var medlem af Society of Friends; Henry Scullard var Congregationalist og sekretær i en YMCA; John Ring havde tidligere været udsat for isolation og andre former for hård behandling; og J. Foister kom fra Cambridge.

Det er vigtigt at beskrive den juridiske kæde præcist.

Det var ikke blot sådan, at mændene blev "dømt til døden for at være pacifister".

De blev dømt af militære domstole for overtrædelser, der var strafbare under militærlovgivningen, efter at de havde nægtet at adlyde militære ordrer.

Netop denne præcision styrker faktisk Terps historiske argument.

Forløbet kan rekonstrueres som:
samvittighedsbaseret modstand → militær ordre → nægtelse → court martial → dødsdom → commutation.

Det er et konkret eksempel på, hvordan en individuel samvittighedsbaseret overbevisning blev konfronteret med et militært system, der krævede lydighed.

Hansard viser desuden, at sagen ikke blot var et internt militært anliggende. Den blev bragt ind i parlamentet og dermed ind i den offentlige politiske debat.

Vurdering: Meget stærk primær dokumentation.

11. Kvinder, pacifisme og organiseret modstand

Værket inddrager også kvinders fredsarbejde og viser, at pacifistisk modstand ikke kan reduceres til mandlige conscientious objectors.

Afsnittet om feministiske og ikke-feministiske kvinder placerer den britiske Military Service Act fra 1916 i en bredere historie om kvindelig pacifistisk mobilisering. International Women's Congress for Peace and Freedom i Haag i 1915 indgår i denne sammenhæng.

Det er metodisk vigtigt.

Hvis historien alene fokuserer på mænd, der nægter militærtjeneste, bliver fredsarbejde let reduceret til individuel samvittighedsnægtelse.

Men organiseret fredsarbejde omfattede også:

- kvinder,
- religiøse grupper,
- internationale netværk,
- politiske organisationer,
- faglige miljøer,
- og civilsamfundsorganisationer.

Denne bredere forståelse af "peace work" er en af bogens styrker.

12. Basil Thomson og statslig overvågning

Basil Thomson-materialet er efter min vurdering den case, der stærkest forbinder fredshistorie med sikkerhedshistorie.

Terp gengiver en rapport med titlen:
"PACIFISM, (Report by Mr. Basil Thomson.)"
Rapporten er dateret januar 1918 og rettet til War Cabinet.

Den beskriver blandt andet myndighedernes interesse for organisationer og personer tilknyttet britisk pacifisme. Blandt de miljøer, der indgår, er No-Conscription Fellowship, Fellowship of Reconciliation og Women's Peace Crusade.

Dette er et meget vigtigt dokument.
Det er ikke blot en efterfølgende pacifistisk beskrivelse af statslig overvågning. Det er et administrativt dokument, der viser, hvordan myndigheder agerede.

Eugene Victor Debs, 1855–1926,

amerikansk fagforeningsleder, socialist og antimilitarist. Født 5. november 1855 i Terre Haute, Indiana, død 20. oktober 1926 i Elmhurst, Illinois.

Debs begyndte som jernbanearbejder og blev tidligt aktiv i den amerikanske fagbevægelse. Han var medlem af Brotherhood of Locomotive Firemen og blev senere en af grundlæggerne af American Railway Union (ARU), der søgte at samle jernbanearbejdere på tværs af de traditionelle faggrænser.

I 1894 blev Debs landskendt som leder af Pullman-strejken. Konflikten begyndte som en arbejdskamp ved Pullman Palace Car Company i Illinois, men udviklede sig til en omfattende boykot af Pullman-vogne på det amerikanske jernbanenet. Den føderale regering greb ind, og præsident Grover Cleveland sendte tropper til Chicago. Strejken blev brudt, ARU blev opløst, og Debs blev arresteret og fængslet.

Fængselsopholdet blev et vendepunkt i Debs' politiske udvikling. Han bevægede sig fra traditionel fagforeningspolitik til socialismen og erklærede sig i 1897 som socialist. Han blev senere den mest kendte nationale politiker i Socialist Party of America, der blev grundlagt i 1901.

Debs stillede op som socialistisk kandidat til USA's præsidentembede fem gange: 1900, 1904, 1908, 1912 og 1920. Hans valgkampagner var præget af krav om arbejdernes organisering, økonomisk demokrati, forbedrede arbejdsforhold og en mere lige fordeling af samfundets økonomiske ressourcer.

I 1905 deltog Debs sammen med andre faglige ledere i grundlæggelsen af Industrial Workers of the World (IWW). Hans politiske forhold til organisationen udviklede sig senere selvstændigt fra IWW's.

Debs og Første Verdenskrig
Debs var modstander af militarisme og af USA's deltagelse i Første Verdenskrig. Socialist Party of America førte under krigen en aktiv antimilitaristisk kampagne.

Den 16. juni 1918 holdt Debs en tale i Canton, Ohio, hvor han kritiserede krigen og forsvarede personer, der var blevet fængslet for deres modstand mod krigspolitikken. Han blev arresteret og tiltalt efter Espionage Act of 1917.

I september 1918 blev Debs dømt og idømt ti års fængsel. USA's højesteret stadfæstede dommen i 1919 i sagen Debs v. United States. Sagen blev senere et centralt eksempel i amerikansk historie på konflikten mellem krigstidens statslige restriktioner og retten til politisk opposition og ytringsfrihed.

Trods fængslingen blev Debs i 1920 igen Socialist Party's præsidentkandidat. Han førte sin valgkampagne fra fængslet og modtog næsten en million stemmer. I december 1921 omdannede præsident Warren G. Harding hans straf, og Debs blev løsladt.

Efter løsladelsen fortsatte Debs sit arbejde for arbejderbevægelsen og socialismen, men hans helbred var svækket. Han døde i 1926.

Historisk betydning
Debs hører til blandt de vigtigste amerikanske arbejderledere og socialistiske politikere fra perioden omkring år 1900. Hans politiske udvikling fra fagforeningsleder til socialist illustrerer sammenhængen mellem industrialisering, arbejderorganisering og fremkomsten af socialistiske bevægelser i USA.

Hans rolle under Pullman-strejken viser samtidig den konflikt, der kunne opstå mellem fagbevægelsen, store virksomheder og den føderale regering. Hans fængsling under Første Verdenskrig har gjort ham til en central figur i den amerikanske debat om antimilitarisme, politisk opposition og ytringsfrihed.

Debs' taler og skrifter udgør et omfattende kildemateriale til studiet af amerikansk socialisme, arbejderbevægelse og antimilitarisme. Hans politiske virke bør ses i sammenhæng med den bredere internationale arbejder- og fredsbevægelse i perioden.

Litteratur
Debs: His Life, Writings and Speeches, 1908.

Labor and Freedom: The Voice and Pen of Eugene V. Debs, 1916.

Debs: His Authorized Life and Letters from Woodstock Prison to Atlanta, 1919.

Karsner, David: Debs goes to prison, 1919.

The Debs Decision, 1919.

Debs And The Poets, 1920.

Talks with Debs in Terre Haute, 1922.

Debs makes new relief appeal: asks machinery and tools for Soviet Russia, 1922.

Walls and Bars, ca. 1927.

Videre læsning
Salvatore, Nick: Eugene V. Debs: Citizen and Socialist, University of Illinois Press, 1982.
Freeberg, Ernest: Democracy's Prisoner: Eugene V. Debs, the Great War, and the Right to Dissent, Harvard University Press, 2008.

Kilder: Library of Congress; National Archives; Eugene V. Debs Papers, Cornell University Library; Fredsakademiets samling.

Alfred Salter

F. 16. juni 1873, Greenwich, London. D. 24. august 1945.

Engelsk læge, socialist, politiker og pacifist.

Alfred Salter blev uddannet læge ved Guy's Hospital og valgte efter sin lægeuddannelse at arbejde blandt den fattige arbejderbefolkning i Bermondsey i det sydøstlige London. Han blev knyttet til Bermondsey Settlement, hvor han mødte Ada Brown, som han giftede sig med i 1900. Sammen kom Alfred og Ada Salter til at spille en fremtrædende rolle i det sociale og politiske reformarbejde i Bermondsey.

Salter var oprindeligt aktiv i det liberale miljø, men blev i 1908 medstifter af Bermondsey-afdelingen af Independent Labour Party (ILP). Han arbejdede for forbedringer af sundhed, boligforhold og sociale vilkår og blev valgt til Bermondsey Borough Council og senere til London County Council. I 1922 blev han valgt til Underhuset som Labour-medlem for Bermondsey West. Efter et valgnederlag i 1923 blev han genvalgt i 1924 og repræsenterede kredsen frem til sin død i 1945.

Som læge var Salter stærkt engageret i forbedringen af den offentlige sundhed. Han arbejdede for, at fattige skulle have adgang til moderne lægebehandling, og hans politiske arbejde i Bermondsey blev en del af den omfattende lokale reformbevægelse, der blandt andet omfattede sundhedsvæsen, boliger, slumrydning, badeanstalter, parker og rekreative områder. Reformerne blev senere kendt som "Bermondsey Revolution".

Salter var samtidig en overbevist pacifist. Han var medlem af Religious Society of Friends (kvækerne) og en markant modstander af Første Verdenskrig. Under krigen engagerede han sig i den organiserede fredsbevægelse og blev i 1918 fungerende formand for No-Conscription Fellowship. Hans pacifisme var tæt forbundet med hans kristne, socialistiske og humanistiske overbevisning.

Alfred Salters politiske og sociale arbejde bør ses i sammenhæng med hans hustru Ada Salter (1866–1942) og det lokale socialistiske miljø. Ada Salter var selv en betydningsfuld social reformator, politiker og pacifist. Hun blev i 1909 den første kvinde og første Labour-politiker valgt til Bermondsey Borough Council og blev i 1922 den første kvindelige Labour-borgmester i Storbritannien. Hun arbejdede især med boligpolitik, slumrydning, parker, haver og bymiljø, mens Alfred i højere grad arbejdede med sundhed og lægevidenskab.

Den ældre historieskrivning har i nogen grad fremstillet udviklingen i Bermondsey som resultatet af Alfred Salters personlige indsats. Senere forskning har imidlertid understreget, at forandringerne var resultatet af et bredere kollektivt arbejde, hvor Ada Salter, Independent Labour Party, kvindebevægelsen, fagbevægelsen og andre lokale reformkræfter spillede væsentlige roller.

Alfred Salter er således en central skikkelse i britisk arbejderbevægelses-, socialreform- og pacifismehistorie. Hans virke illustrerer forbindelsen mellem socialisme, kristendom, sundhedsreformer og pacifisme i den britiske arbejderbevægelse i første halvdel af det 20. århundrede.

Litteratur

Brockway, Fenner: *Bermondsey Story: The Life of Alfred Salter*. London: Allen & Unwin, 1949. Genudgivet 1995.

Salter, Alfred: "En kristen Borgers Pligt". *Freds-Varden*, november 1914, s. 83–90.
Taylor, Graham: *Ada Salter: Pioneer of Ethical Socialism*. London: Lawrence & Wishart, 2016.

Se også: Ada Salter; Keir Hardie; Joseph Lister; Independent Labour Party; pacifisme; Første Verdenskrig.

Bertrand Russell

1872–1970

Bertrand Arthur William Russell var engelsk matematiker, filosof, politiker, forfatter og pædagog samt organiseret pacifist under Første Verdenskrig. Han blev en af det 20. århundredes mest betydningsfulde filosoffer og offentlige intellektuelle. Hans arbejde omfattede logik, matematik, erkendelsesteori, videnskabsfilosofi, etik, politik, opdragelse og fredsspørgsmål.

Russell blev under Første Verdenskrig aktiv i den organiserede fredsbevægelse og var blandt andet knyttet til Union of Democratic Control. Han tog afstand fra krig, militarisme og værnepligt og blev en fremtrædende britisk pacifist. Efter krigen var han blandt andet medlem af Clarté 1920–1923. I 1919 underskrev han Romain Rollands Declaration of Independence of the Spirit, og i 1926 underskrev han et manifest mod værnepligt og ungdommens militaristiske opdragelse.

,
Hans pacifistiske virksomhed fik personlige og akademiske konsekvenser. Russell mistede i 1916 sin stilling ved Trinity College, Cambridge, og blev i 1918 fængslet for sin pacifistiske virksomhed. Under fængselsopholdet fortsatte han sit filosofiske arbejde.

Russell var samtidig en af grundlæggerne af den moderne analytiske filosofi. Sammen med Alfred North Whitehead udarbejdede han Principia Mathematica, et hovedværk om matematikkens logiske grundlag. Hans filosofiske metode var præget af krav om logisk klarhed, præcis argumentation og kritisk undersøgelse af sprogets og videnskabens forudsætninger.

Russell betragtede ikke videnskaben som værdimæssigt neutral. Den videnskabelige udvikling gav mennesket en stadig større magt over naturen, men denne magt kunne anvendes både til menneskelig velfærd og til krig og masseødelæggelse. Dette spørgsmål blev særlig vigtigt for ham efter udviklingen af atomvåbnene.

Atomvåben og fredsarbejde
Fra 1945 blev Russell en fremtrædende modstander af atomvåben. Han advarede mod, at en atomkrig kunne få katastrofale følger for hele menneskeheden, og han argumenterede for, at internationale konflikter måtte løses ad fredelig vej.

I 1955 rundsendte Bertrand Russell og Albert Einstein en appel, som blev kendt som Russell-Einstein-manifestet. Russell offentliggjorde manifestet ved en pressekonference i London den 9. juli 1955. Manifestet var underskrevet af elleve fremtrædende videnskabsmænd og advarede om farerne ved atomkrig.

Russell-Einstein-manifestet – Pugwash

Manifestet førte direkte til den første videnskabelige konference i Pugwash, Nova Scotia, i 1957 og blev dermed et vigtigt historisk udgangspunkt for Pugwash Conferences

on Science and World Affairs. Russell var således en afgørende initiativtager til den proces, der førte til Pugwash, men bør ikke uden videre beskrives som organisationens »leder«.

Russell deltog desuden aktivt i forskellige engelske og internationale fredsbevægelser, blandt andet Direct Action Committee, Campaign for Nuclear Disarmament og Committee of 100. Han var fortaler for civil ulydighed som middel mod militarisme og atomoprustning.

,

Vietnamkrigen og Russell-tribunalet

Russell blev i sine sidste leveår en stærk modstander af Vietnamkrigen. I 1966 udsendte han Appel til den amerikanske samvittighed om krigen i Vietnam.

Han tog initiativ til det, der blev kendt som Russell-tribunalet, som undersøgte påståede krigsforbrydelser i Vietnam. Tribunalet havde samlinger i Stockholm og Roskilde i 1967. Russells navn og internationale autoritet var afgørende for initiativets gennemslagskraft.

Nobelprisen

I 1950 modtog Bertrand Russell Nobelprisen i litteratur. Nobelkomitéens begrundelse fremhævede hans betydelige forfatterskab og hans forsvar for humanistiske idealer og tankefrihed.

Russells litterære og filosofiske forfatterskab gjorde ham til en af de mest kendte offentlige intellektuelle i det 20. århundrede. Hans politiske og fredspolitiske skrifter blev læst langt uden for universiteternes kredse.

Bertrand Russell-arkivet

En væsentlig forskningsressource er Bertrand Russell Archives ved McMaster University i Hamilton, Ontario. Arkivet blev erhvervet af McMaster University i 1968 og er siden vokset til mere end 1.000 kasser med breve, manuskripter, fotografier og andre dokumenter samt mere end 3.000 bind fra Russells personlige bibliotek.

,

Bertrand Russell Archives – McMaster University

Arkivet rummer blandt andet Russells korrespondance og manuskripter. BRACERS er en database over den Russell-korrespondance, som arkivet kender til, og er derfor en væsentlig kilde til forskning i Russells liv og arbejde.

BRACERS – Bertrand Russell Archives Catalogue

Bertrand Russell Research Centre – McMaster University

Betydning

Bertrand Russells betydning for fredssagen ligger både i hans konkrete modstand mod krig, militarisme og atomvåben og i hans forsøg på at forbinde videnskab, fornuft, etik og politisk ansvar.

Han så videnskabens voksende magt som et ansvar for både forskere og samfund. Den moderne teknologiske civilisation havde skabt muligheder for hidtil uset velstand, men også for udslettelse. Derfor måtte menneskets moralske og politiske udvikling følge med den videnskabelige.

Russell repræsenterer således traditionen for den offentlige intellektuelle, som ikke begrænser sig til sit akademiske fagområde, men engagerer sig i de spørgsmål, der angår menneskehedens fremtid.

Litteratur

Russell, Bertrand: The Ethics of War. 1915.
Russell, Bertrand: War and Non-Resistance. 1915.
Russell, Bertrand: Justice in War Time. 1917.
Russell, Bertrand: Why Men Fight: A Method of Abolishing the International Duel. 1920.
Russell, Bertrand: Which Way to Peace? 1936.
Russell, Bertrand: Samfundets magt og individets frihed. Schultz, 1949.
Russell, Bertrand: Upopulære essays. Gyldendal, 1950.
Russell, Bertrand: Menneskeheden paa skillevejen. Berlingske Forlag, 1952.
Russell, Bertrand: Fornuften eller døden: Videnskabens paavirkning af samfundet. Berlingske Forlag, 1953.
Russell, Bertrand: Vestens filosofi og dens sammenhæng med politiske og sociale forhold fra før Sokrates til vore dage. Munksgaard, 1953.
Russell, Bertrand: Atomkrig og sund fornuft. Branner & Korch, 1960.
Russell, Bertrand: Har Mennesket en fremtid? Spektrums aktuelle, 1962.
Russell, Bertrand: Politik og ansvar. Kampagnen mod Atomvåben, 1962.
Russell, Bertrand: Appel til den amerikanske samvittighed. Forlaget Terma, 1966.
Russell, Bertrand: Krigsforbrydelser i Vietnam / War Crimes in Vietnam. Spektrums aktuelle, 1967.
Russell, Bertrand: The Autobiography of Bertrand Russell, I–III, 1967–1969.
Griffin, Nicholas (red.): The Selected Letters of Bertrand Russell: The Public Years 1914–1970. Routledge, 2001.
The Collected Papers of Bertrand Russell, Vol. 14: Pacifism and Revolution, 1916–18. Routledge, 1995.

Digitale kilder

Fredsakademiet – Russell, Bertrand

Bertrand Russell Archives – McMaster University
Bertrand Russell Research Centre
BRACERS – Russell-korrespondance

Russell-Einstein Manifestet – Pugwash Conferences

Danske Kvinders Fredskæde og Kvindernes Internationale Liga for Fred og Friheds historie 1915–1924

Indledning

Danske Kvinders Fredskæde opstod under Første Verdenskrig som den danske del af den internationale kvindefredsbevægelse, der blev grundlagt på kvindefredskongressen i Haag i april-maj 1915. Organisationens første år må forstås i sammenhæng med tre samtidige udviklinger: kvindernes kamp for politiske rettigheder, den internationale fredsbevægelses vækst og fremkomsten af nye former for internationalt samarbejde.

Denne fremstilling koncentrerer sig om perioden 1915–1924. Det er de år, hvor det internationale kvindenetværk blev skabt, hvor den danske organisation blev etableret og opbygget, og hvor den udviklede sig fra et initiativ omkring en kreds af internationalt orienterede kvinder til en landsdækkende organisation med lokale kredse, studiekredse, foredragsvirksomhed og et eget medlemsblad.

Fremstillingen er samtidig en rekonstruktion. Det bevarede kildemateriale er ikke fuldstændigt, og oplysningerne fra samtidige og senere kilder er ikke altid overensstemmende. Det gælder blandt andet deltagerlister, medlemstal og oplysninger om organisationens tidlige virksomhed. En historisk fremstilling må derfor skelne mellem det, der kan dokumenteres, det, der kan sandsynliggøres, og det, der må forblive usikkert.

Før 1915

Kvindernes engagement i fredssagen havde en lang forhistorie. Allerede i 1800-tallet voksede der internationale fredsorganisationer frem, samtidig med at kvindebevægelsen udviklede internationale netværk.

I Danmark var kvinder som Mathilde Bajer aktive i fredsarbejdet, og Dansk Kvindesamfund havde gennem flere år opbygget et netværk med internationale forbindelser. Kvindernes fredsarbejde var derfor ikke et nyt fænomen i 1915. Det nye var den situation, Første Verdenskrig skabte.

Krigens industrialisering og enorme menneskelige omkostninger gjorde spørgsmålet om en varig fred akut. Samtidig stod kvinderne uden den politiske indflydelse, der kunne give dem en direkte rolle i de beslutninger, som førte til krig og fred.

Det var på denne baggrund, at internationale kvindesagsforkæmpere søgte at samle kvinder fra både neutrale og krigsførende lande.

Haag-kongressen 1915

Den planlagte internationale kvindekongres i Berlin kunne ikke gennemføres på grund af Første Verdenskrig. I stedet samledes kvinder i Haag 28. april–1. maj 1915 til en international kvindefredskongres.

Kongressen skulle både protestere mod den igangværende krig og drøfte, hvordan fremtidige krige kunne forebygges. Kvinderne ønskede at demonstrere, at nationalt fjendskab ikke behøvede at forhindre international solidaritet.

På kongressen blev der formuleret et omfattende fredspolitisk program, som blandt andet omfattede international voldgift, international ret, nedrustning og større kvindelig deltagelse i det politiske liv. Kongressen blev udgangspunktet for den organisation, som i 1919 blev permanent under navnet Women's International League for Peace and Freedom (WILPF).

,

For de danske deltagere blev kongressen afgørende. Clara Tybjerg deltog som repræsentant for Danske Kvinders Nationalråd, mens Thora Daugaard deltog som repræsentant for Dansk Kvindesamfund. Kongressen blev for begge kvinder et vendepunkt i deres videre politiske arbejde.

Grundlæggelsen af den danske organisation

Efter hjemkomsten begyndte arbejdet med at etablere en dansk afdeling af den internationale kvindefredsbevægelse.

Clara Tybjerg, Thora Daugaard, Eline Hansen, Louise Wright og Eva Moltesen blev centrale i dette arbejde. De ønskede oprindeligt at etablere den danske afdeling inden for Dansk Kvindesamfund, men dette forslag mødte modstand. Dansk Kvindesamfund havde sympati for fredsarbejdet, men ønskede ikke at indlemme den internationale fredsliga som en selvstændig del af organisationen.

,

Den danske afdeling udviklede sig derfor som en selvstændig organisation. I 1916 fik den navnet Danske Kvinders Fredskæde. Den var samtidig tæt forbundet med Dansk Kvindesamfund og andre kvinde- og fredsorganisationer.

Navnet Fredskæden var karakteristisk for organisationens idé: fred skulle ikke alene være et politisk program, men et internationalt kvindeligt fællesskab på tværs af nationale grænser.

Kvinderne og det politiske gennembrud

Fredskædens opståen faldt sammen med det danske kvindepolitiske gennembrud.

Grundlovsændringen i 1915 gav danske kvinder valgret og valgbarhed. Kvindebevægelsen havde gennem årtier opbygget erfaring med mødevirksomhed, presse, agitation, underskriftsindsamlinger og organisatorisk arbejde.

Disse erfaringer blev nu anvendt i fredssagen.

Fredskæden blev derfor ikke blot en fredsorganisation. Den blev også et sted, hvor kvinder forsøgte at omsætte deres nye politiske rettigheder til faktisk indflydelse på udenrigs- og sikkerhedspolitikken.

Det var et afgørende historisk skifte. Kvinderne ønskede ikke længere kun at være genstand for politik. De ønskede selv at være politiske aktører.

Fredsarbejdet var ikke nødvendigvis absolut pacifistisk
Det er vigtigt ikke at læse Fredskædens tidlige historie ud fra senere forestillinger om pacifisme.

I 1915-16 kunne en kvinde godt være aktiv i fredssagen og samtidig mene, at Danmarks selvstændighed skulle forsvares, hvis landet blev angrebet. Den tidlige Fredskæde formulerede derfor ikke fredsarbejdet som en simpel afvisning af enhver form for forsvar.

Det centrale var at forhindre krig gennem internationalt samarbejde, voldgift, ret og institutioner, der kunne løse internationale konflikter.

Den samtidige medlemsopfordring understregede netop, at fredsbevægelsen ikke var en anti-forsvarsbevægelse. Man henvendte sig til kvinder, som ønskede fred, men som samtidig var villige til at bringe ofre for landets selvstændighed.

Denne nuance er væsentlig, fordi den placerer Fredskæden i det bredere internationale felt af liberal, internationalistisk og reformorienteret fredsarbejde.

Oplysning og studiekredse
Organisationens arbejde bestod ikke alene i offentlige appeller.

Allerede vinteren 1915-16 blev der etableret studiekredse, hvor omkring 30 kvinder beskæftigede sig med internationale, politiske, økonomiske og folkeretlige spørgsmål. Clara Tybjerg stod centralt i organiseringen, og juristen C.C. Heilesen underviste blandt andre i internationale retsforhold.
,
Blandt deltagerne var Gyrithe Lemche, Henni Forchhammer, Estrid Hein, Mathilde Bajer og Ellen Hørup.

Studiearbejdet viser noget væsentligt om Fredskædens selvforståelse. Fred skulle ikke blot ønskes; den skulle forstås.

Hvis krig skulle afskaffes, måtte man forstå de politiske, økonomiske og juridiske mekanismer, der skabte den. Kvinderne skulle derfor uddannes til selv at kunne føre fredssagen videre gennem foredrag, artikler og lokalt organisationsarbejde.

Fredskronen og opbygningen af en medlemsorganisation
I sommeren 1916 udsendte Fredskæden en redegørelse for Haag-kongressen og en opfordring til danske kvinder om at slutte sig til organisationen.

Kvinderne kunne blandt andet støtte arbejdet gennem en såkaldt Fredskrone og ved at underskrive lister med kravet "Retfærd fremfor Magt". Underskrifterne skulle give

danske kvinder mulighed for at tilkendegive deres støtte til en retfærdig fredsslutning og til internationalt samarbejde.

,
Denne form for mobilisering var vigtig. Den gjorde den internationale fredspolitik konkret og gav kvinder mulighed for at deltage, selv om de ikke selv sad i organisationernes ledelser eller deltog i internationale kongresser.

Fredskæden begyndte dermed at udvikle sig fra et netværk omkring enkelte kendte kvinder til en egentlig medlemsorganisation.

Lokale kredse og foredragsvirksomhed
Et vigtigt element i organisationens vækst var opbygningen af et landsdækkende netværk.

De kvinder, som havde deltaget i studiekredsene, kunne fungere som foredragsholdere og formidlere. De rejste ud og fortalte om fredssagen, international politik og Haagkongressens resultater.

Denne form for folkeoplysning var karakteristisk for tidens kvindebevægelse. Organisationen forsøgte ikke alene at mobilisere medlemmer, men at skabe en politisk offentlighed, hvor kvinder kunne diskutere internationale spørgsmål på et kvalificeret grundlag.

Efterhånden udviklede Fredskæden sig til en landsorganisation med lokale afdelinger. Under Clara Tybjergs formandsperiode voksede organisationen betydeligt; kilderne angiver omkring 10.000 medlemmer i hendes formandsperiode, mens andre samtidige og senere oplysninger angiver 12.000 medlemmer i 1919. Tallene må derfor behandles med den nødvendige kildekritiske forsigtighed.

,
Fredskæden og Dansk Fredsforening
Fredskæden var ikke den eneste fredsorganisation i Danmark.

Dansk Fredsforening var grundlagt allerede i 1882 og havde dermed en langt længere historie. Fremkomsten af en stor kvindelig fredsorganisation skabte både muligheder for samarbejde og frygt for konkurrence.

I 1918 blev dette forhold særligt tydeligt. Fredskæden arrangerede den første Kvindernes Fredsdag, hvor der blev samlet penge ind, og dens voksende medlemstal skabte bekymring i Dansk Fredsforening.

,
Henriette Beenfeldt var aktiv i begge organisationer og argumenterede for, at flere fredsorganisationer ikke nødvendigvis svækkede fredssagen. Tværtimod kunne forskellige organisationer nå forskellige grupper og dermed gøre fredsbevægelsen bredere.

,

Konflikten viser, at fredsbevægelsen ikke var én samlet politisk bevægelse. Den bestod af organisationer med forskellige traditioner, målgrupper og opfattelser af, hvordan fredssagen skulle organiseres.

Kvindernes Fredsdag og Wilson-mødet
I 1918 fik Fredskæden en mere synlig offentlig rolle.

Organisationen afholdt Kvindernes Fredsdag og arrangerede desuden et stort møde i Paladsteatret, det såkaldte Wilson-møde. En række kvindeorganisationer stod som anbefalere, og blandt talerne var Gyrithe Lemche og professor Viggo Bentzon. Mødet handlede om den amerikanske præsident Woodrow Wilsons fredsplan.

,
Det var et tegn på, at Fredskæden ikke længere kun arbejdede med kvindesagens traditionelle spørgsmål. Den tog aktivt stilling til den internationale politiske udvikling.

Dermed blev fredssagen en del af kvindernes nye politiske offentlighed efter valgretens indførelse.

Thora Daugaard
Thora Daugaard blev en af organisationens mest betydningsfulde personer.

Hun havde før 1915 været aktiv i Dansk Kvindesamfund og i kampen for kvinders valgret. Erfaringen fra Haag-kongressen førte hende ind i fredsarbejdet, og hun blev fra 1920 formand for Fredskæden. Hun forblev organisationens ledende figur i mange år.

,
Daugaards betydning lå ikke kun i hendes formelle lederskab. Hun var en stærk organisator, redaktør og internationalt orienteret kvindesagsforkæmper.

Hendes engagement illustrerer den tætte forbindelse mellem kvindernes valgret og fredssagen. For hende var kvindernes politiske myndiggørelse ikke et mål, der kunne adskilles fra deres ansvar for samfundets udvikling og den internationale fred.

Clara Tybjerg
Clara Tybjerg var en anden hovedperson i den tidlige organisation.

Hun havde stærke internationale forbindelser og omfattende sprogkundskaber. Hun var med til at etablere Fredskæden og var dens formand frem til 1920. Under hendes formandsperiode blev organisationen opbygget som en landsorganisation med lokale kredse.

,
Tybjergs arbejde viser samtidig, at fredssagen var tæt knyttet til opdragelse og uddannelse. Hun arbejdede senere med spørgsmål om børn, skolebøger og mellemfolkelig forståelse.

Dermed blev fredsarbejdet ikke kun forstået som nedrustning og internationale traktater, men også som et spørgsmål om at ændre de kulturelle forestillinger, der kunne skabe fjendskab mellem folk.

Den internationale dimension
Fredskædens historie kan ikke forstås som en rent dansk organisationshistorie.

Organisationen var fra begyndelsen knyttet til et internationalt netværk, hvor kvinder udvekslede ideer, resolutioner, publikationer og organisatoriske erfaringer.

Den internationale organisation blev permanent i 1919 som WILPF. Efter krigen arbejdede den blandt andet for Folkeforbundet, kvinders repræsentation i internationale institutioner, sociale og humanitære spørgsmål samt bevarelsen af freden.
,
For de danske kvinder betød dette, at fredsarbejdet fik en transnational dimension. Danmark var ikke blot et land, hvor kvinder arbejdede for fred. De danske kvinder var deltagere i et internationalt politisk netværk.

Dette perspektiv er væsentligt i dag, fordi den tidlige kvindefredsbevægelse i stigende grad forstås som en transnational bevægelse, hvor politiske ideer blev udviklet gennem kontakter på tværs af landegrænser.

Efter Første Verdenskrig
Krigens afslutning i 1918 ændrede fredsarbejdets karakter.

Under krigen havde hovedspørgsmålet været, hvordan konflikten kunne bringes til ophør. Efter 1918 blev spørgsmålet, hvordan en ny verdenskrig kunne forhindres.

Folkeforbundet fik derfor stor betydning.

WILPF støttede dannelsen af Folkeforbundet efter Versaillesfreden og arbejdede for, at kvinder skulle være repræsenteret i det internationale system. I Danmark fortsatte Fredskæden arbejdet med oplysning, international ret og fredspolitik.
,
Denne overgang fra krigsmodstand til arbejde for en ny international orden er central for forståelsen af organisationens udvikling.

Organisationens sociale grundlag
Fredskæden ønskede at være en organisation for alle danske kvinder. I praksis var der dog sociale begrænsninger.

Mange af de centrale ledere havde uddannelse, økonomisk råderum og erfaring fra kvindebevægelsen. Det var lettere for sådanne kvinder at deltage i møder, studiekredse og organisationsarbejde end for kvinder, der arbejdede lange dage i industri eller husholdning.

Samtidig er det vigtigt ikke at reducere organisationen til en ren over- eller middelklasseorganisation. Den nåede også kvinder uden for de snævre borgerlige netværk, og personer med forbindelse til arbejderbevægelsen deltog i arbejdet.

Spørgsmålet om Fredskædens sociale sammensætning er imidlertid fortsat et område, hvor en mere systematisk forskning kunne tilføre væsentlig ny viden.

Kilder og kildekritik
Den tidlige organisationshistorie må læses med respekt for kildernes fragmentariske karakter.

Samtidige tidsskrifter, organisationsblade, avisartikler, lokale protokoller og internationale publikationer giver tilsammen et billede af organisationen, men ingen enkelt kilde kan uden videre betragtes som fuldstændig.

Det gælder især medlemstallene. At forskellige kilder angiver forskellige tal betyder ikke nødvendigvis, at en af dem er "forkert". Et tal kan være et optalt medlemstal, et skøn, et tal fra en bestemt dato eller et organisatorisk mål.

Det samme gælder oplysninger om deltagerne i Haag. Senere fremstillinger kan være mere fuldstændige, men de kan også bygge på erindringer eller senere rekonstruktioner.

En historisk fremstilling bør derfor ikke skjule uoverensstemmelserne. Tværtimod er det en del af det videnskabelige arbejde at vise, hvor kilderne ikke kan bringes til at stemme.

1924 – den første konsolidering
I 1924 begyndte Meddelelsesblad for Danske Kvinders Fredskæde at udkomme. Det var et vigtigt skridt i organisationens institutionalisering og gav medlemmerne et fælles organ for information og debat.

Bladet blev fra 1926 videreført under navnet Fred og Frihed. I 1925 ændrede organisationen samtidig navn til Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed, svarende til dens internationale tilhørsforhold.

Med disse ændringer var den første organisationsperiode afsluttet.

Fra et internationalt initiativ omkring Haag-kongressen i 1915 var der på mindre end ti år skabt en etableret dansk fredsorganisation med et stort medlemsgrundlag, lokale kredse, en offentlig profil og et eget kommunikationsorgan.

Historisk vurdering
Perioden 1915–1924 bør derfor betragtes som organisationens formative periode.

Fredskæden var både en del af den danske kvindebevægelse og den internationale fredsbevægelse. Den var både en politisk organisation og en folkeoplysningsbevægelse.

Dens historie viser, hvordan kvinder efter valgrettens gennembrud søgte nye områder for politisk indflydelse. Fred, udenrigspolitik, international ret og nedrustning blev ikke længere betragtet som områder, der alene tilhørte mænd.

Samtidig viser historien, at fredsbevægelsen var politisk mangfoldig. Fredskædens tidlige arbejde var ikke identisk med senere absolut pacifisme. Organisationen søgte snarere at skabe en international orden, hvor krig kunne erstattes af ret, voldgift og samarbejde.

Denne historiske placering er vigtig. Hvis organisationen beskrives alene som en moderne fredsbevægelse avant la lettre, risikerer man at gøre den historisk mindre interessant. Dens særlige betydning ligger netop i, at den forsøgte at skabe nye politiske muligheder inden for sin egen tids rammer.

Afslutning
Danske Kvinders Fredskæde blev født ud af Første Verdenskrigs katastrofe, men dens historie handler om mere end protest mod krig.

Den handler om kvinders politiske myndiggørelse, international solidaritet, folkeoplysning og forsøget på at skabe en international retsorden, hvor konflikter kunne løses uden krig.

Haag-kongressen i 1915 skabte det internationale udgangspunkt. I Danmark omsatte kvinder som Thora Daugaard, Clara Tybjerg, Eline Hansen, Louise Wright, Eva Moltesen og en langt større kreds af aktive kvinder disse ideer til praktisk organisationsarbejde.

De opbyggede studiekredse, uddannede foredragsholdere, dannede lokale kredse, samlede medlemmer og skabte en offentlig debat om fred og international politik.

Ved udgangen af 1924 var grundlaget lagt for en organisation, som i 1925 tog navnet Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed.

Historien fra 1915 til 1924 er derfor ikke blot historien om en forening. Den er historien om fremkomsten af en dansk kvindelig politisk aktør på det internationale område.

Den viser samtidig, hvor vigtigt det er at arbejde kildekritisk. Hvor kilderne er sikre, skal de bruges. Hvor de er uenige, skal uenigheden synliggøres. Og hvor materialet ikke rækker, må historikeren acceptere, at noget forbliver åbent.

Det er ikke en svaghed ved historien. Det er selve forudsætningen for at skrive den videnskabeligt.

Kilder og litteratur

Terp, Holger: Danske Kvinders Fredskæde og Kvindernes Internationale Liga for Fred og Friheds historie i perioden 1915–1924. Fred og Frihed, 72. årgang, jubilæumsnummer, 28. april 1995. Bibliografisk registrering i Dansk Historisk Bibliografi.
Kvinden og Samfundet, samtidige årgange.
Meddelelsesblad for Danske Kvinders Fredskæde, fra 1924.
Fred og Frihed, fra 1926.
International Committee of Women for Permanent Peace, rapport fra kvindekongressen i Haag, 28. april–1. maj 1915.
Haastrup, Lisbeth: "Clara Tybjerg", Dansk Kvindebiografisk Leksikon.
Lous, Eva: "Thora Daugaard", Dansk Kvindebiografisk Leksikon.
Lous, Eva: "Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed", Lex.

Aldrig Mere Krig 1926–2026

Dansk pacifisme, antimilitarisme, militærnægtelse og humanitært fredsarbejde
Indledning

Aldrig Mere Krig (AmK) indtager en central plads i dansk fredshistorie. Organisationen blev grundlagt i Helsingør den 17. oktober 1926 som den danske sektion af War Resisters' International og udviklede sig gennem det 20. århundrede til en vedvarende platform for pacifisme, antimilitarisme, militærnægtelse, nedrustning og internationalt fredsarbejde. Dens historie kan imidlertid ikke forstås som en ubrudt institutionel kontinuitet. Den må snarere undersøges som en historie om personer, idéer, organisationer, netværk og arbejdsformer, der blev videreført, ændret og undertiden institutionaliseret i nye sammenhænge.[1]

Allerede fra mellemkrigstiden var militærnægtelsen et centralt element i AmK's arbejde. I 1930'erne blev organisationens lokale arbejde blandt andet knyttet til etableringen af militærnægterorganisationer, og Svend Haugaard blev en markant skikkelse i denne udvikling.[2] Under besættelsen blev fredsarbejdet delvis omformet til humanitært hjælpearbejde. Hjælpefondene og arbejdet for norske flygtninge og fanger viser, hvordan pacifistiske netværk kunne anvendes til praktisk international solidaritet under helt ekstraordinære politiske forhold.[3]

Efter 1945 ændrede konfliktbilledet sig. Den kolde krig, NATO-medlemskabet, atomvåbnene og senere Vietnamkrigen gav AmK nye politiske udfordringer. Organisationen kom blandt andet til at spille en rolle i Kampagnen mod Atomvåben, i arbejdet omkring militærnægtelse og i den bredere NATO-modstand i 1970'erne.[4] Historien er derfor samtidig en historie om, hvordan den danske fredsbevægelse ændrede karakter fra klassisk mellemkrigspacifisme til et bredere antimilitaristisk og antiatompolitisk engagement.

1. Grundlæggelsen i 1926

Aldrig Mere Krig blev grundlagt den 17. oktober 1926 i Helsingør. Organisationen var fra begyndelsen knyttet til den internationale pacifistiske bevægelse og blev den danske sektion af War Resisters' International.[5]

Det er vigtigt at skelne mellem AmK's egen programatiske selvforståelse og den senere historiske beskrivelse af organisationen. AmK repræsenterede en radikal pacifistisk position, hvor krigen ikke blot blev betragtet som et uheldigt politisk middel, men som et problem, der måtte mødes gennem afskaffelse af krigsinstitutionen og udvikling af ikke-voldelige alternativer.[6]

I løbet af 1930'erne blev organisationens betegnelse også knyttet til formuleringen »Forbund af absolutte Krigsmodstandere«. Militærnægtelsen var således ikke et perifert spørgsmål, men en praktisk konsekvens af den absolutte krigsmodstand.[7]

2. Militærnægtelsen

Militærnægtelsen blev et af de områder, hvor AmK's idégrundlag fik en konkret social og politisk betydning. Svend Haugaard spillede en væsentlig rolle i organiseringen af militærnægtere i begyndelsen af 1930'erne. I Skive-området blev der opbygget en organisation blandt militærnægtere, som i 1934 sluttede sig til AmK's lokale arbejde.[8]

Haugaards egne artikler i Pacifisten er her værdifulde samtidige kilder, fordi de dokumenterer militærnægternes egne erfaringer og den organisatoriske udvikling. De skal dog læses som parts- og erfaringskilder: de fortæller, hvordan deltagerne selv opfattede deres situation, ikke nødvendigvis hvordan myndighederne eller andre samtidige aktører gjorde.[9]

Denne kombination af ideologisk pacifisme og praktisk arbejde for militærnægtere blev et gennemgående træk ved AmK's historie.

3. Besættelsen 1940–45

Besættelsen ændrede betingelserne for det danske fredsarbejde radikalt. En pacifistisk organisation, der havde bygget sin virksomhed på modstanden mod krig og militarisme, måtte nu arbejde i et samfund under tysk besættelse.

I denne situation blev humanitært arbejde en væsentlig del af fredsbevægelsens praktiske virksomhed. AmK's Hjælpefond og de efterfølgende hjælpefonde dokumenterer, at organisationens netværk kunne omsættes til konkret nødhjælp.[10]

Her er de samtidige Kredsmeddelelser særlig vigtige. De bør foretrækkes frem for senere oversigter, fordi de blev skrevet i den periode, hvor arbejdet faktisk foregik.

4. Hjælpefondet 1940 og Hjælpefondene 1942–44

Hagbard Jonassen skrev i Aldrig mere Krig i 1940 om »Hjælpefondet«. Artiklen er en central samtidig kilde til den tidlige organisering af hjælpearbejdet.[11]

De senere Kredsmeddelelser viser, at hjælpevirksomheden fortsatte og blev udbygget under besættelsen. I februar 1943 blev der eksempelvis orienteret om midler, der blev anvendt til nordmænd, som vendte tilbage efter ufrivilligt ophold. I november samme år omtales hjælp til norske fanger, der passerede gennem Aarhus, ligesom der blev arbejdet med fadderskab for norske fanger i Oranienburg.[12]

I juni 1944 omtales anvendelse af midler til bespisning af norske børn.[13] Disse oplysninger bør ikke samles under en upræcis betegnelse som »Norgeshjælpen«, eftersom AmK's egne hjælpefonde og den bredere danske Norgeshjælp var beslægtede, men ikke identiske størrelser.

Den tidlige efterkrigstidens Boken om danskehjelpen fra 1947 er en vigtig supplerende kilde til den samlede danske hjælpeaktion i Norge, men den er ikke en samtidig krigskilde og skal derfor behandles som en tidlig retrospektiv fremstilling.[14]

5. Fra krigshjælp til efterkrigstidens fredsarbejde

Efter 1945 vendte AmK gradvis tilbage til organisationens traditionelle fredspolitiske arbejde. Pacifisten blev fra 1946 det centrale publikationsorgan og fortsatte den tradition for intern debat, information og pacifistisk argumentation, som tidligere var blevet varetaget af Aldrig mere Krig og Kredsmeddelelser.[15]

I efterkrigstiden blev AmK samtidig en del af et bredere netværk af fredsorganisationer. Dansk Fredskonference samlede personer fra blandt andet fagbevægelsen, den radikale landbrugsbevægelse og AmK, mens nye organisationer og kampagner efterhånden kom til.[16]

Det er derfor mere præcist at tale om et fredsbevægelsesnetværk end om én samlet organisation.

6. Kampagnen mod Atomvåben 1959–60

Atomvåbnene skabte fra slutningen af 1950'erne en ny situation for den danske fredsbevægelse. Kampagnen mod Atomvåben blev forberedt og organiseret i 1959–60 og blev formelt dannet den 10. juni 1960.[17]

Blandt initiativtagerne var Carl Scharnberg, Svend Haugaard og Henning Sørensen, der alle havde forbindelse til AmK.[18] Kampagnens arbejde var rettet mod atomoprustningen og blandt andet mod muligheden for stationering af atomvåben i Danmark.

Kampagnens egne publikationer er centrale primærkilder til dens formål og aktiviteter. En bibliografi udarbejdet på Danmarks Biblioteksskole registrerer 71 publikationer fra perioden 1960–1967.[19]

Den senere PET-Kommission er en helt anden type kilde. PET var fra kampagnens begyndelse interesseret i organisationen og fulgte den gennem en årrække.[20]

7. Kildekritikken omkring PET og Kampagnen mod Atomvåben

PET-materialet må anvendes med særlig forsigtighed.

PET-Kommissionen understreger, at materialet om Kampagnen mod Atomvåben er meget spinkelt. PET's interesse omfattede blandt andet spørgsmålet om, hvorvidt kampagnen kunne være en kommunistisk frontorganisation eller havde forbindelse til det senere såkaldte nye venstre.[21]

Dette er ikke dokumentation for, at Kampagnen mod Atomvåben faktisk var en kommunistisk frontorganisation eller en organisation for det nye venstre. Det dokumenterer først og fremmest, at PET undersøgte disse muligheder og betragtede dem som relevante efterretningsmæssige spørgsmål.

Det er et grundlæggende metodisk princip for denne artikel:

Efterretningsmateriale dokumenterer efterretningstjenestens blik på fredsbevægelsen – ikke nødvendigvis fredsbevægelsens faktiske karakter.

Det samme princip gælder FET-materialet om militærnægterbevægelsen. Efterretningstjenesternes registreringer og vurderinger skal derfor sammenholdes med organisationernes egne dokumenter, samtidige presseberetninger, mødereferater og andre uafhængige kilder.[22]

8. Honest John-demonstrationen i Aarhus, 4. januar 1960

Den 4. januar 1960 blev Honest John-raketter losset i Aarhus Havn. Begivenheden blev et markant symbol på den nye atompolitiske konflikt i Danmark. AmK demonstrerede mod losningen.[23]

Begivenheden bør i den endelige noteapparat dokumenteres så vidt muligt gennem samtidige aviser, AmK's egne publikationer og eventuelle samtidige politi- eller havnedokumenter. Senere Fredsakademi-kronologier er værdifulde som indgange til materialet, men bør ikke alene bære den endelige dokumentation, når samtidige kilder kan findes.

9. Militærnægterforeningen 1967

Militærnægterforeningen blev stiftet ved en generalforsamling den 29. januar 1967.[24]

Den samtidige organisationsmæssige selvforståelse er her vigtig. Foreningen definerede sig ikke som en fredsforening eller et politisk parti, men som en organisation for militærnægtelse. Dens formål omfattede blandt andet at skabe forståelse for militærnægtelse, støtte oplysningsarbejde og forbedre militærnægternes forhold.[25]

Denne formulering bør respekteres historisk. Først når den sammenholdes med foreningens senere aktiviteter, kan dens placering i den bredere antimilitaristiske og fredspolitiske bevægelse analyseres.

10. Militærnægterbevægelsen og Operation Kirkeklokke

Militærnægterforeningen fik efterhånden et bredere politisk engagement. Den kom blandt andet til at arbejde for politiske militærnægtere og blev senere knyttet til samarbejdet mod NATO.[26]

Et særligt kapitel er FET's overvågning af foreningen. I forbindelse med Operation Kirkeklokke blev der sendt en infiltrator til Militærnægterforeningens generalforsamling i 1970 under dæknavnet »Erik Jensen«.[27]

Den senere auditørundersøgelse er her en central kilde, men også den skal læses kildekritisk. Den dokumenterer en efterfølgende administrativ og juridisk undersøgelse af efterretningstjenestens virksomhed. Den dokumenterer ikke i sig selv, at de mistanker, som lå til grund for operationen, var korrekte.

11. Vietnamkrigen

Vietnamkrigen ændrede i 1960'erne fredsbevægelsens politiske landskab. Atomnedrustningen forblev et centralt spørgsmål, men blev nu suppleret af modstand mod krig, imperialisme og militære alliancers udenrigspolitik.

AmK indgik i dette bredere miljø uden dermed at være identisk med de forskellige Vietnamorganisationer eller den nye venstrefløj. Netop denne organisatoriske differentiering er væsentlig, hvis fredsbevægelsens historie ikke skal reduceres til en fortælling om én samlet politisk bevægelse.

12. NATO-modstanden 1970–73

AmK deltog i 1970 i arbejdet for dansk udmeldelse af NATO.[28] Dette var et væsentligt skridt fra organisationens traditionelle pacifistiske arbejde til en mere direkte stillingtagen til Danmarks sikkerheds- og alliancepolitik.

I 1973 blev Samarbejdsudvalget mod NATO etableret i forbindelse med NATO's ministerrådsmøde i København.[29] Blandt de deltagende organisationer var både AmK og Militærnægterforeningen.

Samarbejdsudvalgets publikationer fra 1973 er vigtige samtidige kilder, men de skal læses som politiske organisationskilder. Pjecen Danmark og NATO dokumenterer således, hvordan udvalget selv argumenterede mod NATO; den kan ikke bruges som neutral beskrivelse af NATO's karakter.[30]

Her bliver kildekritikken igen afgørende: Organisationens eget partsindlæg og efterretningstjenestens vurdering repræsenterer hver sin historiske position. Den historiske analyse må søge at rekonstruere begivenhederne ved at sammenholde disse med øvrige kilder.

13. AmK's publikationer som historisk kilde

AmK's egne publikationer udgør en usædvanlig vigtig kontinuerlig kildegruppe:

Aldrig mere Krig, 1932–1946

Kredsmeddelelser, 1940–1950
Pacifisten, 1946–1970
Ikkevold, 1970–2003
Nyhedsbrev, fra 2005.[31]

De gør det muligt at følge ændringer i organisationens sprog, prioriteringer og politiske argumentation over næsten et århundrede.

Samtidig må de behandles som organisationskilder. De dokumenterer først og fremmest AmK's egen stemme.

14. Kontinuitet og forandring

AmK's historie fra 1926 til 2026 kan derfor ikke beskrives som en enkel ubrudt linje. Der er tale om både kontinuitet og forandring.

Kontinuiteten ligger blandt andet i:

- modstanden mod krig,
- militærnægtelsen,
- internationalismen,
- arbejdet for nedrustning,
- ikke-voldelige konfliktløsninger,
- oplysning og offentlig debat.

Forandringen ligger i de historiske konflikter, som disse principper blev anvendt på: verdenskrig, besættelse, atomoprustning, NATO, Vietnamkrigen og senere nye sikkerheds- og fredspolitiske spørgsmål.

AmK's betydning ligger derfor ikke alene i organisationens størrelse, men også i dens funktion som vedvarende idé- og netværkscentrum i dansk fredspolitik.

Kildekritisk metode

Den samlede artikel bør følge ét gennemgående princip:

Kilden dokumenterer først og fremmest det, som kilden faktisk er en kilde til.

En AmK-publikation dokumenterer organisationens egne synspunkter og aktiviteter. En samtidig avis dokumenterer avisens samtidige fremstilling. Et PET-dokument dokumenterer PET's registrering eller vurdering. Et FET-dokument dokumenterer FET's virksomhed. En erindring dokumenterer en senere personlig erindring. En historisk undersøgelse dokumenterer forskerens efterfølgende analyse.

Ingen af disse kildetyper bør automatisk ophøjes til den objektive sandhed om begivenheden.

Det gælder især efterretningsmaterialet. PET's og FET's hypoteser skal ikke forveksles med historiske kendsgerninger. Hvis en efterretningstjeneste mistænkte en organisation for kommunistisk infiltration, må dette gengives som en efterretningsmæssig mistanke, medmindre andre uafhængige kilder kan dokumentere den.

På samme måde må organisationernes egne selvfremstillinger ikke ukritisk accepteres som objektive. Den videnskabelige fremstilling opstår netop gennem sammenstillingen af forskellige kildetyper og gennem synliggørelsen af deres forskellige perspektiver.

Konklusion

Aldrig Mere Krigs historie fra 1926 til 2026 er historien om en dansk pacifistisk organisation, som gennem skiftende politiske perioder fastholdt en grundlæggende modstand mod krig og militarisme, men samtidig ændrede sine arbejdsformer og samarbejdsrelationer.

Fra mellemkrigstidens absolutte krigsmodstand og militærnægtelse gik vejen over besættelsestidens humanitære hjælpearbejde til efterkrigstidens arbejde mod atomvåben, for militærnægtere og mod NATO. Organisationen indgik i forskellige netværk, men bevarede samtidig sin egen organisatoriske identitet.

Den historiske betydning kan derfor ikke reduceres til spørgsmålet om, hvorvidt AmK var »radikal«, »borgerlig«, »kommunistisk«, »venstreorienteret« eller noget andet. Sådanne kategorier må undersøges historisk og dokumenteres gennem flere kildetyper.

Det er netop her, det kildekritiske arbejde bliver afgørende. Efterretningsarkiverne fortæller historien om, hvordan staten så på fredsbevægelsen; AmK's egne arkiver fortæller historien om, hvordan organisationen så sig selv; samtidens presse viser, hvordan den blev fremstillet offentligt; og den senere forskning forsøger at sammenholde disse perspektiver.

Kilder og litteratur

Primære kilder

Aldrig Mere Krig: Aldrig mere Krig, 1932–1946.

Aldrig Mere Krig: Kredsmeddelelser, 1940–1950.

Aldrig Mere Krig: Pacifisten, 1946–1970.

Aldrig Mere Krig: Ikkevold, 1970–2003.

Kampagnen mod Atomvåben: Folketinget og udenrigspolitikken – to analyser. 1964.

Kampagnen mod Atomvåben: øvrige samtidige publikationer 1960–1967.

Militærnægterforeningen: Civil værnepligt. København, 1967.

Samarbejdsudvalget mod NATO: Danmark og NATO: En dokumentationspjece om NATO som et redskab for imperialismen. København: Demos, 1973.

Samarbejdsudvalget mod NATO: Narve Trædal-sagen: NATO-øvelser vendt mod befolkningen. 1973.

Samtidige artikler

Haugaard, Svend: »Sommerstævne i Grib Skov«, Pacifisten, 1934:3, bd. 2, s. 23.

Haugaard, Svend: »En travl Dag for Politiet«, Pacifisten, 1933:3, bd. 2, s. 25.

Haugaard, Svend: »Fra en Tysklandsdagbog«, Pacifisten, 1948:1, s. 9–11.

Jonassen, Hagbard: »Hjælpefondet«, Aldrig mere Krig, 1940:7, s. 60.

Senere undersøgelser og litteratur

Christiansen, Niels: Auditørundersøgelse vedrørende Militærnægterforeningen og Operation Kirkeklokke. 1999.

Jørgensen, Klaus: Atomvåbnenes rolle i dansk politik: Med særlig henblik på Kampagnen mod Atomvåben 1960–68. Odense Universitetsforlag, 1973.

Larsen, Lillian, Ditte Merete Scharnberg og Anette Öhrström: En annoteret litteraturliste over 71 publikationer udgivet af Kampagnen mod Atomvåben 1960–1967. Danmarks Biblioteksskole, 1977.

Boken om danskehjelpen. Oslo: Gyldendal, 1947.

Arkiver

Aldrig Mere Krig, arkiv nr. 1982, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Kampagnen mod Atomvåben, Rigsarkivet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Militærnægterforeningen, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

PET's og FET's arkivalier som behandlet i PET-Kommissionens undersøgelser.

Digitale kilder

Det danske Fredsakademi – Aldrig Mere Krig

Det danske Fredsakademi – Kampagnen mod Atomvåben

Det danske Fredsakademi – Militærnægterforeningen

Det danske Fredsakademi – Samarbejdsudvalget mod NATO

Auditørundersøgelsen om Militærnægterforeningen og Operation Kirkeklokke

PET-Kommissionens bind om protestbevægelser

Arne Nielsen Hansen (1939–2024)

Flygtninge, fred og folkeoplysning i Frederikshavn
Indledning

Arne Nielsen Hansen (23. juli 1939–11. juni 2024) var lærer, lektor, freds- og flygtningeaktivist, radiovært, redaktør og folkeoplyser i Frederikshavn. Hans virke strakte sig over flere årtier og omfattede blandt andet undervisning, flygtningearbejde, fredsarbejde, modstand mod atomvåben, antimilitarisme, konfliktløsning og lokalradio. Han var samtidig stifter og redaktør af netmediet Flygtninge og Fred.

Hansen tilhørte dermed en generation af danske aktivister, hvor fredsarbejde ikke nødvendigvis blev betragtet som et isoleret spørgsmål om militærpolitik. Hos ham blev fred, flygtninge, menneskerettigheder, racisme, demokrati, klima og international solidaritet efterhånden forbundet i en samlet samfundskritik.

Hans historiske betydning ligger derfor ikke alene i de organisationer, han deltog i, men også i den omfattende dokumentation, han gennem radio, internet, artikler og nyhedsbreve skabte af den offentlige debat.

1. Barndom og uddannelse

Arne Nielsen Hansen blev født den 23. juli 1939. Han voksede op i en bondeslægt, og det var oprindelig forventningen, at han skulle overtage familiens gård ved Understed. Et højskoleophold blev imidlertid et vendepunkt og bidrog til, at han valgte en anden livsbane.

Han uddannede sig inden for historie og samfundsfag og blev senere ansat ved Frederikshavn Gymnasium & HF-kursus. Fra 1972 virkede han som lærer og senere lektor ved gymnasiet. Han fortsatte i denne funktion i 27 år og gik på efterløn i 1999.

Undervisningen var ikke uden forbindelse til hans senere samfundsengagement. Hans interesser i historie, samfundsforhold og internationale konflikter blev gennem hele livet omsat til folkeoplysning.

2. Lærer og folkeoplyser

Hansen var ifølge samtidige mindeord en lærer med en betydelig historisk og samfundsmæssig viden. Hans store bibliotek og hans villighed til at stille sin viden til rådighed for andre blev fremhævet efter hans død.

Det er karakteristisk, at han efter sin pensionering ikke forlod undervisningens verden. Han flyttede snarere undervisningen fra klasseværelset til radioen, aviserne, foredragene, nyhedsbrevene og internettet.

I denne forstand kan Hansens senere virksomhed betragtes som en fortsættelse af folkeoplysningstraditionen med andre medier.

3. Arbejdet for flygtninge

Et af Hansens vigtigste arbejdsområder blev flygtninge- og integrationsarbejdet i Frederikshavn.

Han var engageret i Frederikshavn Multietniske Forening, hvor han blandt andet hjalp flygtninge og indvandrere, der havde problemer i mødet med myndighederne. Han fungerede som bisidder og rådgiver og opbyggede gennem det praktiske arbejde et omfattende kendskab til flygtningelovgivningen.

Det er væsentligt at betragte dette som mere end en politisk holdning. Hansen arbejdede med konkrete mennesker og konkrete sager. Flygtningepolitikken var derfor for ham både et juridisk, socialt og menneskeligt spørgsmål.

Hans engagement omfattede også internationale konflikter. Hans redaktionelle arbejde med flygtningespørgsmålet satte eksempelvis fokus på, hvordan krige og politiske konflikter skabte mennesker på flugt.

4. Flygtninge og fred

For Hansen var der en grundlæggende forbindelse mellem flygtningespørgsmålet og fredsspørgsmålet.

Den sammenhæng kan formuleres således:

Krig skaber flygtninge, og fred er derfor en forudsætning for at begrænse tvangsfordrivelse.

Men hans perspektiv gik videre. Han betragtede også social og strukturel vold som forhold, der måtte indgå i forståelsen af fred. I et indlæg fra 2015 skrev han om sammenhængen mellem militarisme, krig, miljøødelæggelse og skabelsen af flygtninge.

Dermed udviklede hans fredsbegreb sig fra en snæver forståelse af fred som fravær af krig til en bredere forestilling om en fredskultur, hvor menneskerettigheder, miljø, klima og social bæredygtighed indgik.

5. Aldrig Mere Krig

Hansen var aktiv i den danske pacifistiske organisation Aldrig Mere Krig.

Hans medlemskab og samarbejde med organisationen kan blandt andet dokumenteres i organisationens nyhedsbrev fra 2011. Her formidlede han fredsstof, interviews og aktuelle nyheder gennem sine egne internetressourcer og sin freds-mailingliste.

Han var dermed ikke blot deltager i fredsbevægelsens traditionelle organisationsarbejde. Han blev også en medieformidler for fredsbevægelsen.

Hans pacifisme indebar blandt andet kritik af militær oprustning og atomvåben. Han lagde vægt på dialog, konfliktløsning og det, der i den internationale fredspolitiske debat er blevet betegnet som fælles sikkerhed.

6. Modstanden mod atomvåben

Atomvåbenmodstanden udgjorde en væsentlig del af Hansens fredspolitiske engagement.

I mindeordene efter hans død beskrives hans deltagelse i kampen mod atomvåben og hans engagement i kampen mod udstationering af mellemdistanceraketter i Europa. Her omtales også, at han modtog den lokale Palme-fredspris.

Dette placerer ham i forlængelse af den internationale fredsbevægelse i den kolde krigs sidste årtier, hvor spørgsmålet om atomvåben, oprustning og europæisk sikkerhed stod centralt.

7. Frederikshavn Lokalradio

Radioen blev et af Hansens vigtigste redskaber.

Han var en central aktør omkring Frederikshavn Lokalradio og programmet Dialog. Her interviewede han politikere, aktivister, forskere og lokale borgere.

Et bevaret eksempel er optagelsen af et debatmøde med undervisningsminister Christine Antorini i Frederikshavn den 11. marts 2013. Hansen offentliggjorde optagelsen på Flygtninge og Fred, hvor den er bevaret som en lydmæssig dokumentation af mødet.

Radioen gjorde det muligt at dokumentere politiske møder, som ellers kun ville være kendt gennem korte avisreferater.

8. Dialog som historisk kildemateriale

Dialog har derfor en særlig betydning for den senere forskning i Hansens virksomhed.

Arkivet på Flygtninge og Fred oplyser, at der findes omkring 1.500 ældre Dialog-udsendelser fra perioden 2004–2019. Materialet omfatter blandt andet kategorierne Flygtninge, Fred, Demokrati, Klima & miljø og Nordjylland.

Dette er ikke blot et personligt mediearkiv. Det kan betragtes som et lokalhistorisk lydarkiv.

Det dokumenterer:

hvilke emner der blev diskuteret,
hvem der deltog i debatten,
hvilke argumenter der blev fremført,
hvordan lokale og internationale spørgsmål blev forbundet,
og hvordan en lokal radiostation fungerede som demokratisk debatforum.

Kildemæssigt må materialet dog behandles med omtanke. En radioudsendelse er både en dokumentation af den interviewedes udsagn og et resultat af Hansens redaktionelle valg.

9. Flygtninge og Fred

I 2020'erne blev Flygtninge og Fred den digitale platform for Hansens Dialog-arbejde.

Platformen beskrives selv som den nye platform for Arne Hansens Dialog. Den samler podcastudsendelser, artikler, interviews og arkivmateriale.

Den sidste registrerede podcastudsendelse blev offentliggjort den 16. maj 2024 og handlede om forskeren Martin Lemberg-Pedersen og EU's asylpolitik. Her blev flygtningespørgsmålet direkte sat i forbindelse med krig, højspænding og strukturel vold.

Det er et karakteristisk eksempel på Hansens redaktionelle projekt: flygtningespørgsmålet blev behandlet som en del af den større internationale freds- og konfliktproblematik.

10. Flygtningepolitikken som politisk spørgsmål

Hansen var en tydelig kritiker af den danske flygtningepolitik.

I et debatindlæg fra 2022 kritiserede han Socialdemokratiets flygtningepolitik og argumenterede blandt andet for, at mulighederne for at søge asyl burde udvides. Han forbandt Europas restriktive flygtningepolitik med de internationale konflikter og den globale ulighed.

Det er vigtigt at læse sådanne tekster kildekritisk. De er partsindlæg, ikke neutrale analyser. Til gengæld er de værdifulde som dokumentation af Hansens egne politiske argumenter og af den position, som Flygtninge og Fred repræsenterede.

11. Fredspolitikken

Hansen var gennem hele sit senere liv en markant kritiker af militarisering.

I 2022 argumenterede han eksempelvis imod amerikanske militærbaser i Danmark. Han fremhævede forhandling, fælles sikkerhed og nedrustning som alternativer til ensidig oprustning. Han forbandt samtidig militær oprustning med atomkrigsrisiko og klimabelastning.

Hans argumentation var således præget af en ikke-militær sikkerhedsopfattelse.

Det betyder ikke, at hans vurderinger bør overtages ukritisk. Historisk interessante er netop hans argumenter, deres forudsætninger og deres placering i den danske fredsbevægelses tradition.

12. Ukraine og den internationale fredsdebat

Efter Ruslands invasion af Ukraine i februar 2022 fortsatte Hansen med at bruge Flygtninge og Fred til at formidle forskellige perspektiver på krigen.

Et eksempel er offentliggørelsen af et foredrag af historikeren Jens Jørgen Nielsen fra marts 2022 om situationen omkring Ukraine. Hansen havde desuden offentliggjort et interview med Nielsen allerede inden den russiske invasion.

Kildekritisk er det væsentligt at bemærke, at dette materiale ikke skal forstås som en neutral gennemgang af Ukrainekrigen. Det viser snarere hvilke perspektiver Hansen fandt relevante at give plads til i sin fredspolitiske formidling.

13. Fred, klima og miljø

Hansens fredsbegreb omfattede også klima- og miljøspørgsmål.

I en tekst fra november 2015 argumenterede han for, at militarisme, krig og oprustning både ødelægger miljøet og skaber flygtninge. Han så derfor fredsarbejde, klimaarbejde og humanitært arbejde som indbyrdes forbundne.

Denne sammenkobling blev senere endnu tydeligere i hans kritik af militær oprustning. Han argumenterede for, at ressourcer, der anvendes på krig og oprustning, samtidig kunne være nødvendige for at løse klima- og sociale problemer.

14. Demokratisk folkeoplysning

Et gennemgående træk ved Hansens arbejde var ønsket om at give mennesker adgang til information og debat.

Han nøjedes ikke med at udtrykke sine egne holdninger. Gennem Dialog optog han møder, interviews og foredrag og offentliggjorde dem i deres helhed eller i omfattende uddrag.

Et eksempel er Folketingets behandling af et borgerforslag om en human og solidarisk flygtningepolitik den 26. november 2021. Flygtninge og Fred offentliggjorde debatten i tre uforkortede udsendelser.

Dette er en vigtig del af Hansens mediehistoriske betydning: Han fungerede både som debattør og som arkivar.

15. Det sidste år

Hansens arbejde fortsatte næsten frem til hans død.

I 2024 offentliggjorde Flygtninge og Fred blandt andet materiale om Palæstina og Israel, herunder en Palæstina-aften i Frederikshavn.

Den 16. maj 2024 blev der offentliggjort en udsendelse med Martin Lemberg-Pedersen om flygtninge og EU's asylpolitik. Det blev den sidste registrerede episode på podcasten.

Arne Nielsen Hansen døde den 11. juni 2024, 84 år gammel.

16. Historisk vurdering

Arne Nielsen Hansen kan placeres i krydsfeltet mellem:

fredsbevægelsen – flygtningearbejdet – folkeoplysningen – lokalradioen – den alternative presse.

Hans betydning var først og fremmest lokal, men hans emner var internationale.

Frederikshavn blev gennem hans arbejde et udgangspunkt for formidling om:

flygtninge og asyl,
krig og fred,
atomvåben,
NATO og militærpolitik,
Palæstina,
Ukraine,
racisme,
klima og miljø,
menneskerettigheder og demokrati.

Han var derfor både aktivist og dokumentarist.

17. Flygtninge og Fred som historisk arkiv

Det er efter min vurdering dette aspekt, der bør fremhæves stærkere i den endelige Fredsakademi-artikel.

Flygtninge og Fred bør ikke kun bruges som kilde til at beskrive Arne Hansen. Det bør behandles som en del af selve genstanden for undersøgelsen.

Arkivet dokumenterer en betydelig del af Hansens offentlige virksomhed og rummer samtidig et bredere materiale om den lokale og nationale freds- og flygtningedebat.

Kildekritisk bør materialet opdeles i:

Hansens egne artikler – hans egne holdninger og argumenter.
Hans redaktionelle introduktioner – hans valg og fortolkning af emnerne.
Interviews – interviewpersonernes udsagn og Hansens spørgsmål.
Mødeoptagelser – dokumentation af konkrete arrangementer og debatter.
Nyhedsbreve – dokumentation af hans netværk og informationsvirksomhed.
Eksterne kilder – aviser, organisationer, offentlige dokumenter og forskning, som kan bruges til kontrol og kontekst.

Denne opdeling gør det muligt at skrive en videnskabelig biografi uden at gøre Hansen til en neutral kilde.

18. Kronologi
År Begivenhed
1939 Arne Nielsen Hansen fødes 23. juli.
1972 Ansættes ved Frederikshavn Gymnasium & HF.
1999 Går på efterløn efter 27 års undervisning.
2000–01 Frederikshavn Lokalradio etableres, og Dialog begynder.
2004–2019 Omfattende Dialog-arkiv opbygges.
2008 Hansen arbejder med flygtningespørgsmål gennem Frederikshavn Multietniske Forening.
2011 Hans fredsformidling dokumenteres i Aldrig Mere Krigs nyhedsbrev.
2013 Dialog optager blandt andet debatmøde med Christine Antorini.
2015 Hansen skriver om sammenhængen mellem fred, klima, miljø og flygtninge.
2020 Flygtninge og Fred fungerer som digital platform for Dialog.
2021 Folketingets behandling af borgerforslag om human og solidarisk flygtningepolitik offentliggøres.
2022 Hansen skriver om flygtningepolitik, amerikanske baser, NATO, Ukraine og fred.
2024 De sidste udsendelser offentliggøres, blandt andet om EU's flygtningepolitik og Palæstina.
11. juni 2024 Arne Nielsen Hansen dør.
19. Kilder og litteratur
Primærkilder
Flygtninge og Fred, redigeret af Arne Hansen.
Dialog, Frederikshavn Lokalradio, herunder arkivet 2004–2019.

Arne Hansens artikler og debatindlæg.
Arne Hansens nyhedsbreve.
Aldrig Mere Krig, nyhedsbreve og andet materiale, hvori Hansen medvirker.
Frederikshavn Multietniske Forenings materiale, hvor det kan fremskaffes.
Samtidige kilder
Tom Vilmer Paamand, »Et fyrtårn er brændt ud …«, Arbejderen, 24. juni 2024.
Arne Hansen, »Indspark: Amerikanske baser i Danmark er fredspolitisk vanvid«, Solidaritet, 16. februar 2022.
Arne Hansen, »Debat: Vi kan da bare hente de flygtninge, vi svigter, Rasmus Stoklund«, Solidaritet, 11. februar 2022.
Digitale kilder
Flygtninge og Fred.
Flygtninge og Fred, Dialog-arkivet.
Aldrig Mere Krig.
Konklusion

Arne Nielsen Hansen var en nordjysk freds- og flygtningeaktivist, folkeoplyser og mediearbejder, hvis virksomhed gennem flere årtier forbandt det lokale med det internationale.

Hans vigtigste historiske særkende var forbindelsen mellem flygtningearbejde og fredsarbejde. Han så ikke flygtningespørgsmålet som et isoleret spørgsmål om grænser og udlændingelovgivning, men som et resultat af krig, vold, ulighed og internationale konflikter.

Samtidig skabte han gennem Dialog og Flygtninge og Fred et omfattende lyd- og tekstarkiv. Det gør ham interessant for Fredsakademiet på to niveauer: som historisk aktør og som producent af historiske kilder.

Det er netop denne dobbelte rolle – aktivist og dokumentarist – der bør stå centralt i den endelige videnskabelige biografi om Arne Nielsen Hansen.

Vietnambevægelsen i Danmark 1964–1975

Fred, solidaritet, antiimperialisme og statslig overvågning

Indledning

Vietnamkrigen blev fra midten af 1960'erne et af de vigtigste internationale politiske spørgsmål i Danmark. Krigen blev ikke alene diskuteret som et udenrigspolitisk spørgsmål, men blev genstand for en bredere debat om fred, imperialisme, national selvbestemmelse, udviklingspolitik, demokrati og statsmagtens grænser. Omkring Vietnam opstod en mangfoldig protest- og solidaritetsbevægelse, der omfattede studerende, intellektuelle, socialister, kommunister, kristne, humanitære organisationer og andre dele af den nye venstrefløj.

Vietnambevægelsen var imidlertid aldrig én samlet organisation. Den bestod af forskellige grupper og politiske strømninger, som havde forskellige opfattelser af krigens karakter, forholdet mellem fred og revolution samt spørgsmålet om, hvordan dansk solidaritet med Vietnam skulle udformes.[1]

Artiklens formål er derfor ikke blot at fortælle Vietnambevægelsens historie, men at rekonstruere den gennem forskellige typer kilder: bevægelsens egne publikationer, samtidens presse, politiske og juridiske dokumenter, politi-, PET- og FE-materiale, erindringer samt senere historisk forskning. Dermed kan både bevægelsens egen selvforståelse og myndighedernes opfattelse af den undersøges.

Vietnamkrigen bliver et dansk politisk spørgsmål

De første danske protester mod USA's krigsførelse i Vietnam kan spores til 1964, før den amerikanske militære optrapning for alvor satte sit præg på krigen. I de følgende år udviklede protesterne sig fra mindre initiativer til mere organiserede komitéer og solidaritetsorganisationer.[2]

Vietnamspørgsmålet blev hurtigt knyttet til en større international debat. For mange aktivister var krigen ikke blot en konflikt mellem Nord- og Sydvietnam, men et eksempel på imperialisme og stormagtspolitik. Andre lagde større vægt på civilbefolkningens lidelser, bombningerne og nødvendigheden af fred.

Denne forskel skulle præge bevægelsen gennem hele dens historie.

Karen Steller Bjerregaards forskning viser netop spændingen mellem en mere humanitær solidaritet og den radikale antiimperialistiske opfattelse. Vietnam blev således både et spørgsmål om menneskelig lidelse og et spørgsmål om international magtpolitik.[3]

De første Vietnamkomitéer 1964–1966

Fra 1964 opstod de første danske Vietnamkomitéer. Bevægelsen voksede især blandt studerende og på venstrefløjen, men den havde ikke fra begyndelsen den senere organisationsmæssige form.

I 1965 blev Vietnamkrigen et stadig mere synligt dansk indenrigspolitisk spørgsmål. Den amerikanske bombning af Nordvietnam og indsættelsen af amerikanske landstyrker gjorde det vanskeligt at fastholde Vietnam som et fjernt udenrigspolitisk spørgsmål.

Demonstrationer, møder, pjecer og debatarrangementer blev nogle af bevægelsens vigtigste arbejdsformer. Samtidig blev Vietnamspørgsmålet en del af det bredere ungdomsoprør, der udviklede sig i Danmark i anden halvdel af 1960'erne.

Vietnambevægelsen var dermed både en selvstændig solidaritetsbevægelse og en del af en større international protestkultur.

Dansk Vietnamesisk Forening og den organiserede solidaritet

En vigtig udvikling var dannelsen af Dansk Vietnamesisk Forening (DDV), som blev centrum for en mere konsekvent antiimperialistisk solidaritetslinje.

DDV's arbejde omfattede oplysningsvirksomhed, møder, demonstrationer, indsamlinger og udgivelse af materiale om Vietnam. Bevægelsens publikationer udgør i dag væsentlige primærkilder, fordi de viser, hvordan aktivisterne selv fortolkede krigen og deres egen politiske opgave.

En anden central organisation var Vietnam 69, som havde en bredere politisk profil og stod tættere på dele af den parlamentariske venstrefløj. Modsætningen mellem DDV og Vietnam 69 viser, hvorfor betegnelsen Vietnambevægelsen må bruges med omtanke.[4]

Der var enighed om modstanden mod den amerikanske krig, men ikke nødvendigvis om politisk strategi, solidaritetsbegreb eller forholdet til den revolutionære venstrefløj.

Giro 1616 – »Ikke almisse, men solidaritet«

Indsamlingen Giro 1616 blev et af de mest kendte symboler på Vietnam-solidariteten i Danmark.

Selve formuleringen »Ikke almisse, men solidaritet« udtrykte en grundlæggende forskel mellem humanitær velgørenhed og politisk solidaritet. Formålet var ikke blot at hjælpe krigens ofre, men at støtte det vietnamesiske folks ret til selvbestemmelse.[5]

Samtidig eksisterede der andre indsamlinger, blandt andet Vietnam 69's mere humanitært orienterede indsamling. De forskellige indsamlingsformer afspejlede derfor også bevægelsens politiske forskelle.

1967–1968: Vietnambevægelsens gennembrud

Årene 1967 og 1968 blev et afgørende gennembrud.

Vietnamkrigen var nu blevet et centralt internationalt symbol på konflikten mellem den vestlige stormagtspolitik og de antikoloniale og antiimperialistiske bevægelser i verden.

I Danmark blev demonstrationerne større, og Vietnamspørgsmålet fik en fremtrædende plads i den offentlige debat.

Det var samtidig perioden, hvor Vietnambevægelsen i stigende grad kom i direkte konflikt med politi og myndigheder.

Demonstrationen 27. april 1968

Demonstrationen den 27. april 1968 blev et vigtigt vendepunkt. Konfrontationen mellem demonstranter og politi gjorde forholdet mellem protestbevægelsen og myndighederne til et selvstændigt politisk spørgsmål.

Begivenhederne blev efterfølgende behandlet af juristen og forfatteren Carl Madsen i Proces mod politiet fra 1969.[6]

Madsens bog er ikke en neutral beskrivelse af begivenhederne. Den er et partsindlæg og et stærkt kritisk indlæg mod politiets behandling af demonstrationerne. Netop derfor er den samtidig en vigtig primærkilde til den samtidige opfattelse af konflikten.

Carl Madsen, Proces mod politiet

Carl Madsen, Proces mod politiet, blev udgivet af Stig Vendelkærs Forlag i 1969, omfattede 386 sider og var illustreret af Herluf Bidstrup.[7]

Bogen bør i den endelige artikel anvendes på to niveauer: dels som dokumentation for en central samtidsholdning, dels som eksempel på den politiske og juridiske kritik af politiets fremgangsmåde.

Dermed bliver 27. april 1968 mere end en demonstrationshistorie. Begivenheden markerede en udvikling, hvor konflikten mellem Vietnambevægelsen og staten også kom til at handle om politimagt, demonstrationsfrihed og borgerlige rettigheder.

Kejsergadesagen 1969
Fra Vietnamprotest til efterretning og pressefrihed

Kejsergadesagen i oktober og november 1969 udgør et andet afgørende vendepunkt.

I en kælder under Københavns Universitet i Kejsergade blev der afsløret en hemmelig militær kommunikations- og aflytningscentral. Ifølge PET-Kommissionens gennemgang tilhørte centralen Forsvarets Centralradio og var knyttet til aflytning af udenlandske telegrafforbindelser via Købmagergade.[8]

Afsløringen blev foretaget af studenteraktivister den 22. oktober 1969. Blandt de personer, som kom i myndighedernes søgelys, var Jørgen Dragsdahl, der blev arresteret samme dag og sigtet i forbindelse med urolighederne omkring stedet. Han blev løsladt senere samme dag.[9]

Sagen udviklede sig hurtigt til mere end spørgsmålet om en hemmelig militær installation. Den kom til at handle om:

- efterretningstjenesternes virksomhed,
- hemmeligholdelse af militære installationer,
- universitetets ansvar,
- regeringens kendskab til efterretningsarbejdet,
- pressens ret til at offentliggøre oplysninger,
- og grænserne for statens kontrol med politisk opposition.
- Vietnam-Solidaritet og Politisk Revy

Konflikten blev skærpet, da oplysninger om Kejsergade blev offentliggjort i Vietnam-Solidaritet og Politisk Revy.

Politiet beslaglagde materiale, og personer omkring publikationerne blev arresteret eller sigtet. Sagen kom dermed til at forbinde Vietnambevægelsen med en bredere kamp for pressefrihed og offentlighed omkring statens hemmelige virksomhed.[10]

Det er vigtigt at være præcis her. At Vietnambevægelsen offentliggjorde oplysninger om Kejsergade betyder ikke, at hele sagen nødvendigvis kan forstås som en del af Vietnambevægelsens oprindelige politiske program. Kejsergadesagen opstod i et miljø, hvor studenteroprør, venstreorienteret presse, Vietnam-solidaritet og kritik af statsmagten overlappede.

PET's blik på sagen

PET-materialet giver et særligt indblik i myndighedernes reaktion.

En PET-notits fra 3. november 1969 registrerede blandt andet oplysninger om planlagt materiale om Vietnam-Solidaritet og Politisk Revy. Samtidig fremgår det af PET-Kommissionens materiale, at det ikke altid kan fastslås, hvorfra PET havde fået sine oplysninger.[11]

Dette er et vigtigt kildekritisk punkt. PET-materialet dokumenterer, hvad PET vidste, registrerede eller mente, men det dokumenterer ikke automatisk, at PET's fortolkning af Vietnambevægelsen var korrekt.

Det samme gælder de efterfølgende påstande om en mulig »bagmand«. Senere retlige begivenheder viser, at de alvorlige anklager ikke uden videre kunne fastholdes i den oprindelige form.[12]

Kejsergadesagen bør derfor ikke fortælles som én entydig konspiration eller som én entydig myndighedsfortælling. Den må rekonstrueres gennem de forskellige kildetyper.

»Bagmanden«

I forbindelse med Kejsergadesagen opstod forestillingen om en central »bagmand«, der skulle have stået bag afsløringen.

Myndighedernes behandling af sagen og den efterfølgende retssag viser imidlertid, at begrebet må anvendes med betydelig forsigtighed. Det juridiske udfald blev langt mindre dramatisk end de oprindelige forestillinger om en omfattende spionagesag.

Det er derfor metodisk forkert at lade betegnelsen »bagmand« stå som et historisk faktum uden at forklare, at det var en samtidens betegnelse og del af sagens politiske og juridiske konstruktion.

Jørgen Dragsdahl

Jørgen Dragsdahl indtog en vigtig position i miljøet omkring Vietnambevægelsen og den nye venstrefløjs presse.

Hans tilstedeværelse i forbindelse med Kejsergadesagen illustrerer, hvordan personer og miljøer bevægede sig mellem forskellige dele af 1960'ernes protestkultur: Vietnamsolidaritet, journalistik, studenterpolitik og kritik af statsmagten.[13]

Også her er det vigtigt at skelne mellem samtidige myndighedsoplysninger, journalistiske fremstillinger og senere erindringer. Ingen af disse kildetyper bør uden videre gøres til den eneste autoritative fortælling.

Vietnam-Solidaritet og den alternative offentlighed

Vietnam-Solidaritet blev et vigtigt organ for den radikale del af bevægelsen. Publikationen gav plads til politiske analyser, solidaritetsarbejde og information, som ikke nødvendigvis fandt plads i den etablerede presse.

I 1969 blev bladet overført til DDV og blev et af organisationens vigtigste aktiver. Oplaget var på dette tidspunkt betydeligt.[14]

Sammen med Politisk Revy indgik Vietnam-Solidaritet i en alternativ offentlighed, hvor Vietnamkrigen blev fortolket ud fra et antiimperialistisk perspektiv.

Denne alternative offentlighed var væsentlig for den danske Vietnambevægelses historiske betydning. Aktivisterne protesterede ikke alene på gaderne; de producerede også deres egne historiske, politiske og journalistiske fortolkninger.

Russelltribunalen

Den internationale dimension var afgørende.

Russelltribunalen i Stockholm i maj 1967 og Roskilde i november–december 1967 forsøgte at undersøge og dokumentere USA's krigsførelse i Vietnam.[15]

Tribunalet havde ikke status som en almindelig domstol. Det var et politisk og moralsk tribunal, hvis betydning først og fremmest lå i den dokumentation og den offentlige debat, det skabte.

For Vietnambevægelsen blev Russelltribunalen et vigtigt eksempel på, at krigens legitimitet kunne udfordres uden for de traditionelle statslige institutioner.

Solidaritet med Vietnam

Et centralt træk ved den danske Vietnambevægelse var dens forbindelse til den internationale antiimperialistiske solidaritetsbevægelse.

Aktivister som Otto Sand arbejdede ud fra forestillingen om solidaritet frem for velgørenhed. Denne tilgang blev sammenfattet i udtrykket »Solidaritet, ikke almisser«.[16]

Det politiske solidaritetsbegreb var karakteristisk for den nye venstrefløj. Hjælp skulle ikke alene forstås som økonomisk bistand, men som støtte til et folk, der blev opfattet som udsat for imperialistisk aggression.

Vietnambevægelsen og amerikanske krigsmodstandere

Vietnamkrigen skabte også forbindelser mellem danske aktivister og amerikanske krigsmodstandere.

Amerikanske desertører og militærnægtere blev et symbol på, at modstanden mod krigen ikke kun fandtes i Vietnam eller blandt europæiske demonstranter, men også inden for det amerikanske samfund.

Dermed fik den danske Vietnambevægelse en transnational karakter. Krigen blev et fælles politisk spørgsmål, hvor aktivister på tværs af landegrænser udvekslede information, argumenter og erfaringer.

PET og overvågningen af Vietnambevægelsen

Vietnambevægelsens historie må også ses i forhold til statens overvågning af de nye protestbevægelser.

PET registrerede forskellige organisationer, personer og aktiviteter på venstrefløjen. PET-Kommissionens undersøgelser giver et omfattende materiale om denne praksis. [17]

Men også her er kildekritikken afgørende.

PET-materialet er ikke skrevet for at dokumentere freds- og protestbevægelsens egen historie. Det er efterretningsmateriale, produceret ud fra en bestemt sikkerhedspolitisk institutionel opgave.

Derfor bør det grundlæggende princip være:

Efterretningsmateriale dokumenterer efterretningstjenestens blik på fredsbevægelsen – ikke nødvendigvis fredsbevægelsens faktiske karakter.

Når PET eksempelvis registrerer kontakter mellem personer eller organisationer, dokumenterer det, at PET har registreret disse kontakter. Det dokumenterer ikke i sig selv, hvad kontakten betød politisk.

Denne sondring er afgørende for hele artiklens metode.

Vietnambevægelsen som massebevægelse

Vietnambevægelsen voksede betydeligt i slutningen af 1960'erne.

Men den udviklede sig ikke lineært. Organisationer blev dannet, splittet og omdannet, og deltagelsen ændrede sig over tid.

DDV fik eksempelvis lokale komitéer forskellige steder i landet, men organisationens organisatoriske styrke blev senere reduceret. PET-Kommissionens materiale beskriver blandt andet et fald fra 16 lokale komitéer i 1970 til 8 i 1971 og et medlemstal på 137.[18]

Tallene skal dog læses med forsigtighed. Medlemstal i politiske bevægelser måler ikke nødvendigvis bevægelsens samlede samfundsmæssige gennemslagskraft. Demonstrationer, indsamlinger, publikationer og enkeltstående solidaritetsaktioner omfattede langt flere end de formelle medlemmer.

Vietnambevægelsen og musikken

Musikken blev en væsentlig del af Vietnamprotesten.

Sange fungerede som mobilisering, fællesskab og politisk kommunikation. Den danske Vietnambevægelses sangkultur var samtidig forbundet med den internationale protestmusik og med amerikanske kunstnere som Pete Seeger.

Vietnamkrigens protestkultur gjorde dermed musik til mere end underholdning. Sange kunne fungere som historiske dokumenter for samtidens politiske forestillinger.

Samlinger som Vietnamkrigens sange er derfor relevante som kulturhistoriske kilder, men bør læses som dokumentation af protestkulturen snarere end som neutral beskrivelse af selve krigen.[19]

Danmark og Vietnamkrigen

Vietnambevægelsens udvikling fandt sted samtidig med en ændring i dansk udenrigspolitik.

Danmark etablerede diplomatiske forbindelser med Nordvietnam den 25. november 1971. Denne udvikling kan ikke forklares alene med Vietnambevægelsens aktiviteter. Den må ses i sammenhæng med en bredere ændring i dansk udenrigspolitik, den internationale opinion og den voksende kritik af USA's krigsførelse.

Det er derfor vigtigt at undgå en årsagsforklaring, hvor Vietnambevægelsen alene fremstilles som årsag til regeringens ændrede politik.

Bevægelsen var snarere én del af et større politisk og internationalt pres.

1971–1973: Fra masseprotest til politisk forandring

Efter 1970 ændrede Vietnambevægelsens karakter sig.

Vietnamkrigen fortsatte, men den danske offentlighed havde efterhånden levet med spørgsmålet i mange år. Samtidig ændrede den internationale situation sig med Vietnamisering, fredsforhandlinger og senere Paris-aftalen.

Bevægelsens opgave ændrede sig derfor også.

Fra at have mobiliseret mod amerikansk eskalation kom den i stigende grad til at beskæftige sig med fredsforhandlinger, politiske fanger, genopbygning og Vietnams fremtid.

Paris-aftalen og krigens afslutning

Paris-fredsaftalen blev undertegnet i januar 1973. De amerikanske kampstyrker blev trukket ud, men krigen i Vietnam fortsatte.

Den endelige militære afslutning kom først i april 1975, da Saigon faldt.

For Vietnambevægelsen markerede 1975 derfor afslutningen på den konflikt, som havde været dens centrale mobiliseringspunkt i mere end et årti.

Men solidariteten forsvandt ikke.

Fra Vietnambevægelse til Dansk Vietnamesisk Forening

Efter krigens afslutning blev spørgsmålet, hvordan solidaritetsarbejdet skulle videreføres.

I 1975 begyndte forskellige dele af den tidligere Vietnambevægelse at forhandle om en fælles organisation. Vietnam 69, DDV, Giro 1616 og Forbundet mod Imperialismen deltog i processen.

I januar 1976 blev Dansk Vietnamesisk Forening etableret som en organisation, der skulle samle forskellige dele af det tidligere solidaritetsarbejde.[20]

Dermed sluttede Vietnambevægelsens første historiske fase, men dens organisatoriske og politiske erfaringer blev videreført.

Vietnambevægelsens historiske betydning

Vietnambevægelsen var ikke blot en dansk protest mod en fjern krig.

Den blev et historisk mødested for:

- fredsbevægelsen,
- antiimperialismen,
- ungdomsoprøret,
- international solidaritet,
- den nye venstrefløj,
- alternativ presse,
- menneskerettighedsdebatter,
- kritik af politiet,
- og kritik af statens hemmelige institutioner.

Demonstrationen den 27. april 1968 og Carl Madsens Proces mod politiet viser konflikten omkring demonstrationsfrihed og politimagt.

Kejsergadesagen i 1969 udvidede konflikten til også at omfatte efterretning, militær hemmeligholdelse og pressefrihed.

PET-materialet viser samtidig, hvordan protestbevægelsen blev betragtet og registreret af statens sikkerhedsapparat.

Dermed kan Vietnambevægelsens historie også læses som en historie om forandringen af dansk politisk kultur.

Kildekritiske overvejelser

En videnskabelig historie om Vietnambevægelsen kan ikke bygge på én fortælling.

Bevægelsens egne kilder er nødvendige for at forstå dens selvforståelse, men de er samtidig politiske kilder. Aviserne giver adgang til den offentlige debat, men deres fremstillinger er præget af redaktionelle og politiske valg. Erindringer kan give adgang til personlige erfaringer, men erindringen er retrospektiv.

Politi-, PET- og FE-materiale er særligt værdifuldt, fordi det dokumenterer statens reaktion på bevægelsen. Men også disse kilder har en institutionel synsvinkel.

Derfor bør artiklens grundlæggende metode være en kritisk sammenlæsning af forskellige kildetyper.

Det gælder ikke mindst Kejsergadesagen. Her må det holdes adskilt:

hvad der faktisk blev afsløret,
hvad aktivisterne hævdede,
hvad pressen offentliggjorde,
hvad Vietnambevægelsen skrev,
hvad politiet og efterretningstjenesterne registrerede,
hvad regeringen oplyste,
hvad domstolene fandt,
og hvordan sagen senere er blevet fortolket.

Kun gennem denne adskillelse kan man undgå at forveksle samtidens politiske kamp med den senere historiske rekonstruktion.

Konklusion

Vietnambevægelsen i Danmark 1964–1975 var en sammensat og foranderlig politisk og kulturel bevægelse. Den begyndte med mindre protester mod USA's krig i Vietnam og udviklede sig til en bred solidaritets- og protestbevægelse, som satte spørgsmål om krig, imperialisme, international solidaritet og dansk udenrigspolitik på den offentlige dagsorden.

Bevægelsen var samtidig præget af interne konflikter mellem forskellige politiske og ideologiske retninger. Den kan derfor ikke reduceres til én organisation eller én politisk linje.

I 1968 blev konflikten med myndighederne tydelig gennem demonstrationerne og den efterfølgende debat om politiets rolle. I 1969 blev Kejsergadesagen et nyt vendepunkt,

hvor Vietnambevægelsens miljøer kom i berøring med spørgsmål om efterretning, statslig hemmeligholdelse og pressefrihed.

Vietnambevægelsens historie er derfor også historien om en bredere forandring af dansk politisk kultur. Den bidrog til at gøre det legitimt at forbinde fredspolitik med international solidaritet, antikolonialisme, menneskerettigheder og kritik af statsmagtens institutioner.

Dens historiske betydning ligger ikke kun i dens holdning til Vietnamkrigen. Den ligger også i, at en generation lærte at forstå krig som et internationalt politisk spørgsmål og politisk deltagelse som retten til at udfordre både regering, militær, politi og etablerede medier.

Vietnambevægelsens historie skal således ikke skrives ud fra én fortælling, men rekonstrueres gennem en kritisk sammenlæsning af samtidige organisationskilder, bevægelsens egne publikationer, presse, politiske dokumenter, politi- og PET-materiale, erindringer og senere forskning.

På den måde bliver artiklen ikke blot en kronologisk fortælling om Vietnambevægelsen, men også en kildekritisk undersøgelse af, hvordan bevægelsen blev organiseret, hvordan den fremstillede sig selv og blev fremstillet af andre, hvordan den blev overvåget og kritiseret, samt hvordan dens historie senere er blevet erindret og fortolket.

Kronologi

1964 – De første organiserede danske protester mod Vietnamkrigen.
1965 – Den amerikanske militære optrapning gør Vietnam til et centralt internationalt spørgsmål.
1965–1966 – Vietnamkomitéer og andre solidaritetsinitiativer vokser frem.
1967 – Russelltribunalets sessioner i Stockholm og Roskilde.
1967–1968 – Vietnambevægelsen vokser kraftigt.
27. april 1968 – Stor demonstration og konflikt med politiet.
1969 – Carl Madsens Proces mod politiet udkommer.
22. oktober 1969 – Kejsergadecentralen afsløres.
Oktober–november 1969 – Kejsergadesagen udvikler sig til en politisk og pressepolitisk konflikt.
1969 – Vietnam-Solidaritet bliver knyttet tættere til DDV.
1971 – Danmark etablerer diplomatiske forbindelser med Nordvietnam.
1971–1973 – Vietnambevægelsens organisationsstruktur og mobilisering ændres.
Januar 1973 – Paris-fredsaftalen underskrives.
1975 – Saigon falder; Vietnamkrigen afsluttes.
1975–1976 – Forskellige dele af den tidligere Vietnambevægelse samles i Dansk Vietnamesisk Forening.

Noter

[1] Inger V. Johansen og Wilfred Gluud, Vietnambevægelsen i Danmark 1964–75, Dansk Vietnamesisk Forening, 2003.

[2] Karen Steller Bjerregaard, Et undertrykt folk har altid ret: Solidaritet med den 3. verden i 1960'ernes og 1970'ernes Danmark, ph.d.-afhandling, Roskilde Universitet, 2010.

[3] Bjerregaard, Et undertrykt folk har altid ret, 2010.

[4] Johansen og Gluud, Vietnambevægelsen i Danmark 1964–75, 2003; se også Regin Schmidt, »Vietnambevægelsen 1965–1976«, i PET's overvågning af protestbevægelser, bd. 10, 2009, s. 48–143.

[5] Johansen og Gluud, Vietnambevægelsen i Danmark 1964–75, 2003.

[6] Carl Madsen, Proces mod politiet, Stig Vendelkærs Forlag, 1969.

[7] Madsen, Proces mod politiet, 1969, 386 s., illustreret af Herluf Bidstrup.

[8] PET-Kommissionens beretning, PET's overvågning af protestbevægelser, bd. 10, 2009, afsnittet om Kejsergadesagen.

[9] PET-Kommissionens beretning, materiale vedrørende Kejsergade-affæren, 24. oktober 1969.

[10] Claus Bryld og Kirsten Benn Lykkebo, »Kejsergadesagen«, Lex; samt samtidige numre af Vietnam-Solidaritet og Politisk Revy. Den konkrete juridiske dokumentation bør efterkontrolleres mod domsmateriale og samtidige aviser.

[11] PET-Kommissionens beretning, bd. 10, s. 119, note 425: PET-emnesag, »(Overstreget) Notits«, 3. november 1969. Den konkrete kilde til enkelte af PET-oplysningerne fremgår ikke entydigt af notitsen.

[12] PET-Kommissionens materiale om Kejsergadesagen; se også samtidens presse og det efterfølgende retlige forløb. Den præcise domshenvisning bør efterkontrolleres før slutpublicering.

[13] PET-Kommissionens materiale, »Vedr. Kejsergade-affæren«, 24. oktober 1969.

[14] Johansen og Gluud, Vietnambevægelsen i Danmark 1964–75, 2003; Schmidt, »Vietnambevægelsen 1965–1976«, 2009.

[15] Peter Weiss og Peter Limqueco (red.), Russelltribunalen: från sessionerna i Stockholm [2–10 maj 1967] och Roskilde [20 november–1 december 1967], PAN/Norstedt, Stockholm, 1968.

[16] Chris Holmsted Larsen, »Solidaritet, ikke almisser – om kommunisten og mennesket Otto Sand 1915–1984«, 2009, s. 56–81; Wilfred Gluud, »Solidaritet, ikke almisser«, VietNam Ajour, nr. 4, 2010, s. 10–11.

[17] Regin Schmidt, »Vietnambevægelsen 1965–1976«, i PET's overvågning af protestbevægelser, bd. 10, 2009, s. 48–143.

[18] Schmidt, »Vietnambevægelsen 1965–1976«, 2009.

[19] Holger Terp, Vietnamkrigens sange, Det Danske Fredsakademi, 2015.

[20] Johansen og Gluud, Vietnambevægelsen i Danmark 1964–75, 2003.

Bemærkning: De steder, hvor den præcise sidehenvisning endnu ikke er efterkontrolleret mod originaleksemplaret, er bevidst ikke forsynet med gættede sidetal.

Kilder
Samtidige kilder og bevægelsesmateriale

Vietnam-Solidaritet. Dansk Vietnam-solidaritetsbevægelses publikation.

Politisk Revy. København, 1963–1987.

Dansk Vietnamesisk Forenings materiale og publikationer.

Giro 1616-materiale.

Juridiske og politiske kilder

Madsen, Carl: Proces mod politiet. Stig Vendelkærs Forlag, 1969. 386 s.

PET-Kommissionens beretning, materiale om Vietnambevægelsen og Kejsergadesagen.

Parlamentariske dokumenter og samtidige redegørelser om Kejsergadesagen.

Litteratur

Bjerregaard, Karen Steller: Et undertrykt folk har altid ret: Solidaritet med den 3. verden i 1960'ernes og 1970'ernes Danmark. Ph.d.-afhandling, Roskilde Universitet, 2010.

Godbolt, James, Chris Holmsted Larsen og Søren Hein Rasmussen: »The Vietnam War: The Danish and Norwegian experience 1964–1975«. Scandinavian Journal of History, vol. 33, nr. 4, 2009, s. 395–416.

Holmsted Larsen, Chris: Tiden arbejder for os – DKP og Vietnamkrigen 1963–1973. Multivers, 2007.

Johansen, Inger V. og Wilfred Gluud: Vietnambevægelsen i Danmark 1964–75. Dansk Vietnamesisk Forening, 2003.

Nordentoft, Johs. og Søren H. Rasmussen: Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1960–1972. Odense Universitetsforlag, 1991.

Schmidt, Regin: »Vietnambevægelsen 1965–1976«. I: PET's overvågning af protestbevægelser: Fra Atomkampagnen til BZ-brigaden, bd. 10. PET-Kommissionens beretning, 2009, s. 48–143.

Terp, Holger: Vietnamkrigens sange. Det Danske Fredsakademi, 2015.

Weiss, Peter og Peter Limqueco (red.): Russelltribunalen: från sessionerna i Stockholm [2–10 maj 1967] och Roskilde [20 november–1 december 1967]. PAN/Norstedt, Stockholm, 1968.

Arkiver

Rigsarkivet – materiale vedrørende politi, efterretningstjenester, udenrigspolitik og Vietnamkrigen.

PET's historiske arkiv/materiale offentliggjort gennem PET-Kommissionens beretning – materiale om Vietnambevægelsen, Kejsergadesagen og overvågningen af protestbevægelser.

Det Danske Fredsakademi, Holger Terp-samlingen – materiale om fredsbevægelsen, Vietnamkrigen, Vietnambevægelsen og protestmusik.

Universitets- og organisationsarkiver – materiale vedrørende studenterbevægelsen og Vietnam-solidariteten bør inddrages, hvor konkrete samlinger kan identificeres.

Digitale kilder

Lex, »Kejsergadesagen«.

Leksikon.org, »Vietnambevægelsen« og »Kejsergadesagen«.

Bibliotek.dk, bibliografiske oplysninger om Inger V. Johansen og Wilfred Gluuds Vietnambevægelsen i Danmark 1964–75.

PET-Kommissionens digitaliserede beretninger.

The Greenham Common Peace Camps Songbooks

– en videnskabelig vurdering af et digitalt fredshistorisk dokumentationsarbejde

Indledning

Holger Terps The Greenham Common Peace Camps Songbooks er et digitalt dokumentationsprojekt om kvindernes fredslejre ved Greenham Common i England. Projektet har sit udgangspunkt i sangbøger, sangtekster, fotografier, samtidige avisartikler, personlige henvendelser og andet materiale knyttet til Greenham Common Women's Peace Camp og de internationale støttebevægelser omkring lejren.

Samlingen bør ikke alene vurderes som en digital sangbog. Den kan med større præcision forstås som et **digitalt primærkildearkiv over en social bevægelses kultur, kommunikation og erindring**. Sangene udgør projektets centrale materiale, men deres historiske betydning bliver tydeligere gennem den dokumentation, Terp har lagt omkring dem. Den digitale samling indeholder således både sangtekster, historiske introduktioner, kildehenvisninger, fotografisk materiale, oplysninger om ophavspersoner og links til yderligere dokumentation. Den trykte/digitaliserede samling omfatter blandt andet et omfattende indeks, historiske afsnit, dokumentation af de første protester, materiale om en mulig atomulykke ved Greenham Common, juridiske spørgsmål, fredsudbyttet og en bibliografi over kvindernes fredslejre.

Projektets videnskabelige betydning ligger derfor ikke alene i, hvad der er bevaret, men i, at materiale fra en græsrodsbevægelse, som ellers risikerer at være spredt mellem private samlinger, museumsarkiver og mundtlige erindringer, er blevet gjort søgbart og tilgængeligt.

Fra sangsamling til historisk kilde

Terp beskriver selv udgangspunktet for arbejdet som en interesse for sangenes historie og deres fortællende karakter. I introduktionen til samlingen skriver han, at sangene fortæller deres egen historie, og at hans opgave derfor blandt andet har været at tilføje den historiske ramme gennem samtidige artikler og så vidt muligt identificere sangenes ophav.

Denne arbejdsmetode er væsentlig. Den indebærer en skelnen mellem **kildens egen stemme** og forskerens eller dokumentalistens senere kontekstualisering. Sangteksten bliver ikke erstattet af en efterfølgende historisk fortolkning, men placeres i en sammenhæng, hvor den kan undersøges.

Det gør sangbøgerne til særdeles interessante historiske primærkilder. De dokumenterer ikke blot, hvad kvinderne mente om atomvåben og militærpolitik. De dokumenterer også, **hvordan bevægelsen talte, sang, huskede, organiserede sig og skabte fællesskab**.

Dette er centralt, fordi traditionelle politiske arkiver ofte privilegerer beslutninger, organisationer, ledere, regeringer og officielle dokumenter. Greenham-sangene åbner derimod for en historie nedenfra, hvor aktivisternes egen kulturelle produktion bliver historisk materiale.

Sang som politisk kommunikation

Greenham Common var ikke blot et sted for politiske demonstrationer. Sang var en integreret del af protestformen. Nyere forskning fremhæver netop, at sangbøger cirkulerede gennem lejren og videre ud i støttebevægelserne, og at kvinderne brugte sang både til at skabe solidaritet og til at formidle information om lejrlivet, aktioner, politiske positioner og møder med politi, militær og medier.

Sangene kan derfor analyseres på flere niveauer.

For det første fungerer de som **politisk kommunikation**. En kendt melodi kunne forsynes med en ny tekst, som gjorde et kompliceret politisk spørgsmål umiddelbart forståeligt og kollektivt fremførligt.

For det andet fungerede sangen som **social teknologi**. At synge sammen skabte en kropslig og følelsesmæssig form for fællesskab, som ikke nødvendigvis kunne etableres gennem politiske argumenter alene.

For det tredje fungerede sangene som **hukommelsesmedier**. Begivenheder, konflikter, arrestationer, aktioner og personer kunne fastholdes i en form, der kunne læres og videreføres.

Dermed bliver sangbogen et dokument over både den politiske idé og den politiske praksis.

Feminisme, antimilitarisme og ikkevold

En af samlingens vigtigste forskningsmæssige kvaliteter er dens mulighed for at undersøge forbindelsen mellem feminisme og antimilitarisme.

Greenham-bevægelsen udviklede en politisk kultur, hvor atomvåben ikke alene blev betragtet som et spørgsmål om international sikkerhedspolitik. Militarismen blev også forstået som forbundet med patriarkalske magtstrukturer, vold og bestemte forestillinger om køn.

Sangene giver adgang til denne politiske verdensopfattelse på en måde, som traditionelle politiske dokumenter sjældent gør. Humor, ironi, omskrivning af kendte sange, religiøse og spirituelle referencer, naturmetaforer og forestillinger om kvindelig kollektiv styrke optræder side om side.

Det er netop denne blanding, der gør materialet forskningsmæssigt interessant. Bevægelsens politiske kultur kan ikke reduceres til et katalog over krav. Den bestod også af ritualer, følelser, musik, humor og æstetiske handlinger.

Nyere forskning i Greenham har da også fremhævet den lydlige dimension som central for forståelsen af bevægelsen.

Dokumentationsarbejdet som metode

Terps arbejde adskiller sig fra et traditionelt institutionsarkiv ved, at materialet er blevet samlet gennem et netværk af personer, private samlinger og eksisterende arkiver.

I introduktionen til samlingen beskrives eksempelvis kontakten med Anne Lee og Manchester Greenham Wimmin's Support Group, hvorfra materiale til en sangbog blev fremskaffet. Samtidig fremgår det, at samlingen ikke nødvendigvis er komplet. Denne eksplicitte erkendelse af materialets begrænsninger er metodisk vigtig.

Dokumentationsarbejdet viser således karakteristiske træk ved **participatory archival practice** og history from below: materialet opstår ikke nødvendigvis i en central institution, men gennem personlige netværk, private arkiver og efterfølgende bevaringsarbejde.

Det betyder samtidig, at samlingen ikke bør betragtes som en fuldstændig repræsentation af alt, hvad der blev sunget på Greenham Common. Et bevaret sangblad dokumenterer, at en sang eksisterede i et bestemt netværk; det dokumenterer ikke nødvendigvis, hvor ofte sangen blev sunget, af hvem eller med hvilken betydning for alle deltagere.

Dette er ikke en svaghed ved projektet som sådan. Det er et grundlæggende kildekritisk vilkår ved historisk arbejde med græsrodsbevægelser.

Digitaliseringens betydning

Projektets digitale form er i sig selv en væsentlig del af dets historiske betydning.

Materialet ville uden digitalisering være vanskeligt tilgængeligt. Gennem digital publicering bliver sangene tilgængelige for forskere, studerende, aktivister og andre interesserede på tværs af landegrænser.

At denne funktion ikke blot er hypotetisk, kan dokumenteres af den efterfølgende forskning. The Greenham Common Peace Camps Songbooks er blevet anvendt som arkivalsk og primær kilde i nyere akademisk arbejde. En universitetsbaseret bibliografi registrerer Terps værk som en arkivalisk primær kilde til Greenham Common.

Endnu mere markant er anvendelsen i British Art Studies, hvor fotografier fra samlingen indgår i en forskningsartikel om Greenhams visuelle kultur. Artiklen krediterer fotografier af Sigrid Møller som materiale fra The Danish Peace Academy Greenham Common Women's Peace Camp's Songbook, med dias scannet af Holger Terp i juni 2006.

Dette er et vigtigt resultat: dokumentationsprojektet er ikke længere kun et bevaringsprojekt. Det fungerer som **infrastruktur for ny forskning**.

Arkiv, redaktion og kildekritik

Et interessant metodisk spørgsmål er forholdet mellem arkiv og redaktion.

Terps arbejde består ikke blot i at lægge et eksisterende arkiv online. Materialet er udvalgt, ordnet, forsynet med introduktioner, indekser og historiske oplysninger og sammenstillet med andre kilder. Projektet er derfor også en form for **redaktionel historieskrivning**.

Dette bør ikke ses som et problem, men som noget der skal gøres synligt for brugeren. Den videnskabelige værdi bliver størst, når forskeren kan skelne mellem:

- originalt historisk materiale,
- senere transskriptioner og digitaliseringer,
- Terps egne introduktioner og kommentarer,
- oplysninger modtaget fra deltagere,
- samtidige avisartikler,
- senere sekundærlitteratur.

Samlingen indeholder faktisk allerede mange spor af denne kildekritiske praksis. Der gives oplysninger om ophav, bidragydere, kontakt med aktivister og arkiver samt usikkerheder omkring materialets oprindelse.

Fotografiet som supplement til sangbogen

En særlig styrke ved projektet er samspillet mellem lydlige og visuelle kilder.

Fotografierne af Sigrid Møller er eksempelvis blevet gjort tilgængelige gennem projektet og har senere kunnet anvendes i akademiske publikationer. British Art Studies krediterer eksplicit Terps scanninger og Den Danske Fredsakademi i forbindelse med fotografier fra Greenham Common.

Dermed opstår et sammensat historisk materiale, hvor sang, billede og tekst kan læses sammen.

Det giver mulighed for at undersøge, hvordan aktivister ikke blot talte om modstand, men også iscenesatte den gennem kroppen, hegnet, landskabet, bannere, ritualer og lyd.

International forskningsmæssig betydning

Det er bemærkelsesværdigt, at et dokumentationsprojekt med udgangspunkt i Danmark kan få betydning for international Greenham-forskning.

Greenham Common var i sin samtid et internationalt fænomen. Kvinder rejste til lejren, lokale og nationale støtteorganisationer opstod, og erfaringer fra Greenham blev videreført til andre fredslejre og antimilitaristiske kampagner.

Terps dokumentation af materialet afspejler denne internationale karakter. Samlingen rummer ikke blot materiale om selve lejren, men også forbindelser til støttegrupper, musikere, andre fredslejre og internationale fredsnetværk.

Det gør værket relevant for forskning i **transnational social movement history**. Greenham kan dermed studeres som et knudepunkt i et internationalt netværk af feministiske og antimilitaristiske initiativer.

Den danske dimension

Projektet har desuden en særlig betydning for dansk fredshistorie.

Terp peger selv på, at den danske interesse for Greenham Common var overraskende begrænset efter 1984. Han dokumenterer samtidig flere danske forbindelser, blandt andet omtaler i Fred og Frihed, materiale om fredslejre og Toni Liversages arbejde om forholdet mellem Gandhi, fredsbevægelsen og Greenham Common.

Denne del af projektet er vigtig, fordi Greenham ellers let kan fremstå som et isoleret britisk fænomen.

Set fra et dansk forskningsperspektiv bliver samlingen dermed også dokumentation af **transnationale forbindelser mellem britisk og dansk fredsaktivisme**.
Begrænsninger

En videnskabelig vurdering bør naturligvis også pege på projektets begrænsninger.
Den vigtigste er repræsentativiteten. Samlingen er ikke et komplet katalog over alle sange, alle sangbøger eller alle deltagere. Det fremgår også af projektets egen dokumentation, at materialet ikke er komplet.

En anden begrænsning er, at metadata om enkelte sange kan være ufuldstændige. For nogle sange kan ophavsperson, dato, melodisk ophav eller første anvendelse dokumenteres; for andre er oplysningerne usikre.

Endelig er materialets digitale form historisk betinget. Som et projekt, der begyndte før den nuværende udvikling inden for digitale humaniora, har samlingen ikke nødvendigvis den standardiserede metadata- og arkivstruktur, som senere digitale forskningsarkiver har udviklet.

Men disse begrænsninger bør ikke forveksles med manglende videnskabelig værdi. Tværtimod er de typiske for dokumentation af sociale bevægelser, hvor kilderne ofte er fragmenterede, private og produceret uden tanke på fremtidig forskning.

Samlet vurdering

The Greenham Common Peace Camps Songbooks bør vurderes som et væsentligt **digitalt fredshistorisk dokumentationsarbejde**.

Projektets styrke ligger i kombinationen af indsamling, digitalisering, historisk kontekstualisering og tilgængeliggørelse. Det bevarer ikke alene sange, men også sporene efter en politisk kultur, hvor musik var en del af selve organiseringen af modstanden. Projektet har dermed en anden karakter end en traditionel udgivelse af en sangbog. Det er et **arkiv i bevægelse**: et sammensat korpus, hvor sangtekster, fotografier, samtidige kilder, personlige vidnesbyrd og senere forskning kan mødes.

Den efterfølgende anvendelse af materialet i akademisk forskning viser, at projektet har opnået en funktion, som rækker ud over den oprindelige dokumentation. British Art Studies har eksempelvis anvendt fotografisk materiale fra samlingen som forskningsillustration og kilde, mens universitetsbaseret undervisnings- og forskningsmateriale registrerer Terps arbejde som en primærkilde.

Den væsentligste videnskabelige pointe er derfor, at **sangene må forstås som historiske handlinger, ikke blot som historiske tekster**.

De fortæller ikke kun, hvad Greenham-kvinderne tænkte. De viser, hvordan de skabte fællesskab, kommunikerede politiske budskaber, huskede begivenheder og gjorde modstand.

I den forstand har Holger Terps dokumentationsarbejde bevaret noget, som traditionelle politiske arkiver let kunne have mistet: **lyden af en social bevægelse**.

Det er netop her, The Greenham Common Peace Camps Songbooks har sin største forskningsmæssige værdi.

Jesper Jensen (1931–2009)

Forfatter, psykolog, politisk sangskriver, dramatiker, oversætter og antimilitaristisk kulturpersonlighed

Indledning

Jesper Jensen (6. juni 1931 – 15. november 2009) indtager en særpræget plads i dansk efterkrigstidshistorie. Han var forfatter, psykolog, digter, dramatiker, revyforfatter, oversætter, redaktør, kulturpolitiker og politisk sangskriver. Fra 1960'erne blev hans arbejde tæt knyttet til den nye politiske og kulturelle offentlighed, hvor litteratur, satire, teater og musik blev anvendt til at diskutere krig, atomvåben, skole, arbejdsliv, socialisme, Vietnamkrigen, atomkraft og samfundets autoritetsforhold.

Hans betydning ligger derfor ikke i ét enkelt værk, men i kombinationen af litteratur, psykologi, revy, politisk sang, dramatik, oversættelse og kulturpolitik.

Det er samtidig nødvendigt at være præcis med betegnelsen fredsaktivist. Der er omfattende dokumentation for Jensens kritik af krig, militarisme og atomvåben og for anvendelsen af hans sange i protest- og fredspolitiske sammenhænge. Det er derimod ikke nødvendigvis korrekt at fremstille ham som organisatorisk fredsaktivist i hele sin virksomhed. Den mere dokumenterbare karakteristik er, at hans forfatterskab og kulturelle arbejde gennem flere årtier indgik i den danske antimilitaristiske, antiautoritære og venstreorienterede bevægelseskultur.

Barndom, uddannelse og psykologi

Jesper Jensen blev født i 1931 og uddannede sig som psykolog. Han blev mag.art. i psykologi fra Københavns Universitet i 1957.

Psykologien forblev en vigtig del af hans intellektuelle baggrund, også efter at litteraturen, teatret og det politiske arbejde kom til at fylde mere. Hans samfundskritik var ofte optaget af forholdet mellem det enkelte menneske og de institutioner, som former det: skolen, familien, arbejdspladsen og de politiske systemer.

Hans tidlige publikationer omfattede blandt andet Om opgaveløsning, Om oversættelser fra et fremmed sprog og senere Om psykologi. I 1968 redigerede han desuden Refleks og sjæl med tekster af Ivan Pavlov. Værkfortegnelsen viser således, at psykologi, pædagogik, litteratur og oversættelse fra begyndelsen eksisterede side om side i hans arbejde.

Revykunst og samfundssatire

Jensen fik sit litterære gennembrud i revy- og teatermiljøet omkring begyndelsen af 1960'erne.

Et centralt værk var ** Gris på gaflen ** fra 1962, skrevet sammen med Leif Panduro og Klaus Rifbjerg. Den blev første gang opført af Studenterforeningen den 3. februar 1962 og blev siden bearbejdet til andre teatersammenhænge.

Revyen var karakteristisk for den nye politiske satire. Den behandlede blandt andet NATO, militærsamarbejde og den samtidige debat om atomkrig.

Herfra stammer blandt andet "Hvis krigen kommer", skrevet af Jesper Jensen med musik af Bent Axen. Sangen blev en del af den danske atomvåbendebat i 1962 og senere af den danske fredsmusik.

Jensen viste dermed allerede tidligt sin evne til at omsætte komplicerede politiske spørgsmål til en form, som kunne forstås, synges og opføres af et bredt publikum.

Åh, sikken dejlig krig

Et vigtigt og hidtil undervurderet punkt i Jensens bibliografi er den danske version af Joan Littlewood og Charles Chiltons ** Oh What a Lovely War **.

Den danske titel var ** Åh, sikken dejlig krig **. Jesper Jensen og Klaus Rifbjerg stod for oversættelsen, og Børge Ralov for koreografien. Den danske premiere fandt sted på Folketeatret 28. januar 1965.

Værket var oprindeligt udviklet af Theatre Workshop i London og anvendte musikalske og satiriske virkemidler til at behandle Første Verdenskrigs absurditet.

Forestillingen er særlig interessant i Jensens forfatterskab, fordi den forbinder flere af hans senere arbejdsfelter:

- krigskritik,
- antimilitarisme,
- politisk satire,
- musikalsk teater,
- oversættelse og
- kollektiv scenekunst.

Den dokumenterer samtidig, at Jensens beskæftigelse med krig og militarisme ikke først opstod med Vietnamkrigen eller atomkraftdebatten. Den fandtes allerede i hans teaterarbejde i begyndelsen af 1960'erne.

Hvad skal vi lave? og samarbejdet med Klaus Rifbjerg

Samarbejdet med Klaus Rifbjerg fortsatte. I 1963 skrev Jensen og Rifbjerg revykomedien ** Hva' skal vi lave? **, der havde premiere på Fiolteatret 8. juni 1963.

Senere samarbejdede de også om andre teater- og musikprojekter. Kilderne viser således, at Jensen i denne periode befandt sig i et miljø, hvor litteratur, moderne teater, revy og politisk kultur flydende overlappede hinanden.

Politisk Revy

Fra midten af 1960'erne blev Jensen en vigtig skikkelse omkring ** Politisk Revy **. Han var redaktør i perioden 1965–1971.

Tidsskriftet blev et væsentligt forum for den nye kulturradikale og venstreorienterede offentlighed. Her blev litteratur, kulturkritik og politik behandlet som tæt forbundne områder.

Jensen var dermed ikke alene producent af politiske tekster. Han var også redaktør og kulturformidler.

Venstresocialisterne og det politiske engagement

Jensen deltog aktivt i venstrefløjens politiske kultur og var blandt andet kandidat for Venstresocialisterne.

Hans engagement må ses i sammenhæng med den generelle politisering af kunstnere, intellektuelle og studerende i 1960'erne.

Det særlige ved Jensen var imidlertid, at hans politiske engagement ikke kun kom til udtryk i partipolitiske tekster. Det blev omsat til sange, revyer, teaterforestillinger, skolebøger og andre kulturelle former.

Den lille røde bog for skoleelever

I 1969 udkom ** Den lille røde bog for skoleelever ** af Bo Dan Andersen, Søren Hansen og Jesper Jensen på Hans Reitzels Forlag.

Bogen var et stærkt antiautoritært indlæg i skoledebatten. Den behandlede blandt andet elevernes rettigheder, karakterer, undervisning, seksualitet og forholdet mellem elever og lærere.

Bogen fik international udbredelse. Fredsakademiets værkfortegnelse registrerer blandt andet portugisiske, islandske, finske, hollandske og mexicanske udgaver.

Værket viser en central side af Jensens samfundskritik: hans interesse for autoritet og for menneskets mulighed for selv at påvirke de institutioner, det indgår i.

Ungdomsoprøret

Jensen blev en vigtig formidler mellem den ældre kulturradikalisme og ungdomsoprørets politiske kultur.

Hans tekster var ofte præget af humor, ironi og enkle sproglige former. De kunne derfor fungere uden for den traditionelle litterære offentlighed.

Sangen kunne synges på et møde. Revyteksten kunne opføres. En skolebog kunne læses kollektivt. Et digt kunne reciteres ved en demonstration.

Denne brugslitteratur er en væsentlig nøgle til Jensens historiske betydning.

Agitpop

I 1971 blev denne arbejdsform videreført gennem Agitpop.

Gruppen samlede blandt andre Jesper Jensen, Per Schultz, Benny Holst og Arne Würgler og arbejdede med politisk musik og teater.

Agitpop forsøgte at udvikle en folkelig socialistisk kulturform, hvor politiske budskaber blev gjort tilgængelige gennem musik, sang og scenisk optræden.

Blandt udgivelserne var:

- Skolesange (1971)
- Europasange (1972)
- Lærlingesange (1973)
- Hvor længe endnu (1973)
- Den sidste olie (1976)
- Vietnamkrigen

Vietnamkrigen blev et centralt tema i den danske protestbevægelse i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne.

Jensens tekster indgik i denne politiske kultur. Han var ikke nødvendigvis organisatorisk leder af Vietnambevægelsen, men hans sange blev en del af det kulturelle repertoire omkring møder, demonstrationer og politiske arrangementer.

Dette er et vigtigt eksempel på forskellen mellem organisatorisk medlemskab og kulturel deltagelse.

Jensen leverede tekster til en bevægelse, hvis politiske budskaber han i betydelig grad delte, uden at det dermed er nødvendigt at gøre ham til organisatorisk repræsentant for hele bevægelsen.

Den første maj

Demos udgav i 1971 ”Den første maj ” med blandt andet Jensens sange:

”Sang om at sige nej”
”Sang om merværdi”
”Sang om forskel”

Her blev arbejderbevægelsens traditionsrige første maj-kultur forbundet med den nye politiske musik.

Sangen blev et middel til politisk mobilisering og fællesskab.

”Øjet” og kulturkampen

Et af Jensens mest kendte værker er ”Øjet”, som Trille sang i fjernsynet den 18. september 1970.

Sangen blev genstand for en blasfemisag, men endte med frifindelse.

Episoden illustrerer den bredere kulturkamp, som Jensen deltog i. Hans kritik rettede sig ikke alene mod militær og krig, men også mod autoritet, religion, normer og etablerede forestillinger om, hvad der kunne siges offentligt.

Atomkraft og Den menneskelige faktor

I midten af 1970'erne blev atomkraft et nyt hovedtema.

Agitpops radioforestilling ** Den menneskelige faktor ** fra 1975 behandlede atomkraft og teknologiens forhold til mennesket. Den blev fulgt af LP'en ** Den sidste olie ** fra 1976.

Sangen ”Vi finder hellere varmen fra hinanden” blev anvendt ved møder og demonstrationer i forbindelse med atomkraftmodstanden.

Her mødes flere af Jensens gennemgående temaer:

- teknologikritik,
- atomtruslen,
- antimilitarisme,
- miljøproblemer og
- menneskeligt fællesskab.
- Den politiske vise

Jensen udviklede gennem 1960'erne og 1970'erne en særlig dansk form for politisk vise.

Han kunne skrive direkte politiske tekster, men ofte med humor og ironi. Mange sange blev skrevet til allerede kendte melodier, hvilket gjorde dem lette at anvende i bevægelsesarbejdet.

Det betyder, at en væsentlig del af hans forfatterskab eksisterede som mundtlig og kollektiv kultur, ikke kun som trykte bøger.

Dansk Forfatterforening og kulturpolitik

Jensen var også aktiv i kulturinstitutionerne.

Han var blandt andet medstifter af Socialistisk Forfatterfraktion i Dansk Forfatterforening i 1975. Han havde tillidsposter i Danske Dramatikeres Forbund og deltog i Statens Kunstfonds arbejde.

Fra 1. januar 1989 til 23. januar 1990 var han formand for Dansk Forfatterforening.

Hans virksomhed viser dermed, at han både arbejdede uden for og inden for kulturinstitutionerne.

Det litterære forfatterskab

Jensens forfatterskab omfattede digte, essays, dramatik, sange, revyer og bøger.

Blandt de litterære værker kan nævnes:

- Tag del (1971)
- Digt om/så det gælder (1978)
- Mand Mand (1979)
- To af en slags (1980)
- Om lidt sir vi farvel (1983)
- Altså er jeg (1984)
- Tilbageklip (1995)
- Muntre Minder (1998)
- Tidens Tænder (2000)

Hans erindringsbøger udgør samtidig en vigtig kilde til hans egen forståelse af perioden.

Jesper Jensen som oversætter og gendigter

Oversættelsen er en selvstændig og betydelig del af Jensens forfatterskab.

Han arbejdede med både tysk og engelsk litteratur og dramatik og med forskellige former for scenekunst.

Erich Kästner

Et vigtigt eksempel er Erich Kästners Larm i spejlet – udvalgte digte 1928–1955.

Den danske udgave udkom på Tiderne Skifter i 1996, med Jesper Jensen som oversætter og redaktør.

Udgivelsen er særlig interessant, fordi Kästners lyrik rummer en stærk kombination af ironi, social kritik, politisk satire og antimilitarisme. Fredsakademiets dokumentation anvender eksempelvis Kästners digt "Kennst du das Land, wo die Kanonen blühen" fra Herz auf Taille i dansk oversættelse af Jesper Jensen i Larm i spejlet.

Dermed bliver Kästner en direkte del af Jensens freds- og antimilitaristiske kulturformidling.

Det er dog vigtigt at skelne mellem Kästners egen politiske og litterære position og Jensens senere danske formidling. En oversættelse er ikke i sig selv dokumentation for, at oversætteren identificerede sig med hvert aspekt af den oversatte forfatters værk.

Heinrich Heine

Et andet centralt arbejde er Heinrich Heines " Deutschland. Ein Wintermärchen."

Den danske version blev udgivet som:

Heinrich Heine: Tyskland – Et Vintereventyr. Gendigtet af Jesper Jensen. Vindrosen, 1983.

Betegnelsen gendigtning bør fastholdes, fordi den er den bibliografisk dokumenterede betegnelse. Man bør ikke uden tekstsammenligning kalde arbejdet en ordret oversættelse.

Goethe

Jensen arbejdede også med Goethes ** Urfaust **.

Dette viser, at hans oversættervirksomhed spændte fra politisk-satirisk lyrik til klassisk tysk dramatik.

Musical og moderne dramatik

Hans arbejde omfattede desuden oversættelser af "Hair " og " West Side Story ". Kilderne dokumenterer også, at han og Klaus Rifbjerg oversatte "Tiggeroperaen " af John Gay, og at de sammen oversatte Hair.

Oversættelsesarbejdet var således ikke et isoleret sideprojekt, men en tilbagevendende del af Jensens professionelle virksomhed.

Oversættelse og politisk kultur

Det er fristende at se Jensens oversættelser som en direkte forlængelse af hans politiske holdninger. Det bør man gøre med forsigtighed.

Der kan dog konstateres et interessant sammenfald mellem flere af de værker, han valgte at formidle, og hans øvrige interessefelter: satire, autoritetskritik, krig, samfundskritik og moderne teater.

Særligt Kästner, Heine og Oh What a Lovely War gør det muligt at undersøge Jensen som kulturformidler mellem dansk og international politisk litteratur.

Hans tidlige arbejde Om oversættelser fra et fremmed sprog fra 1961 viser desuden, at selve oversættelsesproblematikken interesserede ham fagligt.

Psykologen og samfundskritikeren

Psykologien forblev et underliggende perspektiv i Jensens arbejde.

Han var optaget af, hvordan mennesker formes af sociale strukturer, autoriteter og institutioner. Det er en rød tråd fra Den lille røde bog for skoleelever til hans politiske viser og samfundssatiriske tekster.

Hans samfundskritik var derfor både politisk og psykologisk.

Jesper Jensen og fredsbevægelsen

Jensens placering i fredsbevægelsens historie bør formuleres præcist.

Han kan dokumenteres som forfatter til tekster om krig og atomvåben og som deltager i en bred antimilitaristisk og politisk kultur. Hans sange blev brugt ved møder og demonstrationer, og hans værker indgik i den danske fredsmusiks repertoire.

Særligt:

- ”Hvis krigen kommer”
- Åh, sikken dejlig krig
- sange fra Vietnamperioden
- Den menneskelige faktor
- ”Vi finder hellere varmen fra hinanden”

gør ham relevant for fredsbevægelsens kulturhistorie.

Men det er mere præcist at betegne ham som en antimilitaristisk og fredspolitisk kulturpersonlighed end som organisatorisk fredsaktivist.

Jesper Jensen og Fredsakademiet

For Det Danske Fredsakademi har Jensen en særlig betydning, fordi hans tekster og sange er blevet samlet, registreret og formidlet som en del af dansk freds- og protestkultur.

Holger Terp har beskrevet sit møde med Jensen i forbindelse med Fredsakademiets arbejde og Jensens tilladelse til at publicere relevante tekster, digte og sange. På dette grundlag blev en omfattende værkfortegnelse opbygget.

Værkfortegnelsen er derfor både en bibliografisk ressource og en del af historien om, hvordan Jensens efterladte kulturarv er blevet bevaret.

Den bør dog kildekritisk behandles som et bibliografisk arbejdsredskab, hvor centrale oplysninger så vidt muligt kontrolleres mod førsteudgaver, teaterprogrammer, pladeudgivelser og samtidige kilder.

Jesper Jensen som historisk kilde

Jensen er samtidig selv en væsentlig kilde til forståelsen af den danske politiske kultur efter 1960.

Hans værker viser, hvordan samtidens konflikter kunne blive omsat til kunst:

atomtruslen blev til revy og sang,
skolekritikken blev til en international ungdomsbog,
Vietnamkrigen blev til politiske viser,
atomkraft blev til radio- og teaterarbejde,
kulturkampen blev til satire og digtning.

Men hans tekster er ikke neutrale beskrivelser. De er kunstneriske og politiske udsagn.

Historikeren må derfor skelne mellem:

hvad Jensen selv skrev,

hvad han selv mente,

hvordan teksterne blev anvendt,

hvordan samtidens publikum modtog dem, og

hvilken historisk virkning de fik.

PET-materiale og kildekritik

Denne sondring er særlig vigtig ved brug af PET-materiale.

PET-dokumenter kan vise, at efterretningstjenesten interesserede sig for Jensen eller for de miljøer, han færdedes i. Men materialet dokumenterer først og fremmest PET's vurdering og overvågningsperspektiv.

Det kan ikke i sig selv dokumentere, at Jensen eller de pågældende organisationer faktisk var sådan, som PET antog.

Det bør derfor være et fast kildekritisk princip:

Efterretningsmateriale dokumenterer efterretningstjenestens blik på freds- og protestbevægelsen – ikke nødvendigvis bevægelsens faktiske karakter.

PET-materiale skal derfor sammenholdes med Jensens egne tekster, samtidige aviser, organisationernes arkiver, teaterprogrammer, pladeudgivelser, interviews og andre uafhængige kilder.

Det sidste politiske arbejde

Jensen fortsatte med at skrive politiske tekster langt ind i sit senere liv.

Et af de sidste dokumenterede eksempler er en sang skrevet på melodien "Clementine" til Bedsteforældre for Asyl i 2009.

Også her anvendte han den arbejdsform, der havde præget hans karriere: en kendt kulturel form blev gjort til et redskab for et aktuelt politisk budskab.

Jesper Jensen døde 15. november 2009.

Jesper Jensen – værkfortegnelse, hovedkategorier

En fuldstændig videnskabelig værkfortegnelse bør opdeles i følgende kategorier:

Bøger og selvstændige skrifter
Digte og digtsamlinger
Sange og politiske viser
Revyer og teater
Radio og fjernsyn
Film og manuskripter
Artikler, essays og debatindlæg
Politiske og kulturpolitiske skrifter

Oversættelser og gendigtninger

Redaktionelt arbejde

Antologibidrag

Interviews og medvirken

Erindringer

Udenlandske udgaver og oversættelser af Jensens egne værker

Efterladte og posthume arbejder

Sekundærlitteratur om Jesper Jensen

Især oversættelser og gendigtninger bør være en selvstændig kategori. Her bør blandt andet registreres Kästner, Heine, Goethe, Oh What a Lovely War, Tiggeroperaen, Hair og West Side Story.

Kronologi

År	Begivenhed
1931	Jesper Jensen fødes 6. juni.
1957	Mag.art. i psykologi fra Københavns Universitet.
1961	Om oversættelser fra et fremmed sprog.
1962	Gris på gaflen; ”Hvis krigen kommer”.
1963	Hva' skal vi lave? med Klaus Rifbjerg.
1965	Dansk premiere på Åh, sikken dejlig krig; Jensen og Rifbjerg som oversættere.
1965–71	Redaktør ved Politisk Revy.
1967	Den praktiske socialisme og andre sange.
1968	Refleks og sjæl, redigeret af Jensen.
1969	Den lille røde bog for skoleelever.
1970	Trille synger ”Øjet” i fjernsynet.
1971	Tag del; Den første maj; Agitpop; Skolesange.
1972	Europasange.
1973	Lærlingesange og Hvor længe endnu.
1975	Den menneskelige faktor; Socialistisk Forfatterfraktion.
1976	Den sidste olie.
1978	Digt om/så det gælder.
1979	Mand Mand.
1980	To af en slags.
1983	Om lidt sir vi farvel; Heines Tyskland – Et Vintereventyr, gendigtet af Jensen.
1984	Altså er jeg.
1989–90	Formand for Dansk Forfatterforening.
1995	Tilbageklip.

1996 Erich Kästner: Larm i spejlet – udvalgte digte 1928–1955, Tiderne Skifter; Jesper Jensen som oversætter/redaktør.
1998 Muntre Minder.
2000 Tidens Tænder.
2009 Sidste politiske sangarbejde; Jesper Jensen dør 15. november.
Samlet vurdering

Jesper Jensen bør placeres centralt i historien om den danske politiske og kulturelle offentlighed fra 1960'erne og frem.

Hans særlige betydning ligger i kombinationen af psykologi, litteratur, revy, teater, politisk sang, oversættelse, satire og kulturpolitik.

Han kunne skrive en revy om atomkrig, en skolebog for ungdomsoprøret, en sang til en demonstration, en antikrigsforestilling, et politisk digt og en gendigtning af Heinrich Heine. Han kunne samtidig arbejde som oversætter af Erich Kästner og Goethe og som formidler af moderne international dramatik.

Det gør ham til en usædvanlig kulturhistorisk skikkelse.

Hans arbejde med "Hvis krigen kommer", Åh, sikken dejlig krig, Vietnamrelaterede sange, Den menneskelige faktor, Kästners Larm i spejlet og "Vi finder hellere varmen fra hinanden" gør ham til en væsentlig person i historien om den danske antimilitaristiske og fredspolitiske kultur.

Men hans historiske betydning bliver faktisk større, ikke mindre, når han ikke reduceres til fredsaktivist. Han var en bred kulturpersonlighed, hvis politiske engagement gennemtrængte forskellige genrer og arbejdsområder.

Jesper Jensen var ikke blot en forfatter, der skrev om politik. Han var en kulturarbejder, der gjorde litteratur, teater og musik til redskaber for politisk refleksion og kollektiv handling.

Udvalgt bibliografi
Jensen, Jesper: Om oversættelser fra et fremmed sprog. Danmarks Pædagogiske Institut, 1961.
Jensen, Jesper, Leif Panduro & Klaus Rifbjerg: Gris på gaflen, 1962.
Littlewood, Joan, Charles Chilton & Theatre Workshop: Åh, sikken dejlig krig. Dansk oversættelse ved Jesper Jensen og Klaus Rifbjerg. Premiere på Folketeatret, 28. januar 1965.
Jensen, Jesper, Søren Hansen & Bo Dan Andersen: Den lille røde bog for skoleelever. Hans Reitzels Forlag, 1969.
Kästner, Erich: Larm i spejlet – udvalgte digte 1928–1955. Tiderne Skifter, 1996. Dansk ved/redigeret af Jesper Jensen.
Heine, Heinrich: Tyskland – Et Vintereventyr. Gendigtet af Jesper Jensen. Vindrosen, 1983.

Goethe, Johann Wolfgang: Urfaust. Dansk oversættelse ved Jesper Jensen.
Tiggeroperaen. Oversættelse ved Jesper Jensen og Klaus Rifbjerg.
Hair. Oversættelse ved Jesper Jensen og Klaus Rifbjerg.
West Side Story. Dansk oversættelse ved Jesper Jensen.
Jensen, Jesper: Tilbageklip, 1995.
Jensen, Jesper: Muntre Minder, 1998.
Jensen, Jesper: Tidens Tænder, 2000.
Terp, Holger: Jesper Jensen værkfortegnelse. Det Danske Fredsakademi.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed

En dansk fredsorg1anisation mellem fredspolitik, kommunistisk indflydelse og Den Kolde Krigs frontdannelser

Indledning
Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed blev oprettet den 25. februar 1974 som et samarbejdsforum for danske organisationer, der beskæftigede sig med freds- og sikkerhedsspørgsmål. Komiteen eksisterede frem til 2005 og blev dermed en af de længstlevende organisationer i den moderne danske fredsbevægelse. Organisationens egen formålsformulering var at samle danske organisationer om et bredt samarbejde om freds- og sikkerhedsspørgsmål.

Samarbejdskomiteens historie er imidlertid vanskelig at placere entydigt. Den var fra begyndelsen sammensat af organisationer og personer fra forskellige politiske miljøer, herunder liberale og radikale fredsorganisationer, Socialdemokratiet, fagbevægelsen og kommunistiske organisationer. Samtidig var komiteen fra sin etablering knyttet til den internationale fredsbevægelse omkring Verdensfredsrådet, og kommunister fik betydelige positioner i dens ledelse.

Dette har skabt en vedvarende historiografisk konflikt. Søren Hein Rasmussen har i Sære alliancer behandlet Samarbejdskomiteen som en del af de brede danske græsrods- og protestbevægelser, mens senere undersøgelser, især DIIS' koldkrigsudredning og PET-Kommissionens bind om protestbevægelserne, har lagt større vægt på DKP's og Sovjetunionens muligheder for at påvirke fredsbevægelsen.

En videnskabelig fremstilling må derfor skelne mellem tre forhold:

hvad Samarbejdskomiteen selv hævdede om sin organisation og politik,
hvad PET og andre samtidige aktører mente om komiteens politiske funktion,
hvad det efterfølgende kildemateriale faktisk kan dokumentere.
Det er denne sondring, der danner grundlaget for den følgende fremstilling.

Oprettelsen i 1974
Samarbejdskomiteen blev oprettet i februar 1974 efter den internationale fredskongres i Moskva i oktober 1973. PET-Kommissionen anfører, at Verdensfredsrådet på Moskva-kongressen opfordrede til, at fredsbevægelsen i de enkelte lande blev samlet i paraplyorganisationer. Ved et efterfølgende møde i Sofia i februar 1974 blev ideen konkretiseret, og i marts-april 1974 blev Samarbejdskomiteen etableret i Danmark.

Samarbejdskomiteens egne vedtægter formulerede formålet som et bredt samarbejde om freds- og sikkerhedsspørgsmål i den ånd, der var kommet til udtryk på verdenskongressen i Moskva. Denne formulering er vigtig, fordi den dokumenterer organisationens internationale udgangspunkt uden i sig selv at bevise, at komiteen var under kommunistisk kontrol.

I begyndelsen var organisationen opbygget som et samarbejde mellem organisationer. Repræsentantskabet var den øverste myndighed, idet de tilsluttede organisationer havde repræsentation, mens et arbejdsudvalg stod for det løbende arbejde. PET-Kommissionen beskriver desuden et præsidium som komiteens offentlige ansigt.

Organisationens første år var forholdsvis beskedne. Ifølge Samarbejdskomiteens senere jubilæumsberetning bestod aktiviteterne navnlig af seminarer om Helsinki-processen og sikkerhedspolitik. Villum Hansen beskrev i 1984 de første år som en periode, hvor komiteen endnu ikke var kommet ud over seminarstadiet.

Denne oplysning er væsentlig, fordi Samarbejdskomiteens senere betydning let kan føre til, at dens første år overvurderes.

En tværpolitisk organisation?
Allerede fra begyndelsen var Samarbejdskomiteens præsidium sammensat af personer med forskellige politiske baggrunde. PET-Kommissionen nævner blandt andre socialdemokraten Lasse Budtz, den radikale K. Helveg Petersen og græsrodsaktivisten Carl Scharnberg. Samtidig indgik DKP'eren Anker Schjerning i arbejdsudvalget.

I 1977 var organisationens medlemskreds endnu bredere. Fredsakademiets dokumentation viser tilslutning fra blandt andre Aldrig Mere Krig, Dansk Ungdoms Fællesråd, FN-forbundet, Radikal Ungdom, faglige organisationer og International Liga for Fred og Frihed. Samtidig var Danmarks Kommunistiske Studenter, Danmarks Kommunistiske Ungdom, Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen og Selskabet Danmark-DDR tilsluttet.

Denne sammensætning dokumenterer, at komiteen havde en reel politisk bredde. Den dokumenterer samtidig en markant kommunistisk tilstedeværelse.

Det er derfor metodisk forkert at bruge medlemskredsens bredde som bevis for politisk uafhængighed. Omvendt er det heller ikke tilstrækkeligt at konstatere, at kommunister var medlemmer, for deraf at slutte, at hele organisationen var kommunistisk styret.

Det centrale spørgsmål bliver i stedet: Hvor stor var den kommunistiske indflydelse på organisationens beslutninger og politiske linje?

Fra anonymitet til neutronbombekampagne
Samarbejdskomiteen havde begrænset offentlig gennemslagskraft indtil 1977. Det afgørende gennembrud kom med den internationale debat om neutronbomben.

I sommeren 1977 blev det offentliggjort, at USA's regering ville iværksætte produktionen af neutronbomben. Samarbejdskomiteen greb sagen og organiserede protester og en underskriftskampagne. PET-Kommissionen betegner neutronbombedebatten som komiteens egentlige gennembrud i den danske offentlighed.

Samarbejdskomiteens egen 10-årsberetning fra 1984 beskriver ligeledes 1977 som det år, hvor organisationen kom ud over seminarstadiet og blev en aktiv fredsorganisation.

Kampagnen fik støtte fra blandt andre fagbevægelsen og en række forfattere. Fredsakademiets dokumentation anfører, at SID og en stor gruppe forfattere i oktober 1977 støttede underskriftsindsamlingen.

,

Kampagnen gav samtidig anledning til kritik fra borgerlige politikere og medier, som beskyldte Samarbejdskomiteen for at være politisk ensidig.

Samarbejdskomiteens egen politiske selvfremstilling i 1978

På repræsentantskabsmødet den 9. maj 1978 reagerede Samarbejdskomiteen på kritikken. Organisationen fremhævede, at den var sammensat af repræsentanter for forskellige politiske partier, ungdomsorganisationer, fagforeninger samt freds- og interesseorganisationer.

I samme udtalelse understregede komiteen, at dens mål var international nedrustning, og at såvel USA som Sovjetunionen og andre lande burde nedruste. Den forklarede samtidig, at koncentrationen om neutronbomben skyldtes våbnets særlige karakter og ikke en grundlæggende antiamerikansk holdning.

,

Denne erklæring skal læses som en primærkilde til organisationens egen selvforståelse.

Den kan ikke alene bruges til at dokumentere organisationens faktiske politiske balance. Men den er vigtig, fordi den viser, at Samarbejdskomiteen selv var bevidst om kritikken af dens forhold til USA og aktivt forsøgte at fremstille sig som en organisation, der ønskede nedrustning på begge sider.

DKP's betydning

Det er på dette punkt, at den senere forskning bliver særlig vigtig.

DIIS' koldkrigsudredning karakteriserer Samarbejdskomiteen som en tværpolitisk fredsorganisation, men tilføjer, at organisationen i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne i stigende grad blev kommunistisk domineret. Samtidig understreges det, at der var tale om en proces.

PET-Kommissionens materiale giver et mere detaljeret billede. I 1975 bestod præsidiet blandt andre af Allan Fridericia, der var medlem af DKP, Harry Osborn, der var medlem af DKP, Bo Rosschou fra DKU og Ingmar Wagner, der var sekretær i DKP. Samtidig var personer med tilknytning til Det Radikale Venstre, SF, DUF og de klassiske fredsorganisationer repræsenteret.

Det er derfor mere præcist at tale om kommunistisk indflydelse i en bred organisation end om en organisation, der fra begyndelsen udelukkende var kommunistisk.

Var Samarbejdskomiteen en frontorganisation?
PET's vurdering udviklede sig over tid.

I 1975 vurderede PET, at Samarbejdskomiteen bar visse af de karakteristika, som tjenesten forbandt med kommunistiske frontorganisationer. PET pegede blandt andet på kommunisters positioner i ledelsen og på tilstedeværelsen af såkaldte "progressive intellektuelle".

,
Det er imidlertid vigtigt at skelne mellem PET's vurdering og en historisk konstatering.

PET-Kommissionen dokumenterer selv, at det i PET's arkiv ikke direkte kunne påvises, at neutronbombekampagnen var sat i gang i Moskva. PET observerede en delegation fra Verdensfredsrådet i Danmark i marts 1977 og noterede, at TASS kort før kampagnens begyndelse havde kritiseret den danske regering. På dette grundlag vurderede PET senere den internationale kampagne som sovjetisk initieret og styret.

,
Men Kommissionen gør samtidig opmærksom på, at det bevarede materiale ikke direkte dokumenterede en sådan kommando- eller styringsrelation.

Dette er et centralt kildekritisk punkt.

At Sovjetunionen havde interesse i neutronbombekampagnen er ikke det samme som, at Samarbejdskomiteen modtog en ordre fra Moskva.

Den kommunistiske påvirkning – et stærkere belæg
Senere forskning har imidlertid fundet materiale, der gør spørgsmålet om DKP's indflydelse vanskeligere at afvise.

Specialet Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed – DKPs forlængede arm? bygger blandt andet på Samarbejdskomiteens eget arkiv og DKP's arkiv på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Forfatterne argumenterer for, at dette materiale nuancerer tidligere forskning og dokumenterer forbindelser mellem DKP's fredsarbejde og Samarbejdskomiteens aktiviteter.

Dette materiale er metodisk vigtigt, fordi det flytter analysen væk fra alene at bygge på PET's vurderinger.

Det gør det muligt at undersøge, hvad kommunisterne selv gjorde, snarere end alene hvad PET mente, at de gjorde.

NATO's dobbeltbeslutning
Samarbejdskomiteen blev en central aktør i modstanden mod NATO's dobbeltbeslutning fra december 1979.

Komiteens egen beretning fra 1984 beskriver, hvordan arbejdet mod de planlagte 572 NATO-raketter begyndte efter neutronbombekampagnen og kulminerede med en høring i november 1979 og en større demonstration i København den 9. december med omkring 5.000 deltagere.

Modstanden mod NATO's atomoprustning var imidlertid ikke i sig selv et udtryk for kommunistisk politik. Den havde betydelig støtte uden for DKP og blev en del af en bred europæisk fredsbevægelse.

Det er derfor vigtigt at undgå en cirkelslutning, hvor enhver kritik af NATO automatisk bliver fortolket som dokumentation for sovjetisk indflydelse.

Afghanistan som brudpunkt
Sovjetunionens invasion af Afghanistan i december 1979 blev det afgørende brudpunkt i Samarbejdskomiteens historie.

Komiteen tog ikke straks afstand fra invasionen. PET-Kommissionen beskriver, hvordan organisationen først den 8. januar 1980 kommenterede invasionen og anvendte betegnelsen "militær indgriben", samtidig med at USA og NATO blev fremhævet som trusler mod verdensfreden.

,
Reaktionen fra andre dele af fredsbevægelsen var stærk. Dansk Ungdoms Fællesråd meldte sig ud, og Uffe Torm ønskede ikke længere at sidde i præsidiet. PET-Kommissionen beskriver konflikten som en intern splittelse mellem DKP'ere og personer med sympati for Sovjetunionen på den ene side og andre medlemmer på den anden.

,
Fredsakademiets artikel angiver desuden FN-forbundet, Kvækerne og Gert Petersen blandt de personer og organisationer, der efterfølgende forlod samarbejdet.

,
Afghanistan-konflikten er derfor et af de stærkeste argumenter imod en fremstilling af Samarbejdskomiteen som politisk neutral.

Villum Hansen og forbindelserne til Sovjetunionen
I 1980 blev Villum Hansen valgt som formand. PET bemærkede, at han ikke udadtil fremstod som kommunist eller tilhænger af den yderste venstrefløj. Samtidig havde PET oplysninger om hans tidligere kommunistiske tilhørsforhold og hans kontakt til KGB-officeren Vladimir Merkulov.

PET registrerede blandt andet et møde mellem Hansen og Merkulov i marts 1980. Efter mødet offentliggjorde Hansen et læserbrev i Politiken, hvor han argumenterede for, at Danmarks NATO-politik gjorde landet til et bombemål. PET fortolkede sammenfaldet som tegn på sovjetisk påvirkning.

,
Det er imidlertid nødvendigt at formulere dette præcist: Kilden dokumenterer kontakt og PET's fortolkning af kontakten. Den dokumenterer ikke i sig selv, at Merkulov dikterede læserbrevets indhold.

Denne sondring er afgørende i en videnskabelig fremstilling.

PET's registrering af Samarbejdskomiteen
PET-Kommissionens bind 10 giver et omfattende billede af efterretningstjenestens overvågning.

Omkring 80 procent af PET's oplysninger om Samarbejdskomiteen kom fra åbne kilder som aviser, pjecer og informationsmateriale. Derudover anvendte PET menneskelige kilder, observation, telefonaflytning og telexovervågning. Kommissionen identificerede 35 kildenavne, som efter nærmere undersøgelse svarede til knap 20 personer.
,
Dette gør udsagnet i Fredsakademiets oprindelige artikel om, at komiteen blev overvåget af PET, korrekt i hovedsagen. Men formuleringen "fra start til slut" bør anvendes med præcision. PET fulgte organisationen gennem en meget lang periode, og Kommissionens bind 10 dokumenterer overvågningen frem til 1989. Det kan ikke på grundlag af dette bind alene konkluderes, at der forelå en ubrudt og identisk overvågningsindsats hvert eneste år frem til organisationens opløsning i 2005.
,
Den oprindelige formulering bør derfor ændres fra:

"overvåget af PET fra start til slut"

til:

"genstand for omfattende PET-overvågning under Den Kolde Krig; PET's materiale om komiteen strækker sig fra organisationens første år og frem til perioden efter 1980'ernes fredsbevægelse."

PET som aktør
Et særligt interessant resultat af PET-Kommissionens undersøgelser er, at PET ikke blot var observatør.

Kommissionen konkluderer, at PET i 1980'erne mindst én gang iværksatte en pressekampagne med det formål at fremstille Samarbejdskomiteen som en frontorganisation og sandsynligvis yderligere to gange anvendte sine pressekontakter mod organisationen.
,
I 1981 blev Samarbejdskomiteen blandt andet knyttet offentligt til KGB, Sovjetunionen og desinformation. PET-Kommissionen vurderer, at PET med stor sandsynlighed lækkede oplysninger til pressen, og Kommissionen dokumenterer også senere en mere direkte PET-indsats omkring Verdensfredskongressen i København i 1986.

Dette forhold er centralt for den kildekritiske vurdering af den offentlige debat om Samarbejdskomiteen.

Når samtidige aviser beskyldte organisationen for at være en sovjetisk frontorganisation, må man derfor undersøge, hvor oplysningerne kom fra.

1981: gennemslagskraft og konflikter
På trods af krisen omkring Afghanistan havde Samarbejdskomiteen betydelig organisatorisk gennemslagskraft i begyndelsen af 1980'erne.

PET-Kommissionen beskriver blandt andet, hvordan komiteen arbejdede for lokalafdelinger i Haderslev, Viborg, Vejle, Slagelse, Korsør, Frederiksberg og Århus.
,
Komiteen deltog også i Fredsmarch 81 og var aktiv omkring den nordiske fredskonference i Aalborg i maj 1981. Konferencen havde ifølge PET omkring 1.200 deltagere.
,
Komiteens egen beretning fra 1984 beskriver samtidig, hvordan Landskampagnen mod atomraketterne samlede mere end 250 organisationer og fredsgrupper og senere over 300.000 underskrifter.

Disse oplysninger viser, at Samarbejdskomiteen ikke blot var en lille kreds af kommunistiske aktivister. Den havde en betydelig mobiliserende funktion i den bredere danske fredsbevægelse.

1983-1984: organisationen som fredspolitisk aktør
I 1983 udgav Samarbejdskomiteen Dansk fredsbevægelses vej – et oplæg til debat. I 1984 beskrev Villum Hansen dette arbejde som et forsøg på at skabe en åben diskussion om uenigheder inden for fredsbevægelsen.

Det er en interessant selvfremstilling, fordi organisationen her fremstiller sig som en platform for debat snarere end blot som en kampagneorganisation.

Samarbejdskomiteens egen beretning dokumenterer desuden omfattende aktiviteter blandt lokale fredsgrupper, faglige fredsgrupper, kunstnere og unge. Organisationen fremhævede blandt andet Fredstræf 83 i Silkeborg, påskemarcher og aktiviteter i fagbevægelsen.

Dette materiale bør indgå i en samlet vurdering af komiteens faktiske sociale betydning.

Ravnstrup og kvindefredsbevægelsen
Kvindefredslejren ved Ravnstrup blev etableret i sommeren 1984 og eksisterede frem til september 1985. PET-Kommissionen beskriver lejren som inspireret af Greenham Common og knytter den tæt til Aldrig Mere Krig.

Fredsakademiets dokumentation anfører, at Samarbejdskomiteen støttede Ravnstruplejren økonomisk. Denne oplysning er i overensstemmelse med den bredere dokumentation af komiteens engagement i fredsbevægelsens aktiviteter.
,

1986: Verdensfredskongressen
FN's internationale fredsår 1986 gav Samarbejdskomiteen en ny stor opgave.

Komiteens organisatoriske beretning fra 1987 beskriver Verdenskongressen i København som Samarbejdskomiteens og den samlede danske fredsbevægelses største politiske og organisatoriske opgave nogensinde. Komiteen deltog i forberedelsen, programarbejdet og sekretariatsarbejdet.

Beretningen viser samtidig en udvikling i organisationens sikkerhedspolitiske perspektiv. Fredsarbejdet blev i stigende grad forbundet med miljøproblemer, udvikling, globale konflikter og fordelingen af ressourcer.

Denne udvikling er væsentlig, fordi den viser, at Samarbejdskomiteen ikke ophørte med at være relevant, da den traditionelle øst-vest-konflikt begyndte at ændre karakter.

Fra militær sikkerhed til global sikkerhed
Fredsakademiets artikel gengiver Samarbejdskomiteens senere formulering af sikkerhed som et globalt begreb. Her forbindes sikkerhed ikke længere alene med forholdet mellem øst og vest, men også med forurening, fattigdom, underudvikling, befolkningstilvækst, gældskrise og rovdrift på naturressourcer.
,
Dette perspektiv kan ses i Samarbejdskomiteens egne beretninger fra 1980'erne. I 1987 argumenterede Villum Hansen eksempelvis for en tættere forbindelse mellem freds- og miljøbevægelsen og understregede sammenhængen mellem krig, miljøødelæggelse og globale udviklingsproblemer.

Der er dermed tale om en reel programmatisk udvikling, ikke blot en efterfølgende historikers fortolkning.

Den historiografiske vurdering
Den eksisterende forskning kan groft opdeles i tre hovedpositioner.

Fredsbevægelsen som social bevægelse
Søren Hein Rasmussens Sære alliancer er en grundlæggende fremstilling af de danske efterkrigstidige protest- og græsrodsbevægelser. Værket behandler Samarbejdskomiteen som en del af en bredere historie om folkelig mobilisering, politisk deltagelse og græsrodsorganisation.

Dette perspektiv er vigtigt, fordi det fastholder fredsbevægelsens selvstændige sociale og politiske dynamik.

Koldkrigsperspektivet
DIIS' koldkrigsudredning lægger større vægt på de internationale forbindelser og på kommunistisk påvirkning. Udredningen beskriver Samarbejdskomiteen som en tvær-

politisk organisation, men konstaterer samtidig en stigende kommunistisk dominans i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne.

Regin Schmidt beskrev i Den kolde krig og Danmark Samarbejdskomiteen som en pro-sovjetisk fredsbevægelse i 1970'erne og 1980'erne. Hans opslag fylder kun to sider, men er vigtigt som en koncentreret forskningsmæssig karakteristik.

Den kildekritiske mellemposition
Det nyere speciale om Samarbejdskomiteen er interessant, fordi det forsøger at kombinere de to perspektiver og samtidig inddrage Samarbejdskomiteens eget arkiv og DKP's arkiv. Forfatterne peger selv på, at PET-Kommissionen og DIIS i høj grad er baseret på PET-materiale, mens organisationens eget arkiv giver mulighed for at undersøge begivenhederne fra en anden side.

Denne tilgang er metodisk stærk.

Kildekritik
Samarbejdskomiteens egne dokumenter har høj værdi som historiske levn. Vedtægter, beretninger, regnskaber, arbejdsprogrammer og publikationer gør det muligt at undersøge organisationens struktur, økonomi, aktiviteter og politiske selvforståelse.

Men organisationens egne udtalelser er ikke neutrale beretninger. De er samtidig politiske dokumenter.

Når repræsentantskabet i 1978 erklærer, at Samarbejdskomiteen er tværpolitisk, er dette derfor først og fremmest dokumentation for organisationens egen opfattelse og forsvar. Det kan ikke stå alene som bevis for organisationens faktiske politiske sammensætning.

PET-materialet har det modsatte problem.

Det giver adgang til oplysninger, som organisationen selv ikke nødvendigvis ønskede offentliggjort, men PET havde et specifikt efterretningsmæssigt formål og søgte netop efter tegn på kommunistisk og sovjetisk påvirkning.

PET-Kommissionen understreger selv, at størstedelen af materialet om Samarbejdskomiteen stammede fra åbne kilder. Dertil kommer, at PET selv intervenerede i offentligheden gennem kontakter til pressen.

Den historiske analyse bør derfor ikke vælge mellem de to kildetyper.

Den bør sammenholde dem.

Konklusion
Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed var en betydningsfuld del af den danske fredsbevægelse fra 1974 til 2005.

Den begyndte som et relativt lille samarbejdsforum med fokus på europæisk sikkerhed, Helsinki-processen og afspænding. Fra 1977 voksede dens betydning kraftigt gennem kampagnen mod neutronbomben. I begyndelsen af 1980'erne blev den en central aktør i den danske debat om NATO's dobbeltbeslutning, atomoprustning og sikkerhedspolitik.

Organisationen var reelt bredt sammensat. Radikale, socialdemokrater, faglige organisationer, pacifister og kommunister deltog side om side. Dette forhold kan ikke bortforklares.

Men kommunisterne havde samtidig en betydelig organisatorisk position, og den senere forskning dokumenterer, at DKP's indflydelse blev stærkere i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne.

Afghanistan-konflikten i 1979-80 afslørede denne spænding. Samarbejdskomiteens manglende umiddelbare fordømmelse af Sovjetunionens invasion førte til udmeldelser og svækkede organisationens troværdighed blandt dele af den øvrige fredsbevægelse.
,
Samtidig må PET's karakteristik af organisationen som en frontorganisation behandles kildekritisk. PET havde et efterretningsmæssigt fokus på kommunistisk og sovjetisk påvirkning, og PET-Kommissionen har dokumenteret, at tjenesten selv forsøgte at påvirke den offentlige opfattelse af Samarbejdskomiteen gennem pressen.

Den mest holdbare historiske konklusion er derfor ikke, at Samarbejdskomiteen enten var en "neutral fredsorganisation" eller en "kommunistisk frontorganisation".

Den var en bred dansk fredspolitisk organisation, hvori kommunistiske kræfter opnåede betydelig indflydelse, og som samtidig fungerede som en arena for Den Kolde Krigs internationale og ideologiske konflikter.

Denne formulering tager både organisationens egen virksomhed og dens kommunistiske forbindelser alvorligt.

Den giver også mulighed for at forstå fredsbevægelsens historiske betydning uden at reducere dens medlemmer og aktiviteter til et resultat af sovjetisk påvirkning.

Samarbejdskomiteens historie bør derfor ses som historien om en reel folkelig fredsbevægelse, der samtidig var indlejret i en international koldkrigskonflikt.

Noter
1. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Beretning. Repræsentantskabsmøde 9. maj 1978, 1978, 6 s.; Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Vedtægter for Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, 1978, 3 s. Begge titler er registreret i Fredsakademiets bibliografi.
,

2. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Nye fredspolitiske initiativer, 1984, s. 4-6. Den originale organisationsberetning angiver 25. februar 1974 som stiftelsesdato og beskriver de første års seminarvirksomhed.

3. Rasmus Mariager & Regin Schmidt, PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989, PET-Kommissionens beretning, bd. 10, 2009, s. 281-295. PET-Kommissionen dokumenterer både forbindelsen til Verdensfredsrådet og den tværpolitiske sammensætning.

4. Ibid., s. 281-282.

,
5. Fredsakademiet, "Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed", med henvisninger til organisationens egne beretninger, vedtægter og regnskaber.

,
6. Søren Hein Rasmussen, Sære alliancer: politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark, Odense Universitetsforlag, 1997, især s. 171 ff. Bibliotek.dk beskriver værket som en sammenhængende behandling af blandt andet Samarbejdskomiteen.

7. Mariager & Schmidt, PET's overvågning af protestbevægelser, s. 293-295.

8. Samarbejdskomiteens repræsentantskab, 9. maj 1978, citeret i Fredsakademiets dokumentation. Udtalelsen bør anvendes som primærkilde til organisationens egen selvfremstilling.

,
9. Mariager & Schmidt, PET's overvågning af protestbevægelser, s. 295-296. Kommissionen understreger eksplicit, at det ikke direkte fremgår af det bevarede PET-materiale, at kampagnen var sat i gang i Moskva.

,
10. DIIS, Danmark under den kolde krig, bd. 2, s. 119. Her omtales Samarbejdskomiteen som tværpolitisk, samtidig med at der henvises til Søren Hein Rasmussen og den stigende kommunistiske dominans i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne.

11. Mikkel Steffen Nielsen & Niels Ejgil Trebbien Dybbro, Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed – DKPs forlængede arm?, Roskilde Universitet, især historiografiafsnittet og kapitel 11. Specialet inddrager Samarbejdskomiteens arkiv og DKP's arkiv.

12. Mariager & Schmidt, s. 309-310. Om Afghanistan, Samarbejdskomiteens første reaktion og udmeldelsen fra Dansk Ungdoms Fællesråd.

13. Fredsakademiet, "Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed".

,
14. Mariager & Schmidt, s. 308-315. Omfanget og karakteren af PET's overvågning samt Wamberg-udvalgets behandling af Samarbejdskomiteen.
, +1

15. Ibid., s. 315. PET vurderede i marts 1980, at Samarbejdskomiteen måtte betragtes som en frontorganisation; vurderingen byggede blandt andet på PET's opgørelse af forbindelser til DKP, KGB, Verdensfredsrådet og den sovjetiske venskabsforening.
,
16. Ibid., s. 311-312. PET's oplysninger om Villum Hansen og Vladimir Merkulov. Det bør understreges, at PET's fortolkning af forbindelsen ikke er identisk med en historisk dokumentation af direkte styring.

17. Ibid., s. 313-315. Om lokalafdelinger, arrangementer og registreringer. S

18. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Nye fredspolitiske initiativer, 1984, s. 4-7.

19. Mariager & Schmidt, s. 308-309. Kommissionens oplysning om, at omkring 80 % af PET's materiale om Samarbejdskomiteen stammede fra åbne kilder.
,
20. Ibid., s. 309 og 318-319. Om PET's pressekontakter og den sandsynlige lækage af oplysninger om Samarbejdskomiteens forbindelser til DKP og Sovjetunionen.

21. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Nye fredspolitiske initiativer, 1984, s. 5-7.

22. Mariager & Schmidt, s. 316. Om fredskonferencen i Aalborg 1981 og PET's vurdering af DKP's rolle.
,
23. Mariager & Schmidt, s. 318-319. Om PET's pressekampagne og forbindelsen mellem Samarbejdskomiteen, Merkulov og den offentlige debat.
,
24. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Nye fredspolitiske initiativer, 1984, s. 9 ff.

25. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Landsmøde 14.-15. februar 1987, organisatorisk beretning, især s. 9-11. Beretningen beskriver Verdenskongressen i København som Samarbejdskomiteens største politiske og organisatoriske opgave.

26. Fredsakademiet, "Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed", om Ravnstrup, organisationens senere arbejde og publikationer.
,
27. Mariager & Schmidt, s. 290. Om Kvindefredslejren ved Ravnstrup og dens relation til Aldrig Mere Krig.

28. Regin Schmidt, "Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed", i Den kolde krig og Danmark, Gad, 2011, s. 557-558.
Litteratur

Primærkilder

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. Vedtægter for Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. København, 1978.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. Beretning. Repræsentantskabsmøde 9. maj 1978. København, 1978.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. Driftsregnskab 01.10.1977-30.09.78. København, 1979.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. Dansk fredsbevægelses vej: Et oplæg til debat. København, 1983.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. 1984 – efter raketterne: Nye fredspolitiske initiativer. København, 1984.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. Fredsarbejde 1984-85: Hvorfor? Hvordan. København, 1985.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. Landsmøde 14.-15. februar 1987. København, 1987.

Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed. Udkast til arbejdsprogram for Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed 1989. København, 1988.

Forskningslitteratur

Mariager, Rasmus & Schmidt, Regin. PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989: Fra atomkampagnen til BZ-Brigaden. PET-Kommissionens beretning, bd. 10. København: Justitsministeriet, 2009.

Nielsen, Mikkel Steffen & Dybbro, Niels Ejgil Trebbien. Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed – DKPs forlængede arm? Roskilde Universitet.

Rasmussen, Søren Hein. Sære alliancer: Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark. Odense: Odense Universitetsforlag, 1997.

Schmidt, Regin. "Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed." I Den kolde krig og Danmark, s. 557-558. København: Gad, 2011.

Dokumentationsværker

Fredsakademiet. Holger Terp, "Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed", Freds- og sikkerhedspolitisk Leksikon.

,

DIIS. Danmark under den kolde krig, bd. 2-4. København, 2005.

Nej til Atomvåben

Nej til Atomvåben (NtA) var en dansk, tværpolitisk fredsbevægelse, der opstod i 1980 på baggrund af NATO's dobbeltbeslutning fra december 1979. Bevægelsen arbejdede mod atomvåben og atomoprustning og for en europæisk og international sikkerhedspolitik baseret på nedrustning. Den blev en af de centrale organisationer i den danske fredsbevægelse i 1980'erne.

Oprettelsen

NATO's dobbeltbeslutning den 12. december 1979 om modernisering af alliancens mellemdistanceatomvåben i Europa og samtidig tilbud om forhandlinger med Sovjetunionen blev den direkte anledning til nye fredsinitiativer i Danmark.

I begyndelsen af 1980 blev der dannet en initiativgruppe, som arbejdede for at samle modstanden mod de planlagte atomraketter. I januar samledes omkring 50 personer til et møde, hvor grundlaget for en ny organisation blev drøftet. Bevægelsen blev organiseret som en tværpolitisk græsrodsbevægelse og ønskede at være uafhængig af poli tiske partier og eksisterende organisationer.

Kilderne daterer organisationens formelle etablering forskelligt. Den tidlige initiativfase kan placeres i januar 1980, mens andre kilder angiver foråret 1980 som tidspunktet for den egentlige stiftelse. Nej til Atomvåben bør derfor forstås som resultatet af en etableringsproces, der fandt sted i første halvdel af 1980.

Organisationens politiske grundlag blev sammenfattet i krav om atomnedrustning, dansk modstand mod atomvåben på dansk territorium og en sikkerhedspolitik, der ikke ensidigt skulle orientere sig mod nogen af de to militære blokke.

Organisation og arbejdsform

Nej til Atomvåben blev opbygget som en decentral organisation. Arbejdet foregik gennem lokalgrupper og forskellige emnegrupper, mens et landskontor varetog koordineringen. Landsmødet var organisationens øverste besluttende organ og fastlagde de overordnede politiske retningslinjer.

Den decentrale struktur var karakteristisk for den nye fredsbevægelse i begyndelsen af 1980'erne. Initiativer kunne tages lokalt, mens landsorganisationen sørgede for kontakt, informationsmateriale og koordinering af større kampagner.

Organisationens arbejde omfattede blandt andet demonstrationer, offentlige møder, underskriftsindsamlinger, oplysningsvirksomhed, undervisningsmaterialer, bladudgivelse og internationale kontakter.

Politisk og organisatorisk placering

Nej til Atomvåben var tværpolitisk og forsøgte at samle mennesker med forskellige politiske baggrunde omkring modstanden mod atomvåben. Organisationens selvforståelse var ikke begrænset til modstand mod NATO's atomvåben, men omfattede også en generel kritik af atomvåbenstrategien og atomoprustningen i både øst og vest.

Denne position placerede organisationen i et komplekst forhold til den øvrige danske fredsbevægelse. NtA samarbejdede med blandt andre **Kvinder for Fred**, men havde samtidig politiske og organisatoriske forskelle med **Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed**, som havde en tættere forbindelse til den internationale kommunistisk orienterede fredsbevægelse.

Nej til Atomvåben var samtidig en del af det europæiske netværk omkring **European Nuclear Disarmament (END)**. END arbejdede for en europæisk sikkerhedsorden uden atomvåben og uden afhængighed af supermagternes militære blokke.

Organisationens placering kan derfor ikke reduceres til en simpel stillingtagen for den ene eller den anden blok. Dens aktiviteter omfattede både kritik af NATO's atomstrategi og kontakter med fredsbevægelser og organisationer i Østeuropa.

Kampagner og fredsaktiviteter

I 1980'erne deltog Nej til Atomvåben i en række nationale og internationale fredsaktiviteter.

Organisationen var blandt de danske medarrangører af **Fredsmarch 81**, der gik fra København til Paris. Marchen samlede forskellige dele af fredsbevægelsen og havde atomnedrustning som et centralt tema.

NtA samarbejdede også med Kvinder for Fred og støttede blandt andet Kvindefredslejren ved Ravnstrup og Fredsfestival 1986.

Et centralt indsatsområde var spørgsmålet om atomvåben i Danmark og Norden. Organisationen arbejdede for atomvåbenfri zoner og beskæftigede sig med spørgsmålet om udenlandske krigsskibes med atomvåben, NATO's forstærkningsaftaler og dansk sikkerhedspolitik.

I 1983 lancerede organisationen blandt andet kampagnen **»Et Europa uden atomvåben«**. Kampagnen afspejlede organisationens europæiske perspektiv og forbindelsen til END.

Publikationsvirksomhed

Nej til Atomvåben lagde betydelig vægt på skriftlig information og politisk oplysning. Fra sommeren 1980 udgav organisationen et tidsskrift. De to første numre udkom uden et endeligt navn, og medlemmerne blev opfordret til at komme med forslag. Tids-

skriftet fik senere navnet **Ekstra-Posten**, som udkom frem til 1991. Organisationen udgav desuden andet informations- og kampagnemateriale

Blandt publikationerne var Hvad er NTA?, Orientering om »Nej til Atomvåben«, Fup eller fakta om dansk sikkerhedspolitik, Fredsarbejde – hvor står vi i dag?, Forstærkningsaftalerne – hvad siger politikerne?, Dansk sikkerhedspolitik, Norden som atomvåbenfri zone, Lokale atomvåbenfri zoner – Danmark og internationalt og Fredsstemmer fra Østeuropa – indlæg i en dialog.

Publikationerne viser, hvordan organisationens interessefelt udviklede sig fra den konkrete modstand mod atomraketter til en bredere debat om dansk sikkerhedspolitik, europæisk nedrustning, atomvåbenfri zoner, øst-vest-forholdet og fredsbevægelsens internationale forbindelser.

Forholdet til Østeuropa

Kontakten til fredsorganisationer i Østeuropa blev et vigtigt og samtidig kontroversielt område.

Nej til Atomvåben søgte dialog med fredsbevægelser i Østeuropa og havde blandt andet kontakter til Sovjetunionens Fredskomité og fredsorganisationer i DDR. Organisationen ønskede at fremme en dialog på tværs af jerntæppet og anså kontakt mellem uafhængige fredsaktivister som en del af arbejdet for europæisk sikkerhed og nedrustning.

Kontakterne skal ses på baggrund af de betydelige forskelle mellem de officielle østblok-fredsorganisationer og uafhængige fredsaktivister i Østeuropa. Forholdet mellem Nej til Atomvåben og DDR udviklede sig over tid og blev præget af både kontakt, samarbejde og gensidig mistro.

Senere historisk forskning har på grundlag af blandt andet arkivmateriale fra DDR, Stasi-materiale, private arkiver og danske efterretningsarkiver undersøgt disse relationer nærmere. Materialet giver mulighed for at sammenholde Nej til Atomvåbens egen dokumentation med oplysninger fra organisationernes og myndighedernes arkiver.

PET og fredsbevægelsen

Fredsbevægelsen blev i 1980'erne fulgt af Politiets Efterretningstjeneste. PET-Kommissionens undersøgelser dokumenterer, at efterretningstjenesten havde omfattende materiale om forskellige dele af fredsbevægelsen.

Materialet omfattede også miljøet omkring Nej til Atomvåben. PET's kilder i fredsbevægelsen dækkede både organisationer med kommunistiske forbindelser og mere uafhængige og tværpolitiske organisationer.

PET-materialet må anvendes med kildekritisk forsigtighed. Efterretningsrapporter er samtidige kilder, men de er produceret med et bestemt formål og på baggrund af oplysninger, der ikke nødvendigvis er fuldstændige eller korrekte. Til gengæld kan de sammenholdes med organisationernes egne arkiver, private arkiver, presseomtale og senere forskning.

Overvågningen af fredsbevægelsen er dermed ikke alene en del af Nej til Atomvåbens historie, men også af den bredere historie om forholdet mellem civilsamfund, politiske protestbevægelser og de danske sikkerheds- og efterretningstjenester under den kolde krig.

PH-prisen

Nej til Atomvåben modtog **PH-prisen i 1981**. Prisen var en tidlig offentlig anerkendelse af organisationens fredspolitiske arbejde og illustrerer den betydning, som den nye fredsbevægelse hurtigt fik i den danske offentlighed.
Opløsningen

Nej til Atomvåben blev opløst i 1991.

Opløsningen fandt sted på et tidspunkt, hvor de internationale politiske forhold havde ændret sig grundlæggende. Berlinmurens fald i 1989, Warszawapagtens opløsning og Sovjetunionens sammenbrud ændrede de sikkerhedspolitiske forudsætninger, som havde præget fredsbevægelsen siden slutningen af 1970'erne.

Ifølge den samtidige dokumentation spillede uenighed om holdningen til Golfkrigen en væsentlig rolle i forbindelse med organisationens opløsning.

Arkiv og historisk dokumentation

Nej til Atomvåbens historie er dokumenteret gennem organisationens egne publikationer, interne materialer, arkiver, samtidige avisartikler, private arkiver og efterfølgende historisk forskning.

Organisationens arkiv er bevaret i **Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA)**. Hertil kommer materiale i andre danske arkiver samt digitaliseret materiale i Fredsakademiets samlinger.

Disse forskellige kildetyper gør det muligt at undersøge organisationen både ud fra dens egen selvforståelse og udefra. En historisk vurdering bør derfor skelne mellem organisationens egne udsagn, samtidige observationer, efterretningsmateriale og senere forskeres fortolkninger.

Historisk betydning

Nej til Atomvåben var en central del af den danske fredsbevægelse under den anden kolde krig. Organisationen bidrog til at gøre atomvåben, dansk sikkerhedspolitik og NATO's atomstrategi til centrale emner i den offentlige debat.

Organisationens historie viser samtidig, at den danske fredsbevægelse ikke var en politisk homogen størrelse. Den omfattede organisationer med forskellige syn på NATO, Warszawapagten, Sovjetunionen, dansk neutralitet, europæisk sikkerhed og forholdet mellem fred og demokrati.

Nej til Atomvåben er derfor relevant ikke alene som historien om en organisation, der arbejdede mod atomvåben, men også som eksempel på en bredere europæisk græsrodsbevægelse under den kolde krig. Organisationens aktiviteter, publikationer og internationale kontakter giver samtidig et omfattende kildemateriale til studiet af dansk sikkerheds- og udenrigspolitik, politisk aktivisme og civilsamfundets rolle i den kolde krig.

Kilder og litteratur

•Christensen, Ann-Dorte: Kvinder i fredsbevægelsen: Hverdagsliv og politisk organisering belyst gennem en undersøgelse af Kvinder for Fred og Nej til Atomvåben i Aalborg 1980-86. Aalborg Universitetscenter, 1990.
•Mariager, Rasmus & Schmidt, Regin: PET's overvågning af protestbevægelser 1945-1989. PET-Kommissionens beretning, bind 10. Justitsministeriet, 2009.
•Petersen, Nikolaj: Fredsbevægelsen. Lex.
•Winther, Judith: Politik fra neden – Om 1980ernes fredsbevægelse, 1992.

Judith Winther og civilsamfundets historie

En videnskabelig og kildekritisk vurdering af Civilsamfundets udvikling og historie og Politik fra neden

Indledning

Judith Winther (1924–2004) indtager en særlig position i dansk historieskrivning om freds- og græsrodsbevægelser. Hun var ikke blot iagttager, men selv aktiv deltager i det miljø, hun beskrev. Hun var medlem af Aldrig Mere Krig og Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed og var medstifter af Nej til Atomvåben i 1980. Fredsakademiets biografiske oversigt betegner hende som dansk fredsaktivist og pacifist og fremhæver Politik fra neden og Civilsamfundets udvikling og historie som hendes hovedværker.

De to bøger bør derfor ses i sammenhæng. Politik fra neden – om 1980ernes fredsbevægelse fra 1992 undersøger en konkret historisk bevægelse, mens Civilsamfundets udvikling og historie, udgivet posthumt i 2006, forsøger at placere græsrodsbevægelserne i en langt større historisk sammenhæng. Det sidste værk bygger på et manuskript, som Winther havde arbejdet med i omkring ti år. Manuskriptet var ikke færdiggjort, især ikke for perioden efter år 1000, og blev efter hendes død redigeret og udgivet af K. Tobias Winther. Forordet understreger, at redigeringen primært begrænsede sig til typografiske og mindre faktuelle rettelser, således at teksten så vidt muligt skulle gengive Judith Winthers egne synspunkter og intentioner.

Denne særlige tilblivelseshistorie er afgørende for en videnskabelig vurdering. Værkerne kan ikke uden videre behandles som neutrale, færdigredigerede akademiske standardværker. De bør samtidig forstås som historiske analyser, politiske historieskrivningsprojekter og kilder til en central aktørs egen forståelse af civilsamfundets rolle.

1. Fra "politik ovenfra" til "politik fra neden"

Winthers centrale historiske interesse er forholdet mellem almindelige menneskers organisering og den etablerede politiske magt.

Titlen Politik fra neden udtrykker dette grundsyn meget præcist. Politik er ikke alene noget, der produceres af regeringer, Folketing, partier og embedsværk. Borgere kan organisere sig uden for de formelle institutioner og forsøge at ændre den politiske dagsorden.

I 1980'ernes fredsbevægelse fandt Winther et konkret eksempel på denne form for politik. Fredsbevægelsen forsøgte at påvirke et område, som traditionelt har været tæt knyttet til staten: forsvars-, udenrigs- og sikkerhedspolitikken.

Det er derfor muligt at læse Politik fra neden som et studie af civilsamfundets politisering.

Senere forskning har da også identificeret Politik fra neden som et af de første væsentlige bidrag til den videnskabelige behandling af fredsbevægelsen og Samarbejdskomiteens rolle under den kolde krig. Et forskningsarbejde fra Roskilde Universitet betegner direkte Winthers bog som et pionerarbejde fra 1992.

2. Civilsamfundet som Winthers større historiske projekt
Hvor Politik fra neden koncentrerer sig om den moderne fredsbevægelse, forsøger Civilsamfundets udvikling og historie at gå langt længere tilbage.

Bogens indholdsfortegnelse viser en historisk bevægelse fra begrebet civilsamfund over Aristoteles og det antikke Grækenland til det gamle Mellemøsten, Romerriget, Romerrigets sammenbrud, den tidlige middelalder og udviklingen efter år 1000.

Winthers ambition er således ikke blot at skrive de moderne foreningers historie. Hun forsøger at finde forhistorien til menneskers selvorganisering.

Hendes udgangspunkt er en kritik af den traditionelle historieskrivning. I forordet formuleres synspunktet, at historien ofte koncentrerer sig om konger og krige frem for folk og fred. Hun ønsker at give civilsamfundet "et sprog" og dermed også en plads i historieskrivningen.

Her ligger et vigtigt historiografisk projekt: Winther forsøger at flytte historiens centrum fra magtens institutioner til de mennesker, der organiserer sig uden for dem.

3. Hvad mener Winther med civilsamfund?
En af bogens stærkeste sider er, at Winther ikke tager begrebet civilsamfund for givet.

Hun indleder med spørgsmålet: Hvad er det civile samfund?

Hun gennemgår en række forskellige definitioner. Civilsamfund kan eksempelvis forstås som borgernes aktiviteter uafhængigt af staten, som mellemliggende institutioner mellem befolkningen og staten eller som frivillige organisationer, familier og selvhjælpsorganisationer. Hun inddrager også sociologiske og politologiske definitioner, blandt andre Cohen og Arato, John Keane og Lars Bo Kaspersen.

Det er væsentligt, fordi civilsamfund ikke er et entydigt historisk begreb.

Hos Winther bliver det imidlertid også tydeligt, at hun især interesserer sig for den kritiske og selvstændige side af civilsamfundet: de grupper, som kan diskutere, organisere sig og stille spørgsmålstegn ved den officielle politik.

Hun refererer blandt andet til OSCE's definition af et udviklet civilsamfund som et samfund med plads til debat, hvor civilsamfundet kan fungere som instrument for forandring. Samtidig fremhæver hun modsætningen mellem politikere, der kan ønske civilsamfundets hjælp til at løse offentlige opgaver, og frivillige organisationer, der betoner deres uafhængighed og kritiske funktion.

Det er en afgørende pointe for forståelsen af hendes samlede forfatterskab.

For Winther er civilsamfundet ikke blot et supplement til staten. Det kan også være en kritisk modvægt til staten.

4. Den historiske metode
Her opstår samtidig bogens væsentligste videnskabelige problem.

Winther anvender et moderne begreb – civilsamfund – til at undersøge meget gamle samfund. Hun bevæger sig fra moderne demokratiske erfaringer tilbage til antikken, Mellemøsten og Romerriget.

Det rejser spørgsmålet om anakronisme.

Kan man tale om "civilsamfund" i antikkens Grækenland på samme måde, som man taler om danske græsrodsbevægelser i 1980'erne?

Det kan man kun gøre med betydelige forbehold.

Det historiske fænomen, som Winther er interesseret i – menneskers frivillige organisering uden for den centrale statsmagt – kan naturligvis have meget gamle rødder. Men selve begrebet civilsamfund har ændret betydning gennem historien.

Winther er selv opmærksom på denne begrebshistoriske problemstilling. Hun beskriver, hvordan "det civile samfund" i slutningen af 1980'erne stadig var relativt ukendt uden for faglige kredse, mens det i 1990'erne udviklede sig til et almindeligt politisk og akademisk modeord.

Men den historiske analyse kunne have været metodisk stærkere, hvis sondringen mellem det historiske fænomen og det moderne analytiske begreb konsekvent var blevet fastholdt.

Det er derfor mere præcist at sige, at Winther undersøger civilsamfundets forhistorier og beslægtede former for kollektiv organisering end at hævde, at civilsamfundet som moderne politisk begreb eksisterede uændret gennem flere tusinde år.

5. Winthers egen position som historiker
Et andet afgørende kildekritisk spørgsmål er hendes position.

Winther var selv aktiv i de bevægelser, hun skriver om. Hun var med til at etablere Nej til Atomvåben og skrev omfattende om freds- og sikkerhedspolitik.

Det betyder, at hun ikke skriver fra en neutral observatørposition.

Men det betyder ikke automatisk, at hendes arbejde er uvidenskabeligt.

Tværtimod kan en insiderposition have betydelige forskningsmæssige fordele. En aktiv deltager kan have adgang til interne dokumenter, møder, personer, organisatorisk viden og politiske diskussioner, som en udenforstående forsker ikke har.

Problemet opstår, hvis erindring, politisk vurdering og historisk dokumentation ikke tydeligt adskilles.

I en kildekritisk læsning bør man derfor hele tiden spørge:

Hvad dokumenterer Winther?

Hvad fortolker hun?

Hvad bygger på hendes egen deltagelse?

Hvad bygger på samtidige dokumenter?

Hvilke modstående fortolkninger behandles?

Hvilke aktører får mulighed for at definere begivenhederne?

Det er især relevant i Politik fra neden.

6. Politik fra neden som primærkilde
Winthers bog om fredsbevægelsen har derfor en dobbelt status.

Den er på den ene side et historisk arbejde om 1980'ernes fredsbevægelse. På den anden side er den selv en primærkilde til fredsbevægelsens politiske selvforståelse.

Dette er måske bogens største historiske værdi.

Når Winther beskriver, hvordan fredsbevægelsen forstod sine mål, hvordan den opfattede sikkerhedspolitikken, og hvorfor den mente, at borgerne burde blande sig i atomvåben- og forsvarsdebatten, får læseren ikke kun oplysninger om bevægelsen. Man får også adgang til bevægelsens eget normative univers.

Det bør ikke skjules i en videnskabelig behandling. Det bør tværtimod udnyttes.

En nutidig forsker kan derfor stille to spørgsmål samtidig:

Hvordan beskriver Winther fredsbevægelsen?

og:

Hvad fortæller Winthers beskrivelse om, hvordan en central del af fredsbevægelsen forstod sig selv?

Det sidste spørgsmål gør hendes subjektive position til en forskningsmæssig ressource frem for blot et problem.

7. Fredsbevægelsen og spørgsmålet om øst/vest
En særlig kildekritisk udfordring ved Politik fra neden er forholdet mellem fredsbevægelsen og den internationale kolde krigs politik.

Senere forskning har netop diskuteret spørgsmålet om fredsbevægelsens forhold til Sovjetunionen og Warszawapagtlandenes påvirkningspolitik. Et forskningsarbejde fra Roskilde Universitet fremhæver, at den senere kritik af Søren Hein Rasmussens forskning blandt andet har drejet sig om, at denne påvirkning ikke blev belyst tilstrækkeligt. Samme arbejde placerer Winthers Politik fra neden blandt de tidlige pionerarbejder om området.

Det er vigtigt ikke at gøre denne senere problemstilling til et simpelt spørgsmål om, hvorvidt Winther havde "ret" eller "tog fejl".

Det videnskabeligt interessante spørgsmål er snarere:

Hvilke dele af fredsbevægelsens historie undersøger Winther, og hvilke spørgsmål stiller hun ikke?

Winthers hovedinteresse er fredsbevægelsen som civil, demokratisk og politisk mobilisering. Senere forskere kan have andre spørgsmål, eksempelvis om internationale netværk, partipolitisk indflydelse, sovjetisk påvirkning eller forholdet mellem danske organisationer og udenlandske aktører.

Derfor kan forskellige forskningsperspektiver eksistere samtidig uden nødvendigvis at være direkte modstridende.

8. Fra græsrodsbevægelse til civilsamfund
Sammenholdt bliver Winthers to værker særligt interessante.

Politik fra neden kan forstås som den konkrete undersøgelse af hvordan politik skabes nedenfra.

Civilsamfundets udvikling og historie forsøger at forklare hvorfor denne form for politisk deltagelse har historiske rødder.

Der tegner sig dermed en model:

Historisk selvorganisering
→ foreninger og fællesskaber
→ sociale og politiske bevægelser
→ græsrodsorganisationer

→ politisk mobilisering
→ påvirkning af den offentlige dagsorden.

Det er denne udviklingslinje, der binder de to bøger sammen.

Winthers grundlæggende historiske interesse er således ikke kun fred. Den er folkelig politisk handlekraft.

9. Videnskabelig vurdering
Set med nutidens forskningsmæssige øjne har Winthers projekt både betydelige styrker og tydelige begrænsninger.

Styrker
For det første forsøger hun at gøre et underbelyst historisk område synligt. Hun insisterer på, at historien ikke kun skal skrives ud fra statens institutioner, men også ud fra borgernes organisering.

For det andet forbinder hun historie og samfundsteori. Hun nøjes ikke med at katalogisere foreninger og organisationer, men spørger, hvilken demokratisk funktion de har.

For det tredje har hun et omfattende førstehåndskendskab til det miljø, hun undersøger.

For det fjerde er Politik fra neden historisk vigtig som et tidligt samlet arbejde om 1980'ernes danske fredsbevægelse. Senere forskning har fortsat forholdt sig til den som et pionerarbejde.

Endelig har Civilsamfundets udvikling og historie en betydelig historiografisk værdi, fordi den forsøger at formulere en alternativ historieskrivning, hvor civilsamfundets aktiviteter bliver historiske drivkræfter.

Begrænsninger
Den største begrænsning er den brede historiske konstruktion. Jo længere Winther bevæger sig tilbage i historien, desto vanskeligere bliver det at bruge et moderne begreb som civilsamfund uden risiko for anakronisme.

En anden begrænsning er hendes normative udgangspunkt. Hun betragter græsrodsbevægelser som en nødvendig modvægt til en offentlig politik, som hun opfatter som ofte kortsigtet og snæversynet. Det fremgår direkte af forordet til Civilsamfundets udvikling og historie.

Det er en legitim politisk og filosofisk position, men den bør adskilles fra empiriske historiske påstande.

En tredje begrænsning er, at Civilsamfundets udvikling og historie ikke er et færdigt værk i traditionel forstand. Forordet oplyser, at perioden efter år 1000 var ufuldstændig, og at den udgivne tekst er det materiale, der var tættest på at være færdigt.

Derfor bør bogen ikke bedømmes, som om Winther havde afleveret et afsluttet forskningsværk med en fuldt gennemarbejdet historiografisk argumentation.

10. Konklusion
Judith Winthers to hovedværker bør ikke reduceres til politisk aktivistisk litteratur. Men de bør heller ikke behandles som værdineutrale akademiske standardværker.

De befinder sig i et interessant mellemrum mellem forskning, historieskrivning, politisk analyse og aktivistisk praksis.

Det er netop dette, der gør dem interessante.

Politik fra neden dokumenterer og fortolker en central dansk græsrodsbevægelse i en periode, hvor sikkerhedspolitikken var stærkt omstridt. Civilsamfundets udvikling og historie forsøger derefter at placere denne form for folkelig organisering i et langt større historisk perspektiv.

Winthers grundlæggende bidrag kan derfor sammenfattes således:

Historien skabes ikke kun af dem, der har den formelle magt. Den skabes også af mennesker, der organiserer sig, samarbejder, protesterer og forsøger at ændre de politiske rammer, de lever under.

Det er hendes stærkeste historiske idé.

Den videnskabelige udfordring er samtidig at undersøge, hvornår denne idé er historisk dokumenteret, og hvornår den bliver Winthers egen fortolkning af historien.

Det er især her, en nutidig forskningsmæssig læsning kan tilføre hendes værker noget: ikke ved at afvise dem som aktivistiske, men ved at læse dem både som historiske fremstillinger og som historiske kilder.

På den måde bliver Judith Winthers forfatterskab selv en del af historien om civilsamfundet: Hun skrev ikke blot om politik fra neden. Hun skrev som et menneske, der selv var en del af den politiske organisering, hun ønskede at gøre synlig.

Kilder og videre forskning
Judith Winther, Politik fra neden – Om 1980ernes fredsbevægelse, 1992. Den digitaliserede andenudgave fra 2009 angiver Holger Terp som ansvarlig for illustrationer, layout, redaktion og stikordsregister.

Judith Winther, Civilsamfundets udvikling og historie, 2006, med forord og efterskrift af K. Tobias Winther. Manuskriptet blev udarbejdet over omkring ti år og udgivet posthumt.

Fredsakademiets biografiske opslag om Judith Winther.

Mikkel Steffen Nielsen & Niels Ejgil Trebbien Dybbro, forskningsarbejde om Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed og den tidligere forskning om fredsbevægelsen.

Systematisk index til Aldrig Mere Krigs blad Ikkevold, der blandt andet registrerer en samtidig anmeldelse af Winthers Politik fra neden af Finn Held i 1992.

Jørgen Dragsdahl

– journalist, sikkerhedspolitisk debattør og deltager i den danske freds- og nedrustningsdebat

Indledning

Jørgen Dragsdahl har siden 1970'erne været en markant journalistisk stemme i den danske debat om sikkerhedspolitik, atomvåben, NATO, USA, Sovjetunionen og den kolde krig. Hans journalistik på Information bidrog til at gøre sikkerhedspolitiske spørgsmål til genstand for en bredere offentlig debat, og hans arbejde blev samtidig tæt forbundet med den danske freds- og nedrustningsbevægelse. I 1981 modtog han sammen med Jan Øberg Fredsrosen, blandt andet med begrundelsen, at han havde bragt hidtil mindre kendte oplysninger om dansk sikkerhedspolitik frem for offentligheden.

Dragsdahls virke er imidlertid også blevet genstand for en langvarig og stærkt polariseret debat om hans kontakter til sovjetiske repræsentanter og om, hvorvidt disse kontakter kunne betegnes som et samarbejde med KGB. Denne debat kulminerede juridisk i sagen mellem Jørgen Dragsdahl og historikeren Bent Jensen. Højesterets dom af 3. juni 2015 er derfor central for forståelsen af sagen, men den bør ikke bruges som en simpel historisk dom over hele Dragsdahls virke. Højesteret tog stilling til konkrete udsagn og deres juridiske grundlag – ikke til hele den historiske fortælling om Dragsdahl.

Biografien må derfor bygge på en streng kildekritisk sondring mellem samtidige kilder, journalistiske kilder, efterretningsmateriale, partsindlæg, erindringer, juridiske kilder og senere historisk forskning.

1. Journalisten og den sikkerhedspolitiske debat

Dragsdahl gjorde sikkerhedspolitikken til et centralt journalistisk arbejdsområde. Fra slutningen af 1970'erne beskæftigede han sig navnlig med atomvåben, NATO's strategi, amerikansk og sovjetisk sikkerhedspolitik samt de internationale konsekvenser af den kolde krigs militære konfrontation.

Hans journalistik var karakteriseret af et ønske om at undersøge de strategiske og militære forudsætninger bag den officielle sikkerhedspolitiske debat. Det betød blandt andet, at han stillede spørgsmål ved forestillingen om, at militær oprustning nødvendigvis skabte større sikkerhed.

I Information skrev han blandt andet om atomvåben og mulighederne for amerikansk atomkrig mod Sovjetunionen. Hans artikler indgår senere i dokumentationen Gensyn med den kolde krig, der samler hans sikkerhedspolitiske journalistik fra 1977 til 1990. [1]

Dragsdahls journalistik må samtidig forstås i sammenhæng med den bredere danske debat om NATO's atomstrategi og dobbeltbeslutningen fra 1979. Den politiske konflikt omkring krydsermissiler, neutronvåben og atomstrategi gjorde sikkerhedspolitikken til et af de mest omstridte spørgsmål i dansk politik i begyndelsen af 1980'erne.

2. Fredsbevægelsen og Fredsrosen

Dragsdahl var ikke blot observatør af freds- og nedrustningsdebatten. Han deltog også i det miljø, der arbejdede for en anden sikkerhedspolitisk dagsorden.

I 1981 blev han sammen med Jan Øberg tildelt Fredsrosen af Aldrig Mere Krig. Prisen blev begrundet med deres arbejde med at bringe nye oplysninger og perspektiver ind i den danske sikkerhedspolitiske debat.[2]

Fredsrosen er vigtig som samtidigt vidnesbyrd om, hvordan dele af fredsbevægelsen opfattede Dragsdahls journalistiske betydning. Den dokumenterer imidlertid først og fremmest fredsbevægelsens vurdering af ham og skal derfor ikke uden videre anvendes som objektiv dokumentation for kvaliteten eller rigtigheden af alle hans journalistiske konklusioner.

Denne sondring er væsentlig for biografien: Dragsdahl kan historisk beskrives som en journalist, der stod tæt på dele af freds- og nedrustningsmiljøet, uden at enhver vurdering fra dette miljø dermed bliver et neutralt historisk faktum.

3. Gensyn med den kolde krig

Et centralt værk er Gensyn med den kolde krig: dansk sikkerhedsdebat fra Ronald Reagan og raketterne til kommunismens sammenbrud og KGBs fallit: Jørgen Dragsdahls journalistik 1977–1990, udgivet i 1992.[1]

Bogen samler journalistisk materiale fra en periode, hvor den internationale spænding var betydelig. Den kan derfor både læses som dokumentation af Dragsdahls journalistiske arbejde og som en senere selvfremstilling af hans rolle i den sikkerhedspolitiske debat.

Den bør imidlertid ikke behandles som en neutral historieskrivning. Det er i første række Dragsdahls egen journalistik, samlet og præsenteret i en bestemt senere sammenhæng. Den har derfor særlig værdi som primærkilde til hans argumentation, begrebsbrug og politiske journalistiske perspektiv.

4. Atomvåben, NATO og den danske sikkerhedspolitik

Dragsdahls arbejde faldt sammen med en periode, hvor Danmarks medlemskab af NATO blev stadig mere omdiskuteret. Særligt NATO's dobbeltbeslutning fra december 1979 og planerne om amerikanske Pershing II-missiler og krydsermissiler udløste en omfattende dansk debat.

Dragsdahl bidrog til denne debat gennem artikler, der problematiserede atomstrategiens forudsætninger og konsekvenser.[3]

Hans betydning må derfor ses i sammenhæng med den bredere udvikling i dansk sikkerhedspolitik, hvor fredsbevægelsen, Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, SF og forskellige tværpolitiske initiativer satte spørgsmålstegn ved dele af NATO's atomstrategi. Diskussionen førte blandt andet til den såkaldte fodnotepolitik i 1980'erne.

Det er imidlertid vigtigt ikke at gøre Dragsdahl til årsag til denne udvikling. Hans journalistik var en del af en langt større international og dansk debat.

5. PET og efterretningsmaterialet

Et af de vanskeligste spørgsmål i Dragsdahl-biografien er forholdet til Politiets Efterretningstjeneste og de vurderinger, der gennem tiden blev foretaget af hans kontakter til sovjetiske repræsentanter.

Her må der foretages en afgørende sondring mellem:

at en efterretningstjeneste har registreret eller vurderet noget,
at en person har haft bestemte kontakter, og
at det dermed er bevist, at personen var agent for en fremmed efterretningstjeneste.

Disse tre udsagn er ikke identiske.

Efterretningsmateriale er historisk værdifuldt, men det er ikke automatisk lig med dokumenterede kendsgerninger. Efterretningstjenesters oplysninger kan være præget af kildeproblemer, fortolkninger, hypoteser og ændrede vurderinger over tid.

Dette er særlig vigtigt i Dragsdahl-sagen, fordi spørgsmålet om betegnelsen KGB-agent netop blev centralt i den efterfølgende retssag.

6. Beskyldningerne om KGB

I årene efter den kolde krigs afslutning blev Dragsdahls kontakter til sovjetiske personer genstand for stigende opmærksomhed. Historikeren Bent Jensen fremsatte en række påstande om Dragsdahls forhold til KGB.

Striden handlede ikke alene om, hvorvidt Dragsdahl havde haft kontakt med sovjetiske embedsmænd eller efterretningsfolk. Det afgørende spørgsmål blev, hvad disse kontakter betød, og om de kunne begrunde betegnelsen KGB-agent.

Det er netop her, den historiske og den juridiske problemstilling må holdes adskilt.

Historikeren kan undersøge kontakter, dokumenter, møder og efterretningsmateriale og diskutere deres betydning. Domstolen skulle derimod afgøre, om konkrete offentlige udsagn havde et tilstrækkeligt faktisk grundlag og kunne fremsættes uden at krænke Dragsdahls rettigheder.

7. Dragsdahl–Bent Jensen-sagen

Sagen udviklede sig til en af de mest omtalte retssager i nyere dansk presse- og samtidshistorie.

Retten i Svendborg dømte i 2010 Bent Jensen for en række udsagn om Dragsdahl. Østre Landsret frifandt ham i 2013. Sagen blev derefter indbragt for Højesteret.[4]

Det er vigtigt at følge denne udvikling kronologisk, fordi de forskellige instanser nåede frem til forskellige vurderinger. Sagen kan derfor ikke beskrives ud fra én enkelt dom uden samtidig at redegøre for de øvrige instanser.

8. Højesterets dom 3. juni 2015

Den 3. juni 2015 afsagde Højesteret dom i sagen Jørgen Dragsdahl mod Bent Jensen.[5]

Højesterets flertal fandt, at flere af Bent Jensens konkrete udsagn om Dragsdahl som KGB-agent indebar ærekrænkende beskyldninger om strafbare forhold, og at der ikke forelå et tilstrækkeligt faktisk grundlag for disse beskyldninger.

Højesteret foretog samtidig en afvejning mellem hensynet til ytringsfriheden og hensynet til beskyttelsen af den enkelte mod uberettigede og alvorlige beskyldninger. Det var ikke tilstrækkeligt, at et emne havde betydelig offentlig interesse. Når der fremsættes meget alvorlige faktuelle beskyldninger, stilles der også krav til det faktiske grundlag og til den omhu, der er udvist ved offentliggørelsen.

Dommen var ikke enstemmig. Fem dommere udgjorde flertallet, mens to dommere dissentierede. Mindretallet vurderede blandt andet spørgsmålet om anvendelsen af betegnelsen »agent« anderledes og lagde vægt på de oplysninger og vurderinger, som forelå om Dragsdahls kontakter.[5]

Højesterets dom skal derfor læses præcist. Den fastslog ikke, at alle oplysninger om Dragsdahls kontakter var urigtige, og den fastslog heller ikke, at alle Bent Jensens udsagn var uden faktisk grundlag. Højesteret frifandt Jensen for enkelte andre udsagn, som retten fandt havde et faktisk grundlag.

Det centrale resultat var således en konkret juridisk vurdering af de enkelte udsagn.

Bent Jensen blev dømt for de udsagn, som flertallet fandt uberettigede, og pålagt bøde og godtgørelse.[5]

Hvad Højesterets dom ikke fastslog

Af hensyn til den historiske præcision er det vigtigt at understrege, at Højesteret ikke skrev hele historien om Jørgen Dragsdahl.

Dommen betyder ikke:

at alle påstande om Dragsdahls kontakter til sovjetiske personer blev erklæret urigtige,
at alle PET's historiske vurderinger blev tilsidesat,
at Dragsdahls journalistik blev juridisk godkendt som helhed,
eller at enhver senere historisk undersøgelse af hans kontakter er udelukket.

Dommen betyder derimod, at bestemte meget alvorlige beskyldninger ikke havde det nødvendige faktiske grundlag til at kunne fremsættes uden ansvar.

Det er denne sondring, der bør fastholdes i en videnskabelig biografi.

9. Journalistikkens etik og historikerens ansvar

Dragsdahl-sagen rejser et mere generelt spørgsmål om forholdet mellem journalistik, historie og offentlig debat.

Journalister og historikere må kunne undersøge magtfulde institutioner og personer. Det gælder også efterretningstjenester og personer, der har spillet en rolle i sikkerhedspolitikken.

Men undersøgelsesfriheden indebærer ikke, at alle konklusioner er lige velbegrundede.

Jo alvorligere en beskyldning er, desto stærkere må dokumentationen være. En påstand om, at en person har været agent for en fremmed efterretningstjeneste, er væsentligt forskellig fra en konstatering af, at personen har mødt eller kommunikeret med repræsentanter for denne tjeneste.

Denne forskel er et af de vigtigste metodiske spørgsmål i hele Dragsdahl-sagen.

10. Kildekritisk metode

Biografien anvender derfor følgende kildehierarki og sondringer:

Samtidige primærkilder anvendes først og fremmest til at dokumentere begivenheder, udsagn og handlinger på det tidspunkt, hvor de fandt sted.

Journalistiske kilder anvendes til at undersøge samtidens offentlige debat og Dragsdahls egen journalistik.

Efterretningsmateriale anvendes som dokumentation for efterretningstjenesternes observationer og vurderinger, men deres oplysninger behandles ikke automatisk som beviste kendsgerninger.

Partsindlæg identificeres som sådanne. Det gælder eksempelvis skrifter, der tydeligt er skrevet for at argumentere for den ene side i Dragsdahl-sagen.

Erindringer og selvfremstillinger anvendes som kilder til aktørernes egne opfattelser, men vurderes i forhold til tidspunkt, formål og senere udvikling.

Juridiske kilder, især Højesterets dom, anvendes til at fastslå, hvad domstolene faktisk fandt bevist eller juridisk relevant.

Senere historisk forskning anvendes til fortolkning og perspektivering, men holdes adskilt fra samtidige primærkilder.

Det overordnede princip er:

At en oplysning findes i en kilde, er ikke det samme som, at oplysningen dermed er historisk bevist.

Dette princip er særlig vigtigt i Dragsdahl-sagen, fordi de samme begivenheder er blevet fortolket forskelligt af journalister, efterretningstjenester, historikere, debattører og domstole.

11. Dragsdahls historiske betydning

Jørgen Dragsdahls betydning ligger først og fremmest i hans rolle som journalistisk formidler af en kompliceret sikkerhedspolitisk debat.

Han var med til at flytte spørgsmål om atomvåben, NATO-strategi, stormagtspolitik og efterretningstjenester ud af de snævre regerings- og forsvarspolitiske miljøer og ind i den offentlige debat.

Hans journalistik var kontroversiel, og hans politiske placering blev omdiskuteret. Netop derfor er han interessant som historisk person. Han befinder sig i krydsfeltet mellem journalistik, fredsbevægelse, sikkerhedspolitik, efterretningstjenester og den kolde krigs ideologiske konflikter.

En historisk fremstilling bør hverken gøre ham til helt eller skurk. Den bør undersøge hans arbejde, hans kilder, hans kontakter, hans samtidige kritikere og den senere dokumentation.

12. Kronologi

1970'erne – Dragsdahl etablerer sig som journalist med særlig interesse for sikkerheds- og udenrigspolitik.

1977–1990 – Den periode af hans journalistik, der senere samles i Gensyn med den kolde krig.[1]

1979 – NATO's dobbeltbeslutning bliver et centralt tema i den danske sikkerheds- og fredspolitiske debat.

1981 – Jørgen Dragsdahl og Jan Øberg modtager Fredsrosen.[2]

1992 – Gensyn med den kolde krig udgives.[1]

2010 – Retten i Svendborg dømmer Bent Jensen i den første instans i Dragsdahl-sagen.[4]

2013 – Østre Landsret frifinder Bent Jensen.[4]

3. juni 2015 – Højesteret afsiger dom. Flertallet finder flere af Jensens udsagn om Dragsdahl som KGB-agent uberettigede og ærekrænkende. To dommere dissentierer. Jensen frifindes samtidig for enkelte andre udsagn, som retten finder havde et faktisk grundlag.[5]

2017 – René Offersen udgiver Kold krig i Højesteret: om Jørgen Dragsdahl, Bent Jensen og KGB.[6]

2018 – Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol afviser Bent Jensens klage uden realitetsbehandling.[7]

13. Kilder

[1] Jørgen Dragsdahl, David Jens Adler, Troels Toftkær og Eirene, Gensyn med den kolde krig: dansk sikkerhedsdebat fra Ronald Reagan og raketterne til kommunismens sammenbrud og KGBs fallit: Jørgen Dragsdahls journalistik 1977–1990, 1992.

[2] Aldrig Mere Krig, dokumentation om Fredsrosen 1981.

[3] Jørgen Dragsdahl, samtidige artikler i Information, blandt andet artikler om atomvåben og amerikansk atomstrategi, 1979.

[4] Domme fra Retten i Svendborg og Østre Landsret i sagen Jørgen Dragsdahl mod Bent Jensen.

[5] Højesteret, dom af 3. juni 2015, sag 30/2014, Jørgen Dragsdahl mod Bent Jensen. Dette er den centrale juridiske primærkilde til Højesterets vurdering.

[6] René Offersen, Kold krig i Højesteret: om Jørgen Dragsdahl, Bent Jensen og KGB, 2017.

[7] Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, afgørelse vedrørende Bent Jensens klage, 2018.

14. Litteratur
Videnskabelig forskning

Morten Rievers Heiberg, »Jørgen Dragsdahl«, i Den Kolde Krig og Danmark: Gads Leksikon, 2011, s. 195–196.

Samtidige journalistiske kilder

Jørgen Dragsdahls artikler i Information, især fra perioden 1977–1990.

Partsindlæg og polemiske fremstillinger

Ole Hasselbalch, Dragsdahl-sagen: KGB og historieforskningen, 2010.

Fordømt! Den kolde krig og Dragsdahl-sagen i Højesteret: en dokumentation, 2016.

KGB i Danmark: agenter og kontakter under Den Kolde Krig*, 2010.

Disse værker bør anvendes som partsindlæg eller debatkilder, hvor det er relevant, og ikke ukritisk som neutral forskning.

Selvbiografisk/journalistisk dokumentation

Jørgen Dragsdahl m.fl., Gensyn med den kolde krig, 1992.

Juridisk litteratur

René Offersen, Kold krig i Højesteret: om Jørgen Dragsdahl, Bent Jensen og KGB, 2017.

15. Arkiver

Relevante arkiver omfatter navnlig:

Rigsarkivet, herunder materiale vedrørende den kolde krig og dansk sikkerhedspolitik.
PET's historiske materiale, i det omfang materialet er offentligt tilgængeligt.

Det Kgl. Bibliotek, herunder samlinger af aviser og journalistisk materiale.
Eventuelle private samlinger og organisationsarkiver med materiale om den danske freds- og nedrustningsbevægelse.
Konklusion

Jørgen Dragsdahl indtager en særlig plads i nyere dansk sikkerheds- og fredshistorie. Som journalist bidrog han til at gøre den internationale sikkerhedspolitik til et offentligt diskussionsemne og udfordrede flere af de antagelser, som prægede den officielle debat under den kolde krig.

Hans tilknytning til fredsbevægelsen og tildelingen af Fredsrosen i 1981 dokumenterer hans betydning i dette miljø. Samtidig blev hans journalistiske og personlige forbindelser genstand for en langvarig debat om KGB og efterretningsvirksomhed.

Højesterets dom fra 2015 må indtage en central plads i denne historie, men dens betydning skal beskrives præcist. Dommen var en juridisk afgørelse om konkrete udsagn og deres dokumentationsgrundlag – ikke en samlet historisk dom over Jørgen Dragsdahl. Flertallet fandt flere alvorlige beskyldninger om KGB-agentvirksomhed uberettigede, mens andre udsagn blev anset for at have et faktisk grundlag. Mindretallet vurderede dele af spørgsmålet anderledes.

Den historiske opgave består derfor ikke i at vælge mellem to på forhånd fastlagte fortællinger om Dragsdahl. Den består i at sammenholde hans egen journalistik, samtidige avisartikler, fredsbevægelsens materiale, PET-dokumenter, juridiske afgørelser, partsindlæg og senere historisk forskning.

Netop denne kildekritiske tilgang gør det muligt at placere Jørgen Dragsdahl i den danske freds- og sikkerhedspolitiske historie uden hverken at ukritisk acceptere hans egen selvfremstilling eller hans kritikeres fortolkninger.

Kvinder for Fred 1980–2010

Kvinder for Fred / Danish Women for Peace, 1980–2010, var et dansk pacifistisk kvindenetværk, der blev oprettet i 1980 under den kolde krigs anden del. Initiativet kom fra blandt andre journalisterne Bodil Graae og Janne Houman og var inspireret af tilsvarende fredsinitiativer i de øvrige nordiske lande. Bevægelsen samlede kvinder omkring krav om atomnedrustning, varig fred og en omfordeling af militære ressourcer til civile formål. Dens centrale paroler var: Nedrustning for en varig fred – våbenmilliarderne til mad – nej til krig.

Kvinder for Fred indgik fra begyndelsen i den internationale og nordiske fredsbevægelse. En af de første større aktiviteter var en fælles nordisk underskriftsindsamling, som blev afleveret ved FN's kvindekonference i København i 1980. Fra 1981 markerede Kvinder for Fred blandt andet Hiroshima-dagen og deltog i forskellige danske og internationale fredsaktiviteter. Organisationen støttede blandt andet Kvindefredslejren ved Ravnstrup og Fredsfestivalen i 1986.

En decentral græsrodsbevægelse

Kvinder for Fred var organiseret som en usædvanligt decentral græsrodsbevægelse. Formelt bestod organisationen i hovedsagen af abonnementslisterne til tidsskriftet Køkkenrullen. Der var ingen leder, bestyrelse eller officielle talsmænd, og medlemmerne kunne deltage i aktiviteter inden for bevægelsens overordnede rammer. Der blev dog afholdt årlige landsmøder.

Denne organisationsform gjorde det muligt at samle kvinder med forskellige politiske og ideologiske baggrunde omkring fælles krav om fred og nedrustning. Bevægelsens lokale og uformelle karakter var samtidig et væsentligt kendetegn ved den bredere græsrods- og kvindebevægelse i perioden.

Køkkenrullen var bevægelsens centrale tidsskrift og udkom fra 1981 til 2006. Tidsskriftet fungerede både som informationskanal, debatforum og forbindelsesled mellem de forskellige lokale og nationale aktiviteter. Som supplement kan nævnes tidsskriftet Grydelappen samt det norske fredstidsskrift Link.

Netværk og samarbejde

Kvinder for Fred samarbejdede med en række danske og internationale fredsorganisationer. Bevægelsen var blandt andet involveret i etableringen af Kvinder i Sort og Initiativet Nej til krig og terror, i samarbejde med Aldrig mere Krig.

Kvinder for Fred var desuden medlem af Danmarks Fredsråd, Fredsbevægelsens Koordineringsgruppe, Fredsskattefonden i Danmark og Nordiske Kvinders Fredsnetværk. Bevægelsen skal derfor ikke alene forstås som en selvstændig organisation, men også som en del af et bredere netværk af danske, nordiske og internationale fredsinitiativer.

Blandt de aktive i Kvinder for Fred var blandt andre Grete Andersen, Birgit Arrenakke Hansen, Aase Bak Nielsen, Inger Bjørn Andersen, Ingeborg Christmas-Møller, Meta Ditzel, Lisbeth Espersen, Bodil Graae, Birgit Horn, Louise Højlund, Grete Møller, Ulla Røder, Britta Skovgaard og Karen Thomsen.

Kvinder for Fred og den kolde krig

Kvinder for Fred opstod på et tidspunkt, hvor spændingerne mellem øst og vest igen var stærkt voksende, og hvor frygten for en atomkrig spillede en central rolle i den offentlige debat. Bevægelsens fokus på atomnedrustning placerede den centralt i 1980'ernes danske fredsbevægelse.

Ifølge PET-Kommissionens beretning fra 2009 blev Kvinder for Fred overvåget af Politiets Efterretningstjeneste under den kolde krig. Overvågningen skal ses i sammenhæng med den daværende sikkerhedspolitiske situation og myndighedernes interesse for dele af den danske fredsbevægelse.

Historisk betydning

Kvinder for Fred er et væsentligt eksempel på sammenhængen mellem kvindebevægelsen, fredsbevægelsen og græsrodsbevægelsen i Danmark under den kolde krig. Bevægelsen gjorde freds- og nedrustningsspørgsmål til et kvindepolitisk anliggende og skabte samtidig en organisationsform, hvor deltagelse ikke var afhængig af et traditionelt hierarki.

Bevægelsens historie kan både undersøges gennem dens egne publikationer og gennem samtidens forskning og øvrige historiske kilder. En central akademisk undersøgelse er Ann-Dorte Christensens studie Kvinder i fredsbevægelsen: Hverdagsliv og politisk organisering belyst gennem en undersøgelse af Kvinder for Fred og Nej til Atomvåben i Aalborg 1980–86, udgivet ved Aalborg Universitetscenter i 1990.

Kvinder for Fred eksisterede som aktiv bevægelse frem til omkring 2010. Dens historiske materiale findes blandt andet i Kvindehistorisk Samling.

Litteratur

Andersen, Inger Bjørn: Vi skrev under, og hvad så? I: Køkkenrullen, september 1990, s. 7–8.
Andersen, Inger Bjørn & Aase Bak Nielsen: Femten år for freden. I: Køkkenrullen, 1995, nr. 9, s. 6.
Christensen, Ann-Dorte: Kvinder i fredsbevægelsen: Hverdagsliv og politisk organisering belyst gennem en undersøgelse af Kvinder for Fred og Nej til Atomvåben i Aalborg 1980–86. Aalborg Universitetscenter, 1990.
Graae, Bodil: Det blå køkkenbord. I: Kvinderne og freden, 1980, s. 9–16.
Køkkenrullen 1980–1990. September 1990, 36 s.
Kommer der krig, mor? Isabella Mørch & Grethe Andersen. Videofilm, 1983, 45 min.
Quistorp, Eva: Women reclaim the future. I: END Journal, 1982–1983, nr. 1, s. 28–29.
Skjønsberg, Else: Kvinnenes fredsbevegelse på åttitallet. Oslo: ProSus, 1998. 189 s.

Et liv er forbi: Janne Houman (1923–2019) var en passioneret journalist – og en fjern mor. Information, 8. juni 2019.
Mindeord: Ingeborg Christmas-Møller. Grete Rung & Anne-Lise Walsted. Berlingske Tidende, 8. november 2006.
Portræt af Aase Bak Nielsen. I: Ulydige kvinders magt, s. 57–60.
Bodil Graae. Politiken, 29. december 1995.

Ulla Røder

– dansk pacifist, civil ulydighedsaktivist og forkæmper for atomnedrustning

Ulla Røder og den aktive ikkevoldelige modstand mod atomvåben 1980–2005
Indledning

Ulla Røder, født Bodil Ulla Røder i 1954, blev fra slutningen af 1980'erne og især i 1990'erne og begyndelsen af 2000'erne en markant dansk deltager i den internationale freds- og atomvåbenmodstand. Hendes politiske praksis bevægede sig fra demonstrationer, informationsarbejde og organisatorisk arbejde til civil ulydighed og direkte aktioner mod britiske atomvåbenanlæg og militære installationer. Hun blev dermed en af de danske fredsaktivister, hvor grænsen mellem traditionel fredsaktivisme og fysisk intervention i militære anlæg blev et centralt spørgsmål.

Røders betydning ligger ikke alene i de enkelte aktioner. Hun indgik i et internationalt netværk, hvor modstanden mod atomvåben blev forbundet med ikkevold, civil ulydighed, international ret, menneskerettigheder og forestillingen om, at almindelige borgere kunne påtage sig et ansvar for at forhindre krigsforbrydelser. Samtidig blev hendes metoder omstridt inden for fredsbevægelsen. Det gør hendes historie særlig interessant: Røder var både repræsentant for den danske og internationale fredsbevægelse og en aktivist, hvis metoder tvang bevægelsen til at diskutere grænserne for ikkevoldelig civil ulydighed.

Denne artikel bygger først og fremmest på Det Danske Fredsakademis eksisterende biografiske materiale om Røder og de deri registrerede samtidige kilder. Der skelnes mellem Røders egne udsagn, fredsorganisationernes vurderinger, journalistiske beretninger og juridiske kilder. Det er især vigtigt i forbindelse med retssagerne, hvor Røders og hendes støtters fortolkning af international ret ikke uden videre kan sidestilles med domstolenes juridiske vurderinger.

1. Vejen ind i fredsbevægelsen

To begivenheder blev ifølge Fredsakademiets biografiske materiale afgørende for Røders udvikling: Tjernobyl-ulykken i 1986 og de fortsatte franske, indiske, pakistanske og kinesiske atomprøvesprængninger fra midten af 1990'erne. Atomkraftulykken og den fortsatte udvikling af atomvåben blev for hende udtryk for en grundlæggende sårbarhed i det moderne samfund.

Hun blev stiftende medlem af Arbejdsgruppen mod Atomprøvesprængninger, som protesterede mod udviklingen af nye våbentyper, herunder mindre taktiske atomvåben og de såkaldte »mini-nukes«. Hendes engagement blev samtidig internationaliseret. Hun deltog blandt andet i Scottish CND, Trident Ploughshares, Aldrig Mere Krig, Fredsskattefonden og Women's International League for Peace and Freedom (WILPF). Hun var desuden involveret i Kvinder for Fred, Kvinder i Sort, Global Network Against Weapons and Nuclear Power in Space og andre organisationer.

I 1997 deltog Røder i en kampagne gennem de baltiske lande og i en såkaldt OSCE-skyggekonference om udviklingen af nye atomvåben samt NATO's og EU's udvidelse. Samme år deltog hun i protesterne mod NASA's plutoniumdrevne Cassini-rumsonde.

Hendes engagement omfattede således fra begyndelsen mere end atomvåben i snæver forstand. Atomoprustning, NATO-strategi, militarisering af rummet og internationale konflikter blev opfattet som dele af et samlet sikkerhedspolitisk problem.

2. Fredskommissionen og den danske fredsbevægelse

Røder deltog også i det organisatoriske arbejde i den danske fredsbevægelse. Hun blev valgt som sekretær for Fredskommission af 1998, der udarbejdede Elskværdig Sikkerhed som et alternativ til Forsvarskommissionens officielle sikkerhedspolitiske rapport. Hun var desuden tilknyttet Fredsbevægelsens Koordineringsgruppe.

Dette arbejde er vigtigt, fordi Røder ikke alene var aktivist på gaden. Hun forsøgte også at påvirke den sikkerhedspolitiske debat gennem organisationer, henvendelser til politikere og alternative analyser.

I 1998 skrev hun til Folketingets medlemmer om NATO's atomvåben og deres påståede uforenelighed med international ret. På opfordring fra Kvinder for Fred skrev hun 25. september 1998 til alle folketingsmedlemmer om spørgsmålet og henviste blandt andet til Nürnbergprincipperne og politikernes ansvar.

Den 18. juli 1998 skrev hun til statsminister Poul Nyrup Rasmussen om et »løfte om at forhindre en atomforbrydelse«. I 1999 skrev hun både til folketingsmedlemmer og statsministeren og argumenterede for, at hun som ansvarlig borger ville gøre, hvad hun kunne for at »nedlægge våbenmagten, ved selv at destruere våbene«.

Her ses den afgørende overgang i hendes politiske tænkning: fra at appellere til de politiske institutioner til selv at intervenere fysisk.

3. Trident Ploughshares

Røders vigtigste internationale tilknytning blev Trident Ploughshares 2000, den britiskbaserede kampagne mod Storbritanniens Trident-atomubåde.

Bevægelsen byggede på den såkaldte Ploughshares-tradition, hvor aktivister forsøger ikkevoldeligt at beskadige eller deaktivere militært udstyr, som de anser for at være en del af et ulovligt eller moralsk uacceptabelt våbensystem. Røder forklarede selv Ploughshares-ideen som en handling, hvor man offentligt og ikkevoldeligt forsøger at gøre en krigsmaskine ude af stand til at skade mennesker.

I hendes egen tekst Sværd til plovjern fremstilles denne praksis som en form for »aktiv nedrustning«. Det afgørende er derfor forskellen mellem almindelig protest og en

fysisk handling, der sigter mod at forhindre anvendelsen af et våben. Denne forskel blev central for Røders senere aktiviteter.

4. Maytime-aktionen ved Loch Goil 1999

Den mest berømte af Røders aktioner fandt sted 8. juni 1999 ved Loch Goil i Skotland.

Sammen med Ellen Moxley og Angie Zelter gik hun om bord på Maytime, et fartøj knyttet til den britiske atomubådsflåde og anvendt i forbindelse med militær forskning og afprøvning. De tre aktivister beskadigede udstyr, som de anså for at være en del af Trident-systemet.

De tre blev efterfølgende arresteret og sigtet for blandt andet groft hærværk. Retssagen blev internationalt bemærket, fordi forsvaret søgte at gøre spørgsmålet om atomvåbnenes lovlighed til en del af sagen.

Efter en langvarig retssag blev de tre frifundet i oktober 1999. Fredsakademiets materiale forbinder frifindelsen med den internationale debat om atomvåbnenes lovlighed, herunder Den Internationale Domstols rådgivende udtalelse fra 1996.

Det er imidlertid vigtigt kildekritisk at skelne mellem frifindelsen og den bredere påstand om, at retten dermed generelt fastslog, at atomvåben var ulovlige. Det juridiske spørgsmål er mere kompliceret. Den Internationale Domstols rådgivende udtalelse fra 1996 må læses i sin fulde juridiske sammenhæng, og retssagens konkrete præmisser må holdes adskilt fra aktivisternes egen fortolkning.

5. En splittelse i fredsbevægelsen

Maytime-aktionen viste samtidig, at der ikke var enighed i fredsbevægelsen om, hvad ikkevold og civil ulydighed kunne indebære.

WILPF's danske sektion tog afstand fra den konkrete aktionsform og erklærede, at organisationen ikke kunne gå ind for den type aktioner, fordi de efter organisationens opfattelse gik længere end dens definition af ikkevold og civil ulydighed.

Andre dele af fredsbevægelsen støttede derimod Røder. Aldrig Mere Krig, Fredsskattefonden og Kvinder for Fred gav støtte til hendes sag.

Denne uenighed er historisk betydningsfuld. Røders aktiviteter kan ikke uden videre identificeres med »den danske fredsbevægelse« som helhed. Hun var en del af bevægelsen, men hendes forståelse af aktiv nedrustning var mere radikal end mange organisationers.

6. Fredslegatet og Fredsrosen

Røders internationale opmærksomhed afspejlede sig også i den danske fredsbevægelses hædersbevisninger.

Hun modtog Fredsskattefondens Fredslegat i 1999, Aldrig Mere Krigs Fredsrose i 2000 og senere endnu et Fredsskattefondslegat i 2002.

Fredsrosen i 2000 viser, at den del af fredsbevægelsen, der støttede direkte ikkevoldelig intervention, betragtede Røder som en særlig markant aktivist. Hædersbevisningerne må derfor ses som samtidige organisationshistoriske kilder til den vurdering, Røder blev mødt med i fredsbevægelsen.

7. Faslane og Coulport

Efter Maytime-aktionen fortsatte Røder sit arbejde i Skotland.

I august 2000 deltog hun i en demonstration mod britiske atomvåben ved Faslane og blev arresteret sammen med omkring 70 andre. I februar 2001 deltog hun i den store Big Blocade ved Faslane, hvor mere end 350 personer blev arresteret.

Hun deltog desuden i Trident Ploughshares' nedrustningslejre ved Coulport i perioden 1998–2004.

Disse aktioner viser, at hendes aktivisme ikke var begrænset til én spektakulær begivenhed. Hun indgik i en længerevarende kampagne mod den britiske atomubådsflåde.

8. Den skotske High Court og spørgsmålet om hærværk

En vigtig juridisk udvikling kom i 2001.

I forbindelse med sagen mod Røder, Moxley og Zelter blev en erklæring fra den skotske High Court offentliggjort 30. marts 2001. Ifølge Fredsakademiets materiale fastslog dommerne, at ødelæggelse af andres ejendom som udgangspunkt ikke kunne retfærdiggøres, bortset fra særlige omstændigheder.

Det er vigtigt at skelne mellem denne juridiske udvikling og aktivisternes egen fortolkning. Retten accepterede ikke generelt princippet om, at politisk overbevisning gjorde hærværk lovligt. Tværtimod begrænsede den mulighederne for at anvende en sådan begrundelse.

Røders historie illustrerer derfor en vigtig spænding mellem politisk samvittighed og strafferetlig ansvarlighed.

9. Protesten i det skotske parlament
april 2001 deltog Røder sammen med andre aktivister i en aktion i det skotske parlament. Hun og omkring ti andre blev arresteret og sigtet for brud på den offentlige orden. Sagen endte med frifindelse eller manglende bevis for de rejste anklager. Forsva-

ret gjorde blandt andet gældende, at anklagemyndighedens beviser ikke var tilstrækkelige. Sheriff Craik fremhævede ifølge Fredsakademiets materiale, at der måtte være »et vist råderum for opførsel« ved bona fide politiske demonstrationer.

Sagen illustrerer forskellen mellem retten til politisk protest og retten til at beskadige ejendom. Røders aktivisme befandt sig netop i dette spændingsfelt.

10. Fylingdales og modstanden mod »Star Wars«

I 2002 flyttede Røders fokus i højere grad mod militariseringen af rummet.

Hun startede Fylingdales Star Peace Camp, fordi hun frygtede, at George W. Bush-administrationens planer om et amerikansk missilforsvar ville føre til våben i rummet og en ny atomoprustning. Fredslejren blev lukket efter et fogedforbud i december 2002.

Røder forsøgte også at trænge ind på militære områder og protestere mod de systemer, som hun opfattede som led i den amerikanske plan for militarisering af rummet.

Dermed blev hendes aktivisme udvidet fra den britiske atomubådsflåde til et bredere spørgsmål om militarisering af rummet, satellitkommunikation og strategisk krigsførelse.

11. Aldermaston

I februar 2003 blev Røder idømt en betinget toårig fængselsstraf ved Newbury Magistrates Court og pålagt at betale erstatning til AWE Aldermaston efter en aktion, hvor hun havde skåret sig gennem et hegn under en Trident Ploughshares-demonstration.

Aldermaston havde en særlig symbolsk betydning i den britiske atomvåbenmodstand. Det var både et militært anlæg og et historisk samlingspunkt for den britiske Campaign for Nuclear Disarmament.

Røders aktiviteter placerede hende således i direkte forlængelse af en lang britisk tradition for protester mod atomvåben.

12. Irakkrigen og Leuchars-aktionen

I 2003 blev Irakkrigen det næste store fokus.

Røder deltog i Labour CND's konference i Glasgow 14. februar og i den store internationale demonstration i London 15. februar. Den 8. marts deltog hun i en demonstration ved RAF Leuchars. Kort før krigens begyndelse trængte hun ind på flybasen og beskadigede en britisk Tornado-kampflymaskine. Hun begrundede handlingen med ønsket om at forhindre yderligere forbrydelser mod den irakiske befolkning.

Aktionen var kulminationen på den udvikling, der var begyndt med Maytime. Hvor Røder tidligere havde forsøgt at deaktivere dele af et atomvåbensystem, rettede hun nu sin handling mod et konkret kampfly, som efter hendes vurdering kunne blive anvendt i en kommende krig.

13. Civil ulydighed og »aktiv nedrustning«

Røders politiske filosofi byggede på en særlig forståelse af borgerligt ansvar.

Hun mente, at det ikke var tilstrækkeligt at protestere mod våben, hvis man samtidig kunne forhindre deres anvendelse. Hendes argument var derfor ikke blot, at atomvåben var moralsk forkastelige, men at borgere kunne have en pligt til at gribe ind, når de mente, at alvorlige internationale forbrydelser var under opsejling.

Dette argument blev understøttet af henvisninger til Nürnbergprincipperne og international humanitær ret.

Kildekritisk må man imidlertid fastholde, at dette var Røders og hendes støtters juridisk-politiske argumentation. Det er ikke det samme som en generelt accepteret juridisk doktrin.

Det særlige ved Røder er netop, at hun ikke opfattede civil ulydighed som blot symbolsk lovbrud. Hun ville skabe en konkret virkning: at et våben eller en militær installation blev gjort mindre anvendelig.

14. Retssikkerhed og den sidste del af aktivismen

Efter Leuchars-aktionen blev Røder varetægtsfængslet. Der blev ikke stillet kaution, og sagen blev præget af problemer omkring blandt andet tolkning og gentagne udsættelser. Ifølge Fredsakademiets materiale blev hun løsladt 8. august, efter at anklagemyndigheden ikke havde haft en tolk til rådighed ved en High Court-høring.

Røder opfattede herefter retssikkerheden som en selvstændig politisk problemstilling. Hun skrev om »Retssikkerheden i Europas demokratier« og om retssystemets behandling af fredsaktivister.

Det betyder, at hendes aktivisme efterhånden havde tre tæt forbundne dimensioner:

1. modstand mod atomvåben og militarisering,
2. civil ulydighed og direkte aktion,
3. kritik af de juridiske og politiske institutioners behandling af aktivister.

15. Ulla Røder som kvindelig fredsaktivist

Røders engagement må også ses i sammenhæng med de internationale kvindefredsbevægelser.

Hun deltog i Kvinder for Fred, Kvinder i Sort og WILPF og deltog i WILPF's Gertrud Baer Summer School i 1997. Her blev hun introduceret til ikkevoldelig direkte aktion gennem fredslejre ved blandt andet Aldermaston og Menwith Hill.

Det er karakteristisk, at Røders aktivisme kombinerede den klassiske kvindefredsbevægelses krav om fred og nedrustning med en mere konfrontatorisk form for civil ulydighed.

Hun repræsenterer dermed en overgang mellem den brede kvindelige fredsbevægelse og den internationale direkte aktionsbevægelse omkring Greenham Common, Faslane og Trident Ploughshares.

16. Internationale forbindelser

Røder arbejdede ikke isoleret.

Hun deltog i Haag-konferencen om fred i 1999 og i marchen fra Fredspaladset i Haag til NATO's hovedkvarter i Bruxelles. Samme år deltog hun i fredsmarchen fra Aldermaston til Faslane og i protesten ved Royal Ordnance Special Metals' fabrik ved Wolverhampton, der blandt andet blev kritiseret i forbindelse med anvendelsen af forarmet uran.

I april 2001 deltog hun i Global Network Against Weapons and Nuclear Power in Space-konferencen i Leeds.

Disse aktiviteter viser, at hendes politiske verden var transnational. Danmark var hendes udgangspunkt, men Storbritannien blev fra omkring 1999 det vigtigste geografiske centrum for hendes aktivisme.

17. Opholdet i Skotland

Fra maj 2000 til 2004 havde Røder fast ophold og socialt arbejde i Skotland, blandt andet ved et YMCA-kursuscenter.

Det skotske ophold gjorde det muligt for hende at deltage direkte i den britiske atomvåbenmodstand. Det forklarer samtidig, hvorfor hendes senere aktivisme i høj grad kom til at foregå ved Faslane, Coulport, Aldermaston, Fylingdales og andre britiske militære lokaliteter.

Røder blev således en dansk aktivist med en væsentlig del af sin politiske praksis placeret i Storbritannien.

18. Priser og international anerkendelse

Den største internationale anerkendelse kom i 2001, da Ulla Røder, Ellen Moxley og Angie Zelter på vegne af Trident Ploughshares modtog Right Livelihood Award.

Prisen markerede en international anerkendelse af den ikkevoldelige atomvåbenmodstand og Ploughshares-bevægelsens idé om, at borgere gennem direkte handling kunne søge at forhindre atomkrig.

For Røder blev 1999–2001 dermed en periode, hvor hun både blev retsforfulgt for civil ulydighed og samtidig hædret af dele af den internationale fredsbevægelse.

19. Røder i den danske fredsbevægelse

Røders rolle i Danmark var først og fremmest knyttet til netværk og kampagner frem for en enkelt stor organisation.

Hun deltog i Fredskommissionen, Kvinder for Fred, WILPF, Aldrig Mere Krig, Fredsskattefonden, Fredsbevægelsens Koordineringsgruppe og kampagner mod atomvåben og militarisering.

Hun optrådte også offentligt i Danmark. Ved en demonstration i Odense 1. maj 2001 talte hun under overskriften »Ikke flere nedslagtninger – nu er det nok«, og Fyens Stiftstidende bragte et omfattende interview med hende.

I november 2004 deltog hun i protester mod Danmarks deltagelse i Irakkrigen og i en kampagne rettet mod Folketingets medlemmer.

20. Eftermæle

Ulla Røders historiske betydning kan vurderes på flere niveauer.

For det første repræsenterer hun en del af den danske fredsbevægelse, som internationaliserede sin kamp mod atomvåben og flyttede en del af aktiviteten til Storbritannien.

For det andet blev hun en dansk repræsentant for Trident Ploughshares' direkte aktionsform.

For det tredje var hun med til at forbinde atomvåbenmodstanden med nyere spørgsmål om militarisering af rummet, NATO's strategi og Irakkrigen.

For det fjerde illustrerer hendes historie den grundlæggende konflikt mellem civil ulydighed som demokratisk protest og lovens beskyttelse af offentlig og privat ejendom.

Og endelig viser hendes historie, at fredsbevægelsen ikke var ideologisk eller taktisk homogen. Nogle organisationer støttede hendes mål, men afviste hendes metoder; andre betragtede netop hendes villighed til at handle som et nødvendigt supplement til demonstrationer og appeller.

21. Kildekritisk vurdering

En videnskabelig behandling af Ulla Røder kræver en klar sondring mellem forskellige kildetyper.

Røders egne artikler, breve og interviews er primærkilder til hendes motiver, politiske argumentation og selvforståelse. De bør ikke ukritisk anvendes som dokumentation for faktiske forhold, der kræver uafhængig dokumentation.

Fredsorganisationernes publikationer dokumenterer, hvordan organisationerne selv fortolkede hendes handlinger. Det gælder både støtten fra Aldrig Mere Krig, Fredsskattefonden og Kvinder for Fred og kritikken fra WILPF's danske sektion.

Journalistiske kilder dokumenterer den samtidige offentlige reception. Fredsakademiets bibliografi rummer blandt andet artikler fra Information, Berlingske Tidende, Fyens Stiftstidende, Politiken, Arbejderen og The Scotsman.

Juridiske kilder er afgørende for vurderingen af retssagerne. Her må domme og retsafgørelser holdes adskilt fra aktivisternes juridiske argumentation.

Endelig bør senere historiske fremstillinger anvendes til at placere Røder i en større historie om dansk og international fredsaktivisme.

Det er især nødvendigt ikke at gøre hendes frifindelse i 1999 til et simpelt bevis for, at international ret generelt gav borgere ret til at ødelægge militært materiel. Frifindelsen var et konkret juridisk resultat i en bestemt sag. Aktivisternes påstand om en videregående ret til »civil intervention« er derimod en politisk og juridisk argumentation, som må undersøges selvstændigt.

22. Kronologi

År	Begivenhed
1954	Bodil Ulla Røder fødes.
1986	Tjernobyl-ulykken bliver et vigtigt referencepunkt for hendes senere engagement.
1995–	Fortsatte atomprøvesprængninger styrker hendes atomvåbenmodstand.
1997	Deltagelse i baltisk kampagne, OSCE-skyggekonference og protester mod Cassini.
1997	Deltager i WILPF's Gertrud Baer Summer School.
1998	Deltager i Fredskommissionen af 1998 og Trident Ploughshares-netværket.
1998	Breve til danske politikere om atomvåben og international ret.
1998–2004	Deltager i Trident Ploughshares' aktioner og lejre ved Coulport/Faslane.
8. juni 1999	Maytime-aktionen ved Loch Goil.
oktober 1999	Røder, Ellen Moxley og Angie Zelter frifindes.
1999	Modtager Fredsskattefondens Fredslegat.
2000	Modtager Aldrig Mere Krigs Fredsrose.
2000	Flytter til Skotland.
2001	Big Blocade ved Faslane.

2001 Modtager Right Livelihood Award sammen med Trident Ploughshares.
2001 Deltager i aktion i det skotske parlament.
2001 Deltager i protester ved Faslane og Coulport.
2002 Starter Fylingdales Star Peace Camp.
2002 Arrestationer ved Fylingdales.
2002 Modtager Fredsskattefondens legat.
2003 Dom efter Aldermaston-aktion.
8. marts 2003 Leuchars-aktionen mod britisk Tornado-fly.
2003–04 Retssag og langvarig juridisk konflikt efter Leuchars-aktionen.
2004 Protester mod Danmarks deltagelse i Irakkrigen.
2005 Fortsat offentlig debat og publicistisk aktivitet om fred, krig og retssikkerhed.

Noter

[1] Det Danske Fredsakademi, Ulla Røder, biografisk materiale. Kilden angiver fødselsår 1954 og beskriver Røder som dansk fredsaktivist, pacifist og organisator.

[2] Samme kilde om Røders betydning af Tjernobyl og de fortsatte atomprøvesprængninger samt hendes deltagelse i Arbejdsgruppen mod Atomprøvesprængninger.

[3] Samme kilde om hendes organisatoriske tilknytninger til bl.a. Scottish CND, Trident Ploughshares, Aldrig Mere Krig, Fredsskattefonden, Fredskommissionen af 1998, WILPF og Kvinder for Fred.

[4] Ulla Røders breve til danske politikere, 1998–1999, registreret i Fredsakademiets materiale.

[5] Ulla Røder, Kvinder for Fred i aktion mod atomubåde, Arbejderen, 23. september 1998. Registreret i Fredsakademiets bibliografi.

[6] Den Internationale Domstols rådgivende udtalelse om atomvåbens trussel eller anvendelse, 1996, bør anvendes som selvstændig juridisk primærkilde ved en endelig dokumentation af Maytime-sagen.

[7] International Military Tribunal at Nürnberg, The Trial of the Major War Criminals, Nürnberg 1946, XXII, bl.a. s. 411, 461–466 og 497–498. Registreret i Fredsakademiets bibliografi.

[8] Angie Zelter, Trident on Trial: The case for people's disarmament. Edinburgh: Luath Press, 2001, 312 s. Dette er en central, men partsnær fremstilling af Trident Three-sagen.

[9] Kirsten Nepper-Rasmussen, »Dansk kvinde frikendt for atom-hærværk«, Fyens Stiftstidende, 22. oktober 1999.

[10] Fredsakademiets materiale om WILPF's kritik af Maytime-aktionen og støtte fra Aldrig Mere Krig, Fredsskattefonden og Kvinder for Fred.

[11] Fredsakademiets registrering af den skotske High Court-erklæring af 30. marts 2001.

[12] Fredsakademiets biografiske materiale om aktionen i det skotske parlament 4. april 2001.

[13] Bente Bundgaard, »Star Wars: Fredsfolkets usynlige fjende«, Information, 6. juli 2002.

[14] Arne Hansen, »Ulla Røder får dom 11. september«, Arbejderen, 22. august 2002.

[15] Ulla Røder, Ikke flere endeløse diskussioner, men realistisk nedrustning nu …, Arbejderen, 3. juni 2003.

[16] Ulla Røder, Retssikkerheden i Europas demokratier, registreret i Fredsakademiets materiale.

[17] Ulla Røder, USA's langtidsplan for militarisering af rummet, registreret i Fredsakademiets materiale.

[18] Ullas vrede, DR TV1, Magtens billeder, 6. februar 2004. 58 minutters dokumentarfilm om Ulla Røder.

Kilder

Primærkilder

Røder, Ulla: Sværd til plovjern.
Røder, Ulla: Kan FN leve op til sit ry som en FREDS organisation?
Røder, Ulla: Kvinder for Fred i aktion mod atomubåde, Arbejderen, 23. september 1998.
Røder, Ulla: En lille historie.
Røder, Ulla: Nyhedsbrev fra Ulla, Køkkenrullen 2001:3, s. 5–7.
Røder, Ulla: Årets gang for Ulla, Køkkenrullen 2001:5, s. 10–12.
Røder, Ulla: Mary Kelly Sagen, Køkkenrullen 2005:1, s. 9–11.
Røder, Ulla: Om Sasaki Sadako og foldede traner, Køkkenrullen 2005:5, s. 8–9.
Røder, Ulla: Visit the Block the Builders Site, Køkkenrullen 2004:8, s. 4–6.
Røder, Ulla: Medvirk til forhindring af krigsforbrydelser.
Røder, Ulla: Retssikkerheden i Europas demokratier.
Røder, Ulla: USA's langtidsplan for militarisering af rummet.
Røder, Ulla: Vær med til at blokere udbygning af Aldermaston i UK for at hindre udvikling af nye atomvåben.
International Military Tribunal at Nürnberg, The Trial of the Major War Criminals, Nürnberg 1946, XXII.
Trident Ploughshares: Speed the Plough…, nyhedsbreve og kampagnemateriale.
Zelter, Angie: Trident on Trial: The Case for People's Disarmament. Edinburgh: Luath Press, 2001.

Samtidige journalistiske kilder
Fyens Stiftstidende, 22. oktober 1999.
The Scotsman, 16. februar 1999.
Berlingske Tidende, 5. juni 2001.
Urban, 12./13. december 2001.
Information, 16. oktober 2003.
Politiken, 7. oktober 2005.
Arbejderen, flere artikler 1998–2004.
Litteratur

Det eksisterende Fredsakademi-materiale registrerer blandt andet:

Zelter, Angie: Trident on Trial: The Case for People's Disarmament. Edinburgh: Luath Press, 2001.
Terp, Holger: Ulla Røder biography in English.
Atom u-både under belejring, Socialisten, 8. november 2000.
Bjerre Christensen, Nynne: »For verdens skyld«, Berlingske Tidende, 5. juni 2001.
Bjerre Christensen, Nynne: »Ildsjæl mod atomvåben«, Urban, 12./13. december 2001.
Bundgaard, Bente: »Star Wars: Fredsfolkets usynlige fjende«, Information, 6. juli 2002.
Harris, Richard: »Druid and peace campaigner's Star Wars fears«, Whitley Gazette, 11. juni 2002.
Nepper-Rasmussen, Kirsten: »Dansk kvinde frikendt for atom-hærværk«, Fyens Stiftstidende, 22. oktober 1999.
Ritzau: »Dansk fredsaktivist forsvundet i Skotland«, Information, 16. oktober 2003.
Ullas vrede, DR TV1, Magtens billeder, 6. februar 2004.
Arkiver og digitale kilder

Det Danske Fredsakademis eksisterende Ulla Røder-materiale er den vigtigste samlende digitale kilde til denne artikel. Materialet indeholder både biografiske oplysninger, Røders egne tekster, presseklip og bibliografiske henvisninger.

Ved en endelig videnskabelig udgave bør der desuden foretages en særskilt kontrol af:

dommen og retsmaterialet fra Trident Three-sagen i Skotland 1999,
Den Internationale Domstols rådgivende udtalelse fra 1996,
den skotske High Court-afgørelse fra 2001,
retsmaterialet fra Leuchars-sagen,
Right Livelihood Awards samtidige dokumentation,
samtidige udgivelser fra Trident Ploughshares,
WILPF's og Aldrig Mere Krigs samtidige udtalelser.
Samlet vurdering

Ulla Røder indtager en særstilling i nyere dansk fredshistorie. Hun begyndte som deltager i den brede modstand mod atomprøvesprængninger og atomoprustning, men

udviklede sig til en aktivist, der betragtede ikkevoldelig civil ulydighed som et middel til faktisk at intervenere mod våbensystemer.

Hendes Maytime-aktion i 1999 gjorde hende internationalt kendt. Frifindelsen af »Trident Three« blev et vigtigt symbol for Ploughshares-bevægelsen, selv om dens juridiske betydning må vurderes langt mere nuanceret end aktivisternes egen fortolkning. Hendes senere aktioner ved Faslane, Coulport, Fylingdales, Aldermaston og Leuchars gjorde hende til en af de mest konsekvente danske fortalere for aktiv nedrustning.

Samtidig viser Røders historie, at fredsbevægelsen ikke havde én fælles opfattelse af ikkevold. For nogle var demonstrationer, blokader og civil ulydighed legitime; for andre gik fysisk beskadigelse af militært materiel over en afgørende grænse. Netop denne konflikt gør Ulla Røder til et væsentligt studieobjekt i dansk freds- og protesthistorie.

Hendes historiske betydning ligger derfor ikke kun i, hvad hun selv gjorde, men også i den debat, hendes handlinger fremkaldte om forholdet mellem fred, lov, samvittighed, civil ulydighed, international ret og det enkelte menneskes ansvar over for krig og masseødelæggelsesvåben.

Tanker om fremtidens Danmark – Mens lokummet brænder rundt omkring os

Indledning

Tanker om fremtidens Danmark – Mens lokummet brænder rundt omkring os udkom i 2019 som en energipolitisk redegørelse og et pacifistisk manifest. Bogen blev skrevet med udgangspunkt i et enkelt, men vidtgående spørgsmål: Hvordan kan Danmark forholde sig til klima- og miljøkrisen, hvis man samtidig tager højde for krig, militarisering, våbenproduktion, energiforbrug, økonomi og internationale konflikter?

Bogen var ikke tænkt som en traditionel naturvidenskabelig monografi. Den er tværfaglig, politisk og normativ og forsøger gennem en omfattende anvendelse af offentligt tilgængelige kilder at sammenholde områder, der normalt behandles hver for sig.

Syv år efter udgivelsen er der grund til at genlæse bogen. Ikke blot for at se, om dens politiske forslag fortsat er relevante, men for at undersøge, hvordan dens empiriske påstande står i forhold til den forskning og den samfundsmæssige udvikling, der er kommet til siden 2019.

En sådan revurdering må nødvendigvis skelne mellem tre forskellige former for udsagn: **empiriske påstande, fortolkninger og normative politiske forslag**. Det er ikke videnskabeligt meningsfuldt at bedømme alle tre efter samme målestok.

Klima, energi og militarisering

Bogens centrale argument er, at klimakrisen ikke kan behandles uafhængigt af den globale militarisering. Militære styrker forbruger store mængder fossile brændstoffer, producerer drivhusgasser og forurening og beslaglægger samtidig økonomiske og teknologiske ressourcer, som alternativt kunne anvendes til civile formål.

Denne problemstilling er i 2026 betydeligt mere etableret, end den var i 2019.

Nyere forskning forsøger systematisk at opgøre militære aktiviteters klimaaftryk og peger på, at militære aktiviteter globalt kan være ansvarlige for en betydelig andel af verdens drivhusgasudledninger. Et nyere forskningsreview har eksempelvis estimeret andelen til omkring 5,5 procent, samtidig med at det understreger den betydelige usikkerhed og de store datamangler, der præger området.

Det er vigtigt ikke at gøre et sådant estimat til et præcist facit. Militære emissioner er vanskelige at opgøre, fordi forskellige lande rapporterer forskelligt, og fordi internationale klimaregnskaber historisk har behandlet militære aktiviteter anderledes end civile sektorer.

Men hovedpointen i Tanker om fremtidens Danmark — at militære aktiviteter udgør en væsentlig og delvis usynlig klimabelastning — fremstår i dag som en langt mere legitim forskningsmæssig problemstilling.

Vurdering: 🟢 Stærkt understøttet.

Krig som klimaproblem

Bogen går et skridt videre og behandler selve krigen som et klima- og miljøproblem.

Det er en væsentlig pointe, fordi kriges klimaeffekter ikke begrænser sig til brændstofforbruget i militære køretøjer og fly. Krig ødelægger energisystemer, boliger, fabrikker, transportinfrastruktur, landbrugsarealer og skove. Samtidig kræver efterfølgende genopbygning store mængder cement, stål, energi og transport.

Krigen i Ukraine har siden 2022 gjort dette problem meget konkret. Forskningsprojekter har forsøgt at opgøre emissionerne fra blandt andet militære operationer, brande, flygtningetransport, ødelæggelser og fremtidig genopbygning. Et studie har eksempelvis estimeret krigens klimaaftryk i dens første 18 måneder til omkring 77 millioner ton CO_2-ækvivalenter.

Tallene er forbundet med betydelig usikkerhed, men forskningsfeltet viser, at krigens klimaeffekter ikke længere blot er en teoretisk betragtning.

Det samme gælder krigen i Gaza, hvor forskere siden 2023 har forsøgt at opgøre de direkte og indirekte klimaeffekter af militære operationer, ødelæggelser og den forventede genopbygning.

Dermed har udviklingen siden 2019 givet yderligere empirisk materiale til en af bogens grundlæggende pointer: **krig bør ikke betragtes som klimaneutral.**

Vurdering: 🟢 Stærkt understøttet, men med betydelig metodisk usikkerhed omkring de konkrete tal.

Klimaændringer og væbnede konflikter

På dette område kræver bogen en større nuancering.

Der findes i dag betydelig forskning, der undersøger sammenhængen mellem klimaændringer, ressourceknaphed, migration, social ustabilitet og konfliktrisiko. IPCC konkluderer blandt andet, at klimaforandringer kan øge risikoen for voldelige konflikter, navnlig hvor samfund allerede er præget af fattigdom, svage institutioner, ulighed og andre former for sårbarhed.

Det betyder imidlertid ikke, at klimaændringer kan betragtes som en enkel eller direkte årsag til krig.

Krig opstår normalt gennem et samspil mellem politiske, økonomiske, historiske, sociale og geopolitiske faktorer. Klimaændringer kan fungere som en risikoforstærker, men kan ikke uden videre forklare, hvorfor en bestemt krig bryder ud.

Her er det nødvendigt at skelne mellem:

- klimaændringer som risikofaktor for konflikt,
- konflikter som forstærker af miljøproblemer,
- militær aktivitet som kilde til drivhusgasudledninger,
- og den stærkere påstand, at klimaændringer direkte forårsager krig.

Den første og de to sidste mellemled er betydeligt bedre dokumenteret end den sidste.

Vurdering: 🟡 Understøttet, men skal formuleres med større kausal forsigtighed.

Militarisering og den grønne omstilling

En af bogens mere interessante teser er, at militarisering ikke blot er et miljøproblem i sig selv, men også kan konkurrere med den grønne omstilling om økonomiske og teknologiske ressourcer.

Dette spørgsmål har fået større aktualitet efter 2022, hvor en række europæiske lande har øget forsvarsudgifterne markant.

Der er fremkommet forskning, der undersøger sammenhængen mellem militærudgifter, drivhusgasudledninger og investeringer i grøn teknologi. Resultaterne peger i retning af, at øgede militærudgifter i nogle sammenhænge kan være forbundet med højere emissioner og mindre plads til grønne investeringer.

Men også her skal man være forsigtig med at gøre en statistisk sammenhæng til en universel kausal lov.

Forsvarsudgifter kan eksempelvis have forskellige økonomiske virkninger afhængigt af, hvad pengene bruges til, hvilken energiteknologi der anvendes, og hvilken økonomisk situation et land befinder sig i.

Bogens grundlæggende spørgsmål er imidlertid stadig relevant:

Hvor mange ressourcer kan et samfund anvende på militær sikkerhed, hvis det samtidig skal gennemføre en meget omfattende grøn omstilling?

Det er ikke et spørgsmål, som kan besvares alene gennem klimaforskning. Det er også et økonomisk og politisk prioriteringsspørgsmål.

Vurdering: 🟢 Relevant og i stigende grad empirisk undersøgt, men bogens stærkeste konklusioner er normative.

De militære klimaregnskaber

Et særligt interessant punkt i bogen er kritikken af den mangelfulde opgørelse af militære drivhusgasudledninger.

Problemet består blandt andet i, at militære aktiviteter historisk har været vanskelige at sammenligne internationalt, og at en række militære emissioner ikke er fuldt synlige i nationale klimaregnskaber.

Dette problem er fortsat aktuelt.

Den videnskabelige og politiske diskussion har siden 2019 i stigende grad beskæftiget sig med behovet for mere systematiske opgørelser af militære emissioner.

Her har bogens kritik derfor vist sig at være fremsynet.

Det betyder ikke nødvendigvis, at alle de tal og beregninger, der blev anvendt i 2019, fortsat kan anvendes uændret. Men den grundlæggende metodiske kritik — at man ikke kan føre en fuldstændig klimadebat uden at vide, hvor stor den militære sektor er — er fortsat vanskelig at afvise.

Vurdering: 🟢 Stærkt understøttet som problemstilling.

Danmark og den fossile økonomi

Bogen behandler også transport, olie, benzin, flytrafik, landbrug og energiforbrug og argumenterer for betydelige samfundsforandringer.

Nogle af forslagene er meget vidtgående. Blandt andet foreslås drastiske begrænsninger af privatbilismen, højere brændstofpriser og en omfattende omlægning af transportsektoren.

Set fra 2026 er der ikke grundlag for at konkludere, at alle bogens konkrete prognoser eller politiske virkemidler har vist sig korrekte.

Derimod er bogens overordnede diagnose — at en hurtig klimaomstilling kræver meget større ændringer i energiforbrug, transport og økonomiske incitamenter — fortsat central i klimapolitikken.

Her må man derfor skelne mellem **diagnosen og recepten**.

Man kan godt have ret i, at et problem eksisterer, uden at ens foreslåede løsning nødvendigvis er den bedste.

Vurdering: ◯ Overordnet understøttet; de konkrete politiske virkemidler må vurderes særskilt.

Fred som klimapolitik

Det mest originale ved bogen er måske dens forsøg på at gøre fredspolitik til en integreret del af klimapolitikken.

Bogens formulering om, at freden er et nødvendigt middel til at håndtere klimakrisen, kan læses på mindst to måder.

I en snæver empirisk betydning kan påstanden undersøges gennem kriges emissioner, militariseringens ressourceforbrug og ødelæggelsen af miljø og infrastruktur.

I en bredere betydning er den et politisk-filosofisk udsagn: Et samfund, der bruger store ressourcer på militær konkurrence, kan ifølge bogens argumentation have vanskeligere ved at gennemføre den samarbejdsorienterede omstilling, som klimakrisen kræver.

Den første del kan undersøges empirisk. Den anden er i høj grad normativ.

Det er derfor ikke videnskabeligt korrekt at sige, at forskning har "bevist", at fred løser klimakrisen.

Men det er heller ikke korrekt at afvise forbindelsen mellem fred, sikkerhed, militarisering og klima som ren ideologi.

Vurdering: 🟢/🔵 Empirisk relevant, men den samlede konklusion er politisk og normativ.

NATO, nedrustning og dansk sikkerhedspolitik

Bogens mest kontroversielle forslag er de sikkerhedspolitiske: dansk udmeldelse af NATO, omfattende nedrustning og en grundlæggende omlægning af dansk sikkerhedspolitik.

Disse forslag kan ikke vurderes på samme måde som en påstand om CO_2-udledning.

Det er normative og strategiske forslag.

De kan analyseres ud fra teorier om international politik, afskrækkelse, kollektiv sikkerhed, fredsforskning og økonomi, men ingen videnskabelig metode kan i sig selv bevise, at Danmark bør være medlem eller ikke-medlem af NATO.

Her er bogens styrke ikke dens videnskabelige bevisførelse, men dens forsøg på at stille et grundlæggende politisk spørgsmål:

Kan et land sikre sin befolkning gennem oprustning, eller kan sikkerhed i højere grad skabes gennem nedrustning, diplomati, international ret og konfliktforebyggelse?

Det er et klassisk fredsvidenskabeligt spørgsmål, og det er stadig højaktuelt.

Vurdering: 🔵 Normativt og strategisk spørgsmål, ikke en empirisk konklusion.

Har bogen fået ret?

Efter syv år er svaret hverken et simpelt ja eller nej.

Nogle af bogens problemstillinger er blevet **mere videnskabeligt relevante**, end de var i 2019.

Det gælder især:

- militære emissioner,
- krigens klimaaftryk,
- mangelfuld registrering af militære emissioner,

- sammenhængen mellem klima, sikkerhed og konflikt,
- forholdet mellem militarisering og ressourceanvendelse.

Andre dele af bogen må vurderes mere forsigtigt.

De konkrete politiske løsninger kan ikke automatisk udledes af de empiriske problemer. At militær aktivitet udleder drivhusgasser betyder eksempelvis ikke i sig selv, at en bestemt form for nedrustning er den optimale klimapolitik.

Det er her, bogens politiske karakter bliver tydelig.

En samlet videnskabelig vurdering

En nutidig vurdering bør derfor ikke spørge, om Tanker om fremtidens Danmark er en videnskabelig monografi. Det er den ikke.

Den bør snarere spørge, om bogen indeholder **videnskabeligt efterprøvelige påstande**, om disse er rimeligt dokumenteret, og om bogens centrale problemstillinger siden 2019 er blevet understøttet eller svækket af udviklingen.

På dette grundlag er vurderingen mere positiv end en traditionel akademisk bedømmelse kunne antyde.

Bogens største svaghed er dens tendens til undertiden at bevæge sig hurtigt fra empirisk dokumentation til politisk konklusion. Den kunne flere steder have markeret tydeligere, hvornår der foreligger dokumentation, hvornår der foretages en fortolkning, og hvornår forfatteren fremsætter et normativt forslag.

Bogens største styrke er til gengæld dens **tværfaglige helhedsperspektiv**.

Den forsøger at se sammenhænge mellem områder, som ofte behandles isoleret:

klima – energi – økonomi – militarisering – krig – migration – miljø – fred.

Syv år efter udgivelsen er det netop denne sammenhængstænkning, der gør bogen interessant at genlæse.

Konklusion

Tanker om fremtidens Danmark bør ikke bedømmes som en traditionel naturvidenskabelig afhandling. Den er snarere et **tværfagligt, dokumenterende og normativt debatværk med et stærkt fredspolitisk udgangspunkt**.

En række af dens empiriske problemstillinger har siden 2019 fået større forskningsmæssig opmærksomhed. Især spørgsmålet om militære emissioner og kriges klima- og miljømæssige konsekvenser står stærkere i dag end ved bogens udgivelse.

Andre dele — navnlig de konkrete politiske og sikkerhedspolitiske løsninger — forbliver spørgsmål om politisk filosofi, økonomi og strategiske værdier.

Den mest rimelige akademiske dom er derfor ikke, at bogen enten er "videnskabelig" eller "ikke-videnskabelig". Den er et **hybridværk**, hvor empirisk dokumentation, samfundsanalyse og politisk vision er vævet sammen.

Dens videnskabelige værdi ligger først og fremmest i de spørgsmål, den rejser og forsøger at dokumentere. Dens politiske værdi ligger i dens forsøg på at gøre fred, nedrustning og militarisering til en del af klimadebatten.

Set fra 2026 fremstår bogens mest interessante påstand derfor ikke nødvendigvis som dens konkrete politiske program, men som dens grundlæggende spørgsmål:

Hvad sker der med vores mulighed for at løse klima- og miljøkrisen, hvis vi samtidig accepterer en verden præget af oprustning, krig og et meget stort militært ressourceforbrug?

Det spørgsmål er i dag ikke blevet mindre relevant. Tværtimod er det blevet vanskeligere at ignorere.

Bomb Target Norway

Holger Terp: Bomb Target Norway: A short documented and illustrated introduction to the history and policy of Norway, 2011.

Indledning
Holger Terps Bomb Target Norway er et kort historisk-politisk skrift, der undersøger Norges militære, sikkerhedspolitiske og atompolitiske udvikling, især i perioden fra begyndelsen af det 20. århundrede til den kolde krig. Publikationen er registreret af Det Danske Fredsakademi som et dokumenteret og illustreret introduktionsskrift om Norges historie og politik.

Skriftets centrale tese er, at norsk udenrigs- og sikkerhedspolitik ikke kan forstås alene ud fra den officielle fortælling om Norge som en lille, fredsorienteret stat. Terp fremhæver i stedet militarisering, NATO-medlemskab, amerikansk militært samarbejde, atomstrategi og politisk overvågning som væsentlige elementer i Norges moderne historie.

Kildegrundlag og metode
En væsentlig styrke ved teksten er dens interesse for åbne historiske kilder og for forholdet mellem officiel politik og praksis. Terp henviser blandt andet til historikeren Geir Lundestads forskning og Astrid Forlands forskning om Norges atompolitiske udvikling.

Samtidig er værket metodisk problematisk, hvis det bedømmes efter almindelige akademiske standarder. Det fremstår ikke som en peer-reviewed forskningsmonografi, men snarere som et politisk-historisk essay og dokumentationsskrift med et tydeligt fredsaktivistisk perspektiv. Terp er tilknyttet Det Danske Fredsakademi, og publikationen indgår i en større samling af hans freds- og sikkerhedspolitiske skrifter.

Flere af tekstens stærke konklusioner bliver derfor fremsat mere kategorisk, end det tilgængelige kildegrundlag synes at berettige. Eksempelvis fremstilles militarisme og nationalisme som direkte forudsætninger for fascisme. Det er en politisk-historisk fortolkning, men ikke en tilstrækkelig dokumenteret historisk teori i sig selv.

Historisk validitet
På et centralt punkt har Terp imidlertid en vigtig pointe: Norges medlemskab af NATO indebar ikke en simpel og fuldstændig integration i amerikansk militærpolitik. Norge udviklede tværtimod en særlig kombination af afskrækkelse og beroligelse.

Den norske regering erklærede i forbindelse med NATO-medlemskabet i 1949, at Norge ikke ville tillade fremmede militærbaser på norsk territorium i fredstid. I 1957 blev det desuden besluttet, at atomvåben ikke skulle placeres på norsk jord i fredstid. Disse begrænsninger blev centrale elementer i norsk sikkerhedspolitik under den kolde krig.

Terps kritik af, at Norge samtidig var tæt integreret i NATO's militære system, har derfor et historisk grundlag. Norske militære installationer blev blandt andet finansieret gennem NATO og USA, og der eksisterede omfattende militært samarbejde med USA. Begrebet integrasjon og avskjerming, som senere er blevet anvendt af norske sikkerhedshistorikere, beskriver netop denne dobbelte politik.

Her er Terps problemstilling således væsentlig, selv om hans fortolkning ofte er mere polemisk end den etablerede sikkerhedspolitiske historieskrivning.

Overvågning og sagen om Ikkevold
Et af værkets mest interessante temaer er forholdet mellem fredsbevægelsen og den norske sikkerhedsstat.

I 1983 offentliggjorde tidsskriftet Ikkevold oplysninger om militære installationer og Norges rolle i NATO's atomstrategi. Redaktionen blev efterfølgende tiltalt for forhold, der vedrørte national sikkerhed. Sagen endte med frifindelse i Høyesterett i 1987. Den senere Lund-kommission dokumenterede desuden, at norske overvågningsmyndigheder havde registreret personer og organisationer fra fredsbevægelsen, og at dele af overvågningen var ulovlig.

Dette er vigtigt, fordi det viser, at Terps overordnede påstand om konflikt mellem fredsaktivisme og den norske sikkerhedsstat ikke blot er politisk polemik. Der findes efterfølgende officiel dokumentation, som bekræfter centrale dele af denne problemstilling.

Kritisk vurdering
Den største svaghed er selektiviteten. Terp argumenterer fra et klart antimilitaristisk udgangspunkt og behandler derfor i mindre grad de sikkerhedspolitiske argumenter, som norske regeringer faktisk anvendte.

Efter 1945 stod Norge i en særlig strategisk situation: landet havde grænse til Sovjetunionen, var militært svagt og havde netop oplevet den tyske invasion i 1940. Norges NATO-medlemskab og militære oprustning kan derfor ikke kun forklares med militarisme eller amerikansk indflydelse. Norske regeringer søgte også at skabe en troværdig afskrækkelse mod et muligt sovjetisk angreb.

Terps analyse ville derfor være stærkere, hvis den systematisk sammenlignede fredsbevægelsens fortolkning med regeringens, Forsvarets og NATO's egne kilder.

Der er også en tendens til anakronisme. Den sikkerhedspolitiske situation i Norge i 1950'erne og 1960'erne bør analyseres ud fra den daværende kolde krigs kontekst og ikke alene ud fra efterfølgende viden om NATO, USA og Sovjetunionen.

Samlet vurdering
Bomb Target Norway er ikke bedst vurderet som en videnskabelig forskningsmonografi, men som et politisk-historisk dokumentations- og debatindlæg. Dets værdi lig-

ger især i, at det rejser spørgsmål om forhold, som den officielle norske historieskrivning tidligere har behandlet mere forsigtigt: Norges rolle i NATO's militære struktur, forholdet til amerikansk efterretning, atomstrategien og overvågningen af fredsbevægelsen.

Som historisk kilde bør teksten derfor læses kritisk og sammenholdes med primærkilder og uafhængig forskning. Det er især vigtigt, fordi Terp ofte går fra dokumenterede enkeltforhold til bredere konklusioner om norsk militarisme og fascisme uden at etablere en tilstrækkelig systematisk argumentation.

Videnskabelig vurdering: 6/10.

Som aktivistisk historisk dokumentation: 8/10.
Som akademisk, metodisk stringent historisk forskning: 4–5/10.
Som kilde til fredsbevægelsens perspektiv på Norge under den kolde krig: 8/10.

Den mest interessante videnskabelige pointe er derfor ikke nødvendigvis, om Terps samlede politiske konklusion er korrekt, men at hans tekst kan bruges som udgangspunkt for at undersøge spændingen mellem Norges officielle base- og atompolitik og landets faktiske integration i NATO's sikkerheds- og efterretningssystem. Den spænding er veldokumenteret i senere norsk sikkerhedspolitisk forskning og offentlige udredninger.

Bomb Target Norway – en kildekritisk efterprøvning 15 år efter

Indledning
Holger Terps Bomb Target Norway, publiceret i 2011, har som undertitel A short documented and illustrated introduction to the history and policy of Norway. Værket er kort, men det spænder over et meget stort historisk felt: norsk militarisme, nationalisme, politisk overvågning, forholdet til Sverige og Danmark, Grønlandsspørgsmålet, NATO, EEC, atompolitik samt freds- og antimilitaristiske bevægelser.
,
En efterprøvning foretaget med kilder og forskning, der er blevet tilgængelig eller lettere tilgængelig siden 2011, viser et blandet, men interessant billede. Flere af værkets centrale empiriske observationer er blevet styrket af senere forskning og afklassificerede dokumenter. Andre formuleringer er for kategoriske og bør i en revideret udgave præciseres. Det gælder især brugen af begrebet fascisme.

Det afgørende er derfor at skelne mellem Terps dokumenterede historiske observationer og de mere vidtgående fortolkende konklusioner.

1. Militarisme, nationalisme og fascisme
Allerede på første side formuleres værkets grundtese: »Militarism and nationalism are the prerequisites for fascism.« Terp beskriver herefter Norge som et land med en velhavende, militaristisk og nationalistisk overklasse og peger på en række historiske forhold som tegn på denne udvikling.

,
Her er der grund til en metodisk præcisering.

Moderne fascismeforskning anerkender ganske vist militarisme og ekstrem nationalisme som væsentlige bestanddele af fascistiske ideologier. Men de er ikke i sig selv tilstrækkelige til at definere et samfund eller en stat som fascistisk. Fascisme indebærer normalt også en autoritær eller antidemokratisk politisk ideologi, førerdyrkelse, antiparlamentarisme og ofte en forestilling om national genfødsel og politisk vold.

På dette punkt er den senere forskning imidlertid interessant for Terps oprindelige argument. Salvatore Garau har vist, at norsk nationalisme i mellemkrigstiden faktisk gennemgik en radikalisering, hvor bevægelser som Fedrelandslaget og Samfundsvernet udviklede elementer af paramilitarisme, korporatisme, autoritarisme, anti-parlamentarisme og territorial ekspansion.

Martin Kristoffer Hamres forskning viser tilsvarende, at Nasjonal Samling ikke blot var et isoleret norsk fænomen, men indgik i den europæiske fascistiske og nationalsocialistiske udvikling og blev påvirket både af Italien og især Tyskland.

Konklusion: Terps forbindelse mellem nationalisme, militarisme og fascistiske strømninger er historisk interessant og delvis blevet styrket. Men formuleringen om, at militarisme og nationalisme i sig selv er »forudsætningerne for fascisme«, bør videnskabeligt omformuleres til en analyse af, hvornår og hvordan militaristisk og nationalistisk politik radikaliseres til fascisme.

2. Norge og Sverige i 1905
Terp fremhæver den norske militarisme gennem blandt andet unionsopløsningen med Sverige.

Det er korrekt, at situationen i 1905 var stærkt militariseret. Norge oprustede, og begge lande mobiliserede militære styrker. Det norske Forsvarshistoriske Museum beskriver direkte, hvordan Norge rustede op med henblik på muligheden for en væbnet konflikt med Sverige. Under Karlstadforhandlingerne blev der fra norsk side mobiliseret omkring 26.000 mand.

Det var imidlertid ikke en norsk-svensk krig. Konflikten blev løst gennem forhandlinger, og unionen blev opløst fredeligt.

Terps formulering bør derfor ikke læses som påstanden om, at Norge faktisk førte krig mod Sverige i 1905. Den stærkere og historisk holdbare pointe er, at Norge var villig til at understøtte sin nationale suverænitetskrav med militær magt, samtidig med at den politiske ledelse accepterede en forhandlingsløsning.

3. Østgrønland
Terp henviser også til Norges territoriale krav på Grønland.

Her er dokumentationen meget stærk. I 1931 proklamerede Norge norsk suverænitet over et område i Østgrønland, det såkaldte Eirik Raudes Land. Sagen blev bragt for Den Faste Domstol for Mellemfolkelig Retspleje, som i 1933 fastslog, at den norske besættelse var ulovlig og ugyldig.

Det bør dog præciseres, at formuleringen i Bomb Target Norway om, at Norge ville »occupy half of Greenland«, er retorisk. Den norske aktion omfattede et bestemt område af Østgrønland mellem 71°30' og 75°40' nordlig bredde – ikke halvdelen af hele Grønland.

Videnskabelig vurdering: Den historiske pointe er rigtig; formuleringen bør præciseres geografisk.

4. Den nordiske forsvarsalliance og NATO
Terp fremhæver, at Norge var modstander af et nordisk forsvarssamarbejde og senere blev ført ind i NATO.

Her viser de afklassificerede amerikanske dokumenter et mere nuanceret billede.

Norge deltog faktisk aktivt i forhandlingerne om en nordisk forsvarspagt i 1948. Problemet var især, at Sverige ønskede en neutral nordisk alliance, mens norske beslutningstagere vurderede, at en sådan alliance ikke ville give tilstrækkelig sikkerhed mod Sovjetunionen uden støtte fra USA og de øvrige vestlige magter.

Et amerikansk memorandum fra 1949 konkluderede samtidig, at en nordisk forsvarsalliance uden en bredere vestlig tilknytning sandsynligvis ville være utilstrækkelig, og at amerikanske militære interesser bedst blev varetaget gennem Norges og Danmarks deltagelse i et nordatlantisk sikkerhedssystem.

Dette styrker en væsentlig del af Terps argument: USA arbejdede aktivt for en vestlig/nordatlantisk sikkerhedsordning, og NATO var ikke blot et spontant norsk valg uden udenlandsk påvirkning.

Men »garden Norway into NATO« er for kategorisk. Norge havde egne sikkerhedspolitiske interesser og var selv aktiv deltager i processen.

Den videnskabeligt stærkere formulering er derfor:

Norge blev ikke blot »ført ind« i NATO, men valgte NATO efter at have forkastet eller opgivet en nordisk neutral forsvarsmodel, samtidig med at USA arbejdede aktivt for at gøre en nordatlantisk løsning attraktiv og strategisk nødvendig.

5. NATO – integration og afskærmning
Her er Bomb Target Norway efterfølgende blevet særdeles interessant.

Norge accepterede NATO-medlemskab, men fastholdt samtidig en politik imod permanente udenlandske baser og stationering af atomvåben i fredstid. NATO's egen historiske dokumentation bekræfter denne norske politik.

Samtidig var Norge dybt integreret i NATO's militære planlægning. En forskningsrapport om Norges rolle i den europæiske sikkerhedsstruktur beskriver netop forholdet som en kombination af integration og afskærmning: Norge deltog i NATO's integrerede forsvar, mens landet forsøgte at begrænse udenlandske baser og atomvåben på norsk jord.

Dette er en af de dele af Terps analyse, som efterfølgende forskning i høj grad understøtter.

6. Atomvåben og norsk atompolitik
På side 1 skriver Terp, at Norge ville have plutonium og atomvåben. I 2011 kunne dette fremstå som en stærk eller kontroversiel formulering. Den nyere forskning gør den imidlertid mere interessant.

Astrid Forlands forskning dokumenterede allerede i 1997 Norges udvikling fra en tidlig optimistisk atompolitik til en ikke-spredningspolitik.

Senere forskning har gjort billedet endnu tydeligere.

Norge havde et avanceret atomforskningsprogram og udviklede teknisk kapacitet, som kunne have haft militær betydning. I 1950'erne diskuterede norske militære og politiske miljøer muligheden for atomvåben. Norge anskaffede blandt andet atomvåbenegnede Honest John-raketter og Nike-systemer, selv om de amerikanske atomstridshoveder aldrig blev placeret på norsk jord.

En nyere forskningsartikel fra 2024 viser, at Norge i slutningen af 1950'erne endog havde hemmelige operative forberedelser til at kunne modtage amerikanske atomvåben i en krisesituation. Disse forberedelser blev i begyndelsen af 1960'erne i vidt omfang afviklet, da den tilbageholdende norske atompolitik sejrede.

Det er en væsentlig efterfølgende bekræftelse af, at Terps spørgsmål om Norges forhold til atomvåben ikke var grebet ud af luften.

Samtidig er det vigtigt at fastholde forskellen mellem:

et norsk selvstændigt atomvåbenprogram,

norsk plutonium- og reaktorforskning,

norske atomvåbenegnede leveringssystemer,

planer om at kunne modtage amerikanske atomvåben,

og faktisk stationering af amerikanske atomvåben i Norge.

Det sidste skete ikke i fredstid.

7. Norge som atomstrategisk mål
Titlen Bomb Target Norway peger på en anden central tese: at Norges militære betydning samtidig gjorde landet til et potentielt mål i en atomkrig.

Denne problemstilling passer godt med den samtidige NATO-planlægning. NATO's afklassificerede dokumenter viser, at Norge blev betragtet som en del af det strategisk vigtige nordlige område, blandt andet på grund af Sovjetunionens militære aktiviteter på Kolahalvøen og adgangen til Nordatlanten.

Amerikanske vurderinger fra slutningen af 1950'erne beskriver samtidig Norge som en del af NATO's militære forsvarssystem, mens amerikanske dokumenter specifikt bemærker både Norges militære integration og dets afvisning af permanente amerikanske atomstridshoveder på norsk jord.

Dermed bliver titlen Bomb Target Norway historisk interessant på en måde, som rækker længere end den oprindelige polemik: jo større strategisk betydning Norge fik i NATO's nordflanke, desto mere plausibelt blev det, at norske militære installationer ville indgå i en sovjetisk målplanlægning.

8. Den politiske overvågning
Terp hævder, at overvågningen af politiske modstandere går tilbage til før Anden Verdenskrig og henviser blandt andet til en instruks for politiets overvågningstjeneste fra 6. juli 1937.

Dette er dokumenteret.

Den norske Lund-kommissions materiale viser, at Justisdepartementet faktisk fastsatte en national instruks for politiets overvågningstjeneste den 6. juli 1937. Den blev senere afløst af nye instrukser i 1952, 1955, 1959 og 1977.

Den norske regering beskriver ligeledes, hvordan en særlig overvågningstjeneste blev reorganiseret i 1937 som følge af den politiske uro og den skærpede internationale situation.

Her er Terps grundlæggende observation derfor solid.

Endnu vigtigere er det, at senere undersøgelser viste, at overvågningen under den kolde krig gik langt videre end blot kontraefterretning mod udenlandske spioner. Lundkommissionen undersøgte netop den politiske overvågning af norske borgere og organisationer.

9. Beredskabslovene fra 1950
Terp nævner de fem beredskabslove fra 1950 og peger på blandt andet brevkontrol og telefonovervågning.

Også her er der et stærkt dokumentationsgrundlag.

De fem beredskabslove blev sanktioneret 15. december 1950. Forarbejderne indeholdt blandt andet forslag om internering, pressesensur, særlige domstole og omfattende regeringsfuldmagter. Stortinget fjernede nogle af de mest vidtgående bestemmelser inden den endelige vedtagelse.

Det er derfor vigtigt at skelne mellem regeringens oprindelige lovforslag og de love, Stortinget faktisk vedtog.

Terps beskrivelse af lovkompleksets autoritære potentiale er historisk relevant, men bør præciseres, så læseren ikke får indtryk af, at alle de mest vidtgående forslag blev vedtaget i deres oprindelige form.

10. Politiets internationale samarbejde og Gestapo
Terp forbinder den norske overvågningshistorie med det internationale politisamarbejde og Den Internationale Kriminalpolitikommission, ICPC, forløberen for Interpol.

Det er rigtigt, at ICPC blev oprettet i 1923, og at Norge deltog i organisationen. Organisationen blev i 1930'erne gradvist nazificeret, og de tyske nazistiske myndigheder overtog kontrollen i 1938.

Der findes desuden dokumentation for omfattende skandinavisk politisamarbejde med tyske myndigheder i slutningen af 1930'erne. Norske politimyndigheder udvekslede blandt andet oplysninger med svenske myndigheder i sager, der også blev fulgt af Gestapo.

Men her bør Terps oprindelige formulering modificeres. Det er for bredt at skrive, at »de nordiske politiorganisationer arbejdede tæt sammen med Gestapo inden for ICPC«, uden at skelne mellem:

almindeligt internationalt kriminalpolitisk samarbejde,

ICPC's nazificering,

konkret norsk-svensk-dansk politisamarbejde,

og direkte samarbejde med Gestapo.

Den historiske sammenhæng er reel, men aktørerne og tidsperioderne skal specificeres.

11. EEC – en vigtig korrektion
Terp skriver, at de norske magthavere ville føre Norge ind i NATO og EEC.

Dette kræver en vigtig præcisering.

Norge søgte faktisk medlemskab af EEC. Der blev forhandlet om norsk medlemskab i 1970–72, og Norge underskrev tiltrædelsesdokumenterne i januar 1972. Men det norske folk stemte nej ved folkeafstemningen i september 1972 med 53,5 procent.

Derfor bør Bomb Target Norway ikke formulere det, som om Norge faktisk blev ført ind i EEC. Den historisk korrekte formulering er, at den norske regering og store dele af det politiske og økonomiske establishment arbejdede for medlemskab, men at projektet blev standset af folkeafstemningen.

Senere forskning viser desuden, at modstanden mod EEC var langt mere kompleks end et simpelt folk-versus-elite-forhold. Økonomer og embedsmænd deltog også aktivt i oppositionen mod medlemskab.

12. Hvad er blevet stærkere siden 2011?
Set med nutidens forskningsmateriale er der især fire områder, hvor Bomb Target Norway har fået større historisk interesse:

Påstand/tema i Bomb Target Norway Efterprøvning

Norge var stærkt integreret i NATO Stærkt bekræftet

Norge kombinerede NATO-integration med base- og atomrestriktioner Stærkt bekræftet

Norge havde seriøse atompolitiske og militære overvejelser Stærkt bekræftet og nuanceret

Norge kunne i en krise modtage amerikanske atomvåben Understøttet af nyere forskning

Politisk overvågning går tilbage til før krigen Bekræftet

Fredsbevægelsen blev overvåget Stærkt dokumenteret

Norge arbejdede for EEC-medlemskab Bekræftet, men medlemskab blev forkastet

Norge var »fascistisk« For kategorisk som samlet karakteristik

Militarisme og nationalisme er i sig selv forudsætninger for fascisme Kræver teoretisk præcisering

Norge »ville besætte halvdelen af Grønland« Bygger på en reel territorial aktion, men formuleringen er overdrevet

Nordisk politi arbejdede med Gestapo Delvis bekræftet, men kræver betydelig aktør- og tidsmæssig præcisering

Konklusion
En gennemgang af Bomb Target Norway med senere forskning og afklassificeret materiale giver ikke grundlag for at afskrive værket som overdreven fredspolitisk polemik.

Tværtimod viser især den nyere forskning om Norges atompolitik, at nogle af de spørgsmål, der i 2011 kunne forekomme spekulative, siden er blevet langt bedre dokumenteret.

Det gælder navnlig spørgsmålet om de hemmelige norske forberedelser til at kunne modtage amerikanske atomvåben i en krisesituation, Norges anskaffelse af atomvåbenegnede våbensystemer og spændingen mellem den officielle norske atomvåbenpolitik og Norges deltagelse i NATO's atomstrategiske system.

Det samme gælder overvågningshistorien. Den officielle norske dokumentation fra Lund-kommissionen bekræfter eksistensen af en institutionaliseret overvågningstjeneste fra 1937 og dokumenterer senere omfattende politisk overvågning.

Den væsentligste revision bør derfor ikke være at opgive Bomb Target Norways grundlæggende problemstilling, men at stramme begreberne og graduere påstandene.

Den mest holdbare historiske tese er ikke, at Norge var en fascistisk stat, eller at norske regeringer blot gjorde, hvad USA ønskede. Den er snarere, at Norge udviklede en særegen sikkerhedspolitisk model, hvor national suverænitet, NATO-integration, militær oprustning, atomar afskrækkelse, afskærmning over for Sovjetunionen og demokratisk kontrol med staten konstant stod i spændingsforhold til hinanden.

Det er netop denne spænding, der gør Bomb Target Norway interessant som historisk dokument.

Og set i lyset af de kilder, der nu er tilgængelige, kan bogens titel læses mindre som en polemisk metafor og mere som et konkret sikkerhedspolitisk spørgsmål:

Hvis Norge var en integreret del af NATO's nordlige forsvarssystem – og hvis dette system var baseret på atomar afskrækkelse – i hvilken udstrækning gjorde Norges egen sikkerhedspolitik samtidig landet til et muligt mål i en atomkrig?

Det spørgsmål er fortsat historisk og sikkerhedspolitisk relevant.

Min vigtigste vurdering

Det interessante er faktisk, at din stærkeste dokumentation i dag ligger på atomområdet og overvågningsområdet, mens den del af teksten, jeg ville ændre mest, er den indledende generalisering om »fascisme«. Den kan gøres langt stærkere ved at skelne mellem militarisme, autoritær nationalisme, proto-fascisme og egentlig fascisme. Den nyere forskning om norsk fascisme giver dig faktisk et bedre grundlag for at gøre netop dette.

Og der er én særlig interessant udvikling: 2024-forskningen om Norges hemmelige atomforberedelser ligger meget tæt på det problem, Bomb Target Norway rejste i 2011. Det er efter min vurdering det sted, hvor en ny udgave af teksten virkelig kunne få en stærk forskningsmæssig aktualitet.

Bomb Target Norway – 2026

Norge, NATO, atomvåben og den politiske overvågningsstat

Indledning

Bomb Target Norway blev skrevet som en kort, dokumenteret og illustreret introduktion til Norges historie og politik. Udgangspunktet var et spørgsmål, som fortsat er aktuelt:

Hvordan kunne Norge samtidig fremstille sig som en fredselskende, demokratisk småstat og være en integreret del af en militær alliance, hvis sikkerhedspolitik byggede på militær afskrækkelse og atomvåben?

Siden udgivelsen er der kommet betydelig ny forskning og nye historiske dokumenter til. Noget af det, der i 2011 kunne fremstå som kontroversielle eller marginale problemstillinger, er siden blevet underbygget af forskningen. Det gælder især Norges atompolitiske historie, landets militære integration i NATO og den politiske overvågning under den kolde krig.

En 2026-udgave bør derfor ikke blot gentage den oprindelige tekst. Den bør bruge de nye kilder til at undersøge, hvilke af bogens teser der er blevet bekræftet, hvilke der bør nuanceres, og hvilke formuleringer der bør ændres.

1. Militarisme, nationalisme og fascisme
Bomb Target Norway indleder med en stærk påstand om sammenhængen mellem militarisme, nationalisme og fascisme.

Denne formulering bør i en ny udgave gøres mere præcis.

Militarisme og nationalisme er ikke i sig selv identiske med fascisme. Men den historiske udvikling i Norge viser, at stærk nationalisme, militarisme, autoritære ideer og fascistiske bevægelser faktisk kunne forbindes i mellemkrigstiden.

Norske fascistiske og højrenationale bevægelser må derfor analyseres i deres europæiske sammenhæng. Nasjonal Samling var ikke blot et særnorsk fænomen, men indgik i den bredere europæiske fascistiske udvikling.

Den historiske pointe bør derfor formuleres således:

Militarisme og radikal nationalisme kan skabe politiske miljøer, hvor fascistiske ideer får mulighed for at udvikle sig, men de er ikke i sig selv tilstrækkelige til at definere et samfund som fascistisk.

Denne præcisering svækker ikke argumentet. Tværtimod gør den det historisk mere holdbart.

2. 1905 – national selvbestemmelse og militær magt
Norges opløsning af unionen med Sverige i 1905 viser allerede forholdet mellem nationalisme og militær magt.

Norge opbyggede et militært beredskab, fordi man måtte forholde sig til muligheden for en svensk militær intervention. Samtidig lykkedes det at løse konflikten gennem forhandling.

Det væsentlige er derfor ikke, at Norge førte krig mod Sverige – det gjorde landet ikke – men at den nationale selvbestemmelse blev understøttet af en militær kapacitet, som skulle gøre det muligt at modstå et eventuelt svensk angreb.

Dette illustrerer et gennemgående træk ved småstaters sikkerhedspolitik:

Fredspolitik og militær beredskab har historisk ikke nødvendigvis været modsætninger.

3. Grønland og norsk ekspansion
Den norske besættelse af dele af Østgrønland i 1931 er et andet vigtigt eksempel.

Norge gjorde territorialt krav på et område, som Danmark betragtede som dansk territorium. Konflikten blev bragt for Den Faste Domstol for Mellemfolkelig Retspleje, som i 1933 fastslog, at den norske besættelse ikke havde retsvirkning.

I en ny udgave bør den geografiske formulering præciseres. Norge forsøgte ikke bogstaveligt at besætte halvdelen af Grønland. Der var tale om et bestemt område i Østgrønland.

Men den historiske betydning er betydelig:

Den norske stat var i mellemkrigstiden parat til at anvende både national retorik og fysisk territorial besættelse for at fremme norske territoriale krav.

Det er et relevant eksempel i en bredere analyse af nationalisme, militarisering og småstatspolitik.

4. Fra nordisk forsvar til NATO
Efter Anden Verdenskrig blev spørgsmålet om Norges sikkerhedspolitik akut.

Norge deltog i arbejdet med en nordisk forsvarsordning, men projektet brød sammen. Sverige ønskede i højere grad en neutral nordisk forsvarsordning, mens Norge vurderede, at en sådan ordning ikke ville give tilstrækkelig sikkerhed.

Norge valgte derfor NATO.

Det er vigtigt at korrigere en mulig forenkling: Norge blev ikke blot »ført ind« i NATO af USA. Norske regeringer traf et selvstændigt sikkerhedspolitisk valg.

Men det er samtidig veldokumenteret, at USA aktivt arbejdede for en nordatlantisk sikkerhedsstruktur, og at amerikanske strategiske interesser havde stor betydning for udformningen af den nye alliance.

Den historiske virkelighed var derfor hverken:

»Norge bestemte alt selv«

eller:

»USA bestemte, og Norge fulgte efter«.

Virkeligheden var et samspil mellem norske sikkerhedspolitiske interesser og amerikansk strategisk dominans.

5. Norge i NATO – integration og afskærmning
Norges NATO-politik udviklede en særlig dobbelthed.

På den ene side blev Norge integreret i NATO's militære forsvarssystem. Landets geografiske placering gjorde det strategisk vigtigt for kontrollen med Nordatlanten og områderne omkring den sovjetiske nordflåde.

På den anden side fastholdt Norge nationale begrænsninger.

Der skulle ikke være permanente udenlandske baser på norsk jord i fredstid, og atomvåben skulle ikke stationeres i Norge i fredstid.

Dette er et af de vigtigste temaer i Bomb Target Norway.

Norge var således hverken en neutral stat eller en stat, der uden forbehold accepterede alle NATO's militære dispositioner.

Det norske system kan bedst beskrives som:

militær integration kombineret med politisk afskærmning.

Denne dobbelthed blev en permanent del af norsk sikkerhedspolitik.

6. Atompolitikken – fra forskning til militære muligheder
Atomspørgsmålet er måske det område, hvor udviklingen siden 2011 har gjort Bomb Target Norway mest interessant.

Norge opbyggede efter Anden Verdenskrig en betydelig atomforskningskapacitet. Atomforskningen var officielt civil, men den teknologiske udvikling havde naturligvis også en potentiel militær dimension.

I 1950'erne foregik der diskussioner i norske militære og politiske miljøer om atomvåben. Norge anskaffede desuden våbensystemer, som kunne anvende atomstridshoveder.

Samtidig udviklede Norge en officiel politik imod stationering af atomvåben på norsk territorium i fredstid.

Dette skaber en vigtig historisk dobbelthed:

Norge afviste permanent atomvåbenstationering, men dets militære system var ikke uden forbindelse til NATO's atomstrategi.

Senere forskning har desuden vist, at Norge i slutningen af 1950'erne havde hemmelige forberedelser, som kunne gøre det muligt at modtage amerikanske atomvåben i en krisesituation.

Denne dokumentation er særlig vigtig for Bomb Target Norway, fordi den viser, at den officielle atompolitik ikke nødvendigvis beskrev hele den militære virkelighed.

7. Norge som atomstrategisk mål
Titlen Bomb Target Norway skal forstås i denne strategiske sammenhæng.

Norge lå geografisk tæt på Sovjetunionens vigtigste militære område i nord. Kolahalvøen var hjemsted for store sovjetiske flåde- og atomstyrker.

Samtidig havde Norge militære installationer, flyvepladser, radarstationer, kommunikationssystemer og andre faciliteter, som indgik i NATO's nordlige forsvar.

Norge var dermed både:

en lille stat med begrænset militær kapacitet,

et NATO-land,

en strategisk observations- og forsvarsplatform,

nabo til Sovjetunionen,

og en del af et atomart afskrækkelsessystem.

Det gør spørgsmålet om Norge som muligt atomstrategisk mål historisk legitimt.

En stat kan være tilbageholdende med at stationere atomvåben på eget territorium og samtidig være et strategisk mål på grund af sin rolle i en atombevæbnet alliance.

8. Den politiske overvågningsstat
Et andet hovedtema i Bomb Target Norway er den politiske overvågning.

Den norske overvågningstjeneste blev institutionaliseret før Anden Verdenskrig. Under den kolde krig udviklede overvågningen sig yderligere.

Det afgørende spørgsmål er ikke, om Norge havde ret til at beskytte sig mod spionage. Det havde staten naturligvis.

Spørgsmålet er:

Hvornår går legitim kontraefterretning over i politisk overvågning af borgere, organisationer og lovlige politiske bevægelser?

Lund-kommissionens arbejde viste, at denne grænse i Norge i flere tilfælde blev overskredet.

Det er derfor en vigtig del af Bomb Target Norways historiske argument, at fredsbevægelsen ikke blot eksisterede uden for den nationale sikkerhedsstat. Dele af den blev selv genstand for overvågning.

9. Fredsbevægelsen som sikkerhedsproblem
Under den kolde krig blev kommunisme og Sovjetunionen opfattet som den centrale sikkerhedstrussel.

Det skabte et problem for fredsbevægelsen.

En bevægelse, der ønskede atomafrustning, NATO-modstand eller norsk neutralitet, kunne være fuldstændig legitim i et demokratisk system. Men sikkerhedsmyndighe-

derne kunne samtidig mistænke dele af bevægelsen for at være påvirket af Sovjetunionen.

Denne mistænkeliggørelse skabte en farlig cirkel:

Fordi fredsbevægelsen kritiserede NATO, kunne den opfattes som sikkerhedspolitisk suspekt; fordi den blev overvåget, blev dens kritik af sikkerhedsstaten samtidig yderligere bekræftet.

Dette er et centralt demokratisk problem og en væsentlig grund til at studere den norske overvågningshistorie.

10. Lund-kommissionen – et centralt efterfølgende bevismateriale
Lund-kommissionens rapport blev offentliggjort i 1996 og blev et afgørende vendepunkt i den norske diskussion om politisk overvågning.

Kommissionen dokumenterede, at overvågningen havde været langt mere omfattende, end den officielle fortælling tidligere havde antydet.

For en 2026-udgave er det vigtigt ikke kun at gentage rapportens konklusioner, men også at inddrage det yderligere arkivmateriale, som siden er blevet gjort tilgængeligt eller afklassificeret.

Det betyder, at Bomb Target Norway kan opdateres fra at være et dokumentationsskrift til også at blive en historie om, hvordan selve dokumentationen af den norske sikkerhedsstat er blevet tilgængelig over tid.

11. EEC og folkets veto
Norge forsøgte også at blive medlem af EEC.

Dette lykkedes imidlertid ikke.

Den norske regering underskrev tiltrædelsestraktaten i 1972, men befolkningen stemte nej ved folkeafstemningen.

Det er derfor mere præcist at skrive, at norske politiske og økonomiske eliter arbejdede for medlemskab, end at Norge blev ført ind i EEC.

Folkeafstemningen er samtidig vigtig for den bredere analyse af norsk demokrati.

Den viser, at den norske stat ikke blot var et passivt redskab for internationale organisationer. Befolkningen kunne faktisk blokere et projekt, som regering og centrale politiske kræfter støttede.

12. Hvad bør revideres i Bomb Target Norway?

En 2026-udgave bør efter min vurdering ikke opgive bogens grundlæggende kritiske perspektiv. Men nogle formuleringer bør gøres mere præcise.

For det første bør fascismebegrebet defineres historisk og politologisk.

For det andet bør forholdet mellem Norge og USA beskrives som et samspil mellem norske interesser og amerikansk dominans – ikke som et ensidigt forhold.

For det tredje bør atompolitikken opdeles i forskellige niveauer:

civil atomforskning,

militær atomteknologi,

atomvåbenegnede leveringssystemer,

hemmelige planer om modtagelse af amerikanske atomvåben,

faktisk stationering af atomvåben.

For det fjerde bør overvågningshistorien dokumenteres endnu mere omfattende ved hjælp af det materiale, der er blevet tilgængeligt efter 2011.

Endelig bør Grønland, EEC og forholdet til Gestapo beskrives med større geografisk, juridisk og kronologisk præcision.

Konklusion
Femten år efter udgivelsen kan Bomb Target Norway læses på en anden måde end i 2011.

Værkets grundlæggende spørgsmål står stadig:

Hvad betyder det for et lille demokrati at være en del af en stormagtsdomineret militær alliance?

Norges historie viser, at svaret ikke er enkelt.

Norge ønskede beskyttelse gennem NATO, men ville samtidig begrænse NATO's mest kontroversielle militære konsekvenser på norsk territorium.

Norge ønskede atomar sikkerhed gennem alliancen, men afviste stationering af atomvåben i fredstid.

Norge ønskede et stærkt nationalt forsvar, men måtte samtidig leve med, at de samme militære installationer kunne gøre landet til et strategisk mål.

Norge ønskede at beskytte demokratiet mod udenlandske trusler, men udviklede samtidig en overvågningspraksis, der i visse tilfælde ramte demokratiske borgere og politiske organisationer.

Det er disse modsætninger, der gør den norske efterkrigshistorie interessant.

Bomb Target Norway bør derfor ikke først og fremmest læses som påstanden om, at Norge var en fascistisk eller militaristisk stat. Den bør læses som en undersøgelse af de strukturer og modsætninger, der opstår, når en demokratisk småstat forsøger at kombinere national suverænitet, militær afskrækkelse, stormagtssamarbejde, atompolitik og demokratiske frihedsrettigheder.

Set fra 2026 er det især dokumentationen om Norges atompolitiske muligheder og den politiske overvågning, der giver den oprindelige bog fornyet aktualitet.

Den historiske opgave er derfor ikke at bevise, at alle bogens oprindelige formuleringer var korrekte.

Den er at stille det endnu mere præcise spørgsmål:

Hvor meget af den officielle fortælling om det fredelige og tilbageholdende Norge kan opretholdes, når landets militære, atompolitiske og efterretningsmæssige historie undersøges gennem de dokumenter, der først senere er blevet tilgængelige?

Det er fortsat det centrale spørgsmål i Bomb Target Norway.

Videnskabelig og kritisk vurdering af Hiroshimadag 2020

Holger Terp: Hiroshimadag 2020 – Atomvåben, atomvåbenforsøg og radioaktivt affald 1945-2020. Det Danske Fredsakademi, 2020

Indledning
Hiroshimadag 2020 er en omfattende dokumentations- og formidlingspublikation om atomvåben, atomvåbenforsøg og radioaktivt affald i perioden fra 1945 til 2020. Publikationen behandler ikke alene atombomberne over Hiroshima og Nagasaki, men forsøger at sætte atomalderen ind i en bredere historisk, politisk, miljømæssig og sundhedsmæssig sammenhæng.

Et centralt formål er at synliggøre de langsigtede konsekvenser af atomvåbenproduktionen og de mange atomprøvesprængninger, der er gennemført siden 1945. Samtidig behandles spørgsmål om radioaktivt nedfald, plutonium, atomvåbenproduktion, oprydning, militær hemmeligholdelse, dansk atompolitik og den internationale debat om atomnedrustning.

Publikationen skal ikke forstås som et traditionelt, afgrænset forskningsarbejde. Den består af en række dokumenterende og analyserende nedslag i komplekse globale problemstillinger og har blandt andet til formål at stimulere til yderligere forskning og viden.

Historisk og videnskabelig betydning
En væsentlig styrke ved HiroshimAadag 2020 er det brede perspektiv. Atomvåbnenes historie reduceres ikke til Hiroshima og Nagasaki, men forbindes med prøvesprængninger, radioaktiv forurening, atomvåbenproduktion og de miljømæssige og sundhedsmæssige følger.

Dette er væsentligt, fordi atomalderens historie ikke alene er en militærhistorie. Den er også en historie om fysik, epidemiologi, miljøforurening, international politik, folkeret og offentlighedens adgang til information.

Publikationen beskæftiger sig blandt andet med radioaktive isotoper, herunder plutonium og strontium-90, og med hvordan radioaktive materialer fra atomvåbenforsøg og atomindustri kan påvirke mennesker og økosystemer.

Et vigtigt dokumentationsområde er undersøgelserne af radioaktivitet i befolkningen, herunder de historiske undersøgelser af strontium-90 i børns mælketænder. Disse undersøgelser er betydningsfulde, fordi de viser, hvordan radioaktivt nedfald fra atmosfæriske atomprøvesprængninger kunne spores i menneskekroppen.

Kildekritik og videnskabelig metode
Den største videnskabelige udfordring ved værket er samtidig dets store bredde. Når et værk bevæger sig mellem historie, fysik, epidemiologi, miljøvidenskab, folkeret og sikkerhedspolitik, bliver kravene til kildekritik forskellige.

Der bør derfor skelnes mellem tre niveauer.

For det første er der dokumenterbare historiske oplysninger, eksempelvis datoer for prøvesprængninger, politiske beslutninger og officielle dokumenter.

For det andet er der videnskabelige vurderinger og modelberegninger, eksempelvis estimater over strålingsrelaterede dødsfald og sygdomme.

For det tredje er der politiske og etiske vurderinger, eksempelvis argumentet om, at atomvåben bør afskaffes.

De tre niveauer kan godt indgå i samme publikation, men de bør ikke forveksles.

Det gælder især meget store estimater over dødsfald forårsaget af atomprøvesprængninger. Sådanne tal kan normalt ikke registreres direkte. De er ofte resultatet af epidemiologiske modeller, hvor dosis, geografisk fordeling, befolkningsstørrelse og antagelser om strålingsrisiko indgår.

Et videnskabeligt estimat bør derfor ledsages af oplysninger om metode, datagrundlag og usikkerhed. Det er på dette punkt, at publikationen i en fremtidig revideret udgave kan styrkes yderligere ved at knytte de vigtigste kvantitative påstande endnu tydeligere til de oprindelige epidemiologiske undersøgelser og modeller.

Atomvåben og offentlighedens adgang til viden
Et andet centralt tema er forholdet mellem atomvåben, hemmeligholdelse og demokrati.

Historisk har offentligheden haft vanskeligt ved at få adgang til oplysninger om atomvåbens virkninger, produktion og miljøkonsekvenser. Mange oplysninger har været klassificerede i årtier og er først senere blevet tilgængelige gennem afklassificering af militære og statslige arkiver.

Dette perspektiv er vigtigt, fordi videnskabelig viden om atomvåben ikke kun er blevet produceret på universiteter og forskningsinstitutioner. En betydelig del af den relevante dokumentation kommer fra militære myndigheder, regeringer og internationale organisationer.

Netop derfor er kildekritik afgørende. Officielle kilder er ikke nødvendigvis neutrale, men det samme gælder politiske og aktivistiske kilder. En videnskabelig tilgang må derfor sammenholde forskellige typer dokumentation og vurdere deres oprindelse, formål og troværdighed.

Den folkeretlige problemstilling
Publikationen behandler også spørgsmålet om atomvåbens forhold til international ret.

Her er det vigtigt at skelne mellem politiske vurderinger og juridiske konklusioner. Den Internationale Domstol i Haag behandlede i 1996 spørgsmålet om lovligheden af truslen om eller anvendelsen af atomvåben. Domstolens udtalelse indeholder en række meget væsentlige vurderinger af forholdet mellem atomvåben og den internationale humanitære ret.

Den juridiske problemstilling er kompliceret, og konklusionerne bør derfor gengives præcist. Det er ikke tilstrækkeligt blot at betegne enhver anvendelse af atomvåben som en krigsforbrydelse. Domstolens vurdering var mere nuanceret og indeholdt også en uafklaret situation ved en ekstrem selvforsvarssituation, hvor en stats overlevelse stod på spil.

Denne præcision er vigtig, fordi den viser forskellen mellem en politisk eller moralsk vurdering og en juridisk konklusion.

Publikationens normative karakter
Hiroshimadag 2020 har et tydeligt freds- og nedrustningspolitisk perspektiv. Det er en naturlig del af publikationens historiske udgangspunkt og formål.

Atomvåben behandles først og fremmest ud fra deres menneskelige, miljømæssige og sikkerhedspolitiske konsekvenser. Publikationen argumenterer for nødvendigheden af atomnedrustning og for en fortsat offentlig debat om atomvåbnenes konsekvenser.

Det betyder ikke, at værket er uden videnskabelig værdi. Et tydeligt normativt udgangspunkt kan være legitimt i fredsforskning, historie og samfundsvidenskab. Det afgørende er, at læseren kan se, hvornår der præsenteres empiriske oplysninger, hvornår oplysningerne fortolkes, og hvornår forfatteren fremsætter en politisk eller etisk vurdering.

På dette punkt kan publikationen bedst forstås som en kombination af dokumentation, historisk formidling, fredspolitisk debat og forskningsinspirerende materiale.

Styrker
Publikationens vigtigste styrke er dens bredde og dens forsøg på at samle problemstillinger, som normalt behandles hver for sig.

Den forbinder atomvåbenhistorie, atomprøvesprængninger, radioaktivt nedfald, miljøforurening, sundhedsmæssige konsekvenser, atomvåbenproduktion, dansk atompolitik, Grønland og Thulebasen, international ret, militær hemmeligholdelse, fredsbevægelser og atomnedrustning.

Dermed fungerer værket som en indgang til et stort og tværfagligt forskningsfelt.

En anden styrke er, at publikationen ikke kun fokuserer på selve detonationen af atomvåben, men også på den mindre synlige infrastruktur omkring atomvåbnene:

produktion, prøvesprængninger, oprydning, affald og miljømæssige langtidsvirkninger.

Svagheder og muligheder for forbedring
Som videnskabelig publikation kan værket især forbedres på tre områder.

For det første bør de kvantitative sundheds- og dødelighedsestimater forbindes endnu tydeligere med de oprindelige epidemiologiske undersøgelser og modeller.

For det andet bør det konsekvent fremgå, hvornår en oplysning er en dokumenteret historisk kendsgerning, hvornår den er et videnskabeligt estimat, og hvornår den er forfatterens egen vurdering.

For det tredje bør juridiske konklusioner formuleres med samme præcision som de internationale domstoles egne afgørelser.

Disse forhold ændrer imidlertid ikke ved værkets dokumentationsmæssige værdi. Tværtimod viser de, hvordan publikationen kan udvikles videre fra et bredt dokumentations- og formidlingsværk til et endnu mere stringent tværfagligt forskningsværk.

Samlet vurdering
Hiroshimadag 2020 bør ikke vurderes som et traditionelt peer-reviewet forskningsarbejde. Værkets karakter er bredere. Det er et dokumentations- og formidlingsværk, der samler historiske, naturvidenskabelige, politiske og juridiske perspektiver på atomvåben fra 1945 til 2020.

Værkets største styrke er netop det tværfaglige perspektiv. Det viser, at atomvåben ikke alene er et spørgsmål om militær strategi, men også om menneskers sundhed, miljø, videnskab, international ret, demokrati og fremtidige generationers sikkerhed.

Den videnskabelige læsning kræver dog kildekritik. Særligt store statistiske estimater og stærke årsagsforklaringer bør vurderes i forhold til den bagvedliggende forskning. Samtidig bør politiske og etiske konklusioner holdes analytisk adskilt fra de empiriske resultater.

Med disse forbehold er Hiroshimadag 2020 et væsentligt dansk dokumentationsbidrag til forståelsen af atomalderens konsekvenser. Dets værdi ligger ikke mindst i forsøget på at samle et omfattende historisk materiale og forbinde det med den internationale forskning om atomvåben, atomprøvesprængninger og radioaktiv forurening.

Den mest præcise samlede karakteristik er derfor, at Hiroshimadag 2020 er et tværfagligt, fredspolitisk orienteret dokumentationsværk med betydelig forskningsmæssig relevans, men ikke et traditionelt videnskabeligt forskningsarbejde.

Dets centrale bidrag er at fastholde spørgsmålet om atomvåbnenes menneskelige og miljømæssige langtidsvirkninger som et forskningsområde, der fortsat kræver dokumentation, kildekritik og offentlig debat.

Forsvarets Efterretningstjeneste

– et forsvar med mange ubekendte

En videnskabelig og kritisk anmeldelse af Holger Terps dokumentations- og analysearbejde

Resumé
Holger Terps Forsvarets Efterretningstjeneste – Et forsvar med mange ubekendte fra 2020 er et kritisk dokumentationsværk om den danske militære efterretningstjeneste, dens historiske udvikling, internationale samarbejder, teknologiske indhentningskapacitet og demokratiske kontrol. Værket placerer Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) i en bredere historisk og politisk sammenhæng, hvor efterretningsvirksomhed forbindes med statsmagt, militærpolitik, overvågning og udenrigspolitik.

Værket adskiller sig fra en traditionel akademisk monografi ved ikke at være baseret på et lukket arkivmateriale eller en afgrænset empirisk undersøgelse. I stedet anvender Terp en dokumentarisk og rekonstruktiv metode, som han selv beskriver som et "puslespil": oplysninger fra lovgivning, offentlige dokumenter, parlamentarisk materiale, journalistik, historisk litteratur, teknisk litteratur og internationale undersøgelser sættes sammen for at rekonstruere et område, hvor centrale primærkilder ofte er hemmelige.
,
Værkets væsentligste videnskabelige bidrag ligger netop i denne metodeudfordring. Dets største begrænsning er samtidig, at kriterierne for kildevægtning, sandsynlighed og slutning ikke altid ekspliciteres tilstrækkeligt. Værket bør derfor ikke vurderes som en traditionel empirisk monografi, men som et kritisk, dokumentarisk bidrag til forskning og offentlig debat om efterretningstjenester og demokratisk kontrol.

Nøgleord: Forsvarets Efterretningstjeneste, FE, efterretningstjenester, efterretningshistorie, overvågning, SIGINT, demokratisk kontrol, kildekritik, Danmark, NATO.

1. Indledning

Efterretningstjenester udgør et særligt problem for den historiske og samfundsvidenskabelige forskning. De producerer viden, som netop er karakteriseret ved at være utilgængelig for offentligheden, samtidig med at deres virksomhed kan have betydelig indflydelse på udenrigs-, sikkerheds- og forsvarspolitikken.

Det skaber et grundlæggende metodisk paradoks: Jo vigtigere en efterretningstjenestes virksomhed kan være, desto vanskeligere kan den være at undersøge videnskabeligt.

Det er dette paradoks, Holger Terps Forsvarets Efterretningstjeneste – Et forsvar med mange ubekendte tager udgangspunkt i. Bogen er på 68 sider og udkom i 2020 under Det Danske Fredsakademi. Allerede titlen angiver værkets grundlæggende problemstilling: Hvor meget kan offentligheden faktisk vide om FE, og hvordan kan et billede

af tjenestens virksomhed rekonstrueres, når betydelige dele af dens arkiver, arbejdsmetoder og internationale samarbejder er hemmelige?

Det er en relevant problemstilling også inden for den etablerede forskning i intelligence studies. Forskningen har længe beskæftiget sig med problemerne omkring adgang til kilder, officiel hemmeligholdelse, censur og forholdet mellem officielle og uofficielle historieskrivninger.

2. Bogens formål og grundlæggende perspektiv
Terps udgangspunkt er eksplicit kritisk. Efterretningstjenester behandles ikke alene som tekniske eller administrative institutioner, men som dele af statens udøvende magtapparat. Dermed bliver spørgsmålet om FE også et spørgsmål om magt, demokrati, militærpolitik og offentlig kontrol.
,
Dette perspektiv er vigtigt, fordi det gør det muligt at stille spørgsmål, som en rent institutionel beskrivelse let kunne overse: Hvem bestemmer, hvilke oplysninger der indsamles? Hvem kontrollerer efterretningstjenesten? Hvilke udenlandske tjenester samarbejdes der med? Hvilke oplysninger deles? Og hvordan kan offentligheden efterprøve, om efterretningstjenestens virksomhed ligger inden for lovens rammer?

Værket er dermed ikke værdineutralt. Det er tydeligt præget af et antimilitaristisk og demokratisk kontrolorienteret perspektiv. Det bør imidlertid ikke i sig selv diskvalificere værket som forskning eller dokumentation. Videnskabelig kvalitet afhænger ikke af, om et værk er politisk neutralt, men af om det klart adskiller dokumentation, fortolkning, hypotese og normativ vurdering.

Netop denne sondring er derfor central for vurderingen af Terps arbejde.

3. "Puslespillet" som metode
En af bogens mest interessante metodiske idéer er beskrivelsen af arbejdet som et "puslespil". Terp erkender, at det ikke er muligt at få adgang til alle de relevante kilder. I stedet må forskeren finde brikkerne i forskellige kildetyper og forsøge at sammenholde dem. Han nævner blandt andet faglitteratur, teknisk litteratur, Folketingets materiale og offentligt tilgængelige redegørelser.

Metoden kan akademisk beskrives som en form for dokumentarisk triangulering og indirekte rekonstruktion.

Det er faktisk en legitim metode inden for efterretningshistorien. Intelligence studies er i særlig grad afhængig af en kombination af arkiver, officielle dokumenter, pressehistoriske kilder, memoirer, tekniske oplysninger og udenlandske arkiver. Oxford Handbook of National Security Intelligence fremhæver tilsvarende, at efterretningsforskning arbejder med meget forskellige informationsformer, herunder åbne kilder, kommunikationsaflytning, satellitdata og menneskelige kilder.

Problemet er derfor ikke, at Terp bruger indirekte kilder. Problemet er snarere, at den metodiske procedure kunne være gjort mere eksplicit.

En mere formaliseret metode ville eksempelvis kunne opdele oplysninger i:

- dokumenterede primærkilder,
- sekundærlitteratur,
- journalistiske kilder,
- tekniske eller indirekte indicier,
- sandsynlige slutninger,
- hypoteser,
- normative vurderinger.

En sådan opdeling ville gøre bogens argumentation lettere at efterprøve.

4. Kildegrundlaget
En væsentlig styrke ved værket er bredden i det anvendte materiale. Bibliografien omfatter både dansk og international forskning, lovgivning, officielle redegørelser, journalistiske artikler, teknisk litteratur og litteratur om blandt andet NSA, CIA, NATO, SIGINT og overvågning.

Det er karakteristisk, at Terp ikke begrænser sig til danske kilder. Norske, amerikanske, britiske og andre internationale erfaringer bruges som sammenligningsgrundlag. Det er metodisk relevant, fordi FE ikke eksisterer isoleret, men indgår i internationale efterretningsnetværk.

Samtidig er kildeblandingen en af værkets svagheder. Akademiske artikler, officielle dokumenter og avisartikler har ikke samme evidensmæssige status.

En avisartikel kan være en vigtig kilde til, hvad der var offentligt kendt på et bestemt tidspunkt, men den er ikke nødvendigvis dokumentation for, at den beskrevne begivenhed faktisk fandt sted. Tilsvarende kan en udenlandsk efterretningstjenestes praksis ikke uden videre bruges som bevis for, at FE har handlet på samme måde.

Det er især vigtigt, når værket bevæger sig fra dokumentation til sandsynliggørelse. Terp skriver eksempelvis, at det er sandsynligt, at FE samarbejder med efterretningstjenester i andre NATO-lande. Det er en rimelig analytisk hypotese, men en hypotese er ikke det samme som dokumentation.
,
Her ville værket stå endnu stærkere, hvis sandsynlighedsgrader blev markeret konsekvent.

5. Efterretning og hemmeligholdelse
Et af bogens stærkeste temaer er forholdet mellem hemmeligholdelse og demokratisk kontrol.

Terp peger på, at FE's lovmæssige funktion blandt andet er at tilvejebringe det efterretningsmæssige grundlag for dansk udenrigs-, sikkerheds- og forsvarspolitik og at indsamle, bearbejde, analysere og formidle oplysninger om forhold i udlandet af betydning for Danmark.

,

Det betyder, at FE på én gang er en del af den demokratiske stats institutionelle apparat og en institution, hvis virksomhed nødvendigvis må være delvis hemmelig.

Denne spænding er ikke et dansk særtilfælde. Forskningen i efterretningstjenester har netop peget på, at hemmeligholdelse både er nødvendig for dele af efterretningsarbejdet og samtidig kan vanskeliggøre demokratisk kontrol. Historisk har begrænset adgang til arkiver desuden påvirket hele udviklingen af efterretningshistorien.

Terps væsentligste spørgsmål er derfor legitimt: Hvordan kontrollerer man en institution, hvis vigtigste arbejdsredskab er hemmeligholdelse?

6. FE, lovgivning og kontrol

Værket gennemgår betydelige dele af det danske juridiske grundlag og sammenholder blandt andet Grundloven, straffeloven, retsplejeloven, forsvarsloven og lovgivningen om efterretningstjenesterne.

,

Det er en styrke, fordi debatten om efterretningstjenester ellers let bliver reduceret til spørgsmål om politisk holdning.

Samtidig er det nødvendigt at skelne mellem tre forskellige spørgsmål:

1. om en efterretningsaktivitet er politisk ønskværdig,
2. om den er etisk acceptabel,
3. om den er lovlig.

De tre spørgsmål kan have forskellige svar.

Denne sondring er særlig tydelig i bogens behandling af FE's trusselsvurderinger i forbindelse med Irakkrigen. Værket gengiver blandt andet en domstolsbehandling, hvor flertallet fandt, at videregivelsen af fortrolige FE-vurderinger var strafbar, mens en dissentierende dommer vurderede, at offentlighedens interesse kunne begrunde videregivelsen.

,

Sagen illustrerer et vigtigt metodisk forhold: Den samme dokumentation kan indgå i forskellige juridiske og politiske fortolkninger. Det styrker snarere end svækker behovet for, at værket holder empiriske konstateringer adskilt fra normative konklusioner.

7. Historisk perspektiv

Et andet vigtigt bidrag er, at Terp placerer FE's udvikling i en længere efterretningshistorisk sammenhæng. Værket bevæger sig fra Den Kolde Krigs lytteposter og internationale samarbejder til moderne elektronisk overvågning og massekommunikation.

Denne historiske dimension er væsentlig. Efterretningsteknologi udvikler sig, men de institutionelle spørgsmål om kontrol, hemmeligholdelse og forholdet mellem efterretning og politik er langt ældre.

Her findes en klar forbindelse til den etablerede danske efterretningshistoriske forskning. Rasmus Mariagers forskning i overvågningen af fredsbevægelser under Den Kolde Krig viser eksempelvis, hvordan efterretningsinstitutioners opfattelse af politiske bevægelser kan udvikle sig over tid, og hvordan efterretningsmateriale kan bruges til at rekonstruere institutionernes perspektiver. Mariagers undersøgelse bygger på arbejdet i den officielle PET-kommission og på adgang til et omfattende arkivmateriale.

Sammenligningen viser samtidig en vigtig forskel: Mariagers forskning er baseret på et langt mere omfattende arkivadgangsgrundlag. Terps værk arbejder i højere grad med offentligt tilgængelige kilder og indirekte rekonstruktion.

De to tilgange bør derfor ikke nødvendigvis opfattes som konkurrenter. De kan supplere hinanden.

8. Bogens normative dimension
Terp skriver åbent ud fra et kritisk og antimilitaristisk perspektiv. Allerede indledningen indeholder en principiel kritik af krig, militarisme og efterretningstjenesternes rolle i statsmagten.
,
Set fra et traditionelt positivistisk videnskabsideal kan dette betragtes som en svaghed, fordi analysen ikke forsøger at være værdifri.

Set fra et kritisk samfundsvidenskabeligt perspektiv kan det imidlertid være en styrke, fordi forfatterens position er eksplicit. Læseren får mulighed for at identificere det normative udgangspunkt og dermed forholde sig kritisk til argumentationen.

Den afgørende akademiske udfordring er derfor ikke at eliminere værdier, men at gøre dem synlige.

I en revideret eller udvidet udgave kunne det være en fordel med en eksplicit metode- og positioneringssektion, hvor Terp selv skelner mellem:

- hvad kilderne dokumenterer,
- hvad han udleder af kilderne,
- hvad der er sandsynligt,
- og hvad der er hans egen politiske eller etiske vurdering.
- Det ville gøre den kritiske argumentation stærkere, ikke svagere.

9. En vigtig styrke: at stille spørgsmål, som de officielle kilder ikke selv kan besvare
Værkets største originale værdi ligger efter min vurdering i dets evne til at stille spørgsmål til det materiale, som normalt accepteres som den offentligt tilgængelige beskrivelse af FE.

Det gælder eksempelvis spørgsmål om:

- historiske lytteposter,
- samarbejdet med udenlandske tjenester,
- NSA og SIGINT,
- internationale kommunikationskabler,
- hemmelige aftaler,
- kontrolmekanismer,
- klassificering,
- parlamentarisk kontrol,
- og forholdet mellem FE's virksomhed og offentlighedens ret til information.

Værket samler en række af disse spørgsmål i én sammenhængende fremstilling. Det er netop den type arbejde, som kan fungere som udgangspunkt for senere arkivbaseret forskning.

Efterretningshistorien har i øvrigt en lang tradition for, at journalistiske og ikke-officielle undersøgelser senere har dannet grundlag for akademisk forskning. Den internationale historiografi viser, at både officielle og uofficielle historieskrivninger har haft betydning for udviklingen af intelligence studies.

10. Vurdering af videnskabelig validitet
Hvis værket bedømmes efter kriterierne for en traditionel akademisk monografi, har det klare begrænsninger. Metoden er ikke tilstrækkeligt formaliseret, kildehierarkiet kunne være tydeligere, og enkelte argumenter bevæger sig hurtigt fra sandsynlighed til konklusion.

Hvis værket derimod bedømmes som et kritisk dokumentations- og rekonstruktionsarbejde om en hemmelig institution, bliver vurderingen anderledes.

Her er det en væsentlig kvalitet, at Terp ikke foregiver at have adgang til den fulde virkelighed. Tværtimod er "de mange ubekendte" en del af selve problemstillingen.

Det er et vigtigt metodisk princip i forskning i hemmelige institutioner: Fravær af dokumentation er ikke automatisk dokumentation for fravær. Men fravær af dokumentation kan samtidig være et selvstændigt forskningsmæssigt fund, hvis institutionens hemmeligholdelse gør uafhængig kontrol vanskelig.

Det er netop her, værket har sin stærkeste videnskabelige relevans.

11. Samlet vurdering
Forsvarets Efterretningstjeneste – Et forsvar med mange ubekendte bør først og fremmest læses som et kritisk dokumentationsværk og et forskningsforberedende arbejde.

Det er ikke en traditionel, afgrænset akademisk monografi. Det er heller ikke blot en politisk pamflet. Det befinder sig i et mellemområde mellem undersøgende journalistik, kritisk historieskrivning, dokumentation og samfundskritisk analyse.

Dets største styrke er bredden og forsøget på at samle fragmenteret information om en institution, hvor betydelige dele af det empiriske materiale nødvendigvis er utilgængeligt.

Dets største svaghed er, at læseren nogle steder selv må foretage den metodiske sondring mellem dokumentation, sandsynliggørelse og politisk fortolkning.

Det ændrer imidlertid ikke ved værkets væsentlige forskningsmæssige spørgsmål. Tværtimod er det netop spørgsmålet om, hvor langt man kan komme med åbne kilder, der gør bogen interessant for efterretningsforskningen.

12. Konklusion
Holger Terps bog rejser et grundlæggende demokratisk og videnskabeligt spørgsmål: Hvordan kan en hemmelig institution undersøges, hvis den viden, der er nødvendig for at undersøge den, netop er klassificeret?

Terps svar er at samle brikkerne. Metoden er ikke fejlfri, men den er rationel og genkendelig fra forskning i efterretningshistorie: forskellige kilder sammenholdes, oplysninger krydstjekkes, historiske mønstre identificeres, og sandsynlige sammenhænge rekonstrueres.

Det centrale akademiske forbedringspunkt er derfor ikke nødvendigvis bogens kritiske perspektiv, men dens metodiske eksplicitering. En tydeligere sondring mellem kilde, slutning, hypotese og normativ vurdering ville gøre argumentationen mere robust og samtidig gøre det lettere for andre forskere at efterprøve og eventuelt falsificere dens konklusioner.

Værkets betydning skal derfor ikke alene måles på, om alle dets enkelte konklusioner kan dokumenteres endeligt. Dets værdi ligger også i at identificere områder, hvor dokumentationen mangler, hvor offentlig kontrol er vanskelig, og hvor der er behov for yderligere historisk og samfundsvidenskabelig forskning.

I den forstand er Et forsvar med mange ubekendte ikke blot en bog om Forsvarets Efterretningstjeneste. Det er også et studie i hemmeligholdelsens betydning for demokratisk viden.

Det er måske værkets mest interessante videnskabelige pointe: Når centrale dele af statens sikkerhedsapparat ikke kan undersøges direkte, bliver selve fraværet, fragmenteringen og uligheden i adgangen til information et forskningsobjekt.

Litteratur

Gaspard, J. (2017). The Hidden Origins of Intelligence History: Rehabilitating the "Airport Bookstall". History, 102, 639–660.

Johnson, L. K. (red.). (2010). The Oxford Handbook of National Security Intelligence. Oxford University Press.

Mariager, R. (2013). Surveillance of peace movements in Denmark during the Cold War. Journal of Intelligence History, 12(1), 60–75.

Moran, C. R., & Murphy, C. J. (red.). (2013). Intelligence Studies in Britain and the US: Historiography since 1945. Edinburgh University Press.

Scott, L. V. (2007). Sources and methods in the study of intelligence: A British view. Intelligence and National Security, 22(2).

Terp, H. (2020). Forsvarets Efterretningstjeneste – Et forsvar med mange ubekendte. Det Danske Fred

Fra fredsbevægelse til fredspolitik?

Dansk fredsaktivisme 1990–2026

Holger Terp

Resumé

Den danske fredsbevægelse havde sin største folkelige gennemslagskraft under Den Kolde Krig, især i begyndelsen og midten af 1980'erne. Efter Sovjetunionens sammenbrud og afslutningen på Den Kolde Krig blev bevægelsen imidlertid i både forskningen og den offentlige debat i vidt omfang betragtet som et historisk fænomen. Denne artikel undersøger, om denne opfattelse er dækkende.

Med udgangspunkt i eksisterende forskning, fredsbevægelsens egne arkiver og publikationer, samtidige mediekilder og mit eget dokumentationsarbejde undersøges udviklingen i dansk fredsaktivisme fra omkring 1990 til 2026.

Artiklen argumenterer for, at den danske fredsbevægelse ikke forsvandt efter Den Kolde Krig, men ændrede organisationsform, politisk funktion og idégrundlag. Kosovokrigen, Afghanistan, Irakkrigen og senere krigen i Ukraine skabte nye former for fredsaktivisme, men uden at der igen opstod en massebevægelse af 1980'ernes størrelse. Efter 2022 er der imidlertid opstået initiativer, som ikke blot protesterer mod krig og oprustning, men forsøger at formulere alternativer i form af diplomati, våbenkontrol, fælles sikkerhed og bæredygtig sikkerhedspolitik.

Artiklen foreslår derfor, at den aktuelle danske fredsbevægelse bør forstås mindre som en svækket rest af 1980'ernes bevægelse og mere som et fragmenteret, men fortsat levende felt. Den afgørende forandring er, at dele af fredsaktivismen har bevæget sig fra primært at være en protest mod militarisering til også at forsøge at udvikle en egentlig fredspolitik.

Nøgleord: fredsbevægelse, pacifisme, antimilitarisme, militærnægtelse, Danmark, NATO, oprustning, fredspolitik, fælles sikkerhed, Ukraine.

1. Indledning

Den danske fredsbevægelse har en lang historie. Den går tilbage til 1800-tallets organiserede fredsarbejde og omfatter blandt andet Dansk Fredsforening, Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed, Aldrig Mere Krig, Kampagnen mod Atomvåben, Nej til Atomvåben og Kvinder for Fred.

Bevægelsen har gennem forskellige perioder arbejdet med nedrustning, international ret, voldgift, pacifisme, militærnægtelse, atomvåben og ikkevold.

Den største folkelige mobilisering fandt sted under Den Kolde Krig. I 1980'erne kunne fredsbevægelsen samle meget store demonstrationer, og den sikkerhedspolitiske debat blev præget af dens kritik af atomoprustningen og NATO's dobbeltbeslutning. Men al-

lerede før Den Kolde Krigs afslutning var bevægelsen præget af betydelige interne politiske og organisatoriske forskelle.[1]

Da Den Kolde Krig ophørte, forsvandt det umiddelbare politiske grundlag for den store mobilisering. Den gængse fremstilling har derfor været, at fredsbevægelsen blev afgørende svækket.

Men hvad betyder det egentlig, at en bevægelse bliver "svækket"?

Betyder det, at organisationerne forsvinder? At medlemmerne forsvinder? At de politiske idéer forsvinder? Eller betyder det snarere, at bevægelsen ændrer form?

Det er dette spørgsmål, der er udgangspunktet for artiklen.

Min hovedpåstand er, at 1990 ikke bør betragtes som fredsbevægelsens slutpunkt. Det er snarere et historisk brud, hvorefter fredsaktivismen gradvist ændrer organisationsform og politisk funktion.

Massemobilisering bliver i stigende grad afløst af netværk, specialiserede organisationer, kampagner, dokumentationsarbejde og udvikling af alternative sikkerhedspolitiske begreber.

Spørgsmålet bliver derfor ikke alene, om fredsbevægelsen fortsatte, men hvad den udviklede sig til.

2. Forskningshistorien
Det vigtigste samlede videnskabelige arbejde om de danske efterkrigsbevægelser er fortsat Søren Hein Rasmussens Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark fra 1997.

Rasmussen beskriver blandt andet Dansk Fredskonference, Kampagnen mod Atomvåben, Vietnambevægelsen, Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Nej til Atomvåben og Kvinder for Fred. Værket bygger på omfattende arkivmateriale, aviser, Folketingstidende, tidsskrifter og interviews.[2]

Sære alliancer er fortsat et naturligt udgangspunkt for forskning i dansk fredsaktivisme. Samtidig er det netop værkets historiske afslutning omkring 1990, der gør perioden derefter interessant.

Forskningen har behandlet dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik efter Den Kolde Krig betydeligt mere omfattende end fredsbevægelsens egen udvikling. Der mangler derfor en samlet undersøgelse af, hvordan fredsaktivismen organisatorisk og idéhistorisk udviklede sig fra 1990 og frem.

Dette forskningshul er ikke uvæsentligt. Hvis fredsbevægelsen alene studeres gennem dens storhedstid, risikerer man at definere massebevægelsen som den normale form og alle senere former som forfald.

En sådan periodisering kan være misvisende.

At en bevægelse mister medlemmer, demonstrationer og umiddelbar politisk indflydelse betyder ikke nødvendigvis, at dens idéer forsvinder. De kan i stedet overleve gennem organisationer, arkiver, publikationer, personlige netværk og politiske begreber.

Det er derfor nødvendigt at skelne mellem bevægelsens størrelse, dens mobiliseringskapacitet og dens idépolitiske betydning.

3. Metode og kildekritik
Artiklen er en forskningshistorisk og organisationshistorisk syntese.

Kildegrundlaget består af fire hovedtyper.

For det første anvendes akademisk forskning om fredsbevægelser, sociale bevægelser, dansk udenrigspolitik og krigsdeltagelse.

For det andet anvendes fredsorganisationernes egne publikationer, hjemmesider, nyhedsbreve, manifest, kronikker, mødemateriale og arkiver. Disse kilder betragtes ikke som neutrale. De er først og fremmest kilder til organisationernes selvforståelse, argumentation og politiske strategier.

For det tredje anvendes samtidige aviser og andre mediekilder. De kan dokumentere konkrete begivenheder og samtidig belyse, hvordan fredsbevægelsen blev fremstillet offentligt.

For det fjerde anvendes mit eget dokumentationsarbejde.

Fred på tryk fra 1989 var en bibliografi over dansk freds- og sikkerhedspolitisk litteratur 1881–1988. Arbejdet er siden blevet videreført gennem Peace in Print, en international og flersproget bibliografi over fredsbevægelsens historie og litteratur. Peace in Print omfatter ifølge Fredsakademiet mere end 500 års fredshistorisk litteratur og er fortsat et udviklende bibliografisk projekt.[3]

Jeg har desuden siden begyndelsen af 1980'erne deltaget i den danske fredsbevægelse og siden slutningen af 1990'erne arbejdet systematisk med dokumentation gennem blandt andet Fredsakademiet. Fredsakademiets egen præsentation dokumenterer blandt andet mit arbejde med Fred på tryk, Peace in Print og oprettelsen af Fredsakademiet.[4]

Dette materiale må metodisk behandles som deltager- og dokumentationsmateriale og ikke som objektiv dokumentation uden kildekritik.

Min position som deltager giver adgang til materiale og erfaringer, som ellers let går tabt. Den indebærer samtidig risiko for selektivitet og efterrationalisering. Derfor må egne erindringer og egne dokumentationer, hvor det er muligt, kontrolleres mod uafhængige kilder.

Det er netop kombinationen af deltagererfaring og kildekritisk efterprøvelse, der efter min vurdering gør det muligt at undersøge perioden uden enten at romantisere eller marginalisere fredsaktivismen.

4. 1990'erne: Da den gamle konflikt forsvandt
Den første afgørende ændring efter 1989 var, at fredsbevægelsen mistede sit hidtidige mobiliseringscentrum.

I 1980'erne kunne et relativt enkelt spørgsmål samle meget forskellige grupper:

Hvordan skulle Europa forholde sig til atomoprustningen?

Efter 1989 blev spørgsmålet vanskeligere.

De to supermagter stod ikke længere over for hinanden med hver sin atomblok. Samtidig blev NATO ikke opløst, men tilpassede sig en ny international orden.

Fredsbevægelsen stod derfor over for en dobbelt udfordring.

På den ene side var den gamle mobiliseringsramme væk. På den anden side opstod nye konflikter, som ikke kunne fortolkes direkte gennem Den Kolde Krigs øst-vest-model.

Det betød ikke, at behovet for fredsaktivisme forsvandt.

Krige forsvandt ikke. Atomvåben forsvandt ikke. Militære alliancer forsvandt ikke. Danmark ophørte ikke med at deltage i militære operationer.

Det ændrede blot konfliktens karakter.

5. Kosovo 1999: Fra atompolitik til intervention
Kosovo-krigen i 1999 blev et vigtigt eksempel på den nye situation.

Her var det ikke først og fremmest atomoprustningen, der stod i centrum. Diskussionen handlede om NATO, FN, humanitær intervention, folkeret og spørgsmålet om, hvorvidt militær magt kunne anvendes uden et traditionelt FN-mandat.

For fredsbevægelsen var dette et vanskeligt terræn.

En entydig modstand mod NATO's militære intervention kunne let blive opfattet som manglende forståelse for de civile ofre og overgreb, som interventionen blev begrundet med.

Dermed opstod et problem, som skulle blive endnu tydeligere efter 2001 og 2022:

Hvordan kombinerer man modstand mod krig med et seriøst svar på aggression?

I denne situation opstod også en ny interesse for fredsbevægelsens vidensmæssige grundlag.

Fredsaktivisme kunne ikke længere alene bestå i demonstrationer. Der var behov for forskning, dokumentation, historisk hukommelse og udvikling af alternativer.

Det er i denne sammenhæng, ideen om Fredsakademiet skal forstås.

Institutionalisering af viden blev en del af fredsarbejdet.

6. Irak 2003: Den store mobilisering
Irakkrigen i 2003 viste imidlertid, at massebevægelsen endnu ikke var forsvundet.

Den 15. februar 2003 blev der demonstreret over hele verden mod en kommende krig mod Irak. Fredsakademiets samtidige kronologi registrerer omkring 25.000 demonstranter i København og 500–600 i Aarhus.[5]

En samtidig dansk fagforeningskilde angav derimod over 30.000 deltagere i København.[6]

Forskellen illustrerer et almindeligt kildekritisk problem ved demonstrationshistorie. Deltagerantal afhænger af optællingsmetode, kilde og interesse. Det er derfor metodisk mere forsvarligt at angive et interval end et præcist tal.

Det centrale er imidlertid ikke, om der var 25.000 eller 30.000.

Det centrale er, at titusinder deltog.

Irakkrigen viser derfor tydeligt, at den danske fredsbevægelse ikke blot var en historisk rest fra 1980'erne.

Den kunne stadig mobilisere bredt, når Danmark stod over for en konkret beslutning om krig.

Men mobiliseringen viste samtidig bevægelsens begrænsning.

Protesterne forhindrede ikke den danske regering i at deltage i invasionen.

Den store mobilisering havde således betydelig symbolsk og offentlig betydning, men begrænset direkte indflydelse på regeringens beslutning.

Det betyder ikke, at mobiliseringen var politisk irrelevant.

Politisk betydning kan også bestå i at ændre problemformuleringer, producere dokumentation, påvirke offentlig debat eller bevare alternative politiske muligheder.

7. Hvorfor blev 2003 ikke til en ny 1980'er-bevægelse?
Dette spørgsmål er centralt.

Hvorfor blev mobiliseringen i 2003 ikke begyndelsen på en ny permanent massebevægelse?

En forklaring er selve konfliktens karakter.

Irakkrigen skabte et konkret og let forståeligt mobiliseringsspørgsmål:

Nej til krig.

Det var langt vanskeligere at skabe en fælles positiv sikkerhedspolitisk vision.

Fredsbevægelsen rummede fortsat forskellige politiske traditioner: principielle pacifister, antimilitarister, atomvåbenmodstandere, tilhængere af international ret, socialister, liberale og kristne fredsaktivister.

Denne pluralisme var ikke ny. Den fandtes allerede under Den Kolde Krig og er grundigt dokumenteret i forskningen.[7]

Men efter Den Kolde Krig blev forskellene vanskeligere at holde sammen omkring ét enkelt mobiliseringsprojekt.

Danmarks Fredsråd blev stiftet 28. februar 2003 med ønsket om at skabe en bred folkelig fredsbevægelse. Ifølge Fredsakademiets samtidige materiale deltog 28 organisationer i den stiftende generalforsamling.[8]

Forsøget er i sig selv historisk interessant.

Det viser både bevægelsens fortsatte organisatoriske energi og dens fragmentering.

Der var mange aktører, men ingen organisation kunne alene repræsentere hele feltet.

8. Fra massebevægelse til netværk
Efter 2003 bør udviklingen derfor ikke beskrives som fredsbevægelsens forsvinden.

Det er mere præcist at tale om fragmentering, specialisering og netværksdannelse.

Nogle organisationer koncentrerede sig om atomvåben. Andre om NATO og oprustning. Andre igen om militærnægtelse, civil modstand, international ret, konkrete krige eller konfliktløsning.

Aldrig Mere Krig videreførte den klassiske pacifistiske tradition.

Andre organisationer arbejdede mere pragmatisk med våbenkontrol eller international sikkerhed.

Det betyder, at "fredsbevægelsen" i stigende grad må forstås som et politisk felt snarere end som én samlet bevægelse.

Denne forskel er væsentlig.

En massebevægelse kan måles i medlemstal, demonstrationer og organisatorisk styrke.

Et politisk felt må i højere grad vurderes efter forbindelser, idéudveksling, dokumentation, kampagner og evnen til at påvirke den politiske dagsorden.

Dermed ændres også kriterierne for, hvad der tæller som succes.

9. Fra Afghanistan og Irak til Ukraine
Efter Irakkrigen blev dansk sikkerhedspolitik fortsat præget af militære operationer. Afghanistan og senere Libyen blev nye konflikter, hvor spørgsmålet om interventionens legitimitet, folkeretten og Danmarks internationale rolle igen blev rejst.

Fredsbevægelsens udfordring blev stadig mere kompleks.

Det er relativt enkelt at formulere modstand mod atomvåben.

Det er vanskeligere at formulere en fredspolitisk position, når en stat er blevet angrebet militært.

Denne udfordring blev akut efter Ruslands fuldskalainvasion af Ukraine i februar 2022.

For fredsbevægelsen opstod et grundlæggende spørgsmål:

Hvordan forsvarer man fred uden samtidig at acceptere aggression?

Spørgsmålet gør det nødvendigt at skelne mellem pacifisme, antimilitarisme og fredspolitik.

Pacifisme kan være en principiel afvisning af krig som legitimt politisk middel.

Antimilitarisme retter sig mod militarisering og militær magt som dominerende sikkerhedspolitisk instrument.

Fredspolitik er et bredere begreb. Den kan rumme forsvar, men insisterer samtidig på, at diplomati, konfliktforebyggelse, international ret, våbenkontrol og ikke-militære sikkerhedsinstrumenter skal spille en langt større rolle.

10. Pacifismen efter 2022
Den aktuelle filosofiske diskussion om pacifisme er relevant for denne udvikling.

Morten Diges Når freden står for skud fra 2026 undersøger forholdet mellem pacifisme og teorien om retfærdig krig. Dige argumenterer for, at en troværdig pacifisme ikke behøver være passiv eller eftergivende, men kan forstås som kollektiv, politisk og institutionel modstand mod aggression.[9]

Det er et vigtigt bidrag til den aktuelle fredspolitiske debat, fordi det flytter diskussionen væk fra den stereotype modsætning mellem "pacifisme" og "realpolitik".

Spørgsmålet bliver i stedet, hvilke former for forsvar der er mulige uden at gøre væbnet krig til det normale og dominerende sikkerhedspolitiske svar.

Denne problemstilling har også betydning for fredsbevægelsens egen udvikling.

Hvis fredsaktivisme alene består i at sige nej til våbenstøtte eller militære løsninger, risikerer den at blive politisk marginaliseret.

Hvis den derimod kan udvikle alternativer til militarisering, kan den bevæge sig fra protest til politik.

11. 2022–2026: Fra oprustningskritik til bæredygtig sikkerhed
Efter 2022 er der opstået initiativer, som forsøger at formulere netop sådanne alternativer.

Et eksempel er NEJ til Oprustning – JA til Bæredygtig Sikkerhedspolitik.

Initiativet er interessant, fordi det ikke alene argumenterer imod øgede militærudgifter. Det forsøger at udvide selve definitionen af sikkerhed.

OMTÆNKE-tanken, som er knyttet til initiativet, udgav 22. april 2026 en ny pamflet med titlen Bæredygtig sikkerhedspolitik i en forrykt verden. Her forbindes krig og militarisering blandt andet med klima, global ulighed og andre former for menneskelig og samfundsmæssig usikkerhed.[10]

Det repræsenterer en vigtig idépolitisk forskydning.

Spørgsmålet er ikke længere alene:

Hvordan stopper vi oprustningen?

Det bliver også:

Hvad skal vi sætte i stedet for den?

Dette spørgsmål er efter min vurdering afgørende for forståelsen af den aktuelle freds-bevægelse.

12. Fra protest til fredspolitik
En protestbevægelse siger først og fremmest nej.

Nej til krig.

Nej til atomvåben.

Nej til oprustning.

Nej til militær intervention.

En fredspolitik må gå videre.

Den må kunne besvare spørgsmål som:

Hvordan kan konflikter forebygges?

Hvordan kan stater beskyttes mod aggression uden at gøre krig til det primære sikkerhedspolitiske instrument?

Hvordan kan international ret styrkes?

Hvordan kan våbenkontrol og nedrustning genoplives?

Hvordan kan civile samfund modstå aggression?

Hvordan kan diplomati og konfliktmægling få en stærkere institutionel position?

Hvordan kan atomvåben afskaffes eller begrænses?

Hvordan kan sikkerhed tænkes sammen med klima, fattigdom, ressourcemangel og menneskerettigheder?

Hvis fredsbevægelsen ikke forsøger at besvare disse spørgsmål, risikerer den at blive reduceret til en oppositionel niche.

Hvis den derimod formulerer realistiske alternativer, ændres dens politiske rolle.

Den bliver ikke nødvendigvis mindre radikal.

Den bliver mere politisk.

13. Fælles sikkerhed
En mulig vej er begrebet fælles sikkerhed.

Udgangspunktet er, at sikkerhed ikke nødvendigvis opnås ved, at én stat eller alliance bliver stadig stærkere på bekostning af andre.

Sikkerhed kan i stedet forstås som noget, der i sidste ende må skabes sammen med potentielle modparter.

Dette perspektiv har rødder i europæisk sikkerhedspolitisk tænkning under Den Kolde Krig, men kan genfortolkes i lyset af nutidens situation.

Fælles sikkerhed betyder ikke, at konflikter eller aggressioner kan ignoreres.

Det betyder, at langsigtet sikkerhed ikke alene kan bygges på militær overlegenhed.

Den må også bygge på institutioner, aftaler, kommunikation, konfliktforebyggelse og gensidige sikkerhedsinteresser.

14. Bæredygtig sikkerhed
Begrebet bæredygtig sikkerhed udvider dette perspektiv yderligere.

Her forstås sikkerhed ikke alene militært, men også som menneskelig, økonomisk, social, miljømæssig og politisk sikkerhed.

Det betyder ikke, at militære trusler kan ignoreres.

Det betyder derimod, at sikkerhedspolitikken ikke bør reduceres til antallet af soldater, våbensystemer og forsvarsbudgetter.

Denne bredere forståelse er særlig relevant i en tid, hvor klimaændringer, migration, globale uligheder, fødevareusikkerhed og væbnede konflikter påvirker hinanden.

Den giver samtidig fredsbevægelsen mulighed for at genformulere sin rolle.

Fredsaktivisme kan blive mere end modstand mod militarisering.

Den kan blive en kritik af en snæver definition af sikkerhed.

15. Diskussion: Er fredsbevægelsen svækket?
Det oprindelige spørgsmål kan nu besvares mere præcist.

Ja, fredsbevægelsen er svækket, hvis "styrke" måles på masseorganisationer, medlemstal og evnen til at mobilisere hundredtusinder.

Nej, den er ikke nødvendigvis svækket, hvis man måler dens fortsatte idéhistoriske og politiske aktivitet.

Det er derfor nødvendigt at operere med flere mål for bevægelsens betydning.

Mobiliseringsstyrke handler om evnen til at få mennesker på gaden.

Organisatorisk styrke handler om organisationernes levetid, medlemskab og ressourcer.

Politisk gennemslagskraft handler om evnen til at påvirke konkrete beslutninger.

Idépolitisk betydning handler om evnen til at introducere begreber og problemstillinger, som senere bliver en del af den bredere politiske debat.

Med disse skel bliver udviklingen efter 1990 mere kompleks.

Fredsbevægelsen har mistet noget af sin mobiliseringsstyrke, men har samtidig udviklet nye former for idépolitisk arbejde.

16. Insideren som kilde
Denne artikel rejser også et metodisk spørgsmål.

Hvad betyder det, at forfatteren selv har været en del af det felt, der undersøges?

Min egen deltagelse i fredsbevægelsen går tilbage til 1981. Jeg har blandt andet været engageret i militærnægterbevægelsen og Aldrig Mere Krig, arbejdet med Fred på Nettet, Fredskommissionen og Fredsakademiet og udviklet bibliografisk dokumentation gennem Fred på tryk og Peace in Print.[11]

Denne placering betyder, at artiklen ikke kan betragtes som en fuldstændig ekstern observation.

Men det betyder heller ikke, at deltagererfaring automatisk diskvalificerer analysen.

Tværtimod kan insiderens adgang til organisationernes dokumenter, møder, personer og interne diskussioner være en væsentlig forskningsmæssig ressource.

Forudsætningen er, at materialet behandles kildekritisk.

Det er derfor nødvendigt at skelne mellem:

- hvad jeg selv husker,
- hvad organisationerne selv hævder,
- hvad samtidige medier rapporterer,
- hvad arkivmaterialet dokumenterer,
- og hvad der kan konkluderes på baggrund af flere uafhængige kilder.

Den metodiske transparens er her vigtigere end en forestilling om fuldstændig værdifrihed.

17. Konklusion
Den danske fredsbevægelse døde ikke med Den Kolde Krig.

Det, der forsvandt, var først og fremmest den særlige politiske situation, der havde gjort det muligt at skabe en bred massebevægelse omkring atomoprustningen.

Efter 1990 ændrede fredsaktivismen karakter.

Massebevægelsen blev i stigende grad afløst af netværk.

Organisationerne blev mere specialiserede.

Dokumentation, forskning og oplysning fik større betydning.

Kosovo, Afghanistan og Irak skabte nye mobiliseringer.

Irakkrigen viste, at titusinder fortsat kunne mobiliseres.

Ukrainekrigen ændrede igen situationen grundlæggende og tvang fredsbevægelsen til at forholde sig til et spørgsmål, som er vanskeligere end den klassiske antikrigsprotest:

Hvordan skaber og forsvarer man fred i en verden, hvor aggression er en realitet?
Det er her, udviklingen fra fredsbevægelse til fredspolitik bliver synlig.
En moderne fredspolitik kan ikke nøjes med at sige nej.

Den må udvikle alternativer.

- Diplomati.
- Konfliktforebyggelse.
- International ret.
- Våbenkontrol.
- Atomnedrustning.

- Civil modstand.
- Fælles sikkerhed.
- Bæredygtig sikkerhed.

Dermed er fredsbevægelsens historiske opgave ikke nødvendigvis at genskabe 1980'ernes massebevægelse.

Dens opgave kan være en anden:

At gøre fred til et selvstændigt politisk område.

Det er derfor mere præcist at beskrive perioden 1990–2026 som en overgang fra massebaseret fredsbevægelse til et mere fragmenteret fredspolitisk felt.

Fredsbevægelsen er blevet mindre som massebevægelse.

Men dens idéer er ikke forsvundet.

Det afgørende spørgsmål for de kommende år bliver derfor, om disse idéer kan omsættes til sammenhængende og politisk anvendelige alternativer til den stadig stærkere militarisering af dansk og europæisk sikkerhedspolitik.

Noter
1. Søren Hein Rasmussen, Sære alliancer: Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark (Odense: Odense Universitetsforlag, 1997). Værket behandler blandt andet Dansk Fredskonference, Kampagnen mod Atomvåben, Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Nej til Atomvåben og Kvinder for Fred.
,
2. Rasmussen, Sære alliancer. Bibliotek.dk beskriver værket som en samlet og detaljeret undersøgelse af de store danske politiske folkebevægelser efter 1945, baseret blandt andet på arkivmateriale, aviser, Folketingstidende international bibliografi, der dækker mere end 500 års fredshistorie. tidsskrifter og interviews.
,
3. Holger Terp, Peace in Print: The History of the Peace Movements: A Short Bibliography. Fredsakademiet beskriver værket som en flersproget, international bibliografi, der dækker mere end 500 års fredshistorie.
,
4. Fredsakademiet, præsentation af bestyrelse og medarbejdere. Her dokumenteres blandt andet Terps arbejde med Fred på tryk, Peace in Print, Fredsakademiet og forskellige fredspolitiske dokumentationsprojekter.
,
5. Det Danske Fredsakademi, Kronologi over fredssagen og international politik, 15. februar 2003. Kilden angiver omkring 25.000 demonstranter i København og 500–600 i Aarhus.

6. Simon Bendtsen, "Verdenshistoriens største demonstration", Fagbladet 3F, 15. februar 2003. Artiklen angiver, at arrangørerne anslog over 30.000 deltagere i København.

7. Rasmussen, Sære alliancer. Se især værkets behandling af de forskellige organisatoriske og politiske retninger i den danske efterkrigs

Familien Petersens familiekrønike

En familiehistorie, et erindringsarkiv og et stykke dansk mikrohistorie
Betty Nielsen: *Familien Petersens familiekrønike*. Det danske Fredsakademi, 1991/2022.

En familiekrønike, der bliver til Danmarkshistorie

Betty Nielsens *Familien Petersens familiekrønike* kan ved første blik ligne en traditionel slægtsbog. Den indeholder navne, fødsler, ægteskaber, dødsfald, familieforbindelser og geografiske oplysninger. Men en nærmere læsning viser, at værket rækker langt ud over genealogien.

Det er samtidig en **erindringsbog, socialhistorisk kilde, lokalhistorisk dokument og mikrohistorisk fortælling**. Bogens mennesker er ikke først og fremmest konger, politikere eller andre kendte personer. Det er arbejdere, håndværkere, småhandlende, kvinder, børn og familier, hvis liv normalt kun efterlader spredte spor i kirkebøger, folketællinger og andre officielle arkiver.

Det er netop her, værket får sin historiske betydning.

Betty Nielsen forsøger ikke blot at registrere, **at** mennesker har eksisteret. Hun forsøger at bevare noget af deres personlighed: deres arbejde, udseende, sygdomme, økonomi, konflikter, forelskelser, særheder og dagligliv. Dermed bliver personer, der ellers let kunne reduceres til et navn i et slægtstræ, til historiske mennesker.
Erindringen som historisk kilde

Et afgørende metodisk spørgsmål er forholdet mellem erindring og dokumentation. Betty gør selv opmærksom på, at en betydelig del af stoffet stammer fra hendes mor og andre familiemedlemmer. Historierne blev oprindeligt fortalt mundtligt og havde ikke nødvendigvis eksisteret på skrift. Hendes projekt er derfor også et forsøg på at redde en mundtlig tradition fra at forsvinde.

Det betyder samtidig, at bogen ikke bør læses som en fejlfri rekonstruktion af fortiden.

En videnskabelig læsning må skelne mellem:

- hvad der kan dokumenteres,
- hvad der bygger på erindring,
- hvad der er familieoverlevering,
- og hvad der er Bettys egen fortolkning.

Men denne usikkerhed reducerer ikke nødvendigvis værkets historiske værdi. Tværtimod giver den mulighed for at undersøge **erindringen selv som historisk materiale**.

Historikeren kan spørge ikke alene: *Hvad skete der?* men også: *Hvordan blev det husket? Hvem blev husket? Hvilke egenskaber blev knyttet til bestemte mennesker? Og hvorfor blev netop disse historier fortalt videre?*

Det er en væsentlig del af værkets metodiske potentiale.

Den mundtlige historie bliver til skrift

Bogens fortælleform er tæt forbundet med dens mundtlige oprindelse.

Man får ofte fornemmelsen af at sidde sammen med et familiemedlem, som fortæller om mennesker, man aldrig selv har mødt. Historierne bevæger sig mellem fødsler og dødsfald, arbejde og sygdom, fattigdom og rejser, ægteskaber, konflikter, forelskelser og familiære særheder.

Det giver teksten en særlig menneskelig kvalitet.

Samtidig kan den mundtlige fortælleform gøre kronologien ujævn og fremstillingen springende. Det er imidlertid ikke nødvendigvis en svaghed. Det er også en del af det materiale, Betty forsøger at bevare. Den mundtlige historie har sin egen logik, hvor en bestemt person, episode eller detalje kan udløse en ny fortælling.

Dermed er bogens form selv en del af dens historiske betydning.

Bettys speciale – fra akademisk historie til familiehistorie

Det mest interessante ved Betty Nielsen er efter min vurdering hendes særlige evne til at lade **det lille fortælle om det store**.

Det er dette, jeg vil kalde **„Bettys speciale“**.

Hun behøver ikke skrive lange kapitler om industrialisering, kvindernes historie, udvandringen, arbejderbevægelsen eller moderniseringen af Danmark. De større samfundsforandringer bliver synlige gennem familiemedlemmernes konkrete liv.

En rejse til Amerika kan fortælle om udvandring.

Et arbejde på Køge Værft kan fortælle om industrialisering og arbejdsmarked.

En kvindes økonomiske virksomhed kan fortælle om kvinders handlemuligheder.
Fortællinger om skole, disciplin og opdragelse kan vise samtidens sociale normer.
En sangbog fra arbejderbevægelsen kan åbne for politisk og kulturel historie.

Dette er efter min vurdering bogens stærkeste historiske metode, også selv om Betty ikke nødvendigvis formulerer den som en akademisk metode.

Hun skriver **mikrohistorie før eller uden at kalde det mikrohistorie**.

Kvindernes historie

Et andet vigtigt aspekt er kvindernes placering i fortællingen.

Kvinderne fremtræder ikke blot som hustruer og mødre, men som mennesker med arbejde, økonomi, sygdom, konflikter, følelser og egne beslutninger. Dermed bliver familiekrøniken også et materiale til en historie om kvinders hverdagsliv.

Det er vigtigt, fordi meget traditionel historieskrivning har haft lettere ved at registrere mænds offentlige aktiviteter end kvinders arbejde i hjemmet, familien og lokalsamfundet.

Bettys fortællinger kan derfor læses som en form for **historie nedefra**: historien om mennesker, som ikke nødvendigvis selv havde adgang til at skrive sig ind i den officielle historie.

Køge, Ølby, Malmö og Hvidovre

Den geografiske dimension er ligeledes væsentlig.

Køge, Ølby, Malmö og andre steder fungerer ikke blot som kulisser. De bliver historiske rum, hvor menneskene lever deres liv. Arbejdspladser, boliger, rejser, butikker og lokale miljøer giver mulighed for at sætte familiehistorien ind i en større social sammenhæng.

Hvidovre får i denne sammenhæng en særlig betydning. Familiehistorien bevæger sig dermed også ind i den nyere danske forstadshistorie og i den lokale kulturhistorie. Her ligger der et oplagt forskningspotentiale: fortællingerne kan sammenholdes med kirkebøger, folketællinger, aviser, ejendomsregistre, skifteprotokoller og andre arkivalier. På den måde kan familiekrøniken fungere som indgang til en bredere lokalhistorisk undersøgelse.

Kildekritikken

Det er vigtigt ikke at gøre Bettys fortællinger mere dokumentariske, end de faktisk er. Kronologien kan være usikker. Nogle oplysninger er omtrentlige. Andre bygger på fortællinger, der er blevet overleveret gennem flere generationer. Familien har naturligvis også sin egen synsvinkel, hvor nogle personer fylder mere end andre.

Det er derfor en fejl at bruge bogen som om alle dens oplysninger automatisk var dokumenterede historiske fakta.

Men det ville være en lige så stor fejl kun at se disse forhold som mangler.

Familiekrøniken er værdifuld netop fordi den dokumenterer **erindringens historie**. Bettys sidste historie

Bogens betydning ændrer karakter, når Betty selv bliver en del af den historie, hun har forsøgt at bevare.

Efter hendes død bliver spørgsmålet om erindring næsten cirkulært: Hun skrev om de døde for at forhindre, at de blev glemt. Nu er det hende selv, der skal huskes.

I den tidligere version af anmeldelsen er dette formuleret som bogens næsten symbolske afslutning: Betty skrev familien ind i historien, og med sin egen død blev hun selv en del af den.

Det er en stærk pointe, men også et sted, hvor den videnskabelige anmeldelse skal være særlig præcis. **Bettys dødsdato og dødsomstændigheder bør kun gengives i det omfang, de kan dokumenteres i det materiale, anmeldelsen bygger på.** Det er den samme kildekritiske forsigtighed, som bør gælde for alle andre personer i krøniken.

Samlet vurdering

Familien Petersens familiekrønike er ikke en traditionel videnskabelig slægtsbog. Den har ikke det systematiske kildeapparat eller den dokumentation, man ville kræve af en akademisk genealogisk undersøgelse.
Men det er heller ikke dens egentlige formål.

Dens betydning ligger et andet sted.

Betty Nielsen har bevaret **almindelige menneskers historie** – mennesker, hvis liv ellers kun ville være blevet efterladt i fragmenter i arkiverne. Hun har bevaret stemmer, fortællinger og erindringer, som ellers kunne være forsvundet.

Dermed bliver værket et værdifuldt **erindringsarkiv og stykke dansk mikrohistorie**.

Det er bogens største fortjeneste.

Konklusion

Familien Petersens familiekrønike skal ikke læses som en fejlfri, akademisk rekonstruktion af familiens fortid. Den skal læses som noget mere sammensat: en familie, der fortæller sig selv, og en kvinde, der forsøger at forhindre, at familiens mundtlige historie forsvinder.

Det er i spændingsfeltet mellem **erindring og dokumentation, familiehistorie og Danmarkshistorie, det private og det samfundsmæssige**, at bogen finder sin særlige værdi.

Bettys „speciale“ er evnen til at se det store i det lille.

Hun fortæller ikke først og fremmest historien om de berømte. Hun fortæller historien om dem, der levede deres almindelige liv – og som netop derfor så let kunne blive glemt.

Det er også Danmarkshistorie.

Og måske er bogens smukkeste pointe, at Betty skrev om de mennesker, hun var bange for skulle forsvinde fra erindringen. Efter hendes egen død er bogen blevet det sted, hvor også **Betty Nielsen selv kan huskes**.

Samlet vurdering:

Familiehistorisk	værdi:	★★★★★
Socialhistorisk	værdi:	★★★★★
Lokalhistorisk	værdi:	★★★★½
Kildekritisk	dokumentation:	★★☆☆☆
Personlig	autenticitet:	★★★★★
Litterær	originalitet:	★★★★☆

Samlet betydning: ★★★★★

Nye begreber på dansk

Dronemur

En dronemur er et fælles europæisk luftforsvarssystem, som EU og NATO planlægger at opbygge for at beskytte kontinentet mod indtrængende og fjendtlige droner.

Forsvarsindustri

Den danske forsvarsindustri omfatter over 500 virksomheder, der leverer teknologi, materiel og rådgivning til det danske og internationale forsvar.

Se: Våbenindustri.

Hybridkrig

Konflikt hvor både militære og ikkemilitære virkemidler (fx forsøg på at skabe utryghed, kaos og mistillid til magthaverne i samfundet) bruges til at svække fjenden

Soldatermangel største strategiske udfordringer danske forsvar trods historisk store politiske investeringer milliardbeløb afsat militær oprustning kæmper Forsvaret kritisk mangel mandskab massiv personaleflugt